



# HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

113. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Kaarina Palojärvi

Ulkoasu: Miia Huttu

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

## SISÄLLYS

### Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Last but not least

337

### Artikkelit

Johanna Ilmakunnas, Naisten työt ja arkielämä Pehr Hilleströmin maalauksissa 1770-luvulta 1810-luvulle

339

Ville Erkkilä, Jalmari Jaakkola – menneisyyden näkijä – Historiankirjoituksen poliittisuudesta ja estetiikasta

361

Heidi Kurvinen, Työelämän sukupuolituneisuuden haastajat – Naiset toimittajina Suomessa vuosina 1925–1954

373

Heini Hakosalo, ”Tehokkainta lastensuojelu- ja tuberkuloosityötä, mitä yleensä ajatella saattaa” – Joulumerkkikodit osana tuberkuloosin vastaista kampanjaa Suomessa (1936–1973)

393

Kimmo Elo ja Olli Kleemola, Verkostoanalyysi historiallisten aineistojen eksploratiivisena analyysimenetelmänä: Esimerkkinä sotavalokuvat

412

### Katsaukset

Kristiina Kalleinen, ”Souvenirs de ma vie” – Ministerivaliossihteeri Robert Henrik Rehbinderin epätäydelliset muistelmat

429

Markku Hyrkkänen, Heikki Ylikankaan historiäkäsitys

433

### Keskustelua

Vesa Vares, Kirjan puolustus

442

### Syväluotaukset

Petteri Norring, Eurooppalaiset historiantutkijat nationalismin rautahäkissä

446

Liisi Huhtala, Näin nähtiin, näin nähdään

453

### Arvioita

R. J. Evans ja Guy P. Marchal (toim.), The Uses of the Middle Ages in Modern European States – History, Nationhood and the Search for Origins (Eva Abl-Waris)

458

Tero Anttila, The Power of antiquity – The hyperborean research tradition in early modern Swedish research on national antiquity (Anu Lahtinen)

459

Pekka Valtonen, Puolen maailman valtiat – Kaarle V:n 1500-luku ja Euroopan mahdin synty (Lauri Uusitalo)

460

Mirkka Lappalainen, Pohjolan leijona – Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632 (Petri Karonen)

462

Heikki Vuorimies, Suuren Pohjan sodan jälkeen Hämeeseen siirretyt ruotsalaissotilaat ja hämäläiset noin vuoteen 1760 (Teemu Keskiarja)

462

Kari Väyrynen ja Jarmo Pulkkinen (toim.), Historianfilosofia (Anssi Halmesvirta)

463

Hannu Suni, Röyhkeä opettaja – Esa Paavo-Kallion todellisuuskäsitykset, nälkävuodet ja maailmojen konflikti 1867–1913 (Sami Suodenjoki)

465

Kirsi-Maria Hytönen, ”Ei elämäni lomia mahtunut” – Naisten muistelukerronta palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana (Kari Teräs)

466

René Nyberg, Viimeinen juna Moskovaan (Mikko Heikinheimo)

468

Maija Meretniemi, Hyvä koti ja henkinen äitiys lastentarhatyön esikuvina – Aate- ja käsitehistoriallinen tutkielma Suomen varhaiskasvatuksen taustasta (Irma Sulkunen)

469

Maria Lähteenmäki, Väinö Voionmaa – Puolue- ja geopoliitikko (Tapio Bergholm)

471

Jorma Wilmi, 100 vuotta keskiuomalaisten kotien hyväksi – Osuuskauppa Keskimaa 1915–2015 (Anitra Komulainen)

472

### Tiedemaailma

Tiina Kinnunen, Saara Tuomaala-Sarpong (1964–2015) in memoriam

474

Marjatta Hietala, Suomalaiset vahvasti mukana historiatieteiden maailmankongressissa Jinanissa

475

Anu Lahtinen, Perhe, suku ja sukupuoli

478

Anu Lahtinen, Paikallishistoriaa verkossa

479

Raimo Parikka, Akateeminen kirjakauppa lopetti tiedelehtien myynnin

479

Vuoden tieteenetikijäksi poliittisen historian tutkija

480

Kristina-palkinto Nils Erik Villstrandille

480

Professorinimityksiin jatkoa

480

Vuosikertahakemisto

481

Kansi: Ensimmäinen tuberkuloosin vastustamiseksi julkaistu joulumerkki tuli Suomessa myyntiin vuonna 1912 ja niitä julkaistiin vuosittain 1926–2001. Vuodesta 1927 lähtien merkeissä oli kansainvälisen tuberkuloosinvastustamistyön tunnukseksi punainen kaksoisristi. Kannessa vuoden 1948 joulumerkki. Kuva: Postimuseo.

## Last but not least



Tämä pääkirjoitus saa alkaa toteamuksella, että loppu on käsillä. Kirjoitus jää nimittäin viimeiseksi pääkirjoitukseksi *Historiallisen Aikakauskirjan* päätoimittajana. Viisivuotinen toimikausi on tullut päätökseensä, ja myös lehteä kerrallani toimittaneet Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin ja Marko Tikka päättävät kautensa. Tästä toimituksesta Anu Lahtinen jatkaa vuodenvaihteen jälkeen uutena päätoimittajana uuden toimituksen kanssa, johon Heidi Kurvinen kuuluu jatkossakin toimitussihteerinä. Kiitän nykyisiä toimituskumppaneitani hyvin sujuneesta ja antoisasta yhteistyöstä ja toivotan uudelle toimitukselle menestystä alkavalle taipaleelle.

Uusi toimitus tulee jatkamaan *Historiallisen Aikakauskirjan* kehittämistyötä lukijoiden odotuksia kuunnellen ja ennakoiden. Ounastelisin tulevaisuuteen uusia ja ajankohtaisia temaattisia avauksia ja lisää panostuksia etenkin verkko- ja somenäkyvyyteen. Myös kautensa päättävä toimitus on tehnyt kehittämistyötä käytössään olleiden resurssien rajoissa seuraten tieteen tekemisen ja tiedejulkaisemisen muuttuvia edellytyksiä. Olemme saaneet työhömme arvokasta tukea taustalla pysyttelevältä Suomen Historiallisen Seuran ja Historian Ystävien Liiton nimeäältä hallitukselta.

Jokainen tiedelehti on ensi sijassa oman kenttensä kuvajainen. Teemanumeroilla ja kirjoituskutsuilla yksittäisen lehden toimitus voi vain jossain määrin vaikuttaa numeroiden sisältöihin

tai tutkijahuoneissa ja -ryhmissä tapahtuvaan tutkimukseen. Eniten *Historiallisen Aikakauskirjan* sisältöihin vaikuttavat tietysti ne, jotka tarjoavat kirjoituksiaan julkaistavaksi, ehdottavat teemanumeroita, arvioivat toisten tutkijoiden kirjoittamia ja toimittamia teoksia tai suostuvat vertaisarvioimaan lehdelle tarjottuja tiedeartikkeleita. Näidenkin kuluneiden viiden vuoden aikana useampi sata ihmistä on kuvatuilla tavoilla osallistunut *Historiallisen Aikakauskirjan* toimintaan, jotkut useampaankin otteeseen, ja kaikki ansaitsevat tietysti panoksestaan lämpimän kiitoksen. On myös ollut ilahduttavaa todeta, että muutkin kuin historiantutkijat ovat olleet valmiita yhteistyöhön. Myös Suomen rajojen ulkopuolelta tulevassa tarjonnassa tapahtunut kasvu samoin kuin ulkomaisten tieteellisten tietokantojen *Historiallisen Aikakauskirjan* sisältöjä kohtaan osoittama kiinnostus kertovat suomalaisen historiatieteen nauttimasta arvostuksesta.

Päätoimittajavuosieni mittaan on kuitenkin tullut selväksi myös se paine, jonka alla historiaa ja ilmeisesti muitakin tieteenaloja tässä maassa tutkitaan ja opetetaan. Vaikka *Historiallinen Aikakauskirja* on sijoittunut hyvin tiedejulkaisujen laatuluokituksissa, kaikenlaisten rankkauslistojen kehittämiset ovat ylhäältä tapahtuvaa tieteen vapautta kahlitsevaa toimintaa, jonka perimmäisenä tarkoituksena on mitata tiedettä määrällisesti ja ohjailla sitä sitomalla valtion ra-

hoitusta määrällisiin tuloksiin. Esimerkiksi juuri vaatimalla yksittäiseltä tutkijalta tai oppiaineelta kasvavaa määrää artikkeleita, jotka on julkaistu vertaisarvioituissa kanonisoiduissa aikakauskirjoissa. Koska todella elämme sähköisen valvonnan ja kaikenlaisten tietokantojen rakentamisen kulta-aikaa, julkaisujen määrän ohella on alettu tilastoida myös sitä, miten paljon tai vähän muut tutkijat, varsinkin ulkomailla, viittaavat yksittäisten tutkijoiden julkaisuihin – tieteen vaikuttavuuden arvioimiseksi siis.

On selvää, että tutkija on velvollinen raportoimaan yhteiskunnan rahoittamasta tutkimustoiminnastaan, siis julkaisemaan sen tuloksista artikkeleita, kirjoja ja muita kirjoituksia sekä esittämään tarpeen tullen muitakin puheenvuoroja. Kutakuinkin kaikki tutkijat myös varmasti toivovat, että heidän kirjoituksiaan luettaisiin ja käytettäisiin apuna, kun toiset tutkijat käsittelevät omia tutkimusaiheitaan. Yksittäisen julkaisun merkitys ei silti useinkaan paljastu hetkessä, vaan vuosien kuluessa. Jossain vaiheessa auktoriteeteiksi nostetut ja paljon siteeratut julkaisut jäävät puolestaan pölyttymään muiden klassikoiden seuraan; jokin klassikko voidaan tosin löytää uudelleen myöhemmin. Tieteellisen tiedon vaikuttavuus ei siis tapahdu eikä etene aivan niin kuin tulosvastuullisuuden nimissä laaditut mittarit antavat ymmärtää.

Tulostavoitteellisuuden ja kustannustehokkuuden ideologiat voivat myös haitata tiedelehden ja sen kentän välistä vuorovaikutusta sekä ylipäänsä tieteen harjoittamista. Ei ole lainkaan epätavallista, että vertaisarviointia tai kirja-arvion kirjoittamista koskeva tiedustelu tuottaa ”nyt en millään ehdi” -vastauksen, jää kokonaan vastausta vaille tai luvattu lausunto tai arvio viivästyy, joskus kovinkin kauan. Etenkään kirja-arvioista kaikki eivät valmistu koskaan toimituksen ystävällisistä ja ymmärtävällisistä yhteydenotoista huolimatta.

Yliopistoihin on pesiytynyt kiireen ja ylisuorittamisen ilmapiiri, jota pahentavat sälähallinnon tuputtaminen tutkimuksen tekijöille ja opettajille samoin kuin itsetarkoitukselliset kehittämisen kehittämisvaatimukset näennäisine laadunvarmennustoimenpiteineen. Yksittäisen tutkijan aika ja jaksaminen eivät aina riitäkään sinänsä perustavaa laatua olevaan tieteelliseen osallistumiseen. YT-neuvottelut ja toimintojen supistamispuheet eivät todellakaan helpota etenäkään määräaikaissa työsuhteissa tai apurahakausilla työskentelevien työtä, kun he yrittävät tuottaa tulosta ja siinä sivussa hakea jatkahoitusta.

Kiire näkyy joskus myös toimitukselle tarjottujen kirjoitusten tasossa. Toisinaan olen saanut mieltä, minne kirjoittaja on unohtanut varmaankin jo proseminaarissa opetetut asiat tutkimuskysymyksen muotoilusta, aikarajauksesta, lähteiden ja metodin esittämisestä tulosten koamisesta puhumattakaan. Kieliasussakin voi olla keskimääräistä enemmän puutteita, ja joissain tapauksissa oleellisen tutkimus- tai lähdeaineistonkin tuntemuksessa on puutteita. Uskoisin, että kiire ja sen tuottamat lieveilmiöt kuten malttamattomuus tai väsymys piilevät tällaisten viritelmien taustalla. Toki niitä voi lukea positiivisemminkin ja tulkita ne osoituksiksi tutkijan innostuksesta, kun hän on pikapikaa kirjannut ensilöytönsä ja -tulkintansa paperille tai siis oikeammin tiedostoksi, mutta vertaisarvioinnissa tekstintuottamisen kontekstit jäävät huomiotta. Tällaisissa tapauksissa toimitus on saanut tehdä hyvin aitoa laadunvarmistustyötä.

Mitenkä sen kiireen saisi paremmin haltuun? – Tekemällä vähän vähemmän mutta sen aikaisempaa paremmin.

MARKO LAMBERG  
marko.lamberg@uta.fi  
marko.lamberg@historia.su.se



Johanna Ilmakunnas

## Naisten työt ja arkielämä Pehr Hilleströmin maalauksissa 1770-luvulta 1810-luvulle<sup>1</sup>

**P**ehr Hilleström (1732–1816) maalasi uransa aikana yli tuhat teosta, joista useissa aiheena ovat naisten arkielämän askareet. 1700-luvun lopulla naiset ahkeroinivat sekä ansiotyössä että kotitalouden töissä, ja Hilleström kuvasi lähes dokumentaarisen tarkasti naisten töitä erityisesti kotona ja sisällä taloissa. Maalauksien arjen askareita tekevät naiset ovat piikoja, keittäjätärriä ja ompelijoita sekä talouden töitä valvovia, kirjeitä kirjoittavia ja ompelevia säätyläisrouvia. Hilleströmin maalaukset tarjoavat rikkaan kuvallisen lähdeaineiston erisäätyisten naisten töihin 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa.

Naisten työnteosta 1700-luvun Ruotsissa, Suomessa ja Euroopassa tiedetään paljon, kiitos monien urauurtavien tutkimusten.<sup>2</sup> Naisten työtä ja ansioiden lähteitä on selvitetty historiantutkimukselle keskeisellä tavalla, arkistoaineistojen ja kirjallisten lähteiden avulla. Sen sijaan kuvallisten ja esineellisten lähteiden tulkitseminen kirjallisten lähteiden ohella tai niiden sijasta on

ollut pienemmässä, jopa olemattomassa osassa. Ruotsalaisen Pehr Hilleströmin laaja taiteellinen tuotanto antaa oivallisen mahdollisuuden tutkia naisten työtä ja naisten työn kuvallista esittämistä 1770-luvulta 1810-luvulle.

Käytän tässä Hilleströmin maalauksia historiatutkimuksen lähteenä enkä analysoi niitä tai

1. Artikkelini on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtoriprojektia "Ahkerat aateliset. Aateli, palvelus ja työ Ruotsissa suuresta Pohjan sodasta Napoleonin sotiin" (266059).
2. Esim. Isabelle Baudiano, Jacques Carré & Cécile Révauger (toim.) *The Invisible Woman. Aspects of Women's Work in Eighteenth-Century Britain*. Ashgate 2005; Barbara A. Hanawalt (toim.) *Women and Work in Preindustrial Europe*. Indiana University Press 1986; Benny Jacobsson & Maria Ågren (toim.) *Levebröd. Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?* Uppsala universitet 2011; Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Työtelias ja uskollinen. Naiset piikoina ja palveljoina keskiajalta nykypäivään*. SKS 2006; Deborah Simonton, *Gendering Work in Eighteenth-Century Towns*. Teoksessa Margaret Walsh (toim.) *Working Out Gender. Perspectives from the Labour History*. Ashgate 1999; Deborah Simonton, *A History of European Women's Work. 1700 to the Present*. Routledge 1998; Deborah Simonton, *Women in European Culture and Society. Gender, Skill and Identity from 1700*. Routledge 2011; Kirsi Vainio-Korhonen, *Käsin tehty – miehelle ammitti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esiteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla*. SHS 1998; Kirsi Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. SKS 2002. Tyttöjen työnteosta ks. Marjatta Rahikainen, *Centuries of Child Labour. European Experiences from the Seventeenth Century to the Twentieth Century*. Ashgate 2004; ks. myös Uppsalan yliopiston projekti Gender and Work, [gaw.hist.uu.se](http://gaw.hist.uu.se) (29.11.2014) ja Exeterin yliopiston projekti Women's Work in Rural England, 1500–1700 (17.9.2015).

dehistorian lähtökohdista. Tutkin, mitä Hilleströmin maalaukset kertovat naisten työstä ja arkielämästä. Haluan myös muistuttaa, miten kuvalliset lähteet voivat toimia tärkeänä historian tutkimuksen lähderyhmänä ja miten niiden antamaa tietoa kannattaa tarkastella osana historian tutkijan työkalupakkia ja lähteiden moninaisuutta. Yhdistämällä kirjallisia ja kuvallisia lähteitä on mahdollista saada uutta tietoa naisten töistä ja arkisesta elämänympäristöstä.

Pehr Hilleströmin maalaukset ovat historian tutkimuksen näkökulmasta erityisen kiinnostavia, koska hänen maalaustapansa oli yksityiskohtainen, tarkka ja dokumentaarinen. Hilleström kuvasi ihmisiä, tilanteita, tapahtumia ja esineitä sekä tavallisia arjen askareita säätyläiskodeissa. Hovimaalarina vuodesta 1776 toimineen Hilleströmin tehtäviin kuului myös hovin arjen ja juhlan dokumentoiminen maalauksissa. Hilleströmin maalaukset eivät kuitenkaan ole tarkan dokumentaarisia, vaan niitä tulee lukea pikemminkin tyypikuvina aiheistaan.<sup>3</sup> Tuotteellaan Hilleströmin maalauksista nousee esiin useita teemoja naisten työteon lisäksi: kotiinteriöörit, kaivos- ja ruukkimaalaukset, kaupunkikuvat, joissa aiheena oli usein tulipalo tai juhla-valaistukset, Kustaa III:n hoviaiheet, teatteri ja ooppera sekä kansanpukujen talonpoikaiskulttuurin kuvaukset koko Ruotsin valtakunnan alueelta.

Pehr Hilleström syntyi Roslagenissa vuonna 1732 ja muutti perheensä kanssa Tukholmaan vuonna 1743. Jo samana vuonna hän aloitti maisema- ja tapettimaalarin oppipoikana sekä kävi Tukholman kuninkaanlinnassa piirustuskoulu. Tätä kautta Hilleström pääsi arvostetusta Les Gobelins -kutomosta Pariisista Ruotsiin pestatun kutojamestarin Jean Louis Durun oppiin. Hilleström aloitti taiteellisen uransa kuvakudosten tekijänä, kutoen Tukholman kuninkaanlinnaan seinävaatteita, mattoja ja gobeliinikatoksia vaativilla tekniikoilla. Hovikutojaksi kohonnut Hilleström matkusti Ranskaan ja Hollantiin vuosina 1757–1758 tutustuakseen sikäläisiin kuto-

moihin ja kudontatekniikoin. Pariisissa Les Gobelinsin taiteellinen johtaja, taidemaalari François Boucher, kutsui Hilleströmin opiskelemaan öljymaalausta ateljeessaan. Tästä heräsi Hilleströmin kiinnostus maalaustaiteeseen, ja hän pyrki määrätietoisesti ja kunnianhimoisesti edistymään taidemaalarina, mikä onnistuikin 1770-luvun alussa. Kustaa III nimitti Hilleströmin vuonna 1773 Kuvataideakatemian jäseneksi ja vuonna 1776 hovimaalariksi. Tällä oli ratkaiseva vaikutus Hilleströmin taiteilijanuraan, sillä 1700-luvulla ammattikuntalaitos sääteläi myös taidemaalmaaa, ja vain Taideakatemian taiteilijat saattoivat toimia rajoituksetta taidemarkkinoilla ja myydä vapaasti teoksiaan. Hovimaalarina Hilleströmillä oli mahdollisuus toteuttaa taiteellisia pyrkimyksiään ja elättää itsensä maalauksillaan. Taideakatemiassa toimiminen toi puolestaan mahdollisuuden vaikuttaa tulevien taiteilijoiden koulutukseen, samoin kuin uudenlaisten kuva-aiheiden kokeilemiseen ja uusien taidetta ostavien kuluttajien löytämiseen 1700–1800-lukujen vaihteen kehittyviltä taidemarkkinoilta.<sup>4</sup>

Huolimatta Hilleströmin valtavasta ja monipuolisesta tuotannosta hänen maalauksensa ovat olleet näyttelyissä ja akateemisen tutkimuksen kohteina harvakseltaan.<sup>5</sup> Syksyllä 2014

3. Osvald Sirén, Schablon och realitet i Pehr Hilleströms måleri. Teoksessa *Gustavianskt. Studier kring den gustavianska tidens kulturhistoria tillägnade Sigurd Walling på hans femtioårsdag*. Stockholm 1932, 126–135.

4. Hilleströmin urasta ks. Mikael Ahlund, Att se vardagen. 1700-talet genom Pehr Hilleströms ögon. Teoksessa Kirsti Eskelinen & Reetta Kuojärvi-Närhi (toim.) *Pehr Hilleström. 1700-talet i blickpunkten*. Konstmuseet Sinebrychoff 2014, 28–36; ks. myös Gustaf Hilleström, Pehr Hilleström. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon* 19. Norstedt 1971–1973, 76, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13600> (12.12.2014).

5. Tärkeimmät Hilleströmiä käsittelevät teokset ilmestyivät vuosina 1900 sekä 1927–1929, ja 1940-luvun jälkeen Hilleströmiä käsittelevät teokset ovat olleet varsin yleisluontoisia tai lyhyitä artikkeleita. Ks. Gerda Cederblom, *Pehr Hilleström som kulturskildrare* I–II. Nordiska Museet 1927–1929; Osvald Sirén, *Pehr Hilleström d.ä. Väfvaren och*

Helsingissä Sinebrychoffin taidemuseossa oli 49 teoksen näyttely ”Välähdyksiä 1700-luvun elämästä”, joka ensimmäistä kertaa esitteli taiteilijan tuotantoa sitten vuonna 1979 Tukholman Nationalmuseumissa olleen näyttelyn.<sup>6</sup> Keväällä 2015 Tukholmassa Sven-Harrys konstmuseum esitteli Hilleströmin tuotantoa hieman suppeammassa näyttelyssä, jossa oli esillä monia yksityiskokoelmien maalauksia.<sup>7</sup> Taidehistorioitsija Mikael Ahlundin laaja artikkeli Sinebrychoffin taidemuseon näyttelyjulkaisussa painottaa Pehr Hilleströmin tuotannon valtavaa laajuutta ja aiheiden monipuolisuutta sekä tarkastelee Hilleströmiä ja hänen tuotantoaan 1700-luvun lopun taidemaailmassa ja uudistuvien taide-markkinoiden kontekstissa.<sup>8</sup>

Tänään Hilleströmin laajaan tuotantoon kuuluneiden fyysisten teosten jäljittäminen voi olla yhtä vaikeaa kuin reilut sata vuotta sitten, jolloin taidehistorioitsija Osvald Sirén totesi teosten löytymisen haasteellisuuden.<sup>9</sup> Gerda Cederblomin laaja kartoitus (1927–1929) Hilleströmin maalauksista on puolestaan tutkimukselle aivan keskeinen, sillä monet teokset olivat 1920-luvun lopulla ja ovat edelleen yksityisomistuksessa. Cederblomin kirjaan tutustuminen onkin paras tapa saada tietoa Hilleströmin maalauksista. Monet teoksista ovat olleet yksityisomistuksessa siitä lähtien, kun Hilleström maalasi ja myi ne. Yksityiskokoelmista löytyy yhä edelleen myös Hilleströmin signeeraamia aiemmin tuntemattomia teoksia.<sup>10</sup>

### Naisten työt Pehr Hilleströmin maalauksissa

Tämä artikkeli perustuu Pehr Hilleströmin maalauksiin, jotka ovat museoiden kokoelmissa ja yksityiskokoelmissa Ruotsissa ja Suomessa, hänen omakätisessä, vuonna 1810 laaditussa, teosluettelossa mainittujen maalausten aiheiden analyysiin sekä Gerda Cederblomin teoksessa *Pehr Hilleström som kulturskildrare I–II* julkaistujen Hilleströmin maalausten tutkimiseen.<sup>11</sup> Tarkemman analyysin kohteeksi olen valinnut kah-

deksan maalausta, jotka kuvaavat naisten työtä. Tämä valinta on varsin mielivaltainen ja sattumanvarainen, sillä Hilleströmin sadoista naisten työtä käsittelevistä maalauksista olisi yhtä hyvin voinut valita aivan toiset kahdeksan maalausta, joiden aiheet olisivat identtiset nyt valittujen teosten kanssa tai jotka muutoin olisivat tarjonneet tietoa naisten töistä 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Ruotsissa.

Taideteoksilla ei aina ole vakiintuneita nimiä, joihin viitata samalla tavalla kuin tekstuaalisiin lähteisiin, kuten painettuihin teoksiin tai asiakirja-aineistoon. Mikäli maalaukset löytyvät Hilleströmin omasta teosluettelosta, viittaaan niihin sillä ruotsinkielisellä nimellä, jota taiteilija itse käytti (esim. ”Ett fruent: som vid ljus handlar granlåt af en Qvinna”). Muussa tapauksessa olen suomentanut teoksista käytetyt nimet, sillä ne

---

*målaren, hans lif och hans värk.* Isaac Marcus' boktr.-aktiebolag 1900; ks. myös Agne Beijer (inledning) & Gustaf Hilleström (bildtexter), *Gustaviansk teater skildrad av Pehr Hilleström*. Skrifter utg. av Föreningen Drottningholms-teaterns vänner 1947; Sixten Rönnow, *Pehr Hilleström och hans bruks- och bergverksmålningar*. Nordiska Museets förlag 1929; Sirén 1932.

6. Pehr Hilleström. Välähdyksiä 1700-luvun elämästä. Näyttely Sinebrychoffin taidemuseossa 4.9.2014–11.1.2015, [www.sinebrychoffintaidemuseo.fi/pehr-hillestrom](http://www.sinebrychoffintaidemuseo.fi/pehr-hillestrom) (14.11.2014); ks. myös Margareta Winqvist & Hans Kruse (toim.) *Pehr Hilleström*. Nationalmuseum 1979.

7. Pehr Hilleström. Med hemmet i blickpunkten. Näyttely Sven-Harrys konstmuseumissa 25.4–14.6.2015, <http://www.sven-harrys.se/sv/utforska/konsthallen/pehr-hillestrom/om-utstallningen> (5.5.2015).

8. Ahlund 2014, 12–89.

9. Sirén 1900, 199.

10. Esim. Pehr Hilleström, ”Ompeleva nainen”, joka myytiin yksityiskokoelmaan 4.12.2012 Tukholman huutokauppakamarilla (Stockholms Auktionsverk) numerolla 2268, [auktionsverket.se/auction/fine-arts/2012-12-04/2268-pehr-hillestrom-syende-dam](http://auktionsverket.se/auction/fine-arts/2012-12-04/2268-pehr-hillestrom-syende-dam) (14.11.2014).

11. Teosluettelo ”Beskrifning öfver de ämnen som föreställes på alla taflor som Hilleström, sedan 1773, till och med 1810 målade i oljofärg” (sit. Teosluettelo) on julkaistu teoksen Cederblom 1927 liitteenä (ilman sivunumeroita), ja sitä säilytetään Ruotsin Taideakatemia arkistossa Tukholmassa.

ovat pikemminkin käytännön syistä maalausten aiheita kuvailevia kuin taiteilijan itsensä antamia nimiä (esim. ”Ompeleva nainen”).

Kotien interiöörejä ja naisten arkisia toimia kuvaavat laatukuvat olivat suosittuja niin taiteilijoiden kuin taidetta ostavan yleisön keskuudessa 1700-luvulla. Erityisesti ranskalainen Jean Baptiste Siméon Chardin oli tunnettu pienikokoisista laatukuvistaan, asetelmista sekä maalauksista, joissa naiset toimivat koti-interiööreissä erilaisissa askareissa. Hilleström tunsu varmasti Chardinin taidetta, sillä useita hänen maalauksiaan kuului Ruotsin kuninkaallisiin kokoelmiin. François Boucherin teoksiin Hilleström oli tutustunut jo Ranskassa opiskellessaan Boucherin ateljeessa vuonna 1757, samaan aikaan, kun hän tutustui gobeliinien valmistukseen ja muihin kudontatekniikoihin. Ranskalainen laatukuvamaalaus oli siis Hilleströmille tuttu, minkä lisäksi hän tietysti tunsu vanhojen hollantilaisten ja italialaisten mestareiden töitä, sillä akateeminen taideopetus perustui pitkälti kopioimiselle ja vanhoilta mestareilta oppimiselle elävän mallin piirtämisen ja maalaamisen lisäksi.

Huolimatta ranskalaisten esikuvien ja Pehr Hilleströmin lukuisien maalausten arkisista naisaiheista naiset töissään ja toimissaan ei ollut yleinen aihe eurooppalaisessa taiteessa. Isabelle Baudiano väittää, että 1700-luvun Englannissa minkään yhteiskuntaluokan naisia ei käytännössä näkynyt taiteessa todellista työtä tekevinä. Esimerkiksi Pehr Hilleströmin kymmenissä maalauksissaan kuvaamia palvelijattaria on lähes mahdoton löytää brittiläisestä kuvallisesta aineistosta muuten kuin karikatyyreina tai idealisoituina ihannekuvina.<sup>12</sup>

Naisten työ varhaismodernina aikana oli moninaista ja monimuotoista. Naiset työskentelivät sekä ansiotyössä että kotona, jossa naiset hoitivat ylivoimaisesti suurimman osan talouden töistä, siitä mitä nykyään kutsumme kotitöiksi. Suurimmassa osassa kotitalouksista oli palkattua työvoimaa – naisia – tekemässä näitä kotitalouden töitä, laittamassa ruokaa, siivoamassa,

pyykkäämässä, hoitamassa lapsia. Ei siis ihme, että 1700-luvulla naisten yleisin ammatti oli palvelijatar, ja että kaupungeissa naisia oli yli puolet asukkaista.<sup>13</sup> Kaupungit tarjosivat jo 1700-luvulla naisille maaseutua paremmat mahdollisuudet elättää itsensä, ehkä jopa koota säästöjä vaikkapa liinavaatteiden muodossa kapiokirstuun.

Kaikenikäiset ja kaikenikäiset naiset tekivät töitä, sillä aikalaisille työ (*arbete* tai ranskaksi kommunikoivalle aristokratialle *travail*) tarkoitti paljon muutakin kuin palkkatyötä, joka hallitsee nykyajan käsityksiä työstä.<sup>14</sup> Mielestäni myös historioitsijoiden olisi syytä nähdä työ, samoin kuin työstä kertovat lähdeaineistot, laajemmassa valossa. Uppsalan yliopiston vuonna 2010 käynnistämässä Gender and Work -projektissa työ on määritelty sosiaaliseksi toiminnaksi, jonka päämääränä oli tekijänsä elannon hankkiminen.<sup>15</sup> Tämä jättää tutkimuksen ulkopuolelle ylemmät yhteiskuntakerrokset, joissa niissäkin ihmisten oli toisinaan tehtävä palkkatyötä elan-

12. Isabelle Baudino, *Eighteenth-Century Images of Working Women*. Teoksessa Isabelle Baudiano, Jacques Carré & Cécile Révauger (toim.) *The Invisible Woman. Aspects of Women's Work in Eighteenth-Century Britain*. Ashgate 2005, 173–182.

13. Kirsi Vainio-Korhonen, Kaupunkilaispiikojen elämää 1700-luvulla. Teoksessa Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Työtelias ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS 2006, 112; Vainio-Korhonen 2002, 28.

14. Johanna Ilmakunnas, *Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar*. Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Charlotta Munsterhjelmns dagböcker. *Historisk Tidskrift för Finland* 98 (2013), 156–184; Johanna Ilmakunnas, Joutilaat vai ahkerat? Eliitti ja työ varhaismodernin ajan Euroopassa. *Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja* 2015 (tulossa); ks. myös Anna-Maria Åström, *Work and Working in the Savolax Manorial Society in the Early Nineteenth Century*. *Ethnologia Fennica* 30 (2002–2003), 52–62.

15. Rosemarie Fiebrantz, Erik Lindberg, Jonas Lindström & Maria Ågren, Making Verbs Count. The Research Project 'Gender and Work' and its methodology. *Scandinavian Economic History Review* 59 (2011), 273–293; Maria Ågren, *Genus och arbete i det tidigmoderna Sverige*. *Historisk Tidskrift* 132 (2012), 55–64.



non takaamiseksi, vaikka ura hovimiehenä tai upseerina ei aina näyttäytyä tutkijalle ensisijaisesti ansioiden hankkimisen lähtökohdista. Lisäksi tarkastelun ulkopuolelle uhkaa jäädä kaikki se ”ilmainen” työ, josta nykyäänkin paljon keskustellaan kuten kotityöt, sairaiden ja lasten hoitaminen kotona, ei-ammattilinen käsityö. Oletettavasti osin tästä syystä Exeterin yliopiston hankkeessa *Women’s Work in Rural England, 1500–1700* (2015–2018) on päädytty ’työn’ ansioityötä laajempaan määritelmään, jollaista ehdotti jo vuonna 1934 taloustieteilijä Margaret Reid, jotta naisten tekemän työn moninaiset muodot tulisivat näkyviin. Tässä määritelmässä kaikki se kotitalouden työ, jonka periaatteessa voisi ostaa palveluna kodin ulkopuolelta, on työtä. Tällaista on vaikkapa lastenhoito, pyykinpesu ja ruoanlaitto.<sup>16</sup>

Tässä artikkelissa määrittelen ’työn’ jokapäiväisen elannon hankkimista varten tehtyä työtä laajemmin, sillä sitä se oli myös aikalaisille. 1700-luvun naisten elämässä ja myös Hilleströmin maalauksissa nousee esiin useita työn kategorioita, taloustyöt, palveluskunnan työt, ompeleminen, myyntityö, joutilaisuuden työ ja sukutyö. Näistä kaksi viimeistä ovat työkaluja, tutkimuksellisia käsitteitä, joita aikalaiset eivät käyttäneet. Ne kuitenkin auttavat oleellisella tavalla ymmärtämään varhaismodernin ajan säätyläisten elämäntapaa ja sitä, mitä aikalaiset itse ymmärsivät työksi. Taidehistorioitsija Mimi Hellman määritteli 1990-luvulla joutilaisuuden työkseen (*work of leisure*) sen eliittien elämäntapaan liittyvän näennäisen joutilaisuuden ja (ansio)työstä vapaan ajan, jota määrittivät tarkat kulttuuriset koodit, ja johon kuului ruumiin ja mielen hallinta sekä näyttävä kuluttaminen.<sup>17</sup> Sukutyöksi (*kin work, work of kinship*) on puolestaan historian ja antropologian sekä sosiologian tutkimuksessa kutsuttu sitä pääasiassa naisten tekemää työtä, jolla sukusiteitä ylläpidetään, vahvistetaan ja uusinnetaan esimerkiksi juhlapäivien viettämisellä yhdessä tai merkkipäivien muistamisella. Antropologit ovat käyttäneet su-

kutyötä osana työn laajempaa määrittelyä 1980-luvulta lähtien ja tehneet siten näkyväksi naisten työtä ansiotyön ulkopuolisilla elämän alueilla.<sup>18</sup> Historioitsijat ja sosiologit ovat puolestaan soveltaneet sukutyön käsitettä yhä useammin 2010-luvulla.<sup>19</sup>

Varhaismodernissa yhteiskunnassa naisten työt olivat eriytyneet osin sukupuolen, osin sosiaalisen aseman mukaan. Pehr Hilleströmin omakätisessä teosluettelossa naisten sosiaalinen asema käy ilmi siitä, millaisia määritelmiä heistä käytetään. Teosluettelon käyttäminen maalausten tapahtumien analysoinnin apuna on oleellisen tärkeää, sillä aina edes aikakauden tutkijalle ei ole aivan selvää, miten erottaa toisistaan muodikkaasti pukeutuneet säätyläisnaiset ja heidän yhtä muodikkaasti pukeutuneet palvelijattarensa.

Teosluettelossa naisten sosiaalinen asema on eroteltu selvästi: *piga, jungfru, qvinna* tai *fruentimmer* ovat sanoja, joilla Hilleström kuvaili maalaustensa naisia. *Fruentimmer*-sanaa käytettiin 1700-luvulla säätyläisnaisista. Naisten ja myös töiden hierarkia tulee sekin esiin kuvauksissa. Nykyään nimellä ”Äggprovet. Köksinteriör” tunnetussa maalauksessa kaksi naista on kyntti-

16. Jane Whittle, *What is Work? Women’s Work in Rural England, 1500–1700*, <https://earlymodernwomenswork.wordpress.com/2015/04/29/what-is-work-2/> (17.9.2015).

17. Mimi Hellman, *Furniture, Sociability, and the Work of Leisure in Eighteenth-Century France*. *Eighteenth-Century Studies* 32 (1999), 415–445.

18. Micaela di Leonardo, *The Female World of Cards and Holidays. Women, Families, and the Work of Kinship*. *Signs* 12 (1987), 440–453; Dave Sinardet & Dimitri Mortelmans, *The Feminine Side to Santa Claus. Women’s Work of Kinship in Contemporary Gift-Giving Relations*. *The Social Science Journal* 46 (2009), 124–142.

19. Heather Hofmeister, *Christmas as kin work – and its opposite*. 24.12.2011. Prof. Heather Hofmeister, Ph.D. <http://www.heather-hofmeister.de/?p=1833&lang=en> (6.10.2015); Ilmakunnas 2013, 180–182; Kirsi Vainio-Korhonen, *Sisaruksia ja sukulaisia. Suomalaisten aatelinnaisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvulla*. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. SKS 2011, 142.

län valaisemassa keittiössä.<sup>20</sup> Selin katsojaan oleva nainen tutkii kananmunia kynttilänvaloa vasten, ja kupariastiaa kantava nainen on pysähtynyt hänen viereensä. Naiset ovat pukeutuneet samanlaisiin yksinkertaisiin asuihin, harteillaan valkea huivi ja päässään liinamyssy. Puku on väriältään Hilleströmin maalauksissaan palvelijattarilla usein käyttämä keltainen, ja hametta suojaa suuri valkoinen esiliina. Naisten keskinäinen hierarkia ei välttämättä selviä ainoastaan maalaus-ta katsomalla. Hilleströmin teosluettelossa naisten välinen hierarkia – ja sen myötä heidän töidensä välinen hierarkia ja vastuu – on kuitenkin selvä: munien kuntoa tutkiva nainen on säätyläisnainen, seisova nainen hänen piikansa.<sup>21</sup>

Aina teosluettelo ei paljasta kaikkea, mitä itse maalauksessa on näkyvissä. Monissa maalauksissa näkyy pieni ompelu- tai muu tarvikepussi jossakin, roikkumassa tuolin karmista tai lojumassa pöydällä. Maalauksessa ”Ett fruentimmer som sitter och gråter, samt hennes jungfru som inkommer med en luktflaska” näkyy puolestaan paitsi palvelustytön työ, myös ompelukehys ja kirje rouvan kädessä.<sup>22</sup> Ompelutyö oli säätyläisnaisten jokapäiväinen askare, mutta myös palvelijattaren tuli osata ommella. Kirjeiden (toisinaan myös päiväkirjan) kirjoittaminen kuului sekin keskeisenä osana säätyläisnaisten päivittäiseen elämään.

Pehr Hilleströmin teosluettelossa mainituista 1 065 maalauksesta 256 eli reilu viidennes on sellaisia, joiden voi tekstiaineiston ja Gerda Cederblomin planssiteosten perusteella sanoa kuvaavan naisten töitä. Lisäksi Cederblomin teoksissa on kuva kuudesta maalauksesta, joita ei Hilleströmin teosluettelossa mainita. Osa näistä on signeerattu, osa on signeeraamattomia. Tarkastelemani aineiston perusteella Pehr Hilleström maalasi ainakin 262 teosta, joissa aiheena oli naisten työ. Taulukosta 1. ilmenevät ne erilaiset työt, joita Hilleström maalauksissaan kuvasi, ja jotka ovat analyysin kohteena. Taulukossa aiheita on 305, sillä muutamassa maalauksessa Hilleström kuvaa kahta erilaista työtä.<sup>23</sup> Lisäksi kate-

goriaan ”rouvan palveleminen” kuuluvat teokset kuvaavat yhtä lailla palvelijoiden kuin heidän emäntiensäkin töitä.

**Taulukko 1. Naisten työt Pehr Hilleströmin maalauksissa**

<b>Taloustyöt ja palveluskunnan työt</b>	<b>130</b>
Ruoanlaitto	29
Tiskaaminen	23
Pyykkihuolto	33
Siivoaminen	4
Ulkotyöt	8
Rouvan palveleminen	24
Muu	9
<b>Ompelu- ja tekstiilityö</b>	<b>70</b>
Ompeleminen	27
Muu tekstiilityö	43
<b>Myyntityö</b>	<b>21</b>
<b>Joutilaisuuden työ</b>	<b>66</b>
Lukeminen	29
Musisointi	11
Lasten opettaminen	2
Rouvan palveleminen	24
<b>Sukutyö</b>	<b>18</b>
Kirjeiden kirjoittaminen	5
Kirjeiden lukeminen	13
<b>Yhteensä</b>	<b>305</b>

Tulkintani ei kuitenkaan ole vailla virheiden mahdollisuutta, sillä pelkkä lyhyt kuvaileva teksti ei tietenkään kerro maalauksesta kuin suurpiirteisesti sen pääaiheen. Esimerkiksi maalauksissa, jotka teosluettelon mukaan kuvaavat nais-

20. Pehr Hilleström, ”Kananmunien tarkastus. Sisäkuva keittiöstä.” n. 1785. NM 1110. Nationalmuseum, Tukholma.

21. Teosluettelo nro 51 ”Ett fruentimmer granskar ägg emot ljuset, och hennes piga som ibjurit korgen.”

22. Pehr Hilleström, ”Ett fruentimmer som sitter och gråter, samt hennes jungfru som inkommer med en luktflaska”. Yksityiskokoelma. Ks. auktionsverket.se/auction/finance-arts/2010-06-03/2129-pehr-hillestrom-1733- 1816-ett-fruentimmer-som-sitt (12.12.2014).

23. Esim. teosluettelo nro 788 ”En Qvinna stryker vid ljus och en annan syr.”

ten pukeutumista,<sup>24</sup> saattaa olla mukana palveluskuntaa, mutta se ei suoraan käy ilmi teosluettelosta. Hilleströmin tyttären, puolison ja sisaren muotokuvissa nämä naiset tekevät usein käsitöitä tai lukevat, eivätkä kaikki nämä muotokuvat ole mukana teosluettelossa.<sup>25</sup> Tämän vuoksi olen verrannut teosluettelon tietoja Gerda Cederblomin julkaisemiin maalauksiin, ja ottanut taulukon 1. tietoihin mukaan Cederblomin kirjassa julkaistut naisten töitä kuvaavat maalaukset.

### Talouden työt ja palveluskunnan työt

Ruoanlaitto, säilöminen, leipominen, päivittäisten ruokaostosten tekeminen, siivoaminen, pyykinpesu, silittäminen, vesien kantaminen ja huoneiden lämmittäminen kuuluivat vuosisatojen ajan kotitalouksissa naisten töihin. Ilman piikaa eivät selvinneet sen enempiä korkeat virkamiehet, porvarit, suuret aateliskartanot kuin talonpoikaistalotkaan. Vähänkin suuremmissa talouksissa piikoja oli useita, ja yleensä säätyläiskodeissa oli keittäjätär, mahdollisesti myös kamaripiikoja tai kamarineitsyitä. Naisten väliset erot näkyvät siinä, millaisia taloustöitä naiset tekivät ja millaisissa tiloissa he työskentelivät. Hilleströmin maalauksissa ei juurikaan näy palveluskunnan sisäinen hierarkia, joka saattoi varsinkin suurissa aatelistalouksissa olla monipolvinen. Keittiöpiiat, lapsenpiiat ja pesijättäret olivat sekä osaamisessa, työn arvostuksessa että palkkauksessa paljon kamarineitien, keittäjättärien tai taloudenhoitajien alapuolella.<sup>26</sup>

Piikojen töihin kuuluivat raskaat ja likaiset työt, ja heidän ”työpaikkojaan” ovat Hilleströmin maalauksissa lähes poikkeuksetta keittiöt, tarjoiluväliköt ja ruokakomerot. Talon rouvat tai korkea-arvoisemmat palvelijat pesivät hienopyykkiä, antoivat ohjeita ja valvoivat kotitalouden töitä, ja Hilleströmin maalauksissa he ovat harvemmin keittiössä. Usein niin aatelis- kuin porvariskodeissakin talon emäntä tyttäriin osallistui kotitalouden kaikkiin töihin ruoanlaitosta ja leivonnasta silittämiseen ja kehittämiseen. Toki kaikkein raskaimmat ja likai-

simmat työt olivat poikkeuksetta piikojen askareita, mutta talon rouvan tuli osata itsekin tehdä kaikkia töitä, joita hän palveluskunnaltaan odotti. Lisäksi kallisarvoiset raaka-aineet, kuten mausteet, olivat talon rouvien vastuulla ja he osallistuivat ja valvoivat suurten juhlien, kuten joulun, ruokien ja leivonnaisten valmistamista.

Hilleströmin maalauksista 130 voi määritellä kuuluviksi taloustöihin ja palveluskunnan askareisiin. 52 kuvaa ruokahuoltoa, ruoanlaittoa tai säilömistä sekä tiskaamista. 33 maalauksen aiheena on pyykinpesu tai silittäminen, ja neljässä maalauksessa siivoaminen. Yhdeksän maalauksen aiheena on piiat, joiden töistä ei kerrota tarkemmin ja kahdeksassa maalauksessa piiat hoitavat askareita ulkona. Keittiöaiheet kuuluivat selvästi Hilleströmin suosikkiaiheisiin, ja hän maalasi samoista aiheista useita toisintoja. Eriytyisen hyvin maalauksista näkyy 1700-luvun ja 1800-luvun keittiöiden niukka kalustus ja esineistö sekä usein yksi ainoa kynttilä, jonka valossa naiset toimittivat askareitaan. Palveluskunnan työ on näkyvää myös niissä 24 maalauksessa, joissa yksi tai useampi palvelijatar huolehtii emäntänsä mukavuudesta. Taulukossa 1. nämä on laskettu taloustöiden lisäksi kuuluvan joutilaisuuden työhön, sillä maalausten keskipiteenä on säätyläisnainen ja hänen elämänpiirinsä, ei palvelijattaren työ. Sama näkyy teosluettelon luonnehdinnoissa, joissa piian tai kamarineitsyen roolina on olla taustalla ja vahvistaa osaltaan säätyläisrouvan elämäntavan ulkoisia edellytyksiä.

Interiöörimaalauksessa (Kuva 1.) kaksi piikaa on pysähtynyt töidensä lomassa juttelemaan

24. Esim. teosluettelo nro 252 ”Ett fruent: som kläder sig”; teosluettelo nro 400 ”Ett fruent: som för spegeln kammar sitt hår”; teosluettelo nro 408 ”Ett fruent: som knyter sitt strumpeband.”

25. Esim. taiteilijan sisaren Elsa Erica Hilleström neulomassa. Cederblom 1927, kuva 27.

26. Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS 2011, 276–297.



Kuva 1. Pehr Hilleström, *Interiööri*, 1790. Öljy kankaalle, 54 x 45 cm. SSM 39876. Valokuva Stockholms stadsmuseum. CC BY-NC-SA.

hetkeksi.<sup>27</sup> Toinen kantaa kädessään kannellista kupariastiaa, toinen kuivaa lasia pellavapyyhkeeseen. Huoneen nurkat ovat pimeässä, mutta naiset ovat hohtavan valkeine ja keltaisine vaatteineen avoimesta ovesta tulevassa valossa. Puh-  
taat lasit hohtavat pöydällä, kupariastiat kiiltä-

vät ja muutkin esineet – pullot lattialla, vesisävi, pieni palju, kahvimylly, raastinrauta ja suuri

27. Pehr Hilleström, "Interiööri", 1790. SSM 39876. Stockholms stadsmuseum. Maalausta ei mainita Hilleströmin teosluettelossa.



Kuva 2. Pehr Hilleström, *Pesjätär keittiöinteriörissä, 1795*. Öljy kankaalle, 50 x 40 cm. Julkaistu teoksessa Gerda Cedersblom, *Pehr Hilleström som kulturskildrare I*. Nordiska Museet 1927.

posliinikulho – on kuvattu samalla huolella kuin asetelmissa. Huonekaluja on vähän ja ne ovat yksinkertaisia, maalaamattomia mäntyisiä, kuten oli tavallista keittiöissä ja niihin liittyneissä tiloissa. Pöytä, matala kaappi, palli ja tuoli, jolla

toinen naisista istuu, muodostavat koko kalustuksen.

Tyypillinen aihe Hilleströmille ja keskeinen naisten kotitaloustyö oli pyykinpesu. Harmoninen interiööri (Kuva 2.) kuvaa pyykinpesua keit-

tiössä 1790-luvulla.<sup>28</sup> Hilleströmin mallina oli hänen tyttärensä Charlotta Ulrica, ja mitä todennäköisimmin keittiö ja sen esineet löytyivät nekin Hilleströmin taloudesta.<sup>29</sup> Maalaus on muiden Hilleströmin laatukuvien tapaan tunnelmallaan seesteinen. Samoina maalauksesta toiseen toistuvat esineet, huonekalut ja interiöörit on kuvattu tarkasti. Puoliavoin ovi, liesi, rautapata, mortteli, kahvimylly, kupariastiat ovat kaikki tutuja muista Hilleströmin maalauksista ja tavallisia missä tahansa aikalaiskeittiössä. Lieden reunalla oleva talikynttilä ei pala keskellä päivää, mutta muistuttaa katsojalle taiteilijan kiinnostuksesta elävän tulen kuvaamiseen. Interiööri esineineen, naisen asu ja pyykinpesu ovat kaikki 1790-luvun säätyläiskodin todellisuutta ja kuvittavat omalta osaltaan naisten arkisia kotitaloustöitä. Säätyläistalouksissa pyykinpesu työllisti naisia ympäri vuoden, sillä alusvaatteita (naisilla, lapsilla ja miehillä pääasiassa pitkiä paitoja), paitapukuja ja liinavaatteita pestiin säännöllisesti kotona, tai pesuun käytettiin ulkopuolista apua. Vaatteiden ja liinavaatteiden pesuun kului merkittäviä rahasummia,<sup>30</sup> vaikka 1700-luvulla työvoima, erityisesti naisten tekemä työ, oli halpaa. Hilleströmin maalaus ei kuitenkaan paljasta katsojalle, kuinka raskaasta ja aikaa vievästä askareesta oli kysymys.

Säätyläistalouksissa piikojen työt levittäytyivät kotitalouden seinien sisäpuolelta ulos paljon useammin kuin mitä Hilleströmin maalauksissa. Joissakin maalauksissa naiset ruokkivat kanoja tai kuuraavat suuria kupariastioita ulkosalla lähes pastoraalisissa maisemissa.<sup>31</sup> Mutta piikojen töihin kuuluneet karjanhoito ja puutarhatyöt, samoin kuin kartanonneiti Jacobina Charlotta Munsterhjelmän päiväkirjassaan mainitseman marjastaminen ja sienestäminen yhdessä kartanon tyttärien kanssa,<sup>32</sup> eivät kuuluneet Hilleströmin kuvaamiin aiheisiin. Voi myös olettaa, että varsinkin kesäaikaan piikat tekivät osan jokapäiväisistä keittiötöistä, kuten vihannesten pilkkomisesta ja pyykinpesusta, ulkona kauniilla säällä. Hilleström oli kuitenkin kiinnostuneempi ku-

vaamaan valoja ja varjoja kynttilänvalossa kuin Pohjolan pitkien kevät- ja kesäpäivien valoa, minkä vuoksi hänen keittiöinteriööriinsä kuvaavat useammin pimeää vuodenaikaa. Samoin maalausten esineistö toistuu samana ja mallit löytyivät mitä todennäköisimmin taiteilijan omasta taloudesta.<sup>33</sup> Hilleström myös käytti ranskalaisia kuparipiirroksia sekä niiden esineistöä ja interiöörejä malleina omassa teoksissaan.<sup>34</sup> Hilleströmin laatukuvat ovatkin tulkittavissa eräänlaisina yleistyksinä ja tyyppinä naisten taloustöistä 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Ruotsissa.

Palveluskunnan työ oli päättymätöntä, mutta Kirsi Vainio-Korhonen muistuttaa, että myös palvelijattarilla oli työssään suvantovaiheita ja joutilaisuuden hetkiä, jolloin ahertamisen ja askareet saattoi hetkeksi sysätä syrjään ja istahtaa vaikkapa pellon pientareelle, keittiön ikkunan ääreen tai tanssia elonkorjuujuhlassa.<sup>35</sup> Hilleströmin maalauksessa ”Palvelijatar ostaa rakkausviisun” palvelustyttö on laskenut suuren, kiiltäväkyllisen kuparisen maitotonkan maahan ostaakseen 1700-luvun lopulla suosittuun, halvan, painetun rakkausaiheisen laululehtisen niitä

28. Teosluettelo nro 775 ”En Qvinna som tvättar. (Sign. 1795.)”

29. Cederblom 1927, kuva 68; vrt. Sirén 1932, 126, 134–135.

30. Ilmakunnas 2011, 285.

31. Esim. Pehr Hilleström, ”Kanojen ruokkiminen, maise-ma”. Yksityiskokoelma. Ks. [www.bukowskis.com/fi/auctions/574/234-pehr-hillestrom-honsmatning-i-landskap](http://www.bukowskis.com/fi/auctions/574/234-pehr-hillestrom-honsmatning-i-landskap) (29.12.2014); Pehr Hilleström, ”Kaksi palvelustyttöä puron varrella” NM 1779. Nationalmuseum, Tukholma.

32. Päiväkirjamerkinnot 20.8.1799, 21.8.1799 ja 12.8.1800. Teoksessa Bo Lönnqvist. (toim.) *Jacobina Charlotta Munsterhjelmns dagböcker 1799–1801*. SLS 1970.

33. Vrt. Ahlund 2014, 56, 60.

34. Sirén 1932, 130–134.

35. Kirsi Vainio-Korhonen, Piikojen arkea ja juhlaa Hämeenkyllän kartanossa noin 1800. Teoksessa Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS 2006.

kaupittelevalta pikkupojalta.<sup>36</sup> 1700-luvun lopulla lukutaito yleistyi ja rahatalous kehittyi niin, että palvelijattarilla oli mahdollisuus käyttää pieni roponen ansaitsemistaan rahoista rakkauslaulun ostamiseen. Ehkä tällaiset niin pienpaimatteenat kuin suullisestikin levinneet laulut tarjosivat palvelustyttöjen arjen töihin rytmiä ja pilkahduksen romanttista rakkautta, joka on aina kuulunut kirjoitetun ja suullisen kulttuurin suuriin teemoihin.

### Ompelu- ja tekstiilityö

Varhaismodernin ajan Euroopassa jokainen tyttö oppi ompelemaan säädyistä ja taloudellisesta asemasta riippumatta. Neulan ja langan käyttöä oppivat niin köyhät orpotytöt kuin prinsessatkin. Langan valmistaminen ja kankaan kutominen sekä erilaiset ompelutyöt kuuluivat naisten päivittäisiin askareisiin, ja monet naiset elättivät itsensä kättensä työllä.<sup>37</sup> Pehr Hilleströmin maalauksista 27 aiheena on ompelleva nainen ja 43 aiheena on jokin muu tekstiilityö, useimmiten langanvalmistukseen liittyneet työvaiheet. Eriytyisen paljon Hilleström kuvasi kehrääviä, keriviä ja vyyhteäviä naisia. Lisäksi monissa maalauksissa, joiden aiheena ei suoranaisesti ole ompelu- ja tekstiilityö, näkyy jossakin pieni ompelupussi tai ompelukori muistuttamassa ompelun keskeisestä merkityksestä naisten elämässä.

Käsitöitä ei tehty keittiössä ruoankäryssä ja savun hajussa, vaan saleissa ja förmaakeissa, joskus tarjoiluhuoneissa ja tarjoiluvälikäissä tai palvelijattarien huoneissa. Joissakin maalauksissa, joissa piit karstaavat tai kehräävät, näkyy suuri astiakaappi, jossa on hopeisia ja posliinisia tarjoilukulhoja.<sup>38</sup> Pelkistettyjä tiloja tarkastelemalla huomaa pian, että suuri osa Hilleströmin maalauksissaan kuvaamista käsitöitä tekevästä naisista oli säätyläisiä. Naisten asujen ja kampeusten koruttomuus, samoin kuin huonekalujen vähyyt ja yksinkertaisuus saattavat hämätä nykykatsojaa. Kuitenkin Hilleströmin teosluettelosta ilmenee selkeästi naisten sosiaalinen asema, ja vain muutama hänen maalaamistaan

ompelevista ja tekstiilitöitä tekevästä naisista kuului palveluskuntaan.

Maalaus ”Kerinpun vierellä” (Kuva 3.) on yksi kymmenistä, joissa Hilleström kuvasi vyyhteäviä ja keriviä naisia. Maalauksen nainen on pukeutunut arkiasuun, valkoiseen nuttuun ja esiliinaan, siniseen hameeseen ja vihreään hartiahuiviin, jota koristaa sininen ja valkoinen reunaraita. Naisen hiukset ovat koruttomalla naturalla. Huoneen sisustus on yksinkertainen, ja selvästi kyseessä on eliittikoti: tuolit on verhoiltu, seinällä on kuparikaiverus, taittopöydällä posliininen teeserviisi ja avoin sokerirasia. Suuresta ikkunasta tulviva valo saa katseen kiinnittymään naisen työhön, vyyhdinpuuhun, rukkiin ja hänen hohtavanpuhtaisiin vaatteisiinsa. Valo ulottuu parkettilattialle, rintapaneeliin, ikkunaluukkuihin ja puuvillaisiin verhoihin. Pöydällä oleva teekannu ja kuppi muistuttavat katsojalle, että ahkerankin säätyläisnaisen oli mahdollista keskeyttää työnsä hetkeksi ja nauttia kupillinen virkistävää teetä.

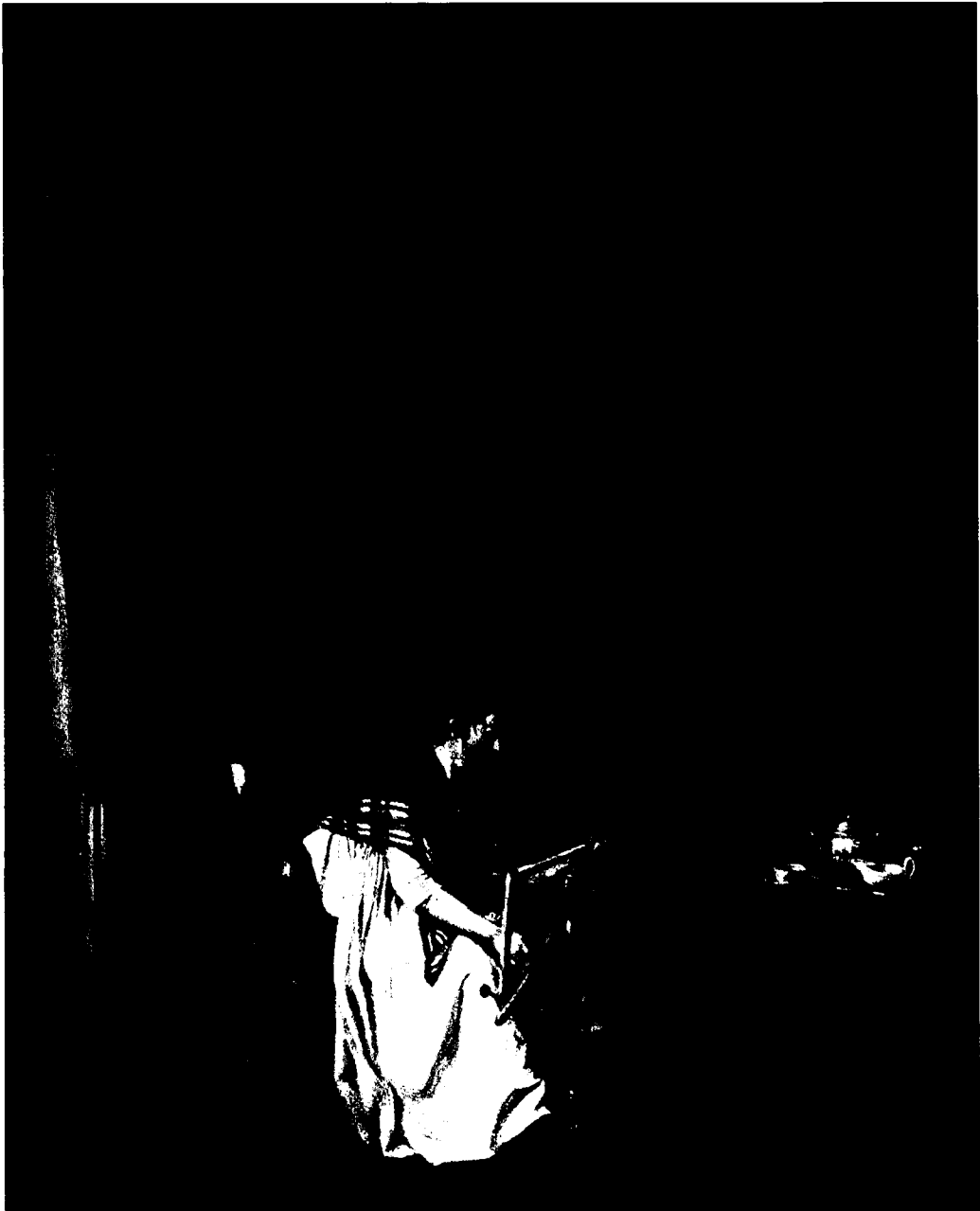
Vyyhteäminen ja langan keriminen on mekaanista ja monotonista työtä. Vyyhteämisen ja kerimisen ääreen nukahtaneet naiset tarjosivatkin Hilleströmin laatukuville ahkeran käsitöiden tekijän rinnalle mahdollisuuden kuvata kodin rauhallista tunnelmaa ja elämän pieniä iloja hetken torkahduksen muodossa ilman, että luterilaiseen huoneentaulun maailmaan kuulunut ahkeruus täysin muuttui ranskalaiseksi paheellisen joutilaisuuden kuvaukseksi.<sup>39</sup>

36. Pehr Hilleström, ”Palvelijatar ostaa rakkausviisun”, n. 1796. NM 1611. Nationalmuseum, Tukholma.

37. Ks. Vainio-Korhonen 1998.

38. Ks. esim. Pehr Hilleström, ”En piga häklar lin, skadat sitt finger på häklan.” 1798. Yksityiskokoelma. Ks. [www.bukowskis.com/fi/auctions/554/252-pehr-hillestrom-en-piga-haklar-lin-skadat-sitt-finger-pa-haklan](http://www.bukowskis.com/fi/auctions/554/252-pehr-hillestrom-en-piga-haklar-lin-skadat-sitt-finger-pa-haklan) (29.12.2014) ja teosluettelo nro 836.

39. Ks. esim. Pehr Hilleström, ”Kerijätär.” NM 2453. Nationalmuseum, Tukholma.

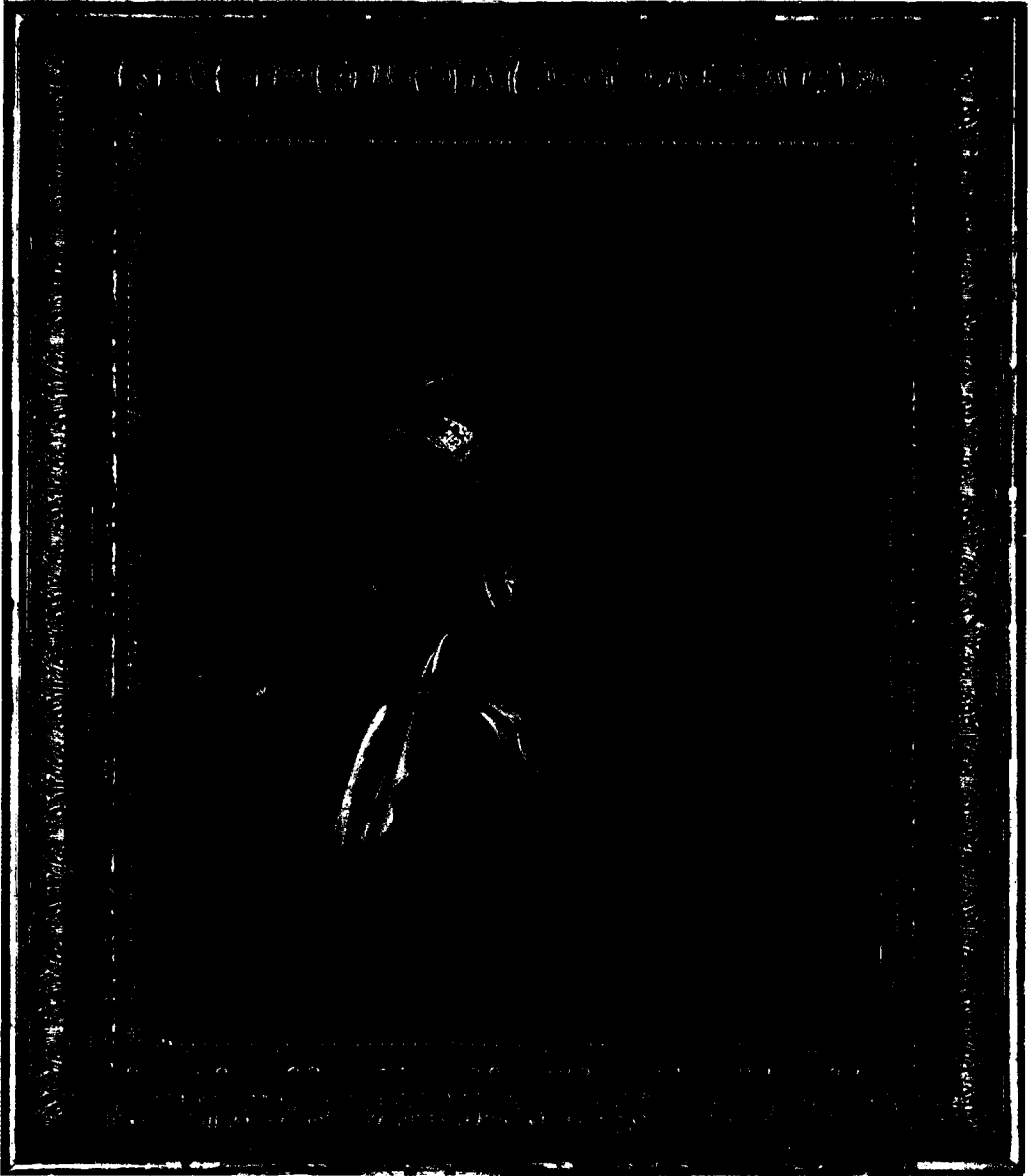


Kuva 3. Pehr Hilleström, Kerinpöydän vierellä. Öljy kankaalle, 51,5 x 42 cm. Valokuva Bukowskis Auktioener.

Monissa Hilleströmin maalauksissa tekstiilitöitä tekevät nuoret naiset, sillä hän käytti usein mallina tytärtään Charlotta Ulricaa. Hilleström maalasi myös joitakin teoksia, joissa vanhat naiset tekevät käsitöitä. Maalauksessa "Ompeleva nainen" (Kuva 4.) iäkäs nainen on kumartunut

ompeluksen ylle. Hän on pukeutunut säädynmukaisesti siniseen silkkipukuun, mustaan röjyyn ja valkeaan yksinkertaiseen huiviin. Päässään hänellä on tyylikäs, valkoinen ja leveällä sinisellä silkkinauhalla koristettu myssy. Tuoli on päällystetty kallisarvoisella kankaalla ja pöytä kullat-





Kuva 4. Pehr Hilleström, *Ompeleva nainen*. Öljy kankaalle, 50 x 41 cm. Valokuva Stockholms Auktionsverk.

tu.<sup>40</sup> Hilleströmin maalausten joukossa harvinaisen vanha ompeleva säätyläisnainen tuskin oli epätavallinen näky aatelin ja porvariston saleissa, niin keskeinen osa naisten elämää ompeleminen oli.

Ompeleminen ja muut käsityöt olivat tärkeitä arjen askareita langan valmistamiseksi, vaatteiden ompelemiseksi, koristelemiseksi ja korjaa-

miseksi. Yksinkertainen ompeleminen sekä kehääminen, vyyhteäminen ja muut langanvalmistukseen kuuluneet työvaiheet työllistivät naisia kaiken aikaa. Märta Helena Reenstierna valitti päiväkirjassaan, miten vähän hänelle jäi aikaa

40. Pehr Hilleström, "Ompeleva nainen." Yksityiskokoelma.

ompeluun kaikkien muiden askareiden jälkeen.<sup>41</sup> Vaikuttaakin siltä, että vaikka vaativa brodeeraus kuului tyttöjen kasvatukseen, sille ei välttämättä ollut aikaa myöhemmin elämässä. Korkean aristokratian naisilla ja vanhoilla naisilla oli enemmän aikaa koruompeluun kuin kartanonrouvilla, joita työllistivät suuri talous ja perhe.

Brodeerauksessa saatettiin käyttää malleina tunnettujen taiteilijoiden teoksista tehtyjä grafiikanlehtiä.<sup>42</sup> Tällä tavalla tehdyt kirjontatyöt muistuttivat tauluja. Anna Lena Lindberg painottaa, että aikalaiset pitivätkin taitavia brodeeraajia taidemaalareiden veroisina taiteilijoina, eikä ompelua vielä 1700-luvun lopussa pidetty vähempiarvoisena feminiinisenä askareena, jolla ei ollut yhteyttä luovaan taiteeseen.<sup>43</sup>

Ompeleminen oli kaikissa säädöissä ja kaikissa sosiaalisissa ryhmissä merkittävä osa naisten kollektiivista työskentelyä ja yhteistyötä sekä taitojen, osaamisen ja traditioiden eteenpäin välittämistä. Ompelutyö ei myöskään rajoittunut vain kotien seinien sisäpuolelle tai palveluspaikkaan, vaan naiset tekivät ompelutöitä myös vieraisilla ollessaan ja toisinaan, kauniilla säällä, myös ulkona.<sup>44</sup> Eliittien piirissä käsityöt olivat osa heteronormatiivista seurustelua, ja niin naiset kuin miehetkin tekivät käsitöitä.<sup>45</sup> Käsitöitä tehtäessä keskusteltiin tai kuunneltiin, kun joku luki ääneen. Käsitöitä olivat myös olennainen osa hovin elämää ja arkea. Kuningattaret, prinsessat ja hovinaiset olivat kaikkialla Euroopassa taitavia brodeeraajia, ja yhdessä ompeleminen oli osa hovien sosiaalista maailmaa, mikä käy erityisen hyvin ilmi Hilleströmin hovin ja korkean aristokratian elämää kuvaavista maalauksista.<sup>46</sup>

## Myyntityö

Muotikauppias, nuori nainen, esittelee myyntiartikkeleitaan ostajalle Pehr Hilleströmin maalauksessa (Kuva 5.), yhdessä hänen useista samaa aihetta kuvanneista töistään.<sup>47</sup> Aihe oli hyvin suosittu, ja hovimaalari Hilleström tunsikin varmasti myös kuninkaallisiin kokoelmiin kuuluneen François Boucherin varhaisemman muo-

tikauppiasta kuvaavan maalauksen.<sup>48</sup> Muotiin liittyneet uudet asusteet ja esineet sekä niiden tuotanto, kauppa ja kulutus tarjosivat 1700-luvun puolivälistä alkaen erityisesti naisille työ- ja ansaintamahdollisuuksia kaikkialla Euroopassa. Naiset suunnittelivat, ompelivat ja myivät uusia ylellisyystarvikkeita, jotka olivat monien – myös palvelijattarien ja myyjättärien – ulottuvilla edullisen hintansa vuoksi. Säätyläiset ja aristokratia shoppailivat kaupunkien puodeissa ja liikkeissä, mutta aivan yhtä yleistä oli, että kauppiat ja käsityöläiset saapuivat asiakkaidensa kotiin esittelemään myyntiartikkeleitaan, ottamaan mittoja ja tuomaan tilattuja tuotteita.<sup>49</sup>

41. Märta Helena Reenstierna, *Årstadagboken. Journaler från åren 1793–1839*. Vol. I 1793–1812. Toim. Gunnar Broman. Generalstabens litografiska anstalts förlag 1946, passim; ks. myös Jessica Karlsson, "God! Let me not waste a moment of This year". An Intersectional Perspective on the Practises of Time-use in Gentry Women's Household's in Sweden 1793 to 1839. Maisterintutkielma. Uppsala universitet 2013, 27–29, <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A625790&dsid=8942> (22.1.2015).

42. Ks. esim. Pehr Hilleström, "Ompelukehyksen ääressä." n. 1790. NM 2452. Nationalmuseum, Tukholma.

43. Anna Lena Lindberg, *Through the Needle's Eye. Embroidered Pictures on the Threshold of Modernity. Eighteenth-Century Studies* 31 (1998), 503–510.

44. Päivämäärämerkintä 28.8.1800. *Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801*; Päivämäärämerkintä 7.6.1793. *Årstadagboken* I.

45. Ilmakunnas 2013, 172–176.

46. Esim. Pehr Hilleström, "Lukutuokio Drottningholmin linnassa." 1779. NMDrh 751. Nationalmuseum, Stockholm; Teosluettelo nro 354 "Ett fruent: som syr tambour sôm, samt en Herre som läser, och 3 fruent. som vid ett bord sitter och syr och knyter."

47. Pehr Hilleström, "Muotikauppias." n. 1785. NM 3382. Nationalmuseum, Tukholma; teosluettelo nro 487 "Ett fruent: som vid ljus handlar granlät af en Qvinna."

48. François Boucher, "Muotikauppias." 1746. NM 772. Nationalmuseum, Tukholma; Sirén 1932, 133–134.

49. Ks. Natacha Coquery, *Tenir boutique à Paris au XVIIIe siècle. Luxe et demi-luxe*. Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques 2011; Ilmakunnas 2011, 190–192, 223, 226; Vainio-Korhonen 1998, 89–109; ks. myös teosluettelo nro 151 "Ett fruent som låter taga mått till skor. (Sign. 1776.); teosluettelo nro 152 "Ett d<sup>o</sup> som låter skraddaren taga mått."; Cederblom 1927, kuvat 20 ja 21.



Kuva 5. Pehr Hilleström, *Muotikauppias*. Öljy kankaalle, 79,5 x 65,5 cm. NM 3382. Valokuva Nationalmuseum. CC BY-SA.

Hilleströmin maalauksessa molemmat naiset, myyjä ja ostaja, muotikauppias ja luksusesineiden kuluttaja, ovat muodikkaasti pukeutuneita. Kynttilä valaisee elegantin salonki-interiöörin, ja paljastaa, että olkihattu istuvan naisen kädessä on tulevan kesän asuste. Kauppiaan esittelemät sulat ja muut pikkuesineet, jotka mahtuivat helposti mukana kannettavaan askiin, olivat juuri sellaisia pieniä ylellisyyksiä, joilla vanhaakin asua saatettiin muodistaa. 1700-luvulla käytiin kiivasta julkista keskustelua turhana ja moraalittomana pidettyä ylellisyyttä vastaan. Kritiikki kohdistui pääasiassa (nais)kuluttajiin.<sup>50</sup> Harvoin, jos koskaan, kohteena olivat puoliluksustavaroiden tai ylellisyyksesineiden myyjät.

Kaikenlainen pienimuotoinen kauppa ja kaupustelu kuuluivat 1700-luvun kaupungeissa naisille, sillä ne eivät olleet porvarillisia elinkeinoja, joiden harjoittamista ammattikuntalaitos säätehti tiukasti.<sup>51</sup> Eri-ikäiset naiset kulkivat myymässä

paitsi muodikasta puoliluksusta, myös kaikenlaista muuta pikkutavaraa, leivonnaisia, hedelmiä, vihanneksia, kalaa ja polttopuita.<sup>52</sup> Vuotuisjuhliin liittyneiden kukkien tai lehvien myynti oli pikkutyttöjen ja vanhusten työtä. Hilleströmin maalauksessa "Ett fruntimmer värmer sin bakdel och en gumma kommer at sällja fastlagsris" (Kuva 6.) vanha nainen tulee myymään virpomisvitsoja säätyläiskotiin, jossa nuori nainen lämmittelee takan ääressä.<sup>53</sup> Hän on jättänyt lukemansa kirjan auki pöydälle, ja tuolilla on turkisreunusteinen viitta. Vanha nainen, joka hankkii ansioita kulkemalla talosta taloon myymässä varpuja, ei voi samanlaista lämpöä kuvitellaakaan. Myös maalauksessa "Leivonnaistenmyyjä" myyjä on vanha nainen.<sup>54</sup>

Hilleströmin teosluettelon perusteella 21 maalauksen aiheena on ostaminen ja myyminen. Suurimmassa osassa maalauksia myyjänä, varsinkin kaupungilla kori käsivarrellaan kulkevana kaupustelijana tai torilla kalanmyyjänä, on vanha nainen. Verrattuna tekstiilityöhön, jossa Hilleström kuvasi pääasiassa nuoria naisia, ero on merkittävä. Kuvatessaan vanhoja naisia kaupustelemassa Hilleström paljastaa näiden naisten todellisuudesta enemmän kuin laatukuva-maalauksessa yleisen rauhallisen tason. Köyhien ja marginaalissa eläneiden ihmisten mahdollisuudet elannon ansaitsemiseen olivat ankarat. Kontrasti muotikauppiaan ja kaupustelijan välillä on valtava.

Kaupungeissa naiset toimivat paitsi myyjinä ja kaupustelijoina myös kapakoitsijoina ja ravin-

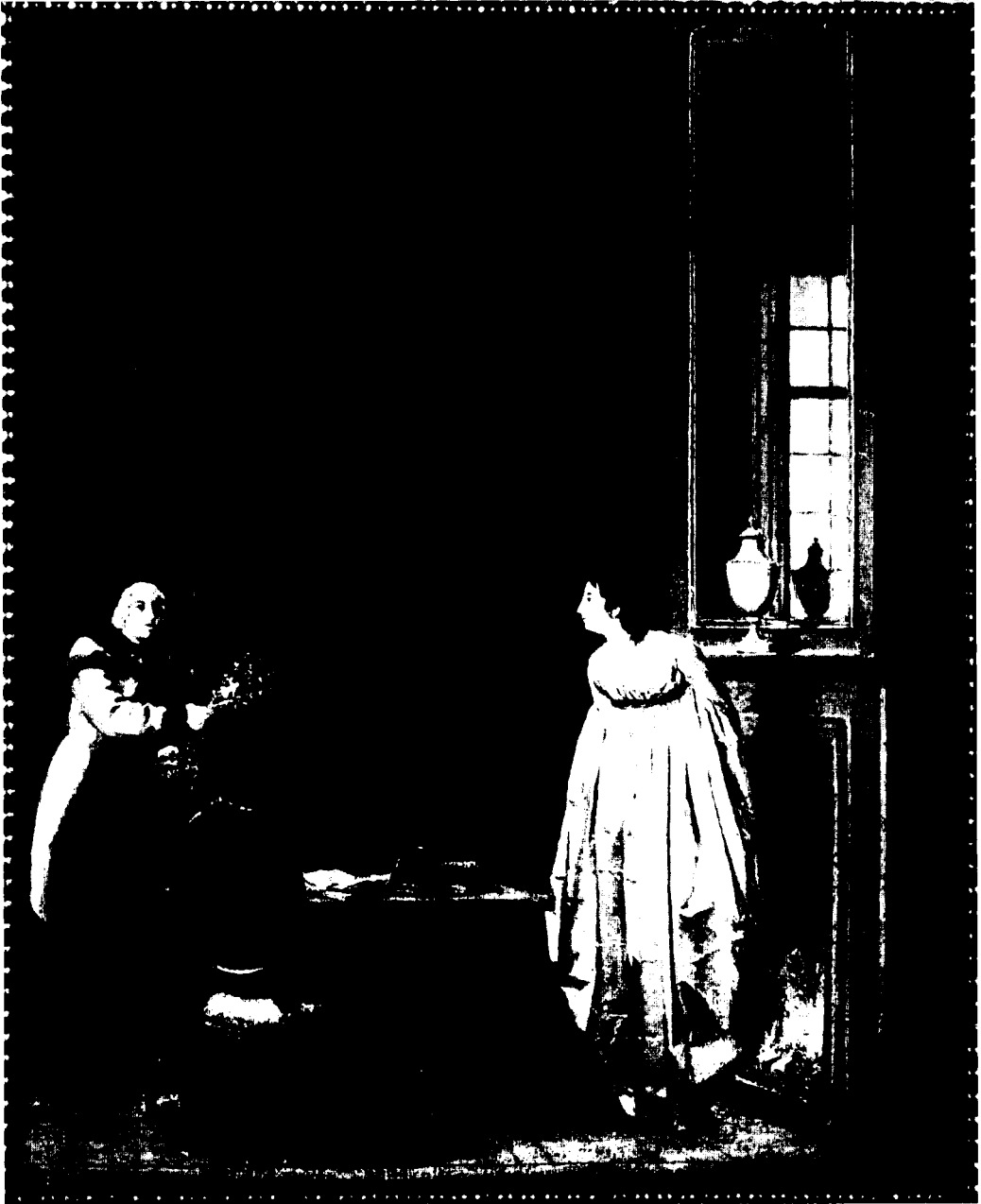
50. Karin Hassan Jansson, *When Sweden Harboured Idlers. Gender and Luxury in Public Debates, c. 1760–1830*. Teoksessa Göran Rydén (toim.) *Sweden in the Eighteenth-Century World. Provincial Cosmopolitans*. Ashgate 2013.

51. Vainio-Korhonen 2002, 39–54.

52. Erik Lindberg & Sofia Ling, 'Spanska' citroner till salu. Om kvinnors handlingsutrymme på fruktmarknaden i 1700-talets Stockholm. *Historisk Tidskrift* 134 (2014), 3–30; Vainio-Korhonen 2002, 43–47.

53. NMA.0052681. Nordiska museet; teosluettelo nro 970.

54. NMA.0040976. Nordiska museet.



Kuva 6. Pehr Hilleström, *Vanha nainen myy virpomisvitsoja*. Öljy kankaalle, 51 x 42 cm. NMA.0052681. Valokuva Nordiska museet. CC BY-NC-ND.

toloitsijoina. Heillä saattoi olla itsenäinen ja näkyvä asema elinkeinonharjoittajina Tukholman, Turun ja muiden suurien kaupunkien sadoissa krouveissa, kapakoissa ja ravintoloissa.<sup>55</sup> Näissä rooleissa Hilleström kuvasi naisia harvoin. Hille-

strömin teosluettelon perusteella on toisaalta mahdotonta tietää, mitä naiset tekivät maalauk-

55. Vainio-Korhonen 2002, 48–51.

sisä, jotka luettelon mukaan esittivät miehiä ja naisia krouvissa.<sup>56</sup>

Erilainen myyntityö ja pienten tuotteiden valmistamisella ja myymisellä tai pienimuotoisella ravintoloitsijatoiminnalla itsensä elättäminen sekä lisäansioiden hankkiminen perheelle oli keskeinen naisten toimeentulonkeino varhaismodernin ajan kaupungeissa. Tämä osa naisten elämää näkyy Hilleströmin maalauksissa, joissa myyjinä ja kaupustelijoina toimivat eri-ikäiset ja erilaisessa sosiaalisessa asemassa olleet naiset.

### Joutilaisuuden työ ja sukutyö

Joutilaisuuden, vapaa-ajan ja työn väliset rajat olivat varhaismodernilla ajalla yhtä liukuvat, päällekkäiset ja muuttuvat kuin yksityisen ja julkisen elämäpiirin erot tai yhtäläisyydet. Ansiotyötä tekevien naisten työn ja vapaa-ajan välinen ero on helpommin ja selvemmin nähtävissä kuin säätyläisnaisten, jotka eivät tehneet työtä elannon tai ansioiden vuoksi. Suuri osa naisten työstä oli kotitalouden töitä, joko palvelijattaren roolissa tai kotitaloudessa asuvan naisen roolissa. Joutilaisuuden hetket eivät erottuneet työstä yhtä selvästi kuin teollistuneessa maailmassa. Siellä tehtaantöiden määritteli työ- ja vapaa-ajan eron, vaikkakaan ei naisten työn alkamista ja loppumista, sillä naispuolisten tehdastyöläisten työt jatkuivat lähes poikkeuksetta kotona taloustöiden muodossa. Varhaismodernilla ajalla joutilaisuus tai vapaa-aika limittyi työhön, olipa kyseessä piikojen tai muiden palvelijoiden työ tai säätyläisnaisten työ, joka paljolti oli kotitalouden johtamista ja hallinnoimista. Säätyläisnaisten työnteosta on kuitenkin erotettavissa kaksi kategoriaa, jotka eivät kuuluneet missään muodossa muiden sosiaalisten luokkien työhön, jossa keskeisenä oli ansioiden saaminen, olipa työn tekopaikka mikä tahansa. Nämä kaksi ”uudellaista” työn kategoriaa ovat joutilaisuuden työ ja sukutyö.

Joutilaisuuden työnä voi pitää aktiviteetteja, jotka varhaismodernin ajan aristokratian ja säätyläisten piirissä tähtäsivät elämäntavan ylläpi-

tämiseen ja kulttuuristen koodien mukaiseen ulkoiseen olemukseen ja sosiaaliseen kanssakäymiseen. Aateli ja varakas porvaristo loivat joutilaisuuden työn avulla vaikutelman keveästä, luonnollisesta ja vaivattomasta olemuksesta. Todellisuudessa aatelisen olemuksen rakentamiseen vaadittiin pitkäjänteistä harjoitusta, joka aloitettiin jo lapsena. Joutilaisuuden näennäisen helppouden taustalla oli siis tietoinen tapa rakentaa aatelin ja säätyläistön identiteettiä niin aineettoman kuin aineellisen kulttuurin avulla.<sup>57</sup> Ruotsissa aatelin itseymmärrykseen kuului ahkeruus ja työteliäisyys, vaikka työteko toimeentulon lähteenä ei ollut aatelisen ideologian mukaista vielä 1700-luvulla.<sup>58</sup> Itsensä kultivoiminen lukemalla, kuvataiteita ja musiikkia harrastamalla sekä pukeutumisen, esineiden ja kuluttamisen avulla olivat joutilaisuuden työtä, jossa säätyläisnaisten ”työpanos” oli merkittävä.

Hilleströmin vahvasti ranskalaisvaikutteisessa ja monia muita hänen töitään selvästi suuremmassa interiöörimaalauksessa (Kuva 7.) on keskeisenä aiheena joutilaisuuden työ ja aristokraattisen elämäntavan tietoinen rakentaminen. Ylellisen rokokoointeriöörin keskeinen hahmo on silkkipukuun pukeutunut säätyläisnainen, joka kirja kädessään seuraa, kuinka kamarineito kaataa teetä. Maalauksessa on läsnä 1700-luvun ylellisyyteen kuuluneita esineitä ja aineettomia nautintoja: ohuista posliinikupeista tarjottu tee, pukujen värikkäät silkkikankaat ja hienostuneet pitsit, huonekalujen ja koriste-esineiden sirot muodot, kiinalainen ruukku konsolipöydällä.<sup>59</sup>

56. Teosluettelo nro 986 ”2<sup>no</sup> karlar, och en qvinna på en krog”; teosluettelo nro 987 ”1 d<sup>o</sup> med 3 figurer.”, teosluettelo nro 988 ”1 d<sup>o</sup>”; ks. myös Fredrik Martinin kaiverrus Pehr Hilleströmin maalauksesta. NMG 1436/1892. Nationalmuseum, Tukholma.

57. Hellman 1999.

58. Ilmakunnas 2011, 186–188.

59. Vrt. Carolina Brown, Den vita lyxen. Spetsar i 1700-talets visuella och materiella kultur. Teoksessa Paula von Wachenfeldt & Klas Nyberg (toim.) *Det svenska begäret. Sekler av lyxkonsumtion*. Carlssons 2015, 95.



Kuva 7. Pehr Hilleström, Rouva istuu lukemassa ja kamarineito tuo teen, 1775. Öljy kankaalle, 52 x 65 cm. NM.0177655. Valokuva Nordiska museet. CC BY-NC-ND.

Esineet, joiden avulla aristokraattista elämäntapaa rakennettiin, olivat käsityöläisten suurta työmäärää vaatineita taidonnäytteitä. Esineet, huonekalut ja tekstiilit luovat maalaukseen tunnelman, jossa rouva voi keskittyä tehetkeen ja kirjan lukemiseen sekä joutilaisuuden työllä konstruoimaan etuoikeutettujen luokkien elämäntapaa.

Maalauksessa on läsnä muutakin työtä kuin joutilaisuuden työ ja muutakin ajankäyttöä kuin joutilas lukeminen ja teen nauttiminen. Oikealla oleva nyplästyyny sekä vain osittain näkyvä pieni ompelupöytä muistuttavat aatelisnaisten ahkeruudesta käsitöiden tekijöinä. Selin katsojaan olevan kamarineidon työ, teen tarjoileminen ja

rouvan palveleminen kuuluivat talouden töihin. Kuitenkin kamarineidon työtä voi pohtia myös joutilaisuuden työn käsitteen avulla: runsaslukuinen ja hierarkkisesti järjestynyt palveluskunta mahdollisti omalta osaltaan säädynmukaisen elämäntavan. Aristokraattinen elämäntapa oli mahdollinen vain, jos sitä rakennettiin sekä joutilaisuuden työn että palveluskunnan työn avulla.

Pehr Hilleströmin maalauksista 66:ssa aihe on joutilaisuuden työhön kuuluva. Tällaisia ovat yhtä lailla maalaukset, joissa naiset lukevat ja musisoivat, kuin maalaukset, joissa kamarineito auttaa rouvaa pukeutumisessa tai tuo tälle teetä. Kirjoittavien naisten työn olen tässä artikkelissa

sijoittanut sukutyöhön kuuluvaksi, vaikka sen voisi katsoa yhtä lailla kuuluvaksi joutilaisuuden työhön.

Sukutyöksi kutsutaan paljolti naisten vastuulla olevaa sosiaalisten suhteiden ylläpitoa sekä perheiden ja sukujen vähäosaisista, sairasta ja vanhuksista huolehtimista.<sup>60</sup> Tärkeä sukutyön väline oli kirjeet, joita kirjoittamalla naiset ylläpitivät laajoja sukuverkostoja. Lisäksi lahjojen valmistaminen ja antaminen sukuyhteyden ylläpitämiseksi oli sukutyötä. Myös miesten kirjeenvaihdosta osan voi nähdä kuuluvaksi sukutyön piiriin.<sup>61</sup> Erityisesti erilaiset toivotukset, onnittelut ja yleisten kuulumisten kertominen kirjeessä olivat sukutyön keskeisiä ilmenemismuotoja. Uuden vuoden kirjeet, onnittelut häiden johdosta ja lasten syntymistä sekä surunvalitelut kuuluivat kaikki sukutyöhön.

Kaikki kirjeenvaihto ei ollut sukutyötä. 1700-luvun kulttuurissa kirjeillä oli keskeinen asema poliittisten ja taloudellisten kysymysten hoitamisessa, tiedonvälityksessä ja keskustelun kirjallisena muotona.<sup>62</sup> Sukutyö muodostaa siis vain pienen osan kaikesta aikakauden kirjeenvaihdosta. Naisten näkökulmasta se kuitenkin on hyvin merkityksellistä, sillä suuri osa tavalisten säätyläisnaisten kirjeistä kirjoitettiin sukuyhteyksien vahvistamiseksi ja ylläpitämiseksi.

Pehr Hilleströmin teosluettelon maalauksista viidessä aiheena on kirjeiden kirjoittaminen ja kolmessatoista kirjeiden lukeminen. Teosluettelo mainitsee kolmen kirjeen olevan surukirjeitä, yhden rakkauskirje, lopuista kahdeksasta todetaan, että naiset joko lukevat tai pitävät kädesään kirjeitä. Yksi kirjeitä kuvannut teos löytyy Gerda Cederblomin plassiteoksesta, mutta ei Hilleströmin teosluettelosta.<sup>63</sup> Surukirjeiden aiheena on voinut yhtä hyvin olla sukulaisten kuin puolison, lapsen tai rakastetun kuolema. 1770-luvulle ajoittuva maalaus (Kuva 8.), jossa elegantisti pukeutunut nainen on nostanut kyntään paperilta siron kirjoituspöydän ääressä, ei paljasta katsojalle mitä nainen kirjoittaa.<sup>64</sup> Hän

voi aivan yhtä hyvin olla kirjoittamassa rakkauskirjettä, kirjettä ystävättärelle, kirjettä osaksi oppinutta tai poliittista kirjeenvaihtoa, kertoakseen lasten syntymistä tai iäkkään sukulaistädin kuolemasta.

Joutilaisuuden työn ja sukutyön leikkauspisteessä oli myös naisten tehtävä lasten ensimmäisenä opettajana säätyläisperheissä. 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa niin pojat kuin työtökkin saivat ensiopetuksen kotona, yleisimmin juuri äidiltä. Äidin merkitys säätyläislasten ensimmäisenä opettajana näkyy kahdessa Pehr Hilleströmin maalauksessa.<sup>65</sup>

Joutilaisuuden työn kuvittamisessa Hilleströmin maalaukset todentavat vanhaa sanontaa yhden kuvan kerrontavoimasta tuhanteen saanaan verrattuna. Kuvallinen aineisto ei kuitenkaan pysty kertomaan kaikkea, ja niinpä sukutyö, jota tehtiin kirjoittamisen, tekstin, kautta ja avulla, jää ylimalkaiseksi Hilleströmin laatukuvien kokonaisuudessa. Sinä missä hänen maalauksensa kuvaavat – suorastaan dokumentoivat – yläluokan naisten joutilaisuutta ja joutilaisuuden työtä (palvelusväen työstä puhumattakaan), täytyy naisten sukutyölle etsiä lähteitä muualta.

60. Esim. di Leonardo 1987; Sinardet & Mortelmans 2009; Vainio-Korhonen 2011.

61. Ilmakunnas 2013, 181–182.

62. Ks. esim. Clare Brant, *Eighteenth-Century Letters and British Culture*. Palgrave Macmillan 2006; Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*. Göteborgs universitet 1988; Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. SKS 2011; Willemijn Ruberg, *Conventional correspondence. Epistolary culture of the Dutch elite, 1770–1850*. Brill 2011.

63. Cederblom 1929, kuva 24.

64. Teosluettelo nro 118 "Ett fruent: vid sitt skrifbord"; Cederblom 1927, kuva 18.

65. "En liten flicka undervisas i läsning av en kvinna." NMA.0053195. Nordiska museet; Teosluettelo nro 161 "Ett fruent: som sitter vid Thé bordet, bredvid står hennes dotter."; Teosluettelo nro 907 "Ett fruent: lärar en flicka att läsa."



Kuva 8. Pehr Hilleström, Nuori nainen kirjoituspöydän ääressä, 1775. Öljy kankaalle, 38 x 29 cm. Julkaistu teoksessa Gerda Cederblom, *Pehr Hilleström som kulturskildrare I*. Nordiska Museet 1927.

### Lopuksi

Pehr Hilleströmin maalauksissa naiset tekevät töitä ja toimittavat askareita, jotka olivat tyypilli-

siä erityisesti varakkaissa porvaris-, säätyläis- ja aateliskodeissa. Samoissa maalauksissa (esim. Kuva 7.) näkyvät palveluskunnan työt kuten ruo-



kahuolto, pyykkihuolto ja talon rouvan palveleminen ja säätyläisnaisten työt kuten tekstiilityö, sukutyö ja joutilaisuuden työ.

Keittiöinteriöissä näky naisten työn kollegiaalisuus, yhdessä tekeminen. Myös käsitöitä tehtiin yhdessä, vaikka Hilleström kuvasikin useammin yksin ompelevia tai kehrääviä naisia. Kuitenkin muutamat hänen maalauksensa, joissa naiset tarkastelevat ompelutöiden malleina olleita gravyyrejä, tai joissa hovinaiset ovat kokoontuneet suuremmissa seurueissa ompelutöiden ääreen, kertovat naisten kollektiivisesta työstä.<sup>66</sup> Ompeleminen oli mahdollista joko yksin tai yhdessä, ja yhdessä saatettiin tehdä joko omia käsitöitä tai yhtä yhteistä ompelusta, kuten vaikkapa morsiuustäkkiä tai brodeerattuja silkkitaipetteja.

Hilleström oli ranskalaisten esikuviansa tavoin erityisen kiinnostunut maalaamaan interiöörejä ja tutkimaan niissä valon ja varjojen heijastuksia esineiden pinnalla. Niinpä myös naisten työt sijoittuvat hänen maalauksissaan pääasiassa sisätiloihin ja kotien piiriin. Poikkeuksen tästä muodostavat hoviaiheet, joihin kuuluu karuselleja ja muita juhlia ulkoilmassa sekä muutamat maalaukset, joissa piit ovat ulkona, ruokkimassa kanoja, kuuraamassa patoja purosissa tai kuljettamassa maitoa suurella kuparitonkalla.

Hilleströmin maalaukset ja niiden kuva-aiheet liittyvät kiinteästi myös taidemarkkinoiden kehittymiseen ja leviämiseen sekä porvariston yhteiskunnalliseen nousuun. Hänen maalausensa aiheet olivat pienimuotoisia ja pienikokoisia, sopivia pienehköihin tiloihin suurten salien sijaan. Hilleströmin maalauksissaan kuvaavat naisten työt soveltuivat nousevan porvariston arvomaailmaan, ja Hilleströmiä onkin luonnehdittu juuri porvarillisten interiöörien ja porvarillisen taidemaun maalariksi.<sup>67</sup> Hänen maalauksissaan naiset ovat ahkeria, siistejä ja täsmällisiä piikoja, pyykkäreitä, keittäjättäriä sekä ompelevia, kutovia, soittavia, kirjoittavia ja lukevia naisia sekä lapsiaan opettavia äitejä. Nuoret sievät naiset pelkistetyissä ja tyypitellyissä interiöö-

reissä soveltuivat porvarilliseen makuun ja kodin ihanteen nousuun. Tämä tulkinta tarvitsisi kuitenkin tuekseen lisää tutkimusta, sillä niin Osvald Sirénin kuin Gerda Cederblomin teoksissa olevien omistussuhteiden perusteella suuri osa Hilleströmin maalauksista oli vielä 1900-luvun alkupuolella aatelissukujen omistuksessa. Mikael Ahlundin mukaan Hilleström oli 1800-luvulla vähemmän arvostettu,<sup>68</sup> mikä antaisi olettaa, että hänen pienikokoiset teoksensa saivat olla kartanoiden ja kaupunkitalojen saleissa, förmaakeissa ja makuuhuoneissa, ilman että ne vaihtoivat omistajaa tai herättivät suuria tunteita. Tämä puolestaan viittaisi siihen, että Hilleström oli aivan yhtä suosittu, ellei suositumpikin, vanhan aatelin kuin nousevan porvariston piirissä. Mutta tämä on toisen tutkimuksen aihe.

Pehr Hilleströmin maalauksia analysoimalla saa tietoa naisten töistä sekä heitä ympäröineestä aineellisesta kulttuurista ja tavaroiden maailmasta. Yhdistämällä kuvalliset lähteet erilaisiin tekstuaalisiin lähdetyyppihin voi historiantutkimus laajentaa tutkimusotettaan tekstuaalisten dokumenttien yli, ohi ja ulkopuolelle. Tässä olen tutkinut kuvallista maailmaa ja todellisuuden kuvallisia representaatioita 1770-luvulta 1810-luvulle, mutta samankaltainen lähestymistapa on sovellettavissa mihin tahansa aikakauden, yhtä lailla kuvallisiin kuin esineellisiin aineistoihin. Historioitsijoiden on myös nykyään ehkä aiempaa helpompi siirtyä tekstuaalisten lähteiden ulkopuolelle, sillä monien museoiden kokoelmat ovat avoimesti käytettävissä Internetissä. Tämän soisi lisäävään yhä edelleen myös historiantutkijoiden kiinnostusta kuvallisten ja esineellisten aineistojen käyttöön tutkimuksen primäärilähteenä tutkitun aiheen dekoratiivisen

66. Pehr Hilleström, "Ompelukehyksen ääressä." n. 1790. NM 2452. Nationalmuseum, Tukholma; "Lukutuokio Drottningholmin linnassa."

67. Ahlund 2014, 17, 20, 27, 51–52.

68. Ahlund 2014, 26. – *Nyt julkaistu Johanna Ilmakunnaksen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

kuvittamisen sijaan. Kiinnostavimmat tutkimustulokset syntyvät usein yhdistämällä rohkeasti erilaisia ja erityyppisiä aineistoja.

**Abstract: Pehr Hilleström's paintings of Swedish women's work and daily lives, c. 1770–1810**

Swedish artist Pehr Hilleström (1732–1816) painted over one thousand paintings during his career, hundreds of which depicted women and their daily occupations. In the second half of the eighteenth century, women worked both in the workplace and at home. The working women in Hilleström's small-scale genre paintings were not only servants, cooks, pedlars and seamstresses, but also gentlewomen supervising the daily household work of cooking and laundry or

writing letters and embroidering. Hilleström cautiously depicted women's work indoors in kitchens, laundries, drawing rooms and bedchambers. His paintings offer a rich resource on women's work in late-eighteenth-century and early-nineteenth-century Sweden. Hilleström's paintings are explored as visual sources alongside textual sources on women's occupations in order to offer a better understanding of women's work and historians' opportunities to examine different types of sources, both visual and textual. Numerous categories of work are analysed: household work, textual work, sales work, work of leisure and kin work.

Keywords: work, leisure, household, women's menial labour, visual sources, early modern art, Sweden, 18th century, 19th century

Ville Erkkilä

## Jalmari Jaakkola – menneisyyden näkijä

HISTORIANKIRJOITUKSEN POLIITTISUUDESTA  
JA ESTETIIKASTA

**V**ille Erkkilä analysoi artikkelissaan akateemisen historiankirjoituksen ja poliittisten päämäärien välistä rajankäyntiä professori Jalmari Jaakkolan (1888–1964) töiden kautta. Tuotannossaan Jaakkola selitti historiaa ja yhteiskuntaa yksilöllisen elämysmaailman avulla.<sup>1</sup> Erkkilä esittää, että historiankirjoittajan kokemus yhteiskunnasta toimi sekä heuristisena apuvälineenä menneisyyden tutkimisessa että metaforisena kontekstina, jonka kautta historioitsija selitti yleisölleen historiallisten tapahtumien ja nykyisyyden yhteyttä. Siten ‘historiankirjoituksen poliittisuus’ muodostuu käsitteenä monitahoisemmaksi kuin aikaisemmassa kansallisen historiankirjoituksen historiassa on esitetty.

Millaisilla keinoilla historiankirjoituksen poliittisuutta tulisi ja voidaan tutkia? Lähestyn tutkimuskysymystä historioitsija Jalmari Jaakkolan elämän ja töiden kautta. Jaakkola toimi Suomen historian professorina Helsingin yliopistossa vuosina 1932–1954 ja *Historiallisen Aikakauskirjan* päätoimittajana vuosina 1935–1959. Jaakkolan sosio-ekonominen tausta oli ajan akateemikolle tyypillinen. Vauraan maatalon nuorin lapsi tunsi yliopisto-opinnot omakseen jo hyvin varhaisessa vaiheessa. Hän piti itseään aitosuomalaisena, mutta vierasti päivänpolitiikkaa opportunistisena, eikä tuntenut puoluettyötä kansan

hengen mukaiseksi.<sup>2</sup> Työtehtävien mukana tulleen akateemisen vaikutusvallan lisäksi hänen ajatuksensa Suomen menneisyydestä muokkasivat ajanjakson kulttuurista yleisemminkin.<sup>3</sup> Jaakkola kirjoitti vuonna 1941 maan korkeimman poliittisen johdon pyynnöstä kirjan *Suomen idänkysymys*, joka oli suunnattu ensisijaisesti saksalaiselle lukijakunnalle. Siinä hän esitti historiallisiin todisteisiin vedoten venäläisestä väestöstä puhdistetun Karjalan liittämistä Suomeen.<sup>4</sup> Jaakkola edustaa siis pienoiskoossa niin sanotun ensimmäisen tasavallan (1918–1945) historiankirjoituksen traditiota, jossa 1920-luvun äärikansalliset viittaukset huipentuvat toisen maailmansodan aikaiseen suoraan poliittiseen vaikuttamiseen ja historiankirjoituksen sekä -kirjoittajien erittäin läheiseen yhteistyöhön poliitikkojen ja valtio johdon kanssa.<sup>5</sup>

1. "Suomen varhais historian näkijä" on kuvaus, jonka Jaakkola itse valitsi tekstiksi vuonna 1959 kunniaakseen lyötyyn muistomitaliin. Eino Jutikkala, *Jalmari Jaakkola*. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. SKS 1997. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6992/> (31.10.2014).

2. Helsingin yliopiston slaavilaisen filologian professori J. J. Mikkola oli Jaakkolalle isähahmo ja mentori. Mikkolan ja hänen vaimonsa Maila Talvion ympärille muodostunut tuttavapiiri edusti nuorelle Jaakkolalle henkistä kotia. Ks. Kansallisarkisto (KA), J. J. Mikkolan kokoelma, Jalmari Jaakkolan kirje J. J. Mikkolalle 6.7.1926; Myös Eeva Järvenpää, Elisabethin talon vanhin asukas syntyi kansalaissodan melskeissä. *Helsingin Sanomat* 26.11.2005 (Jaakkolan tyttären Lillian Timgrenin haastattelu); Jutikkala 1997; Jalmari Jaakkola, *Suomen historian ääri viivat*. WSOY 1940, 202.

3. Derek Fewster, *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Studia Fennica Historica 11. SKS 2006.

4. Jalmari Jaakkola, *Suomen idänkysymys*. WSOY 1942, 86–95. Esim. s. 87: "Vain perusteellisen väestönsiirron avulla on poistettavissa myös se hallitsevalta osalta täysin keinotekoinen vieras asujaimisto ja varsinkin ne tavattoman runsaat, juurettomat työläisjoukot[.]" Teos käännettiin myös ruotsiksi, saksaksi ja englanniksi: *Finlands östproblem* (1941), *Ostfrage Finnlands* (1941) ja *Finnish Eastern Question* (1942).

5. Peter Aronson, Narve Fulsås, Pertti Haapala & Eric Jensen, *Nordic National Histories*. Teoksessa Stefan Berger &

FM Ville Erkkilä työskentelee tohtorikoulutettavana Helsingin yliopiston Eurooppa-tutkimuksen verkostossa. Sähköposti: vverkkil@gmail.com.

Ensimmäisen tasavallan historiankirjoitus, ja Jalmary Jaakkolan historiografia sen osana, on yleisesti yhdistetty 1920- ja 1930-lukujen poliittisiin ja akateemisiin reunaehtoihin tavalla, joka on korostanut yhteiskunnallisen tilanteen ja tieteellisen tradition suoraa vaikutusta historiankirjoittajiin ja heidän töihinsä. Tätä näkemystä edustaa esimerkiksi Pekka Ahtiaisen ja Jukka Tervosen *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat* (1996),<sup>6</sup> joka on pitkälti määritelty suomalaisen historian tutkimuksen historian tulkinnan näihin päiviin asti. Teoksessa painopiste on tieteellisten ja poliittisten tekijöiden, siis ulkoisen maailman, sanelemilla ennakkoehdoilla. Näkökulman vaarana on, että historian kirjoittaminen ja sen vaikuttavuus alkaa muistuttaa kausaalista kaaviota politiikan, tieteentekijöiden ja lukevan yleisön välillä, jossa lausumat välittyvät suoraan yhteiskunnan huipulta tutkijoiden toistamina muokaten vastaanottajien, kansan, mielipiteitä. Toisaalta Jaakkolan historiografian tapauksessa on keskitytty hänen töidensä johtopäätöksiin ja niiden epistemologiseen kestävyteen (tai kestävämmyyteen) sekä Suomen idänkysymyksen luonteeseen tilaushistoriana.<sup>7</sup> Poliittisen ja historian raja on siis määritetty sen mukaan, kuinka hyvin hänen teoksensa kestävät uusien tutkijasukupolvien kriittistä analyysiä, ja missä määrin hänen teoksistaan on löydettävissä suoraa yhtenevyyttä poliittisiin tai sotilaallisiin tavoitteisiin.

En tietenkään kiellä politiikan suoraa merkitystä historiankirjoitukselle. Historiaa kirjoitetaan aina niiden poliittisten ja sosiaalisten reunaehtojen sisällä, jotka määrittävät kyseistä aikaa. Myös tieteensisäiset säännöt, konventiot ja metodit muokkaavat akateemisen historian kirjoittamista, eikä sitä voida täysin rinnastaa esimerkiksi historialliseen fiktion.<sup>8</sup> Viime aikoina teoreetikot kuten Frank Ankersmit ja David Carr ovat kuitenkin korostaneet historiankirjoituksen affektiivista puolta. Kirjoitettu historia on sekä tuotettu että monesti omaksuttu kokemuksen kautta. Sitä ei voi siis analysoida ottamatta huomioon ”henkilökohtaisen” osuutta.<sup>9</sup> Tässä artik-

kelissa keskityn nimenomaan kokemuksen osuuteen historiankirjoittamisessa. Tekstin kirjoittajan kokemus rakentaa ja välittää kielen kautta *historiaa*, joka kuitenkin ymmärretään kollektiiviseksi, ei-henkilökohtaiseksi ilmiöksi.

## Historiankirjoituksen affektiivinen ulottuvuus

Kognitiotieteiden mukaan ihmiset selittävät omaa ja heitä ympäröivien ihmisten toimintaa kokemushistoriansa kautta. Näin ollen myös historian tutkijat tulkitsevat työssään menneiden ihmisten toimintaa tuon saman kaavan mukaan.<sup>10</sup> Ympäröivän yhteiskunnan, joka ensimmäisessä tasavallassa usein yhdistettiin ”kansakuntaan”, muutokset koettiin myös affektiivisella tasolla ja sosiaalista toimintaa kuvaavat käsitteet olivat emotionaalisesti latautuneita. Niiden kautta tulkittu menneisyys kantoi mukanaan tunteita, jotka puolestaan vaikuttivat siihen esteettiseen historiakuvaan, jonka tutkija rakensi lähteiden pohjalta ja välitti yleisölleen.<sup>11</sup>

Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Palgrave Macmillan 2008, 272–274; Ks. myös Eino Jutikkala, *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. WSOY 1997b.

6. Pekka Ahtiaisen ja Jukka Tervosen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat*. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen. SHS 1996.

7. Jutikkala 1997.

8. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000, 49–69; Lyhyt tiivistelmä Hayden Whiten aloittamasta historiankirjoituksen ”ikuisesta kiistasta” löytyy Kalle Pihlainen, Rereading narrative constructivism. *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice* 17:4 (2013), 509–512.

9. Ks. esim. David Carr, *Experience and History. Phenomenological Perspectives on the Historical World*. Oxford UP 2014, erit. 62–66.

10. Dorthe Berntsen & David C. Rubin, Understanding autobiographical memory. An ecological theory. Teoksessa Dorthe Berntsen & David C. Rubin (toim.) *Understanding autobiographical memory. Theories and approaches*. Cambridge UP 2012, 333–355; Vrt. Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan 2012, 39–40.

11. Ks. esim. Paul Ricoeur, *Time and Narrative Vol. 1*. Chicago University Press 1990, 82–87, 229; Affektiteoriasta

Historiankirjoitus on prosessi, jossa esitetään normatiivisia tosiseikkoja menneisyyden ihmisten todellisuudesta. Samanaikaisesti niiden ympärille luodaan inhimillisen toiminnan esteettinen maailma, joka liimaa historialliset faktat historialliseksi representaatioksi, mutta joka sellaisenaan ei ole esiintynyt menneisyydessä.<sup>12</sup> Historiankirjoittajan rekonstruoima ”mennyt maailma”, on väistämättä heijastus tutkijan omasta ajasta ja sosiaalisesta todellisuudesta, koska (ilmiselvästi) muunlainen kokemus puuttuu sekä tutkijalta itseltään, että hänen yleisöltään, jolle rekonstruktio esitetään.<sup>13</sup> Kielellisten rakenteiden, esimerkiksi kontekstuaalisten metaforien kautta menneen ajan ilmiöt, ”omana itsenään” tavoittamattomat, tuodaan ymmärrettäväksi nykyisyyden ihmisille ja selitetään nykyisyyden ilmiöillä. Narratiivit ja metaforat, joiden avulla historiaa kirjoitetaan, yhdistävät historiallisten lähteiden uutta tietoa jo olemassa olevaan informaatioon sosiaalisesta todellisuudesta ja mahdollistavat sen, että kirjoitettu historia on sen yleisölle tunnistettavissa.<sup>14</sup>

Teoria tarjoaa näkökulman Jaakkolan tuotannon esteettisen tason analyysille. Siinä tutkimuksen kohteena on vaikutelma, ”mennyt maailma”, jonka hän rakensi historiallisten tosiseikkojen ympärille ja pyrki välittämään lukijoilleen. Tämä vaikutelma syntyi sen kehikon heijastuksena, jonka avulla Jaakkola antoi merkityksiä oman aikansa sosiaalisen todellisuuden tapahtumille. Käytännössä yritän löytää yhteiskunnallisia tekijöitä, jotka vaikuttivat Jaakkolan historiankirjoitukseen (jos vaikuttivat), mutta en ota niitä suorina ehtoina hänen töilleen vaan pyrin ymmärtämään, kuinka hän ne tulkiti ja kuinka hän tämän tulkinnan kautta selitti maailmaa, sekä mennyttä aikaa että nykyisyyttään.

Seuraavassa esitän, että Jaakkolan tuotannosta nousee erityisesti esiin kaksi henkilökohtaista ja affektiivista sfääriä, jotka selittivät sekä historiaa että yhteisöä, jota tuo jaettu menneisyys yhdisti. Nämä inhimillisen toiminnan perusosat olivat kokemukset luonnosta sekä sukupuoli-

identiteetistä. Ne toimivat hänen teksteissään vastakappaleina, joiden kautta metafora, tulkinta historiasta, ja sitä myöten historian esteettinen maailma tuotettiin. Luonto, yhdistävät symbolit ja kansalaisen sukupuolittunut ihanne saivat osakseen huomiota sekä Jaakkolan teksteissä että koko kansallisessa historiankirjoituksessa, koska ihmiset järjestävät niiden kautta maailmaansa. Kokemus ruumiillisesta itsestä, koitoisasta maisemasta ja ympäristöstä, sekä tunteita herättävistä symboleista muodostavat identiteetin rungon muista erottuvana ja muihin samaistuvana subjektina.<sup>15</sup> Lisäksi moderni nationalismi on ennen kaikkea maskuliininen rakennelma, ja maskuliinisten hyveiden kuten lojaaliuden, voiman, kunnian ja rohkeuden ilmaiseminen ovat olleet sekä kansallisvaltion että yksittäisen miehen tavoitteena. Euroopan kan-

---

historiankirjoituksessa Ks. Benno Gammerl, *Emotional styles. Concepts and challenges. Rethinking History. The Journal of Theory and Practice* 16:2 (2012), 168; Patrick H. Hutton, *Memory, Witness, Experience, Collective Meaning*. Teoksessa Nancy Partner & Sarah Foot (toim.) *The SAGE Handbook of Historical Theory*. SAGE Publications 2013, 354–377.

12. Frank Ankersmit, *Meaning, Truth and Reference in Historical Representation*. Cornell University Press 2012, 68–69.

13. Marek Tamm, Introduction. Teoksessa Marek Tamm (toim.) *Afterlife of Events. Perspectives on Mnemohistory*. Palgrave Macmillan 2014, 1–27.

14. Esim. ”Rautakauden suomalaiset heimot muistuttivat monelta osin 1920-luvun vapaaehtoisia maanpuolustusjärjestöjä.” Ks. Fewster 2006, 320–330; Myös Ville Erkkilä, *Time, identity, and history. On the cognitive psychology and figural practice of historiography. Rethinking History. The Journal of Theory and Practice* 19:4 (2015), 602–620; George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press 2003.

15. C. R. Raymond, G. Brown & D. Weber, *The measurement of place attachment. Personal, community and environmental connections. Journal of Environmental Psychology* 30 (2010), 422–426; R. W. Connell, *Masculinities*. 2nd edition. Polity 2005, 45–92; Modernin kansallisvaltion yrkkimyksestä politisoida ihmisten henkilökohtainen tila ja aika ks. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso 1983.



Kuva 1. Jalmari Jaakkola oli tuottelias kirjoittaja, joka ystävien ja perheenjäsenten mukaan joko luki tai kirjoitti jatkuvasti. Akateemisen historiankirjoituksen lisäksi syntyi runoja ja lyriikoita. Kuvassa Jaakkola 1940-luvun lopulla. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, HK19701004:11.

sallisissa historioissa, jotka seurailevat kansallisvaltioiden poliittisen rakentamisen vaiheita, näiden ideaalien erottaminen toisistaan on usein mahdotonta.<sup>16</sup>

### Sisällissodan trauma

Ensimmäisen tasavallan kulttuuria ei voi ymmärtää palaamatta Suomen sisällissotaan. Jaakkolalle sisällissota oli kapina paitsi valtiollista laitosta kohtaan myös syvempiä moraalisia rakennelmia ja arvoja kohtaan.<sup>17</sup> Punainen terrori, siveellisyden rajojen rikkominen, jota Jaakkolan oli mahdollista Helsingissä seurata, tuntui omassa identiteetissä. Myöhemmin yhteiskunnallisen moraalin höltyessä sisällissodan traumaat-

16. John Horne, Masculinity in politics and war in the age of nation-states and world wars, 1850–1950. Teoksessa Stefan Dudink, Karen Hagemann & John Tosh, *Masculinities in politics and war. Gendering modern history*. Manchester University Press 2004, 22–37; Joane Nagel, Nation. Teoksessa Michael S. Kimmel, Jeff Hearn & R. W. Connell (toim.) *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. SAGE Publications 2005, 401–402; Vrt. Ann-Catrin Östman, Från eländighet till manligt medborgarskap. Bonden i det tidiga 1900-talets finländska historieskrivning. *Historisk tidskrift* 126 (2006).

17. Ks. Kansallisarkisto (KA), Jalmari Jaakkolan arkisto, Kansio 6, Jalmari Jaakkolan puhe Satakuntalaisen osakunnan vuosijuhlissa vuonna 1918; Yleisemmin sivistyneistön tunnelmista Ahtiainen & Tervonen 1996, 34–39, 42–47; Risto Alapuro, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja Jää 1994, 265–267; Pertti Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi 1914–1920*. Painatuskeskus 1995, 240–246.

tiset tapahtumat kohosivat pintaan.<sup>18</sup> Kokemus sattui syvemmälle kuin pelkät aineelliset ja poliittiset takaiskut:

Niin vapauden kärsimyskruunu päässään, veljesriitojen, veljesveren, sortajien hurmeen, raunioiden ja autiuden keskellä ikäänkuin jumalien ja ihmisten hylkäämänä lepää tällä hetkellä isiemme maa. Ja aineellisen ja henkisen hädän, häpeän ja epätoivon ahdistamana ja turmeltuneena sekä ylhäällä että alhaalla, sairaana ja rikkirevittyinä, suuren maailman mielipiteiden ja maininkien puristaessa sitä, taistelee sen sielu kohti vapautumistaan ja kirkastumistaan.<sup>19</sup>

Jaakkola ja suurin osa sivistyneistöstä näkivät yleisesti punakapinan lietsomat ihmisjoukot massana, joka hyökki yli isänmaan tuhoten tieltään kaiken. Se oli irtipäässyt ihmisen pimeä puoli, joka ei totellut enää järjen ääntä.<sup>20</sup> Mielen ”kellareissa ulvoivat susilaumat”, kuten Eino Kaila asian ilmaisi.<sup>21</sup> Suomalaisen sivistyneistön johtopäätöksenä oli, että vastaavanlaisen tragedian välttäminen tulevina vuosina oli mahdollista vain poistamalla orgaaniseksi ymmärretystä yhteiskuntaruumiista kapinoinut ja turmeltunut osa. Tämä suoritettiin omintakeisen rotuopin avulla, jossa kommunismi ja vallankumouksellisuus nähtiin rodullisina ominaisuuksina.<sup>22</sup> Muo-

dotettiin biologinen eroavaisuus suomalaisten ja venäläisten, ”ryssän”, välille sisäisten, ei-mitatavien ominaisuuksien pohjalta. Suomalaisten tuli kaikin tavoin eristää itsestään, tuhota ja torjua kaikki, joka muistutti venäläisyydestä.<sup>23</sup> Sisällissodan henkiseksi perinnöksi jäi lohkottu maailmankuva idealisoidusta ”itsestä” ja läpipahasta ”toisesta”.<sup>24</sup>

Tuo lähihistoriassa aktualisoitunut puhdistettu yhteisöllisyys, joka turvaisi kansakunnan pysyvyyden, yhdistyy Jaakkolan tieteellisessä tuotannossa kahteen käsitteeseen: *perinnäiseen järjestykseen* sekä *kansalliseen tehtävään*. Näillä käsitteillä Jaakkola pyrki kuvaamaan Suomen kansan ja sen ympäristön yhteen kasvamista, joka prosessina ulottui hämärästä menneisyydestä tulevaisuuteen. Perinnäinen järjestys oli läpi historian jatkuva oikeanlaisen yhteisöllisyyden tila. Se syntyi, kun suomalaiset miehet laittoivat voimavaransa kansallisen tehtävän suorittamiseen.<sup>25</sup> Kansallisen tehtävän ulkoinen kohde oli ”slaavilaismeri” Suomen rajojen toisella puolen, jota Suomen kansan tuli padota.<sup>26</sup> Jaakkola luonnehti itäistä sotilaallista, poliittista, kulttuurista tai demografista voimaa vaihtelevin ver-  
tauksin, useimmiten kuitenkin kielikuviin liittyi

18. Jaakkolalle punakaartin valta Helsingissä oli ”huligaaninaisten veritekoja ja konnantöitä”. Ks. KA, Jalmari Jaakkolan arkisto, Kansio 6, ”Milloin valvettu tämän kansan omatunto” (mielipidekirjoituksen käsikirjoitus vuodelta 1918).

19. KA, Jalmari Jaakkolan arkisto, Kansio 6, Jalmari Jaakkolan puhe Satakuntalaisen osakunnan vuosijuhlassa 1918.

20. Rahvaan riehuvat massat esiintyvät Jaakkolan histori-an kirjoituksessakin. Ks. esim. kuvaus Ruotsin talonpoikaiskapinasta. Jalmari Jaakkola, *Suomen historia 5. Suomen myöhäiskeskiaika 1. Unionin alkukausi*. WSOY 1950, 413, 417; Vrt. Risto Alapuro, Ulkoinen ja sisäinen. Suomen poliittisen kulttuurin pitkä linja. *Yhteiskuntapolitiikka* 75:5 (2010), 533.

21. Lainattu Päiviö Tommila (toim.) *Historiantutkijan muotokuva*. SHS 1998, 177.

22. Matti Klinge, *Vihan veljistä valtiotalismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. W. Söderström 1972, 69–70, 109–112; Fewster 2006, 309–310.

23. Ks. esim. Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyydytykset 1930*. Otava 1985, 443–462; Outi Karemaa, *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. SHS 1998, 135; Suomalaisen sivistyneistön esikuvamaassa Saksassa kehitys oli samansuuntaista. Ks. Jens Ljunggren, *Känslornas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*. Östlings Bokförl 2004, 248–261, 275–277.

24. Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS 2001, 164; Juha Siltala, *Sisällissodan psykohistoria*. Otava 2009, 528–529.

25. Jalmari Jaakkola, *Pirkkalaissiikkeen synty*. Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja 2. Turun Suomalainen Yliopisto 1924, 70–71; Jalmari Jaakkola, *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323*. SHS 1925, 61.

26. Esim. Jaakkola 1924, 164–166; Jaakkola 1942, 22–23.

ajatus virtaavasta vedestä tai massasta, joka symboloi paitsi slaavilaisen kulttuurin eroa suomalaisuudesta myös sisäisten erojen puuttumista, mikä länsimaisessa yhteiskunnassa ja konservatiiviselle havainnoijalle tarkoitti hajaannusta, sisällissotaa.<sup>27</sup> Jaakkolalle Venäjä oli uhkaavan erilainen, eikä omannut samanlaista erojen järjestelmää kuin läntinen kulttuuriipiiri, johon Suomi itäisenä etuvartioasemana kuului.<sup>28</sup>

Päinvastoin kuin läntisten asemahtien kanssa käydyissä riidoissa, idän vastaisessa taistelussa oli kyse eloonjäämisestä. Jaakkolan mukaan Suomen läpi historian jatkunut menestyksellinen puolustustaistelu itää vastaan ei ollut vain ”maantieteellisesti, kansallisesti ja historiallisesti elintärkeä”, vaan se oli kasvanut myös ”yhä väistämättömämmäksi ja velvoittavammaksi kansalliseksi kulttuuri- ja elinkysymykseksi”.<sup>29</sup> Monet kansat eivät olleet kyenneet vastustamaan ”slaavilaispainetta” ja olivat ”vähitellen hukkuneet slaavilaismereen”. Syynä oli kyseisten kansojen kulttuurin heikkous, niillä ei ollut ollut elinvoimaa vastustaa valloitusta.<sup>30</sup> Suomalainen yhteiskunta selitettiin 1930-luvulla nationalistisille tyyppillisesti erojen järjestelmänä ja suhteessa toisiin kansakuntiin. Sulautuminen itäiseen kulttuuriin, tulvaan hukkuminen, tarkoitti kaikkien rajojen sekoittumista. ”Perinnäinen järjestys” lakkaisi olemasta erojen mukana ja ”suomalaisuus”, kansakunnan ydin, tuhoutuksi.<sup>31</sup>

Ei pidä tietenkään unohtaa, että kommunistinen naapuri oli todellinen uhka Suomen valtiolle ja kommunistit järjestivät 1920-luvun Suomessa konkreettisia ongelmia kansantaloudelle ja yleiselle järjestykselle. Tämän toteaa muun muassa Vesa Vares, mutta lisää samaan hengenvetoon, että suomalaisten kokemaa vastakkaisuutta suhteessa Neuvostoliittoon oli periaatteellisella tasolla ja meni monesti rationaalisen käytöksen ohi ja yli.<sup>32</sup> Siksi Jaakkolan teoksissa todellisiin historiallisiin tapauksiin yhdistetään tunteita ja merkityksiä, joilla ei välttämättä ollut mitään tekemistä Venäjän kansakunnan kanssa. Neuvostoliitto/Venäjä sai symboloida kaikkea sitä, mitä

sisällissodassa oli yhteiskuntaruumiista poistettu ja Jaakkolalle erityisesti sitä, mikä soti suomalaista kansanluonnetta vastaan.

## Ajaton yhteys luonnon, kansan ja historian välillä

Ensimmäisen tasavallan kulttuurinen pyrkimys määritellä uudelleen rajat kokemusmaailmaan näkyi myös fyysisessä ympäristössä.<sup>33</sup> Elämäniipiiri oli otettava uudestaan haltuun. Se mikä aikaisemmin oli määritelty yhteiseksi jaettiin nyt uudelleen, sillä ajatus ’meistä’ oli muuttunut. Itsenäisen Suomen alkuaikojen kulttuurinen itsemäärittely muistutti saksalaista *Heimat*-ajattelua. Se pitää sisällään käsityksen tietyn ihmisryhmän ja sen asuttaman ympäristön vuorovaikutuksesta syvimpänä, vanhimpana ja pyhimpänä yhteytenä, jossa osapuolet toinen toistaan

27. Esim. Jalmari Jaakkola, *Suomen historia 3. Suomen varhaiskeskiaika. Kristillisen Suomen synty*. WSOY 1938, 225, 435–436; Jaakkola 1940, 72, 109, 111; Jaakkola 1942, 75, 77, 80; Vrt. Tuomas Tepora, *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*. WSOY 2011, 109–113.

28. Jalmari Jaakkola, *Suomen historia 2. Suomen varhais-historia. Heimokausi ja „kalevalakulttuuri”*. WSOY 1935, 38, 55, 60, 133; Jaakkola 1938, 389; Jaakkola 1942, 81–83, 99.

29. Jaakkola 1942, 28; Ks. myös Jaakkola 1940, 139, 145; Jalmari Jaakkola, *Suomen sydänkeskiaika. Itämaan synty ja vakiintuminen*. WSOY 1944, 494–499.

30. Jaakkola 1935, 115, 134, 140; Jaakkola kutsuu slaavilaisasutuksen leviämistä myös ”syöväksi” ja ”imusuoien levittämiseksi” 1935, 121, 144.

31. Jaakkola 1940, 157–158, 161–163; Jaakkola 1942, 26–28, 56.

32. Vesa Vares, *Suomen paikka Euroopassa maailmansotien välillä*. Teoksessa Erkki Railo & Ville Laamanen (toim.) *Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*. Edita 2010, 140–142.

33. Kyläyhteisöjen fyysisen ympäristön muokkauksesta ks. Miika Siironen, *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino 2012; Tepora 2011, 123–130; Elämäntilanteiden uudelleenraajamisesta ja merkitystenannosta vastaperustetussa koululaitoksessa ks. Saara Tuomaala, *Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. SKS 2004.



muokaten synnyttivät ”kotimaan”.<sup>34</sup> Porvarilliseen keksittyyn traditioon, jollaisia esimerkiksi myytit suomalaisten tai saksalaisten etnisestä yhteydestä ovat, saatiin sisältöä yhdistämällä se ihmisten aistikokemuksiin omasta ympäristöstään, eli liittämällä luonnonmuodostelmat, maisema ja ympäristö kansakunnan konstruktion.

Jaakkolalle suomalaisen luonnon terapeuttiin vaikutukseen sekoittui ajattelu luonnon ja ahdistavan ”modernin” vastakkaisuudesta sekä aistein koettavasta yhteydestä menneisyyden kanssa. Maaseudulla maaperä, ilma ja ”historialliset selät” hoivasivat miestä. Ne ”ovat meille antaneet taas täyden elinvoimamme ja historiallisen sisumme”, hän kirjoitti ystävälleen Kaarlo Blomstedtille.<sup>35</sup> Suomen luonnossa oli mahdollista vahvistua, kokea yhteyttä suomalaisuuteen puhtaimmillaan, koska muinaiset suomalaiset (Jaakkolan tulkinnan mukaan pirkkalaiset) olivat eläneet siellä.<sup>36</sup>

Luonnon ja kansakunnan yhdistämisellä voitiin myös luoda lineaarinen aikajana, jossa hämärästä menneisyydestä ulottui vain yksi suuri kehityslinja nykyhetkeen. Tällaisessa kansallisesa historiassa ei ollut useita samanaikaisia kehityslinjoja ja ihmisten välisten ongelmien merkitys kutistui pois luonnon, ajan ja kansan yhteyden valtavan mittakaavan rinnalla. Jos sidotaan luonnon ja kansan kehitys toisiinsa, tuloksena on yksi ”ikuinen” menneisyys ja totuus, joka voidaan *aistia* ympäristön kautta nykyhetkessä.<sup>37</sup> Tässä kontekstissa menneiden muistelu tuotti tunteen ”perinnäisestä järjestyksestä”, maagisesta ja ikuisesta yhteenguuluvuudesta maan kanssa.<sup>38</sup> Jaakkolan näkemyksen mukaan perinnäinen järjestys pilkahti silloin tällöin myös modernin Suomen todellisuudessa, esimerkiksi sisällissodan aikoihin. Kirjoittaessaan tapahtuman historiaa vuonna 1940, Jaakkola upotti luonnon, muinaiset suomalaiset ja Suomen valtion poliittiset vaiheet samaan kielikuvaan.

Samoja teitä, joita muinaiset kainulaiset ja pirkkalaiset asejärjestöt tuhatkunta vuotta takaperin olivat

tehneet retkiä pohjanperille, samosi nyt Mannerheimin johtaman talonpoikaisarmeijan pääosa etelää kohti [...] Historiallisella marssillaan Helsinkiin toukokuun 16 p:nä v.1918 saattoi Mannerheim harmaan talonpoikaisarmeijansa etunenässä jättää vapaan maan sen lailliselle hallitukselle. Kevätvirran tavoin ponnahtuttivat näin Suomen kansan vuosisatojen kuluessa patoutuneet pohjavoimat viimeisetkin sulut kansan itsenäisyyden tieltä.<sup>39</sup>

Myös talvisodan aika oli Jaakkolalle äärimmäisen tärkeää, koska hän kykeni silloin voimakkaasti aistimaan luonnon, kansan ja poliittisen kehityksen yhtenevyyden. Hän kirjoitti 9.12.1939 kirjeessään Blomstedtille:

En ole koskaan aikaisemmin elämässäni saanut niin elävää ylivoimaista tunnetta siitä, että se käsitys Suomen kansan tehtävästä länsimaiden ja Pohjolan kilpenä, jonka olen viimeisessä kirjassani esittänyt on oikea, kuin näinä kovina, mutta samalla niin suurina päivinä [...] Minusta tuntuu, että elämä – ahdingosta huolimatta on muuttunut suureksi ja yleväksi.<sup>40</sup>

34. Thomas M. Lekan, *Imagining The Nation in Nature. Landscape Preservation and German Identity 1885–1945*. Harvard UP 2006, 6–9.

35. KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jalmari Jaakkolan kirjeet Kaarlo Blomstedtille 30.6.1939, 12.7.1943 ja 31.7.1948. Kaarlo Blomstedt (1880–1949) oli suomen historian dosentti ja Kansallisarkiston arkistonhoitaja.

36. ”...se Ruoveden vanha pirkkalaisvesi, ehkäpä pirkkalais-aurinkokin - tekee sinulle hyvää. Niin ehkä alat sinäkin mukamas hämäläinen tuntea Satakunnan, nimenomaan muinais-Satakunnan vanhaa voimaa.” KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Kaarlo Blomstedtille 7.7.1946; Myös KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Blomstedtille 14.7.1935, 19.7.1930; Vrt. Lekan 2006, 20–21, 260–263.

37. Tepora 2011, 120–121; Vrt. Italian fasistien kokonaisvaltaiseen pyrkimykseen tuoda mennyt nykypäivän arkeen ja kokemusmaailmaan. Rik Peters, *Actes de presence. Presence in fascist political culture. History and Theory* 45:3 (2006), 362–374.

38. Ks. esim. Jalmari Jaakkola, *Eurajoen synty*. WSOY 1945, 58–60.

39. Jaakkola 1940, 188.

40. KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Kaarlo Blomstedtille 9.12.1939.

Tunne piti sekä Jaakkolan kansakuntakonstruktion että historiakäsityksen kasassa. Jaakkola korosti lähdekritiikkiä ja hän käyttikin teoksissaan käytännössä kaikkia saatavilla olleita lähteitä Suomen muinaisuudesta,<sup>41</sup> mutta kompositio luotiin identifioitumalla totaalisesti lähteiden kautta tavoitettuun historialliseen hetkeen. Jaakkolan mielestä historia piti nähdä. Ei riittänyt että todisteita raportoitiin, niihin piti eläytyä.<sup>42</sup> ”*Voutihistoria*” vääristeli historiankirjoitusta, ei kyennyt näkemään menneisyyden todellista funktiota ja väärensi historiallista tietoa tai lähteitä omien pyrkimystensä mukaan. Voutihistorioitsijoita mennyt ei elähdyttänyt. Se oli ”maahan sidottu historiakäsitys”, joka ei ymmärtänyt vapaudenrakkaan ja vaeltelevan kulttuurin ”henkistä perintöä”, koska siltä puuttuivat ”sosiaalisesti sielulliselta rakenteeltaan” toisenlaisten pohjankävijöiden (maskuliiniset) ominaisuudet.<sup>43</sup>

### Maskuliininen historia

Suomessa yhteiskunnan sukupuolinen normisto eli siveellisyys ja perinteiset sukupuoliroolit olivat olleet muutoksessa jo 1900-luvun alusta lähtien. Sisällissodan jälkeen kehitys yhdistettiin symboliseen sodankäyntiin, jota valkoinen Suomi kävi vastakuvansa kanssa. Uhkaava naisellisuuden sekoittuminen miehisyyteen yhdistettiin suoraan kansakunnan puolustuskykyyn.<sup>44</sup> Siveellisuuden ja kansallisen välisen suhteen muutos sisällissodan jälkeen käy ilmi Jalmari Jaakkolan suhtautumisesta Sylvi-Kyllikki Kilpeen,<sup>45</sup> joka vietti vuodet 1915–1918 Kallion yhteiskoulussa, jossa Jaakkola toimi rehtorina aina vuoteen 1932 saakka. Sodan aikana Kilpi työskenteli punaisten esikunnassa ja vallankumousoikeudessa konekirjoittajana ja kääntäjänä. Kun Kilpi pyrki jatkaamaan opintojaan keväällä 1918, tapahtui Kilven päiväkirjan mukaan seuraavaa:

Ei minua huolita kouluun. Jalmari Jaakkola näytti taistelevan itsensä kanssa siitäkkin, tervehtääkö minua kädestä. Kun ojensin käteni, viivytteli hän hetken,

ennen kuin tarttui siihen. Hän sanoi että kai minä itsekin ymmärrän että sen jälkeen kun olen kulkenut punainen nauha käsivarressa en voi tulla takaisin niiden poikien rinnalle, jotka ovat taistelleet valkoisina sankareina. Mutta sitä minä en juuri ymmärtänyt. Ja sanoinkin sen hänelle. Hän sanoi, että minun älystäni tai siveellisestä ryhdistäni onkin aina puuttunut jotain. Olen niin masennettu, niin masennettu, niin masennettu.<sup>46</sup>

Vaikka Kilven ”siveellisestä ryhdistä” oli aina puuttunut jotain, niin vasta nyt, sisällissodan jälkeen, hänet suljettiin yhteisön ulkopuolelle.<sup>47</sup> Jaakkola ei halunnut päästää Kilpeä niiden sankarillisten ”poikien rinnalle”, jotka nyt symbolisoivat kaikkein puhtainta isänmaallisuutta. Kilpi hyökkäsi siveellisyyttä eli yhteiskunnallista säilyvyyttä vastaan ja teki sen kahdella tavalla: rikkomalla sosiaalisia ja sukupuolisia rajoja, joiden vartiointi sodan seurauksena muuttui yhä tun-

---

41. Jutikkala 1997.

42. Tästä samaisesta syystä Jaakkola vihasi A. R. Cederbergin (myöhemmin Tarton yliopiston historian professorin haltija) ja hänen oppilaidensa tapaa kirjoittaa historiaa, jossa vain faktat merkitsivät. KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirjeet Kaarlo Blomstedtille esim. 1.11.1937 ja 1.12.1937; Jalmari Jaakkola, Historiallis-kielitieteelliselle osastolle. Dosentti A. R. Cederbergin valituksen johdosta. Omakustanne 1932.

43. Jaakkola 1924, 34, 178, 193; Jaakkola 1935, 66, 133–134, 148, 196–197, 233–234. ”Voutimaisuus” oli Jaakkolalle todellinen, epämiellyttävä, ominaisuus, jonka hän liitti esimerkiksi Kustaa Vaasan henkilöön. Ks. Jaakkola 1924, 11–14, 37.

44. Seija-Leena Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere University Press 2012, 176–190; Vrt. George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford UP 1996, 81–86, 107–109.

45. Kilvestä (1899–1987) kasvoi myöhemmin kirjailija ja kulttuurivaikuttaja. Hän toimi kansanedustajana sekä SDP:n että SKDL:n riveissä vuosina 1934–1958.

46. Sylvi-Kyllikki Kilpi, *Sörnäisten tyttö. Päiväkirja*. Tammi 1964, 168–169.

47. Jaakkola oli jo aikaisemminkin, ennen sisällissotaa, arvostellut Kilpeä tämän kurittomuudesta. Ks. mm. Kilpi 1964, 76, 97.

nevaltaisemmaksi.<sup>48</sup> Vaikka suomalaisen miehen maskuliinisuus ehkä ajan myötä ”pehmentyi” väkivaltaisen jääkäriin mallista, se erotettiin yhä selvemmin siitä osasta yhteiskuntaa, jossa kyky reflektoida ja sanoittaa tunteita on tärkeintä. Paradoksaalisesti naisten kasvaneen yhteiskunnallisen osallisuuden seurauksena tapahtui miehisten ja naisellisten ominaisuuksien sekä tunteiden yhä selvempi erottelu.<sup>49</sup>

Suuntaus näkyi vahvasti ensimmäisen tasavallan historiakulttuurissa. Ajan konservatiivisten mieshistorioitsijoiden teoksissa rautakauden ”luonnolliseen” johtajuuteen perustuneet miesjoukot taistelivat ’toista’ vastaan. Tässä rekonstruoidussa sankariajassa mikään vieras vaikutus ei ollut vielä muokannut suomalaisuutta ja suomalaisten elämäntapa ja kulttuuri kumpusivat suoraan kansan sisimmästä sekä ympäröivästä ’kansallisesta’ luonnosta.<sup>50</sup> Jaakkolan kirjan *Pirkkalaisliikkeen synty* (1924) johtopäätös onkin, että juuri pirkkalaiset aloittivat suomalaisen yhteiskunnan ikuisen ja ”kansallisen tehtävän” eli läntisen kulttuuripiirin suojelun itäistä uhkaa vastaan.<sup>51</sup> Tuo näkemys rautakaudesta Suomen historian puhtaana ytimenä säilyi läpi koko Jaakkolan tuotannon, aina 1950-luvulle saakka. Historialliset muutokset asettuivat mielekkääseen kontekstiin, kun ne suhteutettiin tähän yhteiskunnan moraaliseen ideaalittyyppiin.

Pirkkalaisyhteiskunta oli syntynyt miesten toimesta, miehille ja verotusretkillään miehet olivat konkreettisen välimatkan päässä kodin naisellisestä ilmapiiristä. Erottelu ulottui myös ideologiseen ja ontologiseen puoleen.

Yhtä tyypillistä on niiden [muinaisrunojen] ilmeisen selvä pakanallinen sävy sekä niiden jylhän komeat luonnonkuvat ja kaikesta naisellisyydestä ja hentomielisyydestä vapaa, miehekäs, voimakasta mieltä ja sotaisia kuvia huokuva korskea taisteluhenkilö.<sup>52</sup>

Naiset ja miehet oli erotettu sekä fyysisellä että ontologisella tasolla. Jaakkolan historiankirjoi-

tus ei jätä epäselväksi, että pirkkalaisten verotusretket olivat vain miehiä varten.<sup>53</sup> Todellisessa elämässä, ensimmäisen valtakunnan arjessa, tällainen kahtiajako ei ollut mahdollista, mutta historiakonstruktiossa sellainen saattoi toteutua. Jaakkolan mukaan Kalevalan henkilöt, kuten siis myös muinaiset pirkkalaiset, ”edustavat syvää ristiriitaa kaikki nielevän miehisen taisteluhimon ja palavan naisellisen rakkauden ja kotionnen välillä”. Suomen muinaisuuden sankarien elämä oli täydellinen vastakohta kodin lämmölle ja vaimon rakkaudelle. Näiden ”uljaiden” ainoa tavoite oli sankarikuolema, ”kaikista elämän ja rakkauden voimista irti kiskaistuna”;<sup>54</sup> ”koko rikas elämä, nautinto, koti ja varsinkin rakkaus nuoreen puolisoon joutuvat niissä [sankarirunoissa] sovittamattomaan ristiriitaan ylivoimaisesta taistelunhalusta johtuvan ankaran kohtalon ja sankarikuoleman kanssa”.<sup>55</sup>

Jaakkola ei ainoastaan ihailut pirkkalaisia ja heidän kulttuuriaan, sillä kirjeissään hän yhdistää itsensä ja pirkkalaiset hyvin suoralla tavalla. Niissä hän kutsui itseään ”Vanhaksi pirkkalais-

48. Siltala 2009, 464–479.

49. Nevala-Nurmi 2012, 190, 282–287; Fewster 2006, 312–313; Vrt. Ljunggren 2004, 232–235. Anders Ahlbäckin mukaan Suomessa oli kuitenkin käynnissä jatkuva keskustelu ja rajanveto erilaisten kilpailevien maskuliinisuuksien kesken. Anders Ahlbäck, *Soldiering and the making of Finnish manhood. Conscription and masculinity in interwar Finland, 1918–1939*. Åbo Akademi University 2010, 294–295, 303.

50. Jaakkola, 1924, 95, 110–113; Jaakkola 1935, 196–197, 244. Vrt. Fewster 2006, 359–361.

51. Jaakkola 1924, 9–10, 156, 159, 160.

52. Jaakkola 1935, 465

53. ”Jos ottaa huomioon ettei muinaisrunostossamme yleensä esiinny naisten retkeilyä Pohjolaan eikä liioin edes ainoakaan ’Pohjan neidon’ onnellista saapumista Kalevalan sankarien rintamaille, saa koko esittämämme kuva erikoisen miehisen ja sotaisen, ellemme sanoisi suorastaan jylhän kaamean luonteen.” Jaakkola 1935, 462

54. Jaakkola 1935, 391–392, 403–404; Jaakkola 1940, 48.

55. Jaakkola 1935, 397.

56. KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Kaarlo Blomstedtille 30.12.1939, 1.8.1935.

päälliköksi” tai ”vaeltelevaksi pirkkalaiseksi” viitaten muinaisten pirkkalaisten oletetun elämäntavan liikkuvuuteen.<sup>56</sup> Historiantutkijaystäviensä joukkoa Jaakkola nimitti *Birkarahördingeniksi* eli entisten viikinkiverottajien tavoin seikkailevaksi ryhmäksi.<sup>57</sup> Historiallisen pirkkalaisjoukon elämää hän kuvaili vuonna 1935 seuraavalla tavalla:

Tarvitsee vain kuvitella pohjankävijäin yhteisiä venekuntia, heidän yhteisiä matkakumppanuuksiaan, samoja teitä, samoja leiritulia, juhlia ja juominkeja, alituisia vuodesta vuoteen ja polvesta polveen uusiutuvia kosketuksia Ruijan norjalaisiin ammattovereihin pitkin laajoja Lapin maita ja pohjoisia rantoja [...].<sup>58</sup>

Jaakkolan akateemisten teosten esteettinen kuva menneestä on yhtenevä sen toverihengen kanssa, joka välittyy hänen kirjeenvaihdostaan puheen kääntyessä historiankirjoittajaystäväpiirin vuotuisiin konferenssimatkoihin. Tuolle joukolle, tai ainakin Jaakkolalle, yhteiset konferenssimatkat muodostivat vuoden huippukohdan ja onnistuneita retkiä muisteltiin vielä vuosikymmenen päästä.<sup>59</sup> Jaakkolasta hänen ystäväpiirinsä itse asiassa *oli* kansakunta. Kansalliset hyveet, joita hänen ystäväjoukkonsa vaali, olivat luonnollisesti esiintyneet puhtaimmillaan pirkkalaisien yhteiskunnassa.<sup>60</sup>

Jaakkolan historian miessankarit olivat sotaisia ja maskuliinisia, mutta myös sivistyneitä eli oppineita. Samoin kuin viikinkien retket synnyttivät rikkaan saagaperinteen, niin myös suomalaisten valloitukset kirjattiin aikanaan omaan sankaritarustoon, *Kalevalaan*.<sup>61</sup> Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että Jaakkolan mielestä ”maahan sidottujen kulttuurien” ja miehekkäiden kulttuurien ero tuli ilmi myös heidän kirjoittamastaan historiasta. Viikinkien saagat ja suomalaisten *Kalevala* olivat hänelle elävä todiste näiden kansojen miehekkyydestä, elämän puhtaudesta ja ”elinvoimasta”.<sup>62</sup> Vaikka modernin Suomen akateemikot eivät voineet enää elää esi-

isiensä sotaissa ja seikkailurikkaassa maailmassa, he saattoivat silti ilmaista henkisten edeltäjiensä maskuliinista suomalaisuutta omalla tavallaan, historiankirjoittajina. Jaakkolalle opettaminen ja sivistäminen olivat pohjimmiltaan taistelua ja sota. Sivistyneistö ja ennen kaikkea oikeanlaisen historian kirjoittajat olivat ”vartiojoukko”, joka ”kasvatti ja vahvisti suomalaisten sisäistä voimaa”.<sup>63</sup> Tutkimalla Jaakkolan tieteellistä tuotantoa ja hänen kirjeenvaihtoaan rinnakkain, lukijalle välittyy vahva kuva isänmaallisten miesten historiallisesta jatkumosta, joka alkaen pirkkalaisista pohjankävijöistä jatkuu nuoren tasavallan akateemikkoihin, ja jossa ’si-

57. Esim. KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Kaarlo Blomstedtille 20.7.1936; Turun maakunta-arkisto (TMA), Einar W. Juvan arkisto, Jalmari Jaakkolan kirje Einar W. Juvalle 20.7.1935.

58. Jaakkola 1935, 467

59. Esim. TMA, Einar W. Juvan arkisto, Jaakkolan kirje Einar W. Juvalle 20.7.1935; 14.8.1936, KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Blomstedtille 30.6.1939.

60. Jaakkola liitti Kaarlo Blomstedtin terveyden toiveeseen isänmaan tervehtymisestä esim. KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Kaarlo Blomstedtille 6.1.1945 ja 29.10.1944; Vrt. Anderson 1983, 6–7. Toisaalta hän nimesi pohjoismaiset historiankirjoittajakollegat, jotka väheksyivät hänen näkemystään Suomen kansallisesta historiasta, ”ei-pirkkalaiseksi seuraksi”. KA, Kaarlo Blomstedtin arkisto, Jaakkolan kirje Kaarlo Blomstedtille 14.8.1935.

61. Jaakkola 1935, 382–383, 466, 474.

62. Jaakkola yhdistää elinvoiman tavallisesti väkivaltaiseen valloitukseen ja käyttää Suomen aluelajennuksista mm. nimityksiä ”orgaaninen kasvu”, ”yhtenäinen ja elimellinen kasvu” ja ”luonnollinen siirtymä”, kun taas itäinen aluelajennus oli ”asukaspainetta”. Esim. Jaakkola 1925, 187; Jaakkola 1928, 273; Jaakkola 1935, 204, 293, 364.

63. Jaakkola 1940, 149, 152, 198–199; Ks. myös Jalmari Jaakkola, Suomen kiilautuminen Upsalan ja Novgorodin arkkihiippakuntien väliin. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 1925–1928*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1936, 174–208; Jalmari Jaakkola, Henrik Gabriel Porthan ”Suomen historian isä”. *Historiallinen Aikakauskirja* 37:3–4 (1939), 231, 238; Vrt. Vesa Vares, Suomi diktaatturien kontekstissa. Teoksessa Erkkä Railo & Ville Laamanen (toim.) *Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*. Edita 2010, 195–200, 215–218.

vistyneet miehet' muodostavat esitaistelijoiden joukon "kansallisen tehtävän" suorittamisessa sekä "perinnäisen järjestyksen" säilyttämisessä.

### Jaakkolan pirkkalaishistoria inhimillisen toiminnan selitysmallina

Jaakkola kirjoitti historiaa, jotta hänen oman aikansa yhteiskunnan ilmiöt ja ongelmat voitaisiin selittää.<sup>64</sup> Hän koki yhteiskunnallisen muutoksen identiteettinsä kautta, ja siksi esteettinen ja affektiivinen vaikutelma hänen Suomelle rakentamassaan *historiassa* heijasti niitä tunteita, jotka hän osana kansakuntaa tai pienempää ryhmää oli kokenut ja koki. Jaakkolan tuotannossa muodostui kehä "sankarihistorian" ja henkilökohtaisen kansakuntaideaalin välille, jossa osatekijät tulkitsivat toinen toisiaan ja joita vertailemalla voitiin ymmärtää suomalaisen kansan todellinen luonne. Vaikka päivänpoliittiset tapahtumat tai historiatieteen sisäiset näkökulmanmuutokset vaikuttivat hänen teksteihinsä,<sup>65</sup> luontokokemus ja idealisoitu maskuliinisuus säilyivät Jaakkolan historiantulkintojen ytimessä läpi koko hänen uransa. Nämä vastakappalet, affektiiviset sfäärit, toimivat sekä historiantarkoitajan heuristisena työvälineenä menneisyyden tulkittamisessa, että jaettuina kognitioina, joiden kautta yleisö saattoi syvemmin ymmärtää ja omaksua tuotetun tekstin.

Samalla kun Jaakkola osoitti, että hänen aikansa sosiaalisilla ilmiöillä oli vastineensa historiassa, hän rakensi oman aikansa todellisuutta, sekä tahtomattaan että tietoisesti. Hänen historiantarkoituksensa vaikutti ajan kulttuurissa ja muokkasi yleistä käsitystä suomalaisesta menneisyydestä. Sisällissodan väkivalta ja nopeasti modernisoituvan Suomen yhteiskunnallinen muutos saivat ymmärrettävämmän muodon, kun ne asetettiin osaksi kansallisen historian narratiivia. Tähän kansallisen historian kertomukseen Jaakkola toi vaikutelman (a) hyvään ja pahaan jaetusta maailmasta, jossa moraalisesti puhdas osa oli jatkuvassa vaarassa tuhoutua, (b) historian kokemuksellisuudesta, jossa tunnere-

aktion avulla voitiin erottaa oikeanlainen ja väärä historiallisuus sekä (c) idealisoidusta maskuliinisuudesta, joka irrallaan feminiinisestä vaikutuksesta muodostui sotaisaksi ja vapaaksi vastuusta. Nämä affektiiviset ajatusrakennelmat olivat osittain yksilöllisiä, mutta myös osaltaan jaettuja, sekä muiden historiantarkoitajien että lukevan yleisön kanssa.

Töissään Jaakkola viittasi laajasti käytettävissä olevaan lähdemateriaaliin sekä rakensi johtopäätöksensä niiden pohjalta, kuten vain äärimmäisen oppinut ja ammattitaitoinen historioitsija voi tehdä. Pohjolan historiassa sodat ja veriset selkkaukset ovat historiallisia tosiseikkoja. On myös todennäköistä, että nykyisen Suomen alueella asuneet ihmiset olivat, modernista yhteiskunnasta katsoen, sotaisia ja patriarkaalisia. Sitien faktuaalisten lähteiden ympärille rakennettu esteettinen kuva kansakunnan historiasta oli helppo taivuttaa militantiksi. Jaakkolan tuotanto tuki äärikansallisia pyrkimyksiä sekoittamalla esimerkiksi "Suomen idänkysymyksessä" suoria poliittisia ja sotilaallisia intentioita akateemiseen, "objektiiviseen" historiantarkoitukseen. Mutta ennen kaikkea, koska menneen väkivaltaiset tapahtumat selitettiin nykyisyyteen liittyvän kokemuksen kautta. Historiallinen metafora 'pirkkalaiset ovat kuin valkoinen armeija' selvensi menneisyyttä ja selitti nykyisyyden politiikkaa, mutta myös yksittäisen kansalaisen suhdetta poliittiseen, koska 'pirkkalaisuus' kuvattiin sellaisten affektiivisten sfäärien kautta, jotka olivat tuttuja Jaakkolalle, mutta myös muille hänen aikansa ihmisille henkilökohtaisen kokemuksen kautta. Luonto ja sukupuoli-identiteetti eivät olleet sidottuja puoluekantaan.

64. Ks. esim. Jaakkola 1940, 3.

65. Vrt. tulkintaa Engelbrekt Engelbrektiläisen kapinan merkityksestä Skandinavian historialle. Jaakkola 1940, 112; Jaakkola 1950, 463, 482, 524–525. – *Nyt julkaistu Ville Erkkilän artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Jaakkolan esimerkin kautta voidaan todeta, että jos poliittisen ja historian yhteyttä halutaan tutkia, historiankirjoituksen (ja tutkimuksen kohteena olevan historiankirjoittajan) normatiivisten väitteiden lisäksi on analysoitava myös niitä kielellisiä keinoja, joilla historia tuodaan nykyisyyteen ja sen ihmisten sosiaaliseen todellisuuteen. Jaakkolan kontekstuaaliset metaforat "Venäläinen valloitus on kuin identiteetin hajoaminen", "Henkilökohtainen aistikokemus luonnosta on kuin kansallisuuden tuntemista" ja "Tunteeton ja sotaisa viikingin maskuliinisuus on oikeanlaista kansallista miehekkyyttä" eivät olleet suoraan minkään poliittisen ideologian iskulauseita. Silti metaforat oli muodostettu selittämään kollektiivisesti koettuja yhteiskunnallisia ilmiöitä. Ne olivat tulkinta yhteisöä koskevista tapahtumista tietyn (ryhmä)identiteetin näkökulmasta ja tukivat sosiaalista toimintaa, joka tuon ryhmän jakaman identiteetin kannalta oli oikeanlaista.

Historiankirjoituksen, myös modernin ja akateemisen, vaikuttavuus perustuu osaltaan sen kykyyn yhdistää yksilön elämä laajempaan ja ajallisesti pidempään tarinaan "meistä". Ajan jäsentäminen historiankirjoituksen kautta antaa lukijalle mahdollisuuden verrata henkilökohtaista kokemusta sosiaalisesta todellisuudesta historialliseen teemaan. Tämä teema, esteettinen näkemys historiasta, antaa ajassa ja paikassa erillisille tapahtumille kokoavan mielekkyyden. Sen mahdollinen poliittisuus ei määrity ainoastaan niistä tapahtumista, jonka päälle se on ra-

kennettu, ja jotka siinä on valittu 'meidän' menneisyyttämme edustamaan, vaan myös niistä tulkinnoista, joilla kirjoittaja on yhdistänyt ajassa etäiset tapahtumat hänen ja hänen yleisönsä todellisuuteen. Toisin sanoen mihin ja millaisiin nykyisyyden tapahtumiin "meidän" menneisyytemme kielen keinoin yhdistetään. Kielen kautta rakentuva kollektiivinen (arvo)maailma on valtaavan paljon laajempi kuin se, joka muodostuu valtiollisen toiminnan ja yksilön välille. Tulkitsijan eli historiankirjoittajan, ja hänen metaforisen tekstinsä tarkastelu vain siltä osin kuin se seuraillee yhteiskunnan poliittisen sfäärin julkilausumia, ei siten luo tarpeellisen kattavaa kuvaa niistä vaikuttamisen keinoista, jotka historiankirjoitukseen sisältyvät.

**Abstract: Jamari Jaakkola and visionary history: Aesthetics and politics in Finnish national historiography.**

Finnish national historiography can be linked to a wider political development in interwar Europe. Yet in order to find nationalistic or conservative influence or efforts within it, one needs to extend the analysis beyond the mere study of its normative claims. By studying the linguistic structures a historian uses in his or her representation, where straight political or social changes are intertwined with the researcher's personal history and world-view, one can reach a plausible level of analysis behind the argumentation used in a respected historiographical text. Such method is used in this article to explain the historiographical works of Jalmari Jaakkola (a prestigious professor of Finnish history).

Keywords: historiography, metaphors, affects, nationalism, Finland, 20<sup>th</sup> century

Heidi Kurvinen

## Työelämän sukupuolittuneisuuden haastajat

NAISET TOIMITTAJINA SUOMESSA VUOSINA 1925–1954<sup>1</sup>

**T**oimittajat olivat 1900-luvun alussa pääsääntöisesti miehiä, mutta alalla työskentelevien naisten määrä kasvoi tasaisesti. Heidi Kurvinen tarkastelee artikkelissaan varhaisia suomalaisia toimittajanaisia vuosina 1925, 1937 ja 1954 julkaistujen toimittajamatrikkeleiden avulla. Joukkobiografisella tutkimusotteella hän osoittaa naisten muodostaman joukon koostumuksessa tapahtuneet muutokset ja tuo esiin kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman merkitykset naisten urapolkujen rakentumiselle.

Yhdysvaltalainen mediahistorioitsija Hanno Hardt kritisoi jo vuonna 1995 kollegoitaan siitä, että he olivat unohtaneet toimittajat keskittyessään mediaorganisaatioiden ja niiden tuottamien sisältöjen tutkimiseen.<sup>2</sup> Hardtin kritiikki on suomalaisessa kontekstissa edelleen ajankohtainen, sillä mediahistorian alaan kuuluvat tutkimukset painottuvat nykyisinkin organisaatioiden ja journalististen tekstien tutkimiseen. Vaikka viime vuosina vahvistunut kulttuurihistoriallinen mediatutkimus on monipuolistanut tutkimuskenttää,<sup>3</sup> mediatekstien tuottajat eli toimittajat ovat saaneet osakseen vain vähän huomiota. Toimittajuutta on toki sivuttu eri mediatalojen historiateoksissa ja toimittajia käsitellään ly-

hyesti myös 1980-luvulla ilmestyneen *Suomen lehdistön historia* -kirjasarjan eri osissa,<sup>4</sup> mutta systemaattisesti suomalaisten toimittajien historiaa on tarkasteltu vain muutamissa tutkimuksissa.<sup>5</sup> Näistä sukupuolinäkökulma näkyy ainoastaan Henrika Zilliacus-Tikkasen teoksessa *När Könet började skriva: Kvinnor i finländsk press 1771–1900* sekä omissa aikaisemmissa tutkimuksissani. Zilliacus-Tikkanen lähestyy biograafisella tutkimusotteella ennen vuotta 1900 suomalaisessa lehdistössä työskennelleitä naisia.<sup>6</sup> Itse olen analysoinut sukupuolen merkitystä toimittajakunnassa 1960- ja 1970-luvulla sekä tarkastellut vuonna 1946 perustetun Naistoimittajain Kerhon varhaisia vaiheita ja vuonna 1926

1. Kiitän lämpimästi nimettömiä vertaisarvioitsijoita artikkelia kehittäneestä palautteesta. Lisäksi kiitän Heini Hakosaloa, Seija Jalaginia, Marianne Jumilaa ja Niina Timosaarta, joiden kanssa käytyt keskustelut ovat vaikuttaneet tämän artikkelin muotoutumiseen. Reetta Hännistä kiitän avusta muutamissa *Lehdistön matrikkeliin* liittyneissä viime hetken tarkistuksissa artikkelin viimeistelyvaiheessa.

2. Hanno Hardt, *Without the Rank and File. Journalism History, Media Workers, and Problems of Representation*. Teoksessa Hanno Hardt & Bonnie Brennen (toim.) *Newsworkers. Toward a History of the Rank and File*. University of Minnesota Press 1995, 1–2.

3. Ks. esim. Raimo Salokangas, *Tekstit, kontekstit ja poikittaiskatse mediahistorian kohtauspaikalla*. Teoksessa Erkkä Railo & Paavo Oinonen (toim.) *Media historiassa*. Historia Mirabilis 9. Turun historiallinen yhdistys 2012, 25–46.

4. Ks. esim. Raimo Salokangas, *Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistö historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Kustannuskiila 1987, 359–360; Esko Salminen, *Sitoutumattomuuden ja laajenevan informaation aika 1950–1980*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Kustannuskiila 1988, 250–272.

5. Esko Keränen, *Muuttuva työnkuva. Toimitustyön differentioitumiskehitys Suomen sanomalehdistössä*. Suomen sanomalehdistön historia -projekti 1984; Raino Vehmas, *Lehtimieskunnan ammattirakenne ja sen muuttuminen 1900-luvulla*. Turun yliopisto 1963.

6. Henrika Zilliacus-Tikkanen, *När Könet började skriva. Kvinnor i finländsk press 1771–1900*. Finska Vetenskaps-Societeten 2005.

FT Heidi Kurvinen on tutkijatohtorina Oulun yliopiston historiatieteissä. Sähköposti: heidi.kurvinen@oulu.fi.

toimittajana aloittaneen Anni Voipion uraa.<sup>7</sup> Kokonaisuksena 1900-luvun alun toimittajanaisten mahdollisuuksista toimia alalla kuitenkin puuttuu, mikä muodostaa artikkelini lähtökohdan.

Raino Vehmas osoitti vuonna 1963 ilmestyneessä tutkimuksessaan suomalaisen toimittajakunnan kasvaneen 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten kuluessa merkittävästi. Samanaikaisesti ruotsinkielisten toimittajien osuus ammatinharjoittajista oli vähentynyt ja toimittajien koulutustaso oli laskenut. Lisäksi sanomalehtimiesten ammattikunta oli muuttanut merkittävästi sekä aikakauslehdentoimittajien että naistoimittajien osuuden kasvun myötä. Vuonna 1954 toimittaja oli kuitenkin edelleen todennäköisimmin keskiluokasta tai ylemmästä keskiluokasta lähtöisin ollut suomenkielinen mies, joka oli naispuolisia kollegoitaan heikommin koulutettu. Hän oli syntyisin jostakin Suomen kolmesta eteläisimmästä läänistä ja työskenteli pääkaupunkiseudulla.<sup>8</sup> Vehmas huomioi siis toimittajanaisten lukumäärässä tapahtuneen kehityksen ja naisten korkeamman koulutustason, mutta ei kiinnittänyt sukupuoleen sen tarkemmin huomiota. Artikkelissani tarkasteleminen Vehmaksen tutkimuksen marginaaliin jääneitä toimittajanaisia suhteessa hänen teemiinsä tulkintoihin ammattikunnan yleisessä rakenteessa tapahtuneista jatkuvuuksista ja muutoksista. Tutkimusaineistona ovat Vehmaksen tavoin Suomen Sanomalehtimiesten Liiton julkaisemat lehdistön matrikelit vuosilta 1925, 1937 ja 1954. Täydentävänä aineistona käytän julkaistuja muistelmia ja Suomen sanomalehdistön historia -projektin yhteydessä 1970-luvulla kerättyä muistitietoa.<sup>9</sup>

Matrikeliaineiston pohjalta muodostettu tutkimusjoukko koostuu 197 naisesta,<sup>10</sup> joiden työhistoriat sisältävät hyvin erilaisia urapolkuja.<sup>11</sup> Artikkelissani kysyn, minkälaisen joukon he muodostivat ja minkälaisia muutoksia joukon koostumuksessa tapahtui vuosien 1925 ja 1954 välillä. Mitä tämän joukon avulla voidaan sanoa toimittajien ammattikunnasta ja sukupuolen

merkityksistä sen harjoittajille? Tarkasteluni lähtökohta on joukkobiografinen eli olen muodostanut tietokannan, johon kuulumisen edellytyksenä on ollut toimittajan sukupuoli. Historiantutkija Heini Hakosalon mukaan joukkobiografian avulla voidaan tehdä näkyväksi ihmisjoukko, jonka olemassaoloa ei muuten olisi havaittu. Lisäksi joukkobiografia paljastaa henkilöhistoriallisia kuvioita eli sen, mikä on ollut tyypillistä ja mikä epätavallista. Jos ammatillisen joukon tarkasteluun yhdistää vertailun miesten ja naisten välillä, tutkija pääsee näkemään sukupuolen vaikutukset urakehitykseen ja uralla tehtyihin valintoihin. Samalla tavoin kuin Hakosalon lääkärit myös toimittajat ovat muodostaneet ammattiryhmän, jossa kysymystä sukupuolesta

7. Heidi Kurvinen, Gender and Journalistic Culture in Finland during the late 1940s. Teoksessa Heli Hyvönen, Tuomas Räsänen & Janne Tunturi (toim.) *Media, Interaction and Integration. Cross-Cultural Dialogues in the Baltic Sea Area*. The Population Research Institute 2009, 172–193; Heidi Kurvinen, "En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja". *Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla*. Acta Universitatis Ouluensis. B humaniora 113. Oulun yliopisto 2013; Heidi Kurvinen, Toimittajakoulutus ja sukupuoli 1960–1980-lukujen Suomessa. *Kasvatus & Aika* 8:1 (2014a), 83–97, [http://www.kasvatus-ja-aika.fi/dokumentit/kurvinen\\_0603141158.pdf](http://www.kasvatus-ja-aika.fi/dokumentit/kurvinen_0603141158.pdf) (6.10.2015); Heidi Kurvinen, Muistelmata lähteenä. Toimittaja Anni Voipion Lehtimatka. Teoksessa Heini Hakosalo et al. (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS 2014b, 132–150; Heidi Kurvinen, Toimittajanaiset 1960- ja 1970-lukujen Suomessa. Mahdollisuudet epätasa-arvoisuuden säröttäjinä. *Työelämän tutkimus* 3 (2014c), 257–271.

8. Vehmas 1963, 147–154.

9. Vuonna 1976 toteutettuun kirjoituskutsuun vastasi 101 toimittajaa, joista naisia oli 23. Kirjoitukset on arkistoitu Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkistoon, joka on tallennettu Helsingin yliopiston keskusarkistoon.

10. Useammassa matrikelissa esiintyvät naiset on laskettu kokonaisuutensa ainoastaan kerran.

11. Samaan asiaan on kiinnittänyt huomiota varhaisia kanadalaisia naistoimittajia tutkinut Marjory Lang. Marjory Lang, *Women who made the news. Female journalists in Canada, 1880–1945*. McGill-Queen's University Press 1999, 13–14.



ei ole juurikaan käsitelty. Näin ollen toimittajanaisten joukko on minun tutkijana luoma konstruktio, ei tutkittavien henkilöiden jakama käsitys. Yhdistämällä joukkobiografiseen tarkastelemaan yksilöbiografisia aineistoja tuon kuitenkin esiin myös naisten kokemuksen toimittajan työstä.<sup>12</sup>

### Naisten määrä kasvaa tasaisesti

Naiset ovat osallistuneet Suomessa lehtityöhön vuodesta 1771 eli kotimaisen sanomalehdistön historian alusta lähtien kirjoittamalla runoja ja erilaisia tarinoita. Ensimmäiset varsinaiset lehtinaiset aloittivat kuitenkin työnsä vasta 1800-luvulla, jolloin toimittajan ammatti alkoi kehittyä nykyisin tunnettavaan muotoonsa. Varhaisten lehtinaisten joukkoon mahtui koko alaa uudista-neita uranuurtajia kuten matkailujournalismin kehittäjä Adelaide Ehrnrooth sekä vuonna 1893 *Päivälehd*en ulkomaanosastolle palkattu Tekla Hultin.<sup>13</sup>

Yksittäisiä naisia palkattiin myös 1900-luvun ensimmäisinä vuosina esimerkiksi *Uuteen Suomeen*, *Hufvudstadsbladet*iin ja *Turun Sanomiin*, mutta useimmissa sanomalehdissä toimitustyö säilyi miesten käsissä.<sup>14</sup> Vuonna 1925 Suomen Sanomalehtimiesten Liiton jäsenistä vain 2,2 prosenttia oli naisia, eikä heidän osuutensa ollut kasvanut kuin 6,5 prosenttiin vuoteen 1937 mennessä.<sup>15</sup> Suomessa toimittajanaisten määrä näyttääkin kehittyneen hieman verkkaisemmin kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, jossa 7,3 prosenttia toimittajista oli naisia vuonna 1900.<sup>16</sup> Kanadassa naistoimittajien osuus oli 13 prosenttia vuonna 1921 ja vuonna 1941 jo 17 prosenttia.<sup>17</sup> Sen sijaan Euroopassa toimittajanaisten suhteelliset osuudet olivat lähempänä suomalaisia lukuja. Väestölaskentatietojen mukaan naisten osuus toimittajista oli esimerkiksi Isossa-Britanniassa 5,7 ja Saksassa 5,6 prosenttia 1920-luvun puolivälissä. Ammattinimikkeen häilyvyyttä kuvastaa se, että samanaikaisesti saksalaisten toimittajien kattojärjestöksi vuonna 1910 perustetun *Der Reichsverband der Deutschen Pressen* (RDP) jä-

senkunnasta naisia laskettiin olevan vain 2,4 prosenttia.<sup>18</sup> Toisin sanoen väestölaskentatiedot sisälsivät todennäköisesti myös muita kirjoittajina toimeentulonsa saaneita ammattiryhmiä kuin pelkkiä ammattitoimittajia sekä vakituisen työsuhteen lisäksi avustajina työskennelleitä toimittajia.

Suomalaisten toimittajanaisten vähäisestä määrästä johtuen valtaosa heistä oli etenkin tarkasteltavan ajanjakson alkuvaiheessa toimitustensa ainokaisia.<sup>19</sup> Vuoden 1925 matrikelissa toimittajanaisia oli listattuna kahdeksan (369 jäsenestä).<sup>20</sup> Osa heistä oli työskennellyt useam-

12. Joukko- ja yksilöbiografisesta tutkimusotteesta ja niiden yhdistämisestä ks. Heini Hakosalo, Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus. Teoksessa Heini Hakosalo et al. (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS 2014, 48–53, 58–59.

13. Zilliacus-Tikkanen 2005, 20–26, 48–49, 123–128, 164–166; Keränen 1984, 95–96, 135.

14. Keränen 1984, 96, 207.

15. Vuoden 1937 prosenttiosuus pohjautuu Suomen Sanomalehtimiesten Liiton vuosikertomukseen. Vuonna 1937 julkaistussa matrikelissa naisten osuus oli hieman korkeampi eli 7,6 prosenttia. Kurvinen 2013, 17–18.

16. Saltzman siteeraa Frank Mottia. Joe Saltzman, Sob sisters. The image of female journalists in popular culture. *Image of the Journalists in Popular Culture* 2003, 1, <http://www.ijpc.org/uploads/files/sobsessay.pdf> (6.10.2015).

17. Lang 1999, 4, 6.

18. Josef Seethaler & Christian Oggolder, Power to the women? Viennese journalism in the interwar period. *Westminster Papers in Communication and Culture* 8:3 (2011), 82–83, [http://www.westminster.ac.uk/\\_data/assets/pdf\\_file/0010/124885/006Power-to-the-women-Josef-Seethaler-and-Christian-Oggolder.pdf](http://www.westminster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0010/124885/006Power-to-the-women-Josef-Seethaler-and-Christian-Oggolder.pdf) (6.10.2015); Jürgen Wilke, Journalism. Teoksessa *European History Online*. Leibniz Institute of European History 2013, <http://www.ieg-ego.eu/wilkej-2013b-en> (6.10.2015).

19. Käsitteellä ainokainen (*token*) viitataan Rosabeth Moss Kanterin tekemään jaotteluun organisaatioiden erilaisista sukupuolijakaumista ja niiden vaikutuksista vähemmistösukupuolen asemaan. Ks. Rosabeth Moss Kanter, *Men and Women of the Corporation*. Basic Books 1977.

20. Heikki Koivula (toim.) *Suomen sanomalehtimiehet. Henkilötietoja Suomessa nykyään aktiivisesti toimivista sanomalehtimiehistä*. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1925, 14, 40, 44, 84–85, 91, 158–159, 201–202, 207–208.

man lehden palveluksessa, mutta aineistosta ei löydy yhtään samassa lehdessä työskennellyttä naista. Ammattikunnan yleistä rakennetta kuvastaa se, että valtaosa naisista edusti taustaltaan keskiluokkaa tai ylempää keskiluokkaa, ja kolme heistä oli suomenruotsalaisia. Varsinaisiksi uutistoimittajiksi naisista voi luokitella Cecilia Hasselströmin, Maija Suovan, Valma Kivitiin, Sigrid Maria Heinriciuksen ja Vivi Maria Charlotta Petersin.<sup>21</sup> Heidän lisäksi matrikkeliin ovat päässeet kirjallisista ja poliittisista ansioistaan tunnetuksi tulleet Kersti Bergroth, Sylvi-Kyllikki Kilpi sekä Anna-Maria Tallgren,<sup>22</sup> joiden työnkuviin kuuluivat lähinnä pakinoitsijan ja kriitikon tehtävät. Naisista vanhin oli matrikkelin julkaisuvuonna 46-vuotias ja nuorin 26-vuotias. Valtaosa heistä oli aloittanut lehtityön hieman yli kahdenkymmenen vuoden ikäisinä, mutta kaksi naisista oli tullut alalle vasta kolmekymmentä täytettyään. Huomioitavaa on, ettei avioituminen ollut estänyt toimittajana työskentelyä, sillä 75 prosenttia heistä oli naimisissa. Samanaikaisesti naimisissa olevien naisten työssäkäynti oli Suomessa varsin harvinaista. Väestölaskentatietojen mukaan ammatissa toimivista naisista oli vuonna 1920 naimisissa 9,8 prosenttia eikä luku ollut vuoteen 1930 mennessä noussut kuin 13 prosenttiin.<sup>23</sup>

Matrikkeli ei kerro koko totuutta 1920-luvulla alalla työskennelleistä naisista. Siitä puuttuu muun muassa Anni Voipio, joka aloitti *Uuden Suomen* vakinaisena toimittajana vuosi matrikkelin julkaisemisen jälkeen. Matrikkelistä ei löydy tietoja myöskään *Helsingin Sanomien* ensimmäisestä naistoimittajasta Elma Ramstedtista, joka Anni Voipion muistelmien mukaan työskenteli alalla vain lyhyen aikaa.<sup>24</sup> Varhaisten lehtinaisten harvalukuisen joukkoon voidaan laskea myös esimerkiksi taidemaalari Sigrid Schouman, joka toimi *Dagens Press* -lehden taidekriitikkona vuodesta 1922 lähtien sekä samana vuonna *Kotilieden* päätoimittajana aloittanut Alli Wiherheimo. Onkin tärkeä muistaa, että matrikkelin ulkopuolelle ovat vääjäämättä jää-

neet sen julkaisemisen jälkeen alalle tulleet tai vain lyhyen aikaa työskennelleet naiset sekä toimittajat, jotka eivät julkaisuuhetkellä kuuluneet Suomen Sanomalehtimiesten Liittoon<sup>25</sup>. Esimerkkitapauksista Voipio, Schouman ja Wiherheimo esiintyivätkin seuraavassa, vuonna 1937 julkaistussa matrikkeliissa.<sup>26</sup>

Verrattaessa vuosina 1925 ja 1937 julkaistujen matrikkeliin tietoja nähdään toimittajanaisten lukumäärän kasvaneen 35:een (459 jäsenestä). Vaikka naisten joukko oli edelleen selvästi marginaalinen, lukumäärän kasvu osoittaa heidän vallanneen yhä enemmän alaa perinteisesti miesvaltaisessa toimittajakunnassa. Kasvun merkittävyyttä korostaa se, että toimittajanaisten määrän yli nelinkertaistuessa toimittajien kokonaismäärä kasvoi ainoastaan 24 prosentilla.<sup>27</sup>

Vuoden 1937 matrikkelin naistoimittajajoukon lähempi tarkastelu nostaa esiin teemoja, jotka kertovat ammattikunnan rakenteesta ja toimittajanaisten asemasta tapahtuneista muutoksista. Suomenkielisten toimittajien suhteellinen osuus oli kasvanut hieman edelliseen matrikkeliin verrattuna, mutta ruotsinkieliset toimittajat muodostivat edelleen yli 30 prosenttia naistoimittajakunnasta. Myös toimittajina työskennelleiden naimattomien naisten määrä oli kasvanut, vaikkakin 57 prosenttia matrikkelin naisista oli edelleen joko naimisissa, eronnut tai jäänyt leskeksi. Muuten perheellisyydestä ei ole mahdollista tehdä johtopäätöksiä, sillä matrikkeli ei

21. *Suomen sanomalehtimiehet* 1925, 40, 44, 91, 158–159, 201–202.

22. *Suomen sanomalehtimiehet* 1925, 14, 84–85, 207–208.

23. Komiteanmietintö naimisissa olevien naisten ansiotyöstä. *Komiteanmietintö* 1948:9. Valtioneuvosto 1948, 21.

24. Anni Voipio, *Lehtimatka. Sattumia kahdelta vuosikymmeneltä*. WSOY 1966, 11–13, 80.

25. Suomen Sanomalehtimiesten Liiton jäsenyyttä saattoi hakea kahden alalla olovuoden jälkeen.

26. *Suomen sanomalehdistön matrikkeli*. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1937, 152, 187, 192–193.

27. Prosentuaalinen nousu on laskettu vuosien 1925 ja 1937 matrikkeleissa esiintyneiden toimittajien lukumäärän lisäyksestä.



Kuva 1. Toimittajan työtä pidettiin 1930-luvulla vielä miehenä ammattina, vaikka naisten määrä alalla kasvoi tasaisesti. Kuvassa radiotoimittaja Reino Palmroth (nimimerkki Reino Hirviseppä) haastattelee Vallisaaren räjähdyksessä loukkaantunutta Helsingin Kauppatorilla vuonna 1937. Kuvaaja: Pietinen. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, HK19670603:16520.

sisällä tietoja lapsimääristä. Merkillepantavaa kuitenkin on, että naimattomat naiset eivät suinkaan olleet nuoria, vasta uransa aloittaneita toimittajia. Naimattomuus ei liittynytäkään työssä kohdattuihin haasteisiin vaan ikäpolveen: 1800-luvun lopulla syntyneille naisille perheen ja uran yhdistäminen ei ollut samalla tavoin mahdollista kuin 1900-luvulla syntyneille. Samansuuntaisen päätelmän on tehnyt varhaisia suomalaisia insinöörinaisia tutkinut Johanna Vähäpesola, jonka mukaan työn ja perhe-elämän yhdistäminen yleistyi vasta 1920- ja 1930-luvulla, kun taas sitä aikaisemmin valmistuneet naiset olivat todennäköisemmin lapsettomia, vaikka yli puolet insinööri- ja arkkitehtiniaisista oli avioitunut 1910-luvulta lähtien.<sup>28</sup>

Valtaosa naisista oli aloittanut toimittajanuransa alle 30 vuoden iässä, mutta heistä yli puolet oli tullut aikaisemmasta matrikkeliyrhmästä

poiketen alalle vasta täytettyään 25 vuotta. Lisäksi joukkoon kuului viisi yli 35-vuotiaana alalle tullutta naista. Selitystä toimittajanaisten ikäkaumassa tapahtuneeseen kehitykseen voidaan hakea koulutustaustan paranemisesta. Vuoden 1937 matrikkelissa ylemmän korkeakoulututkinon oli suorittanut kuusi ja alemman korkeakou-

28. Johanna Vähäpesola, *Uhka miehisyylle ja ammatille. Naiset tekniikan opiskelijoina ja asiantuntijoina Suomessa 1879–1939*. Pro gradu -tutkimus. Tampereen yliopisto 2009, 71–77, <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/80903/gradu03783.pdf?sequence=1> (6.10.2015). Naisten työelämässä toimimisesta 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ks. myös Anne Ollila, Naimaton perheellinen nainen. Lucina Hagmanin perhe. Teoksessa Hanne Koivisto & Leena Rossi (toim.) *Monta tietä menneisyyteen*. Turun yliopisto 1995, 274; Mervi Kaarninen, *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 5. SKS 1995, 235, 238.

lututkinnon viisi naista. Ylioppilaita joukkoon mahtui 26. Todennäköisesti uudet tulokkaat olivat toimittajanaisten osuuden kasvaessa kohdanneet käsityksiä, joiden mukaan yksi nainen toimitusta kohden riitti, mistä johtuen he olivat pyrkineet parantamaan työllistymismahdollisuuksiaan kasvattamalla kulttuurista pääomaansa koulutuksen avulla<sup>29</sup>. Huomioitavaa on myös se, että kriitikoiden ja pakinoitsijoiden osuus oli laskenut merkittävästi, sillä vain kuusi naista (17 prosenttia) nosti pakinat esiin omista tiedoissaan. Heistä ainoastaan Kersti Bergroth<sup>30</sup> ja Seere Salminen<sup>31</sup> profiloituvat selkeästi pakinoitsijoiksi, kun taas loput kirjoittivat pakinoita muiden töiden ohessa. Vaikka matrikelissa oli edelleen mukana sivutoimisia kirjallisuus- ja taideskriitikoita ja osalla naisista työura koostui ainakin osittain toimituksen avustavista tehtävistä kuten ulkomaisten artikkeleiden kääntämisestä tai arkistonhoitamisesta, 22 matrikelin naisista (63 prosenttia) työskenteli selkeästi juttuja kirjoittavina toimittajina. Toisin sanoen he olivat raivanneet tiensä kirjallisen avustajan paikalta toimituskulttuurin maskuliiniseen ytimeen työskennellen uutisreporttereina tai aikakauslehdentoimittajina. Lisäksi ryhmään kuului kaksi päätoimittajaa: *Pieksämäen Sanomissa* vuodesta 1932 päätoimittajan tehtäviä hoitanut Elina Mäki ja *Kotilieden* Alli Viherheimo<sup>32</sup>.

Sukupuolen näkökulmasta selkeä murros toimittajakunnan rakenteessa tapahtui toisen maailmansodan vuosina, jolloin miesten joutuminen rintamalle avasi naistoimittajille entistä paremmat mahdollisuudet työskennellä alalla.<sup>33</sup> Toimittajanaisten määrä moninkertaistuikin sota-vuosina, jolloin valtaosa alalle tulleista toimittajista oli nuoria naisia. Heidän joukossaan olivat muun muassa Taimi Torvinen, Eila Vuokko, Hertta Myllymäki, Irma Ahlgren, ja Anna-Liisa Tujunen<sup>34</sup>. Vuoden 1954 matrikelitietojen mukaan alalle tuli kaiken kaikkiaan 66 naista, jotka jatkoivat toimittajina myös sodan päätyttyä. Toisin sanoen 38 prosenttia vuoden 1954 matrikelin naisista oli tullut alalle sodan aikana. Luku-

määrä jatkoi kasvua 1950-luvulla, ja vuoteen 1954 mennessä lehtinaisten joukko oli kasvanut 174:ään. Heistä ainoastaan 11 prosenttia oli ollut mukana jommassakummassa aikaisemmista matrikkeleista.

Verrattaessa vuosien 1937 ja 1954 matrikkeleja,<sup>35</sup> huomataan naistoimittajajoukon kehityksen noudatelleen toimittajakunnan yleisessä rakenteessa tapahtuneita muutoksia. Näkyvimpänä kehitystendenssinä oli ruotsinkielisen toimittajakunnan suhteellisen osuuden voimakas väheneminen, sillä naistoimittajista enää 8 prosenttia (14) oli ruotsinkielisiä. Suomenkielistymisen ohella naistoimittajakunta oli alkanut eriytyä ammattikunnan yleisessä rakenteessa tapahtuneiden muutosten mukaisesti. Kun aikaisemmin valtaosa naisista oli työskennellyt kirjoittavina toimittajina, jo 20 prosenttia lehtinaisista oli luokiteltavissa päällikkötoimittajiksi vuonna 1954.

29. Pierre Bourdieuun pääoma-käsitteen soveltamisesta toimittajatutkimuksessa ks. Monika Djerf-Pierre, *The Gender of Journalism. The Structure and Logic of the Field in the Twentieth Century*. *Nordicom Review* 28 (2007), 82.

30. Kirjailija Kersti Bergroth aloitti vuonna 1920 Uuden Suomen pakinoitsijana ja avusti sittemmin muun muassa *Suomen Kuvalehteä*, *Kotiliettä* ja *Hopeapeiliä*. *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937, 12.

31. Seere Salminen aloitti uransa *Uusi Suomi* -lehteen Lontoosta lähettämällään matkakuvauksilla. Hän avusti myös muita lehtiä kirjoituksillaan. Vuonna 1929 Salminen palkattiin vakituiseksi toimittajaksi *Uuteen Suomeen*, mistä hän siirtyi vuonna 1933 *Helsingin Sanomiin*. Tämän jälkeen Salminen tuli tunnetuksi ennen kaikkea nimimerkillä *Serp* julkaisemistaan pakinoista. Jyrki Vesikansa, *Sinivalkoiseen Suomeen. Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia I, 1847–1949*. Otava 1997, 319, 324, 434; Kimmo Laine, Salminen, Seere (1894–1977). *Kansallisbiografia*. SKS 1997, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5102/> (6.10.2015).

32. *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937, 107, 187.

33. Kurvinen 2013, 18.

34. Tuulikki Alkio, ”Oikeat” toimittajat. Tasavaltaa vahtimassa. Teoksessa Ilkka Malmberg (toim.) *Helsingin Sanomalehtimiesyhdistys – Helsingfors Journalistförening 1920–1990*. Helsingin Sanomalehtimiesyhdistys 1990, 19.

35. *Lehdistön matrikkeli 1954*. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1954.

Heidän joukossaan oli yksi paikallislehden talouspäällikkö, hieman alle puolet oli toimitussihiteereitä ja loput päätoimittajia. Samanaikaisesti jo 88 prosenttia matrikelin naisista työskenteli tehtävissä, jotka sijoittuivat joko sanoma- tai aikakauslehden juttuja tekevän, niitä käsittelevän tai toimitusta johtavan toimittajan tehtäväalueisiin. Myös työurat olivat rakentuneet aikaisempaa selkeämmiksi ja matrikelitiedot kertovat naisista, joille toimittajuus oli pääasiallinen ammatti, ei lisäansion tuoja. Matrikelissa ei esiinnykään enää Kersti Bergrothin ja Sylvi-Kyllikki Kilven kaltaisia kirjailijoita tai poliittisia vaikuttajia ja pakinoitsijoistakin mukana oli enää Seere Salminen. Muiden kuin sanoma-, aikakaus- tai järjestölehtien toimittajien joukko koostui toimituksen avustavia tehtäviä hoitavasta naisesta, teatteri- tai taidekriitikoista (viisi naista), sarjakuva- tai lukemistolehtien toimittajista (kolme naista) ja toimittajan työn lähialoilla kuten mainostoimittajina tai kuvittajina työskentelevistä naisista (10 naista).

Muutoksia oli tapahtunut myös alalle tuloiässä ja koulutustasossa. Naiset olivat aloittaneet toimittajina aikaisempaa nuorempina, sillä 58 prosenttia heistä oli tullut alalle ennen 25:tä ikävuottaan ja jopa 80 prosenttia alle 30-vuotiaina. Naisista 28 prosenttia oli suorittanut ylemmän tai alemman korkeakoulututkinnon, mikä oli hieman vähemmän kuin vuoden 1937 tilastoissa. Myös ylioppilaiden osuus oli laskenut 74:stä 65 prosenttiin, mutta korkeakouluopintoja suorittaneiden osuus oli noussut 20 prosentista 31 prosenttiin. Näyttää siltä, että naiset pitivät korkeampaa koulutusta edelleen arvossaan, mutta loppututkinnon suorittamista ei enää pidetty yhtä tärkeänä kuin 1930-luvun lopulla.

Itsellisyys ei näytä olleen 1950-luvullakaan edellytys ammatissa toimimiseen, sillä edellisen matrikelin tavoin 57 prosenttia naisista oli joko naimisissa, eronnut tai jäänyt leskeksi. Lapsia heistä oli 42 prosentilla. Vaikka lähes puolet toimittajanaisista oli naimattomia, kertoo avioituneiden ja perheenisäystä saaneiden naisten

suhteellisen korkea osuus siitä, että toimittajanaiset olivat motivoituneita pysymään työelämässä, vaikka ajan henkisessä ilmapiirissä kotiäitiyttä pidettiin edelleen arvossaan.<sup>36</sup> Tämä ei ollut poikkeuksellista, sillä vuonna 1950 hieman alle puolet naimisissa olevista suomalaisnaisista kävi ansiotyössä ja heistä viidenneksellä oli alle 18-vuotiaita lapsia.<sup>37</sup> Työn ja perhe-elämän yhdistämisessä oli kuitenkin suuria eroja alojen välillä. Vuonna 1946 tehdyn selvityksen mukaan graafisen teollisuuden parissa työskentelevistä naisista 24 prosenttia oli naimisissa, kun taas kaupan alalla 32 prosenttia ja nahkateollisuudessa peräti 48 prosenttia naistyöntekijöistä oli naimisissa. Edelleen kuitenkin esimerkiksi kolmannes naispuolisista konttorityöntekijöistä jätti työnsä avioituttuaan ja lähes puolet jäi kotiin lasten syntymän jälkeen.<sup>38</sup>

Verrattaessa suomalaisia toimittajanaisia ulkomaalaisiin kollegoihin näyttää perheen ja toimittajan työn yhdistäminen onnistuneen toisen maailmansodan jälkeen meillä helpommin kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa. Tulkintaa toimittajiksi päätyvien naisten työorientoituneisuudesta tukee kuitenkin se, että myös yhdysvaltalaiset naistoimittajat jatkoivat työssään avioitumisen jälkeen todennäköisemmin kuin amerikkalaiset naiset yleensä.<sup>39</sup> On myös syytä muistaa, että osa matrikelin naimattomista naisista avioitui ja perusti perheen matrikelin julkaisemisen jälkeen. Esimerkiksi vuonna 1926 syntynyt Kirsti Helena Keskinen avioitui vuonna 1956 *Apu*-lehden perustajan Yrjö Lyytikäisen pojan Olli Lyyti-

36. Ks. esim. Lena Marander-Eklund, *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*. Svenska Litteratursällskapet i Finland 2014, 14–15.

37. Sirku Salomaa, *Ansiotyö ja perheenäntä*. Kotitalouskeskus 1956, 5; ks. myös Marander-Eklund 2014, 12–13.

38. *Komiteamietintö* 1948:9, 22, 24.

39. Kathleen A. Cairns, *Front-Page Women Journalists, 1920–1950*. University of Nebraska Press 2003, xi.

**Taulukko 1. Vertailu Suomen Sanomalehtimiesten Liiton jäsenmatrikkeissa vuosina 1937 ja 1954 esiintyneistä toimittajanisista.**

<i>Matrikkeli</i>	1937	1954
Naisia toimittajina	35 (7,6 %)	174 (19,3 %)
heistä ruotsinkielisiä	31 %	8 %
<u>Alalle tuloikä</u>		
alle 25v	37 %	58 %
25–29v	26 %	22 %
yli 30v	31 %	16 %
ei tietoa	6 %	4 %
<u>Perhesuhteet</u>		
naimisissa, eronnut tai jäänyt leskeksi	57 %	57 %
lapsia	ei tietoja	42 %
<u>Toimenkuva</u>		
uutistoimittajia	63 %	88 %
pakinoitsijoita ja kulttuurikritikoita	29 %	3 %
muita	8 %	9 %
<u>Koulutus</u>		
ylioppilas	74 %	65 %
ylempi tai alempi korkeakoulututkinto	31 %	28 %
opintoja yliopistossa tai Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa*	20 %	31 %

\* Opiskelu Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa ei edellyttänyt ylioppilastutkintoa.

Lähteet: Suomen sanomalehdistön matrikkeli. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1937; Lehdistön matrikkeli 1954. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1954.

käisen kanssa.<sup>40</sup> Toisilla naimattomuus oli puolestaan valinta, jota voidaan selittää toimittajina työskennelleiden naisten työkeskeisyydellä.<sup>41</sup> Monet naistoimittajat solmivatkin avioliiton vasta myöhemmällä iällä kuten vuonna 1954 *Uuden Suomen* toimituspäällikkö Uuno Hirvosen kanssa 44-vuotiaana avioitunut Salama Simonen.<sup>42</sup>

Kokoavasti voidaan todeta naisten määrän kasvaneen tasaisesti koko 1900-luvun alkupuolen, minkä seurauksena nainen ei ollut toimituksissa enää poikkeus tultaessa 1950-luvulle. Naisten määrän kasvuun vaikutti ammatin vapaa luonne, joka antoi yritteliäille naisille mahdollisuuden saada jalansijaa ammatissa. Joillekin paikka aukeni sukulaisen kautta,<sup>43</sup> mutta useimmilla ensimmäinen työpaikka, kuten myös sitä seuranneet toimipaikat avautuivat

oman aktiivisen työnhaun ansiosta.<sup>44</sup> Vaikka osalle nuorista naisista ammatti oli aluksi vain

40. Raili Malmberg, Lyytikäinen, Kirsti (1926–2008). *Kansallisbiografia*. SKS 2008, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7607/> (6.10.2015).

41. Catherine Hakim (1999, 2000) on esittänyt naisten jakautuvan kolmeen ryhmään heidän suhtautumisessaan työhön: kotikeskeisiin, työorientoituneisiin ja näiden elämämpiirien välissä taiteileviin. Olen toisaalla argumentoinut toimittajan ammatissa työskennelleiden naisten edustaneen työorientoituneita naisia. Kurvinen 2014c, 261–263.

42. Jyrki Vesikansa, Salama Hirvonen. *Helsingin Sanomien sähköinen muistokirjoitusarkisto*, <http://www.hs.fi/muistot/a1364355438665> (6.10.2015).

43. Ks. esim. Helsingin yliopiston keskusarkisto (HYKA), Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha5, Sisko Noposen kirjoitus; Voipio 1966, 11–13.

44. Ks. esim. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha5, Mirja Hakon, Mirja Huuhkan ja Liisa Järvelän kirjoitukset.

välitappi,<sup>45</sup> toiset tiesivät jo ensimmäisestä työpäivästä lähtien haluavansa alalle. Kaikkiin toimituksiin nainen ei ollut kuitenkaan yhtä tervehtynyt. Niinpä *Karjalan Maassa* ensimmäisenä naistoimittajana vuonna 1943 aloittanut Sisko Noponen muisteli 1970-luvulla, kuinka toimituksen johto varoitti toistuvasti siitä, ettei toimitusta saanut liiaksi ”naisellistuttaa”.<sup>46</sup> Toisin sanoen vielä 1940-luvullakin naisten määrä toimittajina haluttiin pitää rajallisena.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan naisten ammatissa toimimisen edellytyksiin vaikuttaneita sukupuolittuneita rakenteita. Tarkastelun lähtökohtana on huomio siitä, että monet varhaisista toimittajanisista saavuttivat arvostetun aseman toimittajina ja heillä näyttää olleen varsin vapaat mahdollisuudet työskennellä alalla.<sup>47</sup> Tästä huolimatta ammatti oli etenkin 1900-luvun alkupuolella voimakkaan sukupuolittunut, mikä ilmeni niin horisontaalisena kuin vertikaalisena segregaatona. Jako näkyi muun muassa sanoma- ja aikakauslehtien välillä: valtaosa naisista työskenteli aikakauslehtipuolella, jossa heille aukeni mahdollisuuksia edetä myös päällikkötehtäviin. Sen sijaan sanomalehdet säilyivät hyvin pitkälle miesten alueena. Sukupuolittuneisuus näkyi myös uralla etenemisessä, palkkauksessa sekä aihepiirien jakamisessa naisten ja miesten aiheisiin. Tässä artikkelissa tarkastelen ammattikunnan sukupuolittuneita piirteitä aihepiirien jakautumisen, koulutustaustan, urakehityksen ja ammatillisen toiminnan näkökulmista. Sen sijaan kysymys palkkaeroista jää käsittelemättä, koska matrikkeliaineisto ei tarjoa siihen vastauksia.

### Uutisia tulipaloista ja muotinäytöksistä

Akseli Routavaaran vuonna 1944 julkaistu teos *Minusta tulee toimittaja: Alkeistietoa sanomalehtialta* kuvastaa toimittajakunnassa vallinneita käsityksiä nais- ja miestoimittajien eroista. Routavaara käsitteli kirjassaan naistoimittajuutta ainoastaan muutaman sivun verran, mutta kirjoittajan näkökanta tuli niissä sitäkin selväsana-

semmin esiin. Routavaaran mukaan naistoimittajat soveltuivat ainoastaan viihteellisten ja tunnepitoisten juttujen tekemiseen. Lisäksi hän loi kahtiajakoa nais- ja miestoimittajien kirjoittamistapojen välille korostaessaan sitä, kuinka naistoimittajien pirteä ja kevyt kirjoittamistyyli oli vaikuttanut myös journalismin yleisiin konventioihin.<sup>48</sup> Vaikka Routavaara piti naistoimittajien vaikutusta selkeästi positiivisena, journalistisen kirjoittamisen ihanne kiinnittyi hänellä objektiivisuuteen ja vakavuuteen ja oli siten leimallisesti maskuliininen.

Routavaaran kirja edustaa ennen kaikkea kirjoittajan näkemyksiä sukupuolen ja toimittajuuden kytköksistä, mutta sen voidaan katsoa heijastaneen myös alalla laajemmin vallinnutta ajattelumaailmaa. Perustelen näkemystäni sillä, että Routavaara oli työskennellyt alalla jo useamman vuosikymmenen ajan, ja kirjan kirjoittamisen aikaan hän toimi *Sisä-Suomi*-lehden päätoimittajana.<sup>49</sup> Hän edusti toisin sanoen ammattikunnan eliittiä. Tärkeämpää on kuitenkin se, että Routavaara oli paljon käytetty luennoitsija Suomen Sanomalehtimiesten Liiton alaisten paikallisyhdistysten järjestämällä koulutuspäivillä ja hänen teostaan käytettiin Suomessa keskeisimpänä journalismin oppikirjana 1960-luvun alkuun asti.<sup>50</sup> Myös alalle 1940- ja 1950-luvulla aikunut nuori toimittaja tarttui mitä todennäköisimmin Routavaaran teokseen hakiessaan oppia toimittajan työstä ellei hän taitanut riittävästi ruotsin kieltä. Toisena todennäköisenä vaihto-

45. Ks. esim. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha5, Mirja Huuhkan ja Hilikka Huttusen kirjoitukset.

46. Ks. esim. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha5, Sisko Noposen kirjoitus.

47. Kurvinen 2013, 71–72.

48. Akseli Routavaara, *Minusta tulee toimittaja. Alkeistietoa sanomalehtialta*. Gummerus 1944, 128–130.

49. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 221–222.

50. Jyrki Vesikansa, Routavaara, Akseli (1901–1954). *Kansallisbiografia*. SKS 2006, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/1657/> (1.10.2015).

ehtona oli nimittäin ruotsalaisen Set Poppiuksen vuonna 1947 julkaisema teos *Journalisten: en orientering i modern dagsjournalistik*, johon muun muassa *Uuden Suomen* toimittaja Salama Simonen on viitannut reflektoidessaan journalististen näkemystensä alkuperää.<sup>51</sup> Journalistisissa kulttuureissa esiintyneistä eroista kertoo muun muassa se, ettei Poppiuksen teoksessa ole Routavaaran oppikirjan tapaista lukua naistoimittajuudesta. Yhdeksi sanomalehden erillisosastoista hänkin kuitenkin luokittelee perhepalstan.<sup>52</sup>

Vastasiko Routavaaran esittämä kuva todellisuutta? Toisin sanoen kelpuutettiinkö maamme varhaiset toimittajanaiset kirjoittamaan oikeista uutisaiheista vai eristettiinkö heidät kevyempien naistenaiheiden pariin?

Naisten palstat eivät olleet yhtä kiinteä osa suomalaista lehdistöä kuin ne olivat angloamerikkalaisissa maissa,<sup>53</sup> mutta osaan lehdistä sellainen oli aloitettu. Naisten palstoja hoitivat eri aikoina muun muassa *Hufvudstadsbladetin* Sigrid Maria Heinrichus, *Kultuttajain Lehden* Roosa Takki ja *Maaseudun Tulevaisuuden* Maili Laitinen.<sup>54</sup> Myös tietyt teemat kuten muotinäytökset kuuluivat automaattisesti naisten vastuulle. Oululaisessa *Liitto*-lehdessä uransa aloittanut ja sittemmin *Kalevan* palvelukseen siirtynyt Mirja Hakko kuvaili työuransa alkuaikojja seuraavasti:

Toimittajien työnjako oli jo jollakin tavalla kehittynyt, ainakin siten, että vanhemmat toimittajat tekivät vaativimmat ja mielenkiintoisimmat jutut, naistoimittajalle jäi luonnostaan ”naisten nurkka”, kulttuuri ja sellainen vähempiarvoisena pidetty.<sup>55</sup>

Tuulikki Alkion mukaan Helsingin toimituksiin tulleet nuoret toimittajanaiset saivat toisen maailmansodan vuosina kirjoittaa lähinnä tekstejä, joissa opastettiin esimerkiksi sota-ajan ruokahuoltoon liittyvissä asioissa. Sen sijaan varsinaiset uutiset olivat toimitusten johdon ja ulkomaantoimitusten käsissä.<sup>56</sup> Vaikka tehtäväjako selittyi osittain naisten vähäisellä työkokemuksella, siinä näkyy merkkejä sukupuolen vaikutuk-

sista ammatissa toimimiseen. Myös etnologi Kirsi-Maria Hytönen on osoittanut työtehtävien sukupuolituneen jaon säilyneen työpaikoilla sotavuosina, jolloin rintamalle ikänsä tai muun ominaisuuden vuoksi sopimattomat miehet vastasivat asiantuntemusta vaatineista töistä.<sup>57</sup> Sanomalehdissä naiset joutuivatkin hoitamaan uutistoimittajan tehtävien lisäksi rutiinitehtävien luonteiset toimet, kuten uutisten vastaanottamisen, sanelukoneiden purkamisen ja arkiston hoitamisen, niin sotavuosina kuin rauhanajanakin.<sup>58</sup> Liisa Järvelä muisteli naisille langenneiden tehtävien vähempiarvoisuutta varsinkin suorasanaisesti vuonna 1976:

Muuten tyyppillistä, että kun oli hoidettava jokin ”paskamainen” juttu, herrat kollegat sanoivat: joo, toi on ilmiselvästi naistoimittajan heiniä. Niin se oli Turunmaassa ja niin se oli Turun Sanomissa.<sup>59</sup>

Jakolinja naisten ja miesten aiheisiin ei ollut ylittämätön, sillä miestoimittajatkin saattoivat jou-

51. Salama Simonen, Harjoitusmestarina ja lehtorin viran hoitajana 1950-luvulla. Teoksessa Kaarle Nordenstreng (toim.) *60 vuotta toimittajakoulutusta*. Tampereen yliopisto 1985, 95.

52. Poppius käyttää ammattinimikettä *tidningsman*, mutta tekstistä käy ilmi, ettei toimittajan ajatella olevan automaattisesti mies. Set Poppius, *Journalisten. En orientering i modern dagsjournalistik*. Sohlmans förlag 1947, 62–85, 89.

53. Kurvinen 2013, 71.

54. *Suomen sanomalehtimiehet* 1925, 44; *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937, 82, 166.

55. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Mirja Hakon kirjoitus.

56. Alkio 1990, 19; ks. myös HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Sisko Noposen kirjoitus.

57. Kirsi-Maria Hytönen, *Ei elämäni lomaa mahtanut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2014, 113–115.

58. Esim. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Liisa Järvelän ja Sisko Noposen kirjoitukset.

59. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Liisa Järvelän kirjoitus.



tua tekemään niin kutsuttuja naisten aiheita. Myös muotinäytöksistä kirjoittaminen oli ennen naisten alalle tuloa kuulunut miehille muun uutisoinnin ohella. Rajojen ylittäminen näyttää kuitenkin olleen toimittajaisille helpompaa, ja jo 1920-luvulla nainen saattoi päästä kirjoittamaan esimerkiksi tulipaloista.<sup>60</sup> Etenkin pienissä sanomalehdissä naisen oli oltava valmis kirjoittamaan myös urheilusta.<sup>61</sup> Turussa naisten vastualueksi muodostui jo varhaisessa vaiheessa juttuaiheiden hakeminen satamaan saapuneista laivoista.<sup>62</sup> Koska 1900-luvun alkupuolella kansainväliset vieraat tulivat Suomeen pääsääntöisesti laivoilla,<sup>63</sup> satamahaastattelut avasivat naisille mahdollisuuden uutisoida journalismin kovaan ytimeen kuuluneista teemoista. Siten satamatoimittajat kuten Eira Nurminen sekä sisarukset Helka ja Kyllikki Hiisku pääsivät kehittämään ammatillista osaamistaan, joka Josef Seethalerin ja Christian Oggolderin mukaan on avain toimittajan ammatissa harjoitettavaan valtaan.<sup>64</sup> Selkeämmin miesten alaan luokiteltujen teemojen uskomisen naisille ei ollut täysin poikkeuksellista, sillä esimerkiksi 1920-luvun Wienissä jopa 30 prosenttia toimittajaisista työskenteli sanomalehtien poliittisilla osastoilla. Valtaosa heistä oli vasemmistolehtien palveluksessa, ja naisten nousu selittyy tutkijoiden mukaan sanomalehtien välisellä kilpailulla ja ajan poliittisella ilmapiirillä.<sup>65</sup> Suomessa naiset kirjoittivat uutisia perinteisesti miesten aiheina pidetyistä teemoista niin oikeistolaisissa kuin vasemmistolaisissakin lehdissä, mitä ei voida ainakaan tässä artikkelissa käytetyn aineiston valossa perustella lukijakilpailulla. Sen sijaan esimerkiksi mieskollegoita parempi kielitaito saattoi avata toimittajaisille lisämahdollisuuksia kuten satamatoimittajien esimerkki osoittaa.

Sukupuolten välisten raja-aitojen ylittäminen ei kuitenkaan tarkoitanut, etteikö toimituksissa olisi esiintynyt sukupuolen mukaista työnjakoa, kuten olen edellä tuonut esiin. Tätäkin selvemmin sukupuolen vaikutukset näkyivät lukijoiden ja juttukohteiden toimittajaisille esittämissä

kommenteissa. Oli muun muassa tavallista, että naistoimittajan vastattua puhelimeen, luuri pyydettiin antamaan ”oikealle” toimittajalle.<sup>66</sup> Juttujen kohteet saattoivat puolestaan kokea naistoimittajan lähettämisen paikalle arvoaan alentavana. Toisaalta toimitusten johto oppi nopeasti käyttämään palkkaamiensa naisten sukupuolta hyväkseen. Esimerkiksi infotilaisuuksissa naistoimittaja sijoitettiin usein hyvien tapojen mukaisesti tilaisuuden isännän viereen, mikä takasi paremmat mahdollisuudet saada sellaista informaatiota, jota virallisessa infossa ei ollut annettu.<sup>67</sup> Rosabeth Moss Kanterin jaotteluun viitaten toimittajaisia opittiin käyttämään 1900-luvun alun toimituksissa sukupuolensa symboleina.<sup>68</sup>

Toimittajaisien tulon suhtautuivat erityisen myönteisesti naiset, jotka huomasivat saavansa tärkeäksi kokemiaan uutisia paremmin esiin naistoimittajan kautta. Naisasiajärjestöt jopa suosittelivat sanomalehtialaa nuorille naisille 1900-luvun ensi vuosikymmeninä.<sup>69</sup> Kyse ei ollut ainoastaan pääkaupunkiseudulle ja naisasialiikkeisiin keskittyneestä ilmiöstä, sillä myös *Savo*-lehdessä työskennellyt Hilikka Huttunen kertoi Kuopion ja maakunnan naisten huomannut

60. Voipio 1966, 73–74.

61. Esim. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Hilikka Huttusen kirjoitus.

62. Alkio 1990, 21.

63. Turun satama muodostui keskeisimmäksi väyläksi Tukholmaan ja koko linjaliikenteen lippulaivaksi 1920- ja 1930-luvulla. Veikko Laakso, Turku talvisatamana. Alusliikennettä ja tavaravaihtoa vuoteen 1970. Teoksessa Jussi T. Lappalainen (toim.) *Turun sataman historia*. Turun satama 1999, 333.

64. Seethaler & Oggolder 2011, 78.

65. Seethaler & Oggolder 2011, 87–88.

66. Ks. esim. Voipio 1966, 71–72; HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Hilikka Huttusen ja Mirja Huuhkan kirjoitukset.

67. Ks. esim. Voipio 1966; Maija Suova, *Tomuna tuulessa. Toivoretki aikojen taa*. WSOY 1967.

68. Kanter 1977.

69. Voipio 1966, 186; Alkio 1990, 14; HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Hilikka Huttusen kirjoitus.



Kuva 2. Toisen maailmansodan vuosina naisille avautui aikaisempaa moninaisempia mahdollisuuksia työskennellä toimituksissa. Sotaolot toivat lehden toimittamiseen kuitenkin omat haasteensa. Helsingin Sanomien toimittajat Kerttu Kontu ja Katri Tiainen joutuivat työskentelemään vuonna 1944 latomossa, koska toimitustaloa oli pommitettu. Lähde: Päivälehdien arkisto.

neen naistoimittajan olemassaolon ja kutsuneen hänet raportoimaan niin marttojen, maatalousnaisten kuin lottienkin kokouksista.<sup>70</sup> Huttusen mukaan *Savoa* pidettiin kuitenkin ainoana ”Kuopion lehdistä, joka ’hoitaa’ naiset”.<sup>71</sup> Alalle tulleet naiset olivatkin usein kaksijakoisessa tilanteessa: yhtäältä heidän odotettiin huolehtivan välttämättömiksi katsottujen naisten aiheiden raportoimisesta, toisaalta ammattitovereiden arvostus edellytti maskuliinisiksi miellettyjen uutiskriteereiden omaksumista. Usein vaakakuppi kallistui myös naisten omassa arvoasteikossa jälkimmäisen eduksi.<sup>72</sup> Varhaisten toimittajanaisten kaksijakoiseen asemaan on kiinnittänyt huomiota myös yhdysvaltalaisia toimittajia tutkinut Jan Whitt, jonka mukaan naistenpalstan toimittajina naiset eivät kilpailleet miestoimittajien kanssa, mutta eivät myöskään saaneet hei-

dän arvostustaan. Ne toimittajanaiset, jotka saavuttivat merkittävän uran naistenpalstojen ulkopuolella, joutuivat puolestaan toimimaan miesten muotoileman journalistisen kulttuurin pelisäännöillä.<sup>73</sup>

### Henkilösuhteet auttoivat uralla eteenpäin

Toimituksissa tapahtuneen työnjaon ohella toimittajan ammatin sukupuolittuneisuudesta kertoo päällikköportaan miesvaltaisuus. Tämä nä-

70. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Hilkka Huttusen kirjoitus.

71. Ibidem.

72. Kurvinen 2014b, 144.

73. Jan Whitt, *Women in American Journalism. A New History*. University of Illinois Press 2008, 40.

kyy erityisen hyvin tarkasteltaessa ammattikuntaa 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten osalta. Vuoden 1925 matrikelissa päätoimittajanimikkeellä ei ollut yhtään naista, vuoden 1937 matrikelista heitä oli kaksi. Vuoden 1954 matrikelissa päätoimittajia oli jo 18 ja toimitussihteereitä 14. Tarkasteltaessa julkaisuhetkellä olleen nimikkeen sijaan tarkemmin naisten työhistorioita, päällikkötoimittajuuksia löytyy kuitenkin enemmänkin.

Naistoimittajien eteneminen päällikkötehtäviin on perinteisesti ajoitettu toisen maailmansodan aikaan, jolloin sodasta johtunut miespula ei ainoastaan avannut toimitusten ovia naisille vaan laajensi myös heidän toimenkuviaan. Esimerkiksi kotimaan osaston reportterina vuonna 1941 aloittanut Maija-Liisa Heini työskenteli sotavuosina *Helsingin Sanomien* toimitussihteerinä,<sup>74</sup> ja *Suomen Kuvalehden* toimitussihteerin tuolilla istui Tuuli Reijonen (myöh. Reijonen-Uibopuu).<sup>75</sup> Näissä tapauksissa sodan poikkeusolot mahdollistivat naisten etenemisen toimitussihteerin tehtävään. Sodan jälkeen Heinin ja Reijosen toimenkuvat palautuivat ennalleen, kuten tapahtui myös useimpien muiden johtoasemaan nousseiden naisten kohdalla. Poikkeuksiakin toki oli, kuten *Uusimaa*-lehden toimitussihteerinä vuodesta 1939 vuoteen 1952 työskennellyt Laila Siikanen.<sup>76</sup> Sota-aikana päällikkötehtäviin nousseet naiset eivät olleet myöskään ensimmäisiä lajissaan, vaan yksittäisiä esimerkkejä naispuolisista päätoimittajista ja toimitussihteereistä löytyy 1920-luvulta lähtien. Valma Kivitie toimi *Savonmaan* päätoimittajana vuosina 1926–1932, ja Elina Mäki johti *Pieksämäen Sanomia* vuodesta 1932 lähtien.<sup>77</sup> Toimitussihteerin tuolilla oli puolestaan ennen toista maailmansotaa istunut ainakin *Keskipohtanmaa*-lehdessä vuosina 1925–1930 työskennellyt Lempi Hanhisalo.<sup>78</sup> Mikä sai nämä naiset etenemään jo varhaisessa vaiheessa sanomalehtien miesvaltaiseen päällikköportaaseen?

Kirsi-Maria Hytösen mukaan osa toisen maailmansodan vuosina työelämään siirtyneistä

naisista peri rintamalle joutuneen miehensä työpaikan.<sup>79</sup> Myös Kivitien, Mäen ja Hanhisalon kohdalla yhteinen nimittäjä näyttäisi olleen aviopuoliso, vaikka naiset etenivät urallaan jo ennen sotavuosia. Elina Mäen puoliso oli *Pieksämäen Sanomien* perustaja ja Valma Kivitien vuonna 1925 kuollut aviomies oli ollut päätoimittajana *Savonmaassa*. Myös Lempi Hanhisalolla oli *Keskipohtanmaa*-lehteen sidos miehensä kautta, joka oli toiminut lehden vastaavana toimittajana vuonna 1917 sekä tämän jälkeen avustanut lehteä kansanedustajan ja maanviljelijän toimiansa ohessa.<sup>80</sup> Näyttääkin siltä, että naisen eteneminen sanomalehdistössä edellytti alkuvaiheessa sopivassa asemassa olevaa puolisoa tai muuta miespuolista sukulaista. Sanomalehdistön osalta tämä piti hyvin pitkälle paikkansa vielä 1950-luvulla, jolloin esimerkiksi Irma Kaarina Seppänen yleni *Kouvolan Sanomien* virkaatekeväksi päätoimittajaksi, tehtävää varsinaisesti hoitaneen aviomiehensä jättäytyttyä vapaaksi toimittajaksi ja kirjailijaksi vuonna 1951.<sup>81</sup> Vuoden 1954 matrikelissa Seppänen olikin ainoa sanomalehdessä työskennellyt naispäätoimittaja.

Sen sijaan toimitussihteerinimityksissä miespuolinen suosittelija ei ollut 1950-luvulla enää välttämättömyys. Matrikelissa on muutamia naisia, jotka olivat aloittaneet jonkin lehden palveluksessa ja edenneet saman lehden toimitussihteereiksi.<sup>82</sup> Etenkin henkilöstölehdissä ja pie-

74. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 72.

75. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 216–217.

76. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 239–240.

77. *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937, 67, 107.

78. *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937, 27–28.

79. Hytönen 2014, 103.

80. *Suomen sanomalehtimiehet* 1925, 90; Frans Hanhisalo, Kansanedustajamatrikkeli, <http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/hx5000.sh?{hnro}=910417&{kieli}=su&{haku}=kaikki> (6.10.2015); *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937, 107.

81. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 237.

82. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 62, 157, 160, 224, 243–244.

nissä paikallislehdissä naiset saattoivat työskennellä toimitussihteereinä myös ilman aikaisempaa kokemusta samasta lehdestä.<sup>83</sup> Miespuolisesta sukulaisesta ei toki ollut myöskään haittaa. *Iisalmen Sanomien* toimitussihteerin tehtävää vuodesta 1952 hoitanut Airi Lydia Hahlanterä esimerkiksi työskenteli lehdessä, jonka päätoimittajana hänen isänsä oli toiminut vuosina 1926–1927.<sup>84</sup> Toisaalta kaikille kustantajille naispuolinen toimitussihteeri ei ollut edelleenkaan varteenotettava vaihtoehto kuten Mirja Hakon tapaus osoittaa:

Olin Liitossa 15 vuotta ja risat, toiminut mm. toimitussihteerinä kolme vuotta. Sitten vaihtui talon johto ja vaistosin, ettei uusi johto noteerannut naispuolista toimitussihteeriä, joka kieltämättä siihen aikaan (1957) oli harvinaisuus. Tarjottiin aluetoimittajan paikkaa Haapajärveltä. Otin nokkiini ja kysyin paikkaa naapurilehdestä.<sup>85</sup>

Aikakauslehtipuolella naisten eteneminen johtotehtäviin ei näytä missään vaiheessa edellyttäneen puskurina toiminutta miespuolista perheenjäsentä. Tästä johtuen aikakaus- ja järjestölehdet muodostuivat varmimmaksi kanavaksi, jossa naisten oli mahdollista edetä omilla ansioidensa. Vuonna 1954 aikakauslehdissä työskentelikin 17 päätoimittajaa ja kahdeksan toimitussihteeriä, mikä tarkoitti 78 prosenttia kaikista naisten päällikkötoimittajuuksista. Tähän joukkoon kuuluivat muun muassa naistenlehti *Eeva* vuodesta 1934 luotsannut Lempi Torppa sekä *Pirkka*-lehden toimitussihteerinä vuosina 1949–1952 ja päätoimittajana vuodesta 1953 toiminut Taimi Tuulikki Antila.<sup>86</sup>

Kokoavasti voidaan todeta naisten edenneen johtavan toimittajan tehtäviin kolmea reittiä. Osa naisista eteni urallaan siirtyen tutun lehden hierarkiassa ylöspäin. Näin oli esimerkiksi Sirkka Anna-Liisa Makkosella, joka aloitti vuonna 1944 *Warkauden lehden* toimittajana ja siirtyi lehden toimitussihteeriksi vuonna 1952.<sup>87</sup> Toiset hankkivat kannuksensa yhdessä lehdessä, mutta siirtyi-

vät saamansa kokemuksen turvin vastaavaan tehtävään toisen lehden palvelukseen. Esimerkkinä voidaan mainita Laila Siikanen, joka työskennelyään *Uusimaa*-lehden toimitussihteerinä vaihtoi *Uudenmaan Sanomien* toimitussihteerin tuolille vuonna 1953.<sup>88</sup> Kolmatta urapolkua edustivat ne naiset, jotka aloittivat uransa päätoimittajina. Tästä hyvänä esimerkkinä ovat *Omin Käsin*-lehden päätoimittajaksi vuonna 1944 palkattu Tyyne-Kerttu Virkki sekä *Vår Tid*-lehden päätoimittajana vuodesta 1935 työskennellyt Ruth Furstenborg.<sup>89</sup> Kummallakaan naisista ei ollut aikaisempaa kokemusta lehtityöstä, ja näyttää siltä, että he saivat asemansa muilla ansioidella. Esimerkiksi Virkki oli suorittanut sekä käsityöopettajan että kotiteollisuusopettajan tutkinnot, jotka olivat pätevyittäneet hänet käsityöalan lehden vastaavaksi toimittajaksi.

## Naiset mukana ammatillisissa verkostoissa

Toimittajan työn ammattimaistuminen näkyi 1900-luvun alkuvuosikymmeninä erilaisten toimittajajärjestöjen perustamisena. Alan kattojärjestöksi perustettiin vuonna 1921 Suomen Sanomalehtimiesten Liitto (SSL), ja myös paikalliset sanomalehtimiesyhdistykset aloittivat vähitellen toimintansa. Järjestöjen johtotehtävät säilyivät pitkään miestoimittajien käsissä,<sup>90</sup> mutta matkikelitietojen perusteella myös osa naisista toimi järjestöelämän johtopaikoilla. Useissa aikakauslehdissä työskennellyt Ida Pekari esimerkiksi kuului vuonna 1938 perustetun Suomen Aikakauslehdentoimittajain Liiton (SAL) perustajajä-

83. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 51–52, 85, 113, 155–156, 196, 233.

84. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 62.

85. HYKA, Suomen sanomalehdistön historia -projektin arkisto, Bha 5, Mirja Hakon kirjoitus.

86. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 49, 268.

87. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 160.

88. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 239–240.

89. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 56, 291.

90. Kurvinen 2013, 91–93, 97–98.

seniin ja oli myös sen pitkäaikainen johtokunnan jäsen. Hänen lisäksi SAL:n johtokunnassa toimi 1950-luvun ensimmäisinä vuosina neljä muuta naista. Lisäksi Marja Vuorelainen toimi SAL:n asiamiehenä vuosina 1945–1946.<sup>91</sup> Sen sijaan Suomen Sanomalehtimiesten Liiton hallitukseen oli noussut ainoastaan kaksi naista: *Uuden Suomen* Salama Simonen toimi liitossa vuosina 1945–1948 sekä vuonna 1951 ja *Helsingin Sanomien* Maija-Liisa Heini aloitti liiton hallituksessa vuonna 1953.<sup>92</sup> Suomen Sosialidemokratian Sanomalehtimiesliiton liittotoimikuntaan kuului vuodesta 1946 lähtien *Suomen Sosialidemokraatin* Eila Vuokko.<sup>93</sup> Kuten järjestöaktiivisuudella on usein tapana, aktiivisuus kuitenkin kasautui tietyille naisille. Esimerkiksi Lempi Torppa oli 1940- ja 1950-lukujen taitteessa sekä Helsingin Sanomalehtimiesyhdistyksen, Suomen Aikakauslehdentoimittajain Liiton että Naistoimittajain Kerhon hallituksissa.<sup>94</sup>

Toimittajanaisten ylivoimaisesti keskeisin toimintaväylä olivat paikalliset sanomalehtimiesyhdistykset, joiden johtokunnissa oli vuoden 1954 matrikelin julkaisemiseen mennessä toiminut kaiken kaikkiaan 23 naista. Valtaosalla hallituskausi ajoittui 1940-luvun viimeisiin vuosiin sekä 1950-luvun alkuun, mutta esimerkiksi Maija Suova toimi Turun Sanomalehtimiesyhdistyksessä ensin varajäsenenä ja sen jälkeen rahastonhoitajana jo 1920-luvulla.<sup>95</sup> Pääkaupunkiseudulla työskennelleille naisille tärkeäksi yhdistykseksi muodostui 27.10.1946 perustettu Naistoimittajain Kerho. Saman vuoden joulukuussa pidettyyn kerhon ensimmäiseen kokoukseen osallistui 31 toimittajaa, mikä tarkoitti kolmanesta Suomen Sanomalehtimiesten Liittoon kuuluneista 91:estä naistoimittajasta.<sup>96</sup> Kerhon hallituksen jäsenyyden ilmoitti vuoden 1954 matrikelissa kuitenkin vain 12 naista.

Naisille tarkoitetun toimittajayhdistyksen perustaminen ei ollut poikkeuksellista. Tukholmassa toimittajanaiset alkoivat kokoontua säännöllisesti *Ligan* nimellä kulkeneen yhdistyksen puitteissa 1900-luvun alussa ja *The Society of Wo-*

*men Journalists* yhdisti Lontoon toimittajanaisia vuodesta 1894 lähtien. Nais erityiset järjestöt kuuluivat lehtimaailmaan myös Pohjois-Amerikassa. Yhdysvalloissa toimi 1800- ja 1900-lukujen taitteesta lähtien lukuisia ainoastaan naisille taroitettuja toimittajajärjestöjä ja Kanadassa perustettiin vuonna 1904 maailman ensimmäinen kansallinen naistoimittajajärjestö, *The Canadian Women's Press Club*. Useimmat järjestöt kiinnittivät huomiota toimittajanaisten miehiä heikompaan asemaan ammattikunnassa, ja osassa tapauksista järjestäytymiseen johtivat miestoimittajien perustamien järjestöjen naisia syrjineet jäsenkriteerit.<sup>97</sup>

Suomalainen toimittajakunta noudatti 1900-luvun alusta lähtien sukupuolten yhteistoinnin periaatetta eikä erityiselle naisjärjestölle näyttäisi olleen samankaltaista pakottavaa tarvetta kuten esimerkiksi osassa Yhdysvaltojen osavaltioista. Oman ammatillisen järjestön perustaminen kertookin muodollisten esteiden sijaan ammatin jokapäiväisissä käytännöissä vallinneista sukupuolittuneista rakenteista, joiden tiedostaminen oli keskeisiä syitä nais erityisen yhdistyksen perustamiseen. Perustamista seuranneina vuosina kerhon jäsenet esittivätkin aktiivisesti vaateita naistoimittajien aseman parantamisesta. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi nimitetty Anni Voipio esimerkiksi visioi perustavassa kokouksessa kerhon tehtäviksi naisten edustuksen lisäämistä alan ammatillisissa järjestöissä sekä kanssasisarien tukemista palkka sekä muissa kysymyksissä, joissa syrjintää alalla esiintyi.<sup>98</sup>

91. Kurvinen 2013, 98.

92. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 72, 241.

93. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 294.

94. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 268.

95. *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937, 163.

96. Kurvinen 2009, 174–175.

97. Ks. esim. Djerf-Pierre 2007, 83; Lang 1999, 20, 65–67.

98. Kurvinen 2014b, 136–137.

Huomion kiinnittäminen naisten asemaan ei tarkoittanut kuitenkaan sitä, että kerhon jäsenistöön kuuluneet naiset olisivat olleet muita vaapaampia oman aikansa sukupuoli-ihanteista. Vaikka osa jäsenistä kiinnitti paikoin hyvin terävästi huomiota naisten marginaaliseen asemaan, toiset uusinsivat samanaikaisesti sukupuolten biologisiin ominaisuuksiin pohjannutta kahtiajakoa nais- ja miestoimittajien välillä. Toimittajanaisten nähtiin esimerkiksi olevan miehiä herkempiä huomaamaan sosiaaliset epäkohdat ja heidän heikompaa asemaansa ammattikunnassa perusteltiin miehiä heikommalla kilpailuvietillä.<sup>99</sup> Ammattikunnan sukupuolittuneet rakenteet näyttävät myös olleen niin syvään juurtuneita, ettei kerhon toiminta saanut aikaan merkittäviä muutoksia vaan nais- ja miestoimittajien välillä oli eroja sekä palkkauksessa, työtehtävissä että urapolkujen rakentumisessa myös kerhon perustamisen jälkeen.

### Kulttuurisen pääoman avulla kilpailuetua

Toimittajuuteen on perinteisesti liitetty mielikuva synnynnäisestä uutisnänestä.<sup>100</sup> Se oli myös suomalaisessa toimittajakunnassa vaikuttanut näkemys, vaikka esimerkiksi Akseli Routavaara painotti oppikirjassaan synnynnäisen taipumuksen pitävän vain osittain paikkansa. Routavaara esitti ammatin edellyttävän sopivassa määrin edellytyksiä alalle, mutta taipumukset eivät yksin riittäneet vaan niitä oli ”kehitettävä, harjoitettava ja terästettävä kokemuksen avulla”.<sup>101</sup> Routavaara ei toisin sanoen pitänyt toimittajan ammattia yksinomaan synnynnäisenä ominaisuutena vaan jonakin, johon oli mahdollista oppia. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut välttämättä teoreettista koulutusta. Routavaara painotti oppikirjassaan laaja-alaisen yleissivistyksen merkitystä toimittajan työssä, mutta korosti samanaikaisesti, ettei tietämystä tarvinnut hankkia koulunpenkiltä.<sup>102</sup> Tosin ei ole syytä, niin kuin on jo viitattu, lehtimiesammattissa tuijottaa kovin pitkään määrättyihin oppiarvoihin ja tutkintoihin.

’Self-made man’ voi siinä menestyä yhtä hyvin, jopa paremmin kuin kirjanoppinut”,<sup>103</sup> Routavaara kirjoitti.

Itseoppineen toimittajan ihannetta piti yllä ammattikunnassa vallinnut kisälliperinne, joka ei kuitenkaan automaattisesti hyödyttänyt sekä miehiä että naisia. Kanadan varhaisia toimittajanaisia tutkineen Marjory Langin mukaan kisällikoulutus suosi nuoria miehiä, joille uutistoimituksissa työskennelleet veteraanitoimittajat siirsivät taitonsa. Sen sijaan naiset kilpailivat pääsääntöisesti keskenään, harvalukuisten naistenpalstantoimittajien paikoista eivätkä näin ollen päässeet osalliseksi ikäpolvien välisestä jatkumosta.<sup>104</sup> Suomen kohdalla Langin selitys toimii vain osittain, sillä lehdistö ei ollut meillä yhtä voimakkaasti jakautunut naisten ja miesten alueisiin. Uutistoimituksissa työskennelleillä naisilla oli toisin sanoen mieskollegoidensa tavoin mahdollisuus päästä oppimaan vanhemmilta kollegoiltaan. Sukupuolen merkityksestä kertoo kuitenkin se, että naiset kokivat miehiä todennäköisemmin tarpeelliseksi hankkia korkeamman koulutuksen ennen alalle siirtymistä. Nimenomaan yleissivistävällä koulutuksella näytetään haetun vakavasti otettavuutta miesvaltaisessa työyhteisössä, jossa naiset olivat edelleen poikkeus vallitsevasta toimittajan normista.<sup>105</sup> Myös suomalaisessa yhteiskunnassa vallinneesta sukupuolijärjestyksestä juontuneet käsitykset naisten heikommista kyvyistä toimia alalla lienevät vaikuttaneet haluun kasvattaa omaa tietopohjaa.

99. Ks. esim. Helsingin kaupunginarkisto, Vuosikokousten pöytäkirjat 1946–1952, Ca:1, Pöytäkirja Naistoimittajain Kerhon kokouksesta 13.11.1949. Ks. myös Kurvinen 2009, 179–185.

100. Ks. uutisnänestä esimerkiksi Lang 1999, 109.

101. Routavaara 1944, 219.

102. Routavaara 1944, 224.

103. Routavaara 1944, 226.

104. Lang 1999, 88–89, 92.

105. Toimittajakunnan vähittäinen naisistuminen alkoi vasta 1960-luvun jälkipuoliskolla. Kurvinen 2013.

Sukupuolten väliset erot koulutustasossa näkyvät esimerkiksi vuoden 1937 matrikkelissa. Neljäosalla koko toimittajakunnasta pohjakoulutus oli jäänyt alle viiteen luokkaan oppikoulua,<sup>106</sup> mikä noudattelee suomalaisten koulustaustan yleistä kehitystä. Mervi Kaarnisen mukaan yhä useampi lapsi jatkoi kaupungeissa ja isommilla paikkakunnilla kansakoulusta oppikouluun 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, mutta oppikoulujen kasvun todelliset huippuvuodet ajoittuivat vasta 1950-luvulle.<sup>107</sup> Toimittajanaista 74 prosentilla oli kuitenkin ylioppilastutkinto jo vuonna 1937, ja alemman tai ylemmän korkeakoulututkinnon heistä oli suorittanut 31 prosenttia.<sup>108</sup> Vastaavasti koko ammattikunnassa ylioppilastutkinto oli 12 prosentilla ja korkeakoulututkinto 21 prosentilla toimittajista. Miehillä korkeampi koulutus painottui päätoimittajaportaaseen,<sup>109</sup> kun taas naisilla tutkinnon suorittaneita oli runsaasti myös rivitoimittajissa. Raino Vehmas esitti samansuuntaisia tuloksia verrattuaan kaikkien ennen vuotta 1954 alalle tulleiden toimittajien koulutustasoa. Vehmaksen mukaan naiset olivat koko tarkastellun ajan suorittaneet selvästi enemmän ylioppilastutkintoja ja hieman enemmän korkeakouluopintoja kuin miehet. Sen sijaan loppututkintojen suorittamisessa miehet olivat kirineet hiukan ohi, mutta tutkintojen painoutuessa päätoimittajaportaaseen kirjoittavina toimittajina työskennelleet naiset olivat koko 1900-luvun ensimmäisen puoliskon mieskollegoitaan korkeammin koulutettuja.<sup>110</sup>

Korkeampi koulutustaso ei välttämättä tuonut toimittajanaistille erityistä kilpailuetua, sillä se ei automaattisesti kasvattanut heidän arvostustaan. Koulutus ei toisin sanoen lisännyt suoraviivaisesti ammatillista statusta, mistä johtuen ammatissa ansioituminen pätevoitti vielä 1900-luvun alkupuolella loppututkinnon veroisesti esimerkiksi päätoimittajuuteen.<sup>111</sup> Toimittajanaisten kohdalla korkeampi koulutus näyttää kuitenkin vaikuttaneen miehiä todennäköisemmin uralla etenemiseen. Myös kansainväli-

sissä tutkimuksissa on todettu koulutuksen muodostuneen varhaisille toimittajanaistille yhdeksi pääomaksi, joka auttoi heitä saamaan jalansijaa perinteisesti miesvaltaiseksi muodostuneella alalla. Esimerkiksi Ruotsissa miespäätoimittajat olivat vuosina 1925–1950 usein itseoppineita, kun taas naispäätoimittajilla oli taustallaan runsaasti kulttuurista pääomaa, johon myös koulutuksen katsotaan kuuluvan.<sup>112</sup>

Suomalaisten toimittajamatrikkeleiden perusteella naiset näyttävät vuoteen 1954 mennessä päätyneen päätoimittajiksi usein kahta reittiä: joko miespuolisen sukulaisen tai sopivan koulustaustan ansiosta. Vaikka naiset kouluttautuivat muutenkin mieskollegoitaan pidemmälle, päätoimittajiksi edenneillä naisilla oli suhteellisesti enemmän korkeakoulututkintoja kuin toimittajanaistille yleensä. Vuoden 1954 matrikkeli-tiedoissa päätoimittajanaista 83 prosentilla oli joko ylempi tai alempi korkeakoulututkinto, kun koko naistoimittajakunnassa vastaava tutkinto oli 27 prosentilla. Toimitussihteeriportaassa ylempi tai alempi korkeakoulututkinto oli 40 prosentilla naisista. Huomioitavaa on, että Yhteiskunnallisen korkeakoulun sanomalehtitutkinto oli ainoastaan kahdella toimitussihteerillä, mutta ei yhdelläkään päätoimittajalla. Toisin sanoen koulutuspääomaa kartutettiin yleissivistäviksi luokiteltavien tutkintojen, ei varsinaisen toimittajatutkinnon avulla. Tässä suhteessa suomalaisten toimittajanaisten historia poikkeaa

106. Ks. Akseli Routavaaran viittaus *Suomen sanomalehdistön matrikkelin* koulutustietoihin. Routavaara 1944, 226.

107. Mervi Kaarninen, *Ammattia vai perhettä varten. Tyttöjen ammattikoulutus 1920–1930-luvulla*. Teoksessa Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta (toim.) *Ammattia oppimassa*. Väki voimakas 2001, 122–123.

108. *Suomen sanomalehdistön matrikkeli 1937*.

109. Vehmas 1963, 86–87.

110. Vehmas 1963, 37.

111. Vehmas 1963, 87.

112. Djerf-Pierre 2007, 85–86, 89.

esimerkiksi Kanadasta, jossa varhaiset toimittajanaiset eivät yleensä pyrkineet alalle yliopistollisen koulutuksen kautta.<sup>113</sup>

Journalistisen koulutuksen puuttuminen pääliikköasemissa olleiden toimittajanaisten koulutustaustasta ei ole mitenkään poikkeavaa, sillä tiedotusalan opintoja ei pidetty toimittajalle välttämättöminä, vaikka alan koulutusta oli annettu Suomessa 1920-luvulta lähtien. Vuonna 1919 perustettu Kansankorkeakoulun kannatusyhdistys oli järjestänyt ensimmäisen toimittajille suunnatun viikon mittaisen luentokoulutuksen jo vuonna 1924, ja varsinaista toimittajakoulutusta alettiin järjestää vuonna 1925, jolloin sanomalehtiopista tuli yksi vasta perustetun Yhteiskunnallisen korkeakoulun oppiaineista. Ammatipiireissä itseoppineen toimittajan ihanne piti kuitenkin sitkeästi pintansa eikä toimittajakoulutusta otettu yksinomaan ilolla vastaan, vaan sen tarpeellisuudesta käytiin runsaasti keskustelua. Toimittajaa hakeneessa lehti-ilmoituksessa saatettiinkin 1920-luvulla todeta, että ”YK:n käyneet älkööt vaivautuko”, kuten Mirja Huuhka muisteli kirjoituksessaan. Etenkin monet vanhemman polven toimittajista pitivät teoreettista koulutusta turhana.<sup>114</sup> Nuorissa toimittajanaluisa ala herätti kuitenkin alusta lähtien kiinnostusta, ja ensimmäiselle kurssille ilmoittautui 45 opiskelijaa. Tämän jälkeen opiskelijamäärä oli koulun Helsingissä<sup>115</sup> olon aikana vuosittain 31–75. Toisen maailmansodan aikana opiskelijamäärät tosin jäivät alhaisemmiksi eikä vuosina 1940 ja 1942 aloittanut yhtään uutta opiskelijaa. Sodanaikainen notkahdus tasaantui 1940- ja 1950-lukujen taitteessa, jolloin opiskelijamäärä oli korkeimmillaan 170.<sup>116</sup>

Toimittajatutkinnon suosio ei näkynyt tutkimäärissä, sillä toimittajille leimalliseen tapaan opinnot jäivät valtaosalta sanomalehtilinjan opiskelijoista kesken heidän päästyään kiinni varsinaiseen toimittajan työhön. Vuonna 1954 tehdyn kyselyn mukaan toimittajaopiskelijoista oli yltänyt loppututkintoon vain 22 prosenttia, ja liikkeenjohtajiin verrattuna heidän opintojen

keskeyttämisprosenttinsa oli kolminkertainen. Alan opiskelijoiden määrä koko toimittajakunnasta oli myös häviävän pieni, sillä vuonna 1954 vain 11,3 prosenttia toimittajista oli suorittanut joko sanomalehtialan opintoja tai loppututkinnon.<sup>117</sup> Vuosien 1927–1959 aikana opetusjaoston sanomalehtitutkinnon suoritti kuitenkin yhteensä 96 henkilöä, joista naisia oli 34. Yhteiskuntatieteiden kandidaatintutkinnon pääaineenaan sanomalehtioppi suoritti puolestaan 27 henkilöä aikavälillä 1941–1959. Heistä naisia oli 13.<sup>118</sup> Prosentuaalisesti mitattuna opetusjaoston sanomalehtitutkinnon suorittaneista 35 prosenttia ja yhteiskuntatieteiden kandidaatin tutkinnon suorittaneista 48 prosenttia oli naisia, mikä oli merkittävästi enemmän kuin naisten osuus koko ammattikunnassa. Sanomalehtialan opinnot näyttävätkin muodostuneen yleissivistävän koulutuksen tavoin naisille miehiä houkuttelevammaksi vaihtoehdoksi hankkia kannuksia alalle.

Se kuinka suuri merkitys alan opinnoilla oli naisten ammatillisen etenemisen kannalta jää tilastojen valossa epäselväksi. Näyttää kuitenkin siltä, ettei toimittajatutkinnosta koettu saatavan erityistä lisäarvoa ammatillisella kentällä toimimiseen, sillä vain murto-osa tutkinnon suorittaneista ilmoitti opintonsa toimittajamatrikkeihin antamissaan tiedoissa. Myöskään kaikki opintoja suorittaneet naiset eivät liittäneet niistä tietoja omaan ammatillisten henkilötietojensa

113. Lang 1999, 90.

114. Pentti Salmelin, Sanomalehtitutkinnosta toimittajatutkintoon. Teoksessa Kaarle Nordenstreng (toim.) *60 vuotta toimittajakoulutusta*. Tampereen yliopisto 1985, 5–7.

115. Yhteiskunnallinen korkeakoulu muutti Helsingistä Tampereelle vuonna 1960 ja muutti nimensä Tampereen yliopistoksi vuonna 1966. Kurvinen 2013, 117.

116. Yhteiskunnallisen korkeakoulun opiskelijatilasto löytyy teoksessa Kaarle Nordenstreng (toim.) *60 vuotta toimittajakoulutusta*. Tampereen yliopisto 1985; ks. myös Salmelin 1985, 15.

117. Vehmas 1963, 152–153.

118. Tiedot on kerätty teoksesta *60 vuotta toimittajakoulutusta*.



luetteloon. Vuosina 1937 ja 1954 julkaistujen matrikkeliin mukaan Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa olisi tehnyt opintoja ainoastaan 23 naista ja varsinaisen lehtitutkinnon olisi suorittanut 6 naista. Osa naisista ei tosin maininnut opintojensa kuuluneen lehtitutkintoon, vaikka voidaan olettaa valtaosan opiskelleen juuri sanomalehtialaa. Esimerkiksi Heidi Elmgren ilmoitti vuoden 1954 matrikkelissa tutkinnokseen sosiologian kandidaatin tutkinnon,<sup>119</sup> mutta ei maininnut siihen kuuluneita sanomalehtiopin opintoja. Toimittajakoulutuksen historiikissa Elmgren mainitaan kuitenkin ensimmäisenä yhteiskuntatieteiden kandidaatin tutkinnon suorittaneena toimittajana (1942)<sup>120</sup>. On myös otettava huomioon, että osa tutkinnon suorittaneista saattoi jäädä matrikkeliin ulkopuolelle tutkinnon jälkeisen työhistoriansa tai siinä esiintyneiden katkosten vuoksi. Matrikkeleissa ei ole tietoa ja esimerkiksi Maija-Liisa Tuomisesta (os. Lohi), joka suoritti sanomalehtitutkinnon vuonna 1948 ja työskenteli vuodesta 1947 lähtien *Länsi-Suomi*-lehdessä. Myös Lohen tallentama kuva vuoden 1945 sanomalehtitutkintoa opiskelleista naisista kertoo naisopiskelijoiden määrän olleen matrikkeli tiedoista saatavaa tietoa paljon suuremman.<sup>121</sup> Vaikka kuvan 28 naisesta kaikki eivät olisikaan päätyneet toimittajiksi, voidaan sen perusteella olettaa toimittajakoulutukseen osallistuneiden naisten määrän olleen huomattavasti suurempi kuin matrikkeliin perusteella laskettavissa oleva luku.

### Joukko haastoi työelämän rakenteita

Olen tarkastellut artikkelissani suomalaisen nais- ja miestoimittajakunnan yhteneväisyyksiä ja eroja esimerkiksi äidinkielen ja koulutustaustan suhteen vuosina 1925–1954. En ole kuitenkaan tehnyt systemaattista vertailua sukupuolten välillä, vaan olen keskittynyt naisiin joukkona. Aineistolle esittämäni kysymykset ovat muotoutuneet matrikkeleissa annettujen tietojen pohjalta, mutta olen täydentänyt aineistoa julkaistuilla muistelmilla ja 1970-luvulla kerätyllä

muistitietoaineistolla päästäkseni syvemmälle työnjaon, urakehityksen, ammatillisissa järjestöissä toimimisen ja koulutustaustan kysymyksiin.

Valitulla tarkastelutavalla ja käytetyllä aineistolla on rajoituksensa, sillä ne kertovat vain julkaisuhetken tiedot tarkastellusta joukosta. Näin ollen matrikkeliin ulkopuolelle ovat jääneet ne naiset, jotka eivät ole julkaisu vuosina työskennelleet alalla tai ovat työskennelleet niin vähän aikaa, että he eivät ole voineet vielä hakea Suomen Sanomalehtimiesten Liiton jäsenyyttä. Matrikkelit eivät myöskään tarjonneet tietoa niistä kehityskuluista, joita naisten ura- ja perhe-elämässä tapahtui julkaisuhetken jälkeen. Joukko- ja yksilöbiografinen tarkastelu paljasti kuitenkin toimittajan työn ammatillistumisen, toisen maailmansodan naisille avamat mahdollisuudet ja miesvaltaisen ammatin naisille asettamat reunaehdot. Samanaikaisesti se nosti esiin epätyypillisiä naisia, mikä antoi mahdollisuuden tarkastella myös sitä, mikä on ollut tavallista.

Hahmotettu toimittajanaisten joukko ei ollut homogeeninen vaan heidän uransa muotoutuivat hyvin erilaisiksi. Osa naisista eteni päällikötehtäviin tai loi merkittävän uran kirjoittavana toimittajana. Toiset jatkoivat saman lehden palveluksessa koko uransa, jotkut jättivät alan joko perheen perustamisen tai muiden syiden vuoksi. Yhteistä kaikille oli kuitenkin se, että joukkona he säröttivät 1900-luvun alun suomalaisen työelämän sukupuolittuneita rakenteita. Vaikka naiset olivat toisen maailmansodan vuosina paikanneet rintamalla joutuneiden miesten työvoiman ottamalla vastuulleen aiemmin naisten ulottumattomissa olleita tehtäviä, puolet ammatissa toimineista 15–19-vuotiaista työstä työs-

119. *Lehdistön matrikkeli* 1954, 51–52.

120. Kurvinen 2014a, 85–86.

121. Maija-Liisa Tuominen, "Eik siällä ol kettä lailist toimittaja?" Puheenvuoroja ja muistelmia, <http://www15.uta.fi/cmt/juhla2006/puheenvuoroja/tuominen.html> (6.10.2015).

kenteli vuonna 1950 edelleen kotiäpulisinä tai myymäläapulaisina<sup>122</sup>. Ajan aikakauslehdissä naisille sopivina ammatteina esiteltiin puolestaan hoivatyöhön ja kasvatukseen liittyviä töitä kuten modistin, sairaanhoitajan, opettajan ja raitiovaunurahastajan tehtäviä. Suomalaisessa työelämässä jako naisten ja miesten tehtäviin säilyikin selkeänä,<sup>123</sup> mitä toimittajan ammatti osaltaan kyseenalaisti. Vaikka matrikkeliä tiedot eivät kerro koko totuutta ammatissa toimineista naisista ja miehistä, ne osoittavat kuitenkin sen, että toimittajina naisilla oli myös 1900-luvun alkuvuosikymmeninä moninaiset mahdollisuudet työskennellä alalla, jota perinteisesti edelleen pidettiin miesten ammattina.

**Abstract: Changers of the gendered working life: Women journalists in Finland in 1925–1954**

At the beginning of the 20<sup>th</sup> century, journalists were mostly men, but the number of women journalists

has steadily increased since then. In this article, I analyse the early women journalists in Finland based on the registers of journalists published in 1925, 1937 and 1954 by the Guild of Finnish Newspapermen. By using a cohort of 197 women, I point out how the group of these women has changed over years. In addition, I pay attention to the meanings of the cultural and social capital for their careers. I claim that, as a group, these women challenged the gendered structures of Finnish working life, although they did not do that as individuals.

Keywords: women journalists, newsroom, prosopography, Finland, 20<sup>th</sup> century

122. Marjatta Rahikainen, Kaupunkilaisnuorten töitä 1950–1970. Teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 730. SKS 1999, 344.

123. Hytönen 2014, 82–84. – *Nyt julkaistu Heidi Kurvisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Heini Hakosalo

## ”Tehokkainta lastensuojelu- ja tuberkuloosityötä, mitä yleensä ajatella saattaa”

JOULUMERKKIKODIT OSANA TUBERKULOOSIN VASTAISTA KAMPANJAA SUOMESSA (1936–1973)<sup>1</sup>

**H**eini Hakosalo tarkastelee artikkelissaan joulumerkkikoteja, jotka olivat näkyvä osa suomalaista tuberkuloosin vastaista kampanjaa vuosina 1936–1973. Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen ylläpitämässä laitoksissa hoidettiin niin sanottuja ”ekspositioavuoja” eli vauvoja, joilla oli kotonaan avointa, tartuntavaarallista tuberkuloosia sairastavia perheenjäseniä. Menetelmää käytettiin muuallakin, mutta se sai poikkeuksellisen suuren roolin suomalaisessa tuberkuloositorjunnassa.

Tuberkuloosin vastaiset kampanjat olivat teollistuneissa länsimaissa kiivaimmillaan 1900-luvun alkupuolella. Ilmiö oli sekä kansallinen että kansainvälinen: tutkimustulokset, menetelmät, toimintamallit, kuvasto, iskulauseet ja symbolit läpäisivät helposti kansalliset rajat, mutta niitä sovellettiin kansallisin ja paikallisin painotuksin. Suomessa tuberkuloositilanne oli vaikea pitempään kuin monissa läntisemmissä, vauraammis-

sa ja teollistuneemmissa maissa, ja myös laajamittainen tuberkuloosin vastainen kampanja käynnistyi hitaammin. Kampanjasta tuli kuitenkin voimaperäinen. Suomessa, kuten monessa muussakin maassa, tuberkuloosin vastaisesta kampanjasta muodostui modernin valtiojohtoisen kansanterveystyön puolivirallinen esinäytös, jota johti tuberkuloosityölle omistautunut kansallinen järjestö.

Eräs omintakeinen piirre suomalaisessa 1900-luvun tuberkuloosityössä oli poikkeuksellisen mittava ja näyttävä panostus tartunnan uhkaamien vastasyntyneiden laitoseristykseen. Eristämisestä vastasivat Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen (STVY) perustamat ja ylläpitämät joulumerkkikodit<sup>2</sup>. Maassa oli vuonna 1907 perustettu kaksi tuberkuloosityötä tekevää kansallista järjestöä (Keräystoimikunta vähävaraisten keuhkotautisten hyväksi ja Tuberkuloosin vastustamisyhdistys (TVY)). Vuonna 1930 järjestöt yhdistyivät Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen nimellä. Johtoon tuli TVY:tä vuodesta 1925 luotsannut tarmokas ja karismaattinen lääkäri Severi Savonen (1886–

1. Kiitän lämpimästi aineistoavusta ja/tai hyödyllisistä kommentteista Filha ry:n väkeä, erityisesti Tuula Vasankaria ja Hannele Riikosta, Juha Veijolaa ja Pirjo Mäkeä Oulun yliopiston psykiatrian klinikalta sekä tutkijakollegoitani Marianne Junilaa, Tiina Kinnusta ja Tiina Tiilikkaa. Olen myös kiitollinen entisten joulumerkkikotilasten ryhmän ja yhdistyksen käynnistäjälle Helena Hagevinille mahdollisuudesta osallistua ryhmän keskusteluun ja vierailuun Oulun joulumerkkikodissa. Tutkimus on tehty osana Suomen Akatemian rahoittamaa akatemiaturkijan hanketta (259547).

2. Laitosten nimi johtuu siitä, että merkittävä osa niiden rahoituksesta kerättiin myymällä joulun aikaan erityisiä kirjeensulkijamerkkejä, joita kutsuttiin joulumerkeiksi. Tämä varainkeruumuoto oli käytössä monissa maissa. Kun puhun seuraavassa joulumerkkikodeista, viittaan nimenomaan suomalaisiin, STVY:n omistamiin joulumerkkikoteihin. Samannimisiä laitoksia oli myös muissa maissa, esimerkiksi Tanskassa, mutta niiden toimintaidea oli erilainen. Suomessa ekspositioavuojen laitoshoidoa harjoittivat STVY:n joulumerkkikotien ohella myös Helsingin diakonissalaitoksen lastenkoti ja Åminneborgin preventoriumi Maalahdella.

FT, dosentti Heini Hakosalo työskentelee Suomen Akatemian akatemiaturkijana Oulun yliopiston Aate- ja oppihistorian oppiaineessa. Sähköposti: heini.hakosalo@oulu.fi.

1964), joka oli avainroolissa myös joulumerkkikotien historiassa<sup>3</sup>. STVY oli erittäin varakas ja vaikutusvaltainen järjestö. Voimansa päivinä, ja erityisesti vuosina 1930–1948, se oli kansanterveystyön kentän kenties merkittävin yksittäinen toimija. Tälle jaksolle ajoittuu myös joulumerkkikotitoiminnan käynnistyminen.

Joulumerkkikoteja oli enimmillään kolme: Tampereen koti (1936–1973) ja sen Pälkäneen alaosasto (1939–1948), Oulun joulumerkkikoti (1945–1969) ja Kuopion joulumerkkikoti (1954–1964). Laitoksissa hoidettiin ”ekspositio-avuja” eli vastasyntyneitä, joilla oli kotona tartuttavaa tuberkuloosia sairastavia perheenjäseniä ja joiden riski saada tartunta, sairastua ja kuolla oli

siksi erityisen suuri. Suurimpana uhkana imeväisikäisen terveydelle pidettiin avointa tuberkuloosia sairastavaa äitiä. Ohjeellinen eristysaika oli aluksi kaksi vuotta, sittemmin noin vuosi. Joulumerkkikodeissa hoidettiin vuosina 1936–1973 yhteensä yli 5 000 lasta, joten laitokset ehtivät vaikuttaa monen perheen ja yksilön elämään.<sup>4</sup> Suomalaisen tuberkuloosityön kokonaisuuden kannalta joulumerkkikotien merkitys oli kuitenkin vielä suurempi kuin hoitomäärät indikoivat.

Joulumerkkikodeista ei ole julkaistu riippumatonta historiallista tutkimusta.<sup>5</sup> Useimmat tuberkuloosin historiaa Suomessa käsittelevät tutkimuksen ohittavat ne lyhyesti tai pelkällä

3. Savonen johti STVY:tä vuoteen 1962, jolloin hän jäi eläkkeelle. Hänen tittelinsä oli ”sihteeri ja asianmies”, ja hänen yläpuolellaan oli johtokunta ja sen puheenjohtaja, ja luonnollisesti myös vuosikokous. Käytännössä hän oli järjestön vaikutusvaltainen ja erittäin itsenäinen toiminnanjohtaja.

4. Antti Tammissen kirjoittama joulumerkkikotien historiikki antaa hoidettujen lasten kokonaisluvuksi 5335. Ks. Antti Tamminen, *Joulumerkkikotimme 1936–1973. Poimintoja joulumerkin 70-vuotiselta taipaleelta*. STVY 1982, 84. Sama luku löytyy Kari Teramon artikkelista Joulumerkkien tarina (*Duodecim* 23 (2003), 2237–2245, tässä 2344). STVY:n historiikin kirjoittanut Sakari Härö kuitenkin antaa luvun 5162 (*Vuosisata tuberkuloosityötä Suomessa. Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen historia*. STVY 1992, 199).

5. Joulumerkkikotien historiaa valottavan kirjallisuuden voi jakaa kolmeen ryhmään. Ensimmäisen muodostaa STVY:n tuottama aineisto, jonka tarkoituksena oli mainostaa ja markkinoida joulumerkkikoteja ja joka siksi on erittäin valikoivaa. Tähän aineistoon kuuluu erilaisia kiertokirjeitä, esittelylehtisiä ja -vihkosia. Siihen voidaan lukea myös STVY:n julkaisema joulumerkkikotien historiikki (Tamminen 1982). Teramo (1993) on edelliseen perustuva katsaus. Toisen ryhmän muodostavat julkaisemattomat oppinäytetyöt (A. Lehto, *Joulumerkkikodit*. Yhteiskunnallisen korkeakoulun (Tampere) sosiaalihoitajan linja 1946; M. Myllymäki, *Oulun joulumerkkikodissa vuosina 1955–1959 hoidettujen lasten sijoittuminen*. Tampere, Sosiaalihoitajatutkinnon laitoshuoltolinja 1963; Reetta Limingoja, *Varhainen separaatio ja huono-osaisuus. Tutkimus Joulumerkkikotilapsista*. Pro gradu. Oulun yliopiston

kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö 2008; Päivi Abernathy, *Christmas Seal Homes 1936–1973. Analysis of the first 16 years of unique paediatric tuberculosis prevention programme*. Health Research, Lancaster University 2009.) Kolmannen ryhmän muodostavat ne lääketieteelliset tutkimukset, joissa joulumerkkikotien tuottamaa dataa on käytetty jonkin lääketieteellisen kysymyksen tutkimiseen. Tähän ryhmään kuuluvat lastenlääkäri Ilkka Anttolaisen väitöskirja (*Late prognosis of children born into tuberculous households. The effect of isolation and simultaneous BCG-vaccination*. University of Oulu 1972) sekä Juha Veijolan ja Pirjo Mäen psykiatrisen tutkimusryhmän julkaisut (Pirjo Mäki, *Parental separation at birth and maternal depressed mood in pregnancy. Associations with schizophrenia and criminality in the offspring*. Acta Universitatis Ouluensis 2003; Pirjo Mäki et al., Maternal separation at birth and schizophrenia. A long term follow-up of the Finnish Christmas Seal Home Children. *Schizophrenia Research* 60 (2003), 13–19; Pirjo Mäki et al. Parental separation at birth and criminality in adulthood. A long-term follow-up of the Finnish Christmas Seal Home Children. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 38 (2003), 354–359; Juha Veijola et al., Adulthood mortality of infants isolated at birth due to tuberculosis in the family. *Scandinavian Journal of Public Health* 31 (2003), 69–72; Juha Veijola et al., Parental separation at birth and depression in adulthood. A long term follow-up of the Finnish Christmas Seal Home Children. *Psychological Medicine* 34 (2004), 357–362; Juha Veijola et al., Temporary parental separation at birth and substance use disorder in adulthood. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology* 43 (2008), 11–17.

maininnalla.<sup>6</sup> Kansainvälisesti katsoen tuberkuloosin historiaa on kyllä tutkittu paljon, mutta pediatriinen tuberkuloosi on siinäkin saanut suhteellisen vähän huomiota.<sup>7</sup> Lähimmäs tämän artikkelin aihetta tulevat lapsuuden tuberkuloosin torjuntaan ja hoitoon tarkoitettujen laitosten historiaa käsittelevät tutkimukset.<sup>8</sup> Käsitellen seuraavassa joulumerkkikoteja melko yleisellä tasolla. Tällaisen käsittelevän puolesta puhuvat laitosten historiallisesti kiinnostavat erikoispiirteet, niitä koskevan historiallisen tutkimuksen puuttuminen sekä niihin viime aikoina kohdistunut ei-akateeminen mielenkiinto.<sup>9</sup> Esittelen

joulumerkkikotien historiaa ja toimintaperiaatteita suomalaisen tuberkuloosityön kontekstissa, valotan Suomessa tehtyjen ratkaisujen taustoja ja arvioin niiden onnistumista. Aineistona on julkaistun materiaalin ohella julkaisemattomia vuosikertomuksia, pöytäkirjoja ja kirjeenvaihtoa<sup>10</sup>.

### Taustatekijät (1900–1930)

Kansainvälisessä tuberkuloosityössä ja -tutkimuksessa kiinnostuttiin uudella tavalla lapsista ja lapsuudesta 1900-luvun alussa.<sup>11</sup> Syitä oli useita. Vuosina 1907–1908 kehitetyt ihokokeet mah-

6. Tuberkuloosin historiasta Suomessa on julkaistu kaksi väitöskirjaa, molemmat sosiologiassa (Mikko Jauho, *Kansanterveysongelman synty. Tuberkuloosi ja terveyden hallinta Suomessa ennen toista maailmansotaa*. Tutkijaliitto 2007; Tiina Hautamäki, *Tuberkuloosin ja aidsin kulttuuriset merkitykset*. Tampere University Press 2002), sekä joitakin artikkeleita (Maria Lähteenmäki, Taudin merkitsemä pohjoinen perhe. Tuberkuloosin ehkäisy rahvaan elämäntapojen muokkaajana. Teoksessa Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen (toim.) *Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. SHS 2000, 147–162; Hanna Kuusi, Tuberkuloosin torjunta ja moderni kansalainen. Teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus 2003, 33–57; Simo Järvelä, Keuhkotuberkuloosiparantolan genealogia. Tiedon tuotannon ja hoidon menetelmät suomalaisessa keuhkotuberkuloosiparantolassa 1932–1960. *Sosiologia* 42 (2005)). Tuberkuloosin historiaa käsitellään muiden teemojen joukossa myös teoksissa Minna Harjula, *Hoitoon pääsyn hierarkiat*. Tampere University Press 2015; Minna Harjula, *Terveyden jäljillä. Suomalainen terveystieteikka 1900-luvulla*. Tampereen yliopistopaino 2007; Allan Tiitta, *Collegium medicum. Lääkintöhallitus 1878–1991*. THL 2009 sekä Jutta Ahlbeck et al. (toim.) *Kipupisteissä. Sairaust, kulttuuri ja modernisoituva Suomi*. UTU-kirjat 2015. Joulumerkkikoteihin viittavat Jauho 2007, 186 ja Lähteenmäki 2000, 161–162 ja Hautamäki 2002, 42–43, 54–55, 191–192, 237. Joulumerkkikoteihin viitataan luonnollisesti myös STVY:n historiikeissa, joista viimeisin ja laajin on Härö 1992, 13–39.

7. Linda Bryder et al., Tuberculosis and its histories. Then and now. Teoksessa Flurin Condray & Michael Worboys (toim.) *Tuberculosis then and now. Perspectives on the history of an infectious disease*. McGill–Queen’s University Press 2010, 3–23, tässä 3.

8. Esim. Linda Bryder, We shall not find salvation in inoculation. BCG vaccination in Scandinavia, Britain and the

USA, 1921–1960. *Social Science & Medicine* 49 (1999), 1157–1167; Linda Bryder, Wonderlands of buttercup, clover and daisies. Tuberculosis and the open-air school movement in Britain, 1907–39. Teoksessa Roy Cooter (toim.) *In the Name of the Child. Health and Welfare, 1880–1940*. Routledge 1992, 72–95; Cynthia Connolly, Pale, poor and ‘pretubercular’ children. A history of pediatric antituberculosis efforts in France, Germany and the United States, 1899–1929. *Nursing Inquiry* 11 (2004), 138–147; Cynthia A. Connolly, *Saving sickly children. The tuberculosis preventorium in American life, 1909–1970*. Rutgers University Press 2008; Michèle Becquemin, *Protection de l’enfance et placement familial. La Fondation Grancher: de l’hygiénisme à la suppléance parentale*. Pétra 2005; Nelleke Bakker, Sunshine as medicine. Health colonies and the medicalisation of childhood in the Netherlands c. 1900–1960. *History of Education* 26 (2007), 659–679; Teemu Ryymin, “Tuberculosis-threatened children”. The rise and fall of a medical concept in Norway, c. 1900–1960. *Medical History* 52 (2008), 347–365; Marie C. Nelson & Staffan Förhammar, Swedish seaside sanatoria in the beginning of the twentieth century. *Journal of the History of Childhood and Youth* 2 (2009), 249–266.

9. Merkkejä tästä ovat vuonna 2014 perustettu joulumerkkikotiteemainen, ensi sijassa entisille joulumerkkikotilapsille tarkoitettu Facebook-ryhmä ja vuoden 2015 alussa rekisteröity joulumerkkikotilasten yhdistys.

10. Suurin osa julkaisemattomasta aineistosta on peräisin Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen arkistossa, joka on yhdistyksen seuraajan Filha ry:n (*Finnish Lung Health Association*) halussa. Helsingissä sijaitseva arkisto on luetteloinaton ja järjestämätön, joten arkistoviiteissä ei ole paikkamerkkejä. Arkistoon viitataan jatkossa lyhenteellä Filha. Ellei toisin mainita, julkaisematon aineisto on tästä arkistosta.

11. Lapsityön läpimurrosta eri maissa ks. Connolly 2004, 138; Ryymin 2008, 347; Kuusi 2003, 44.

dollistivat oireettomien kantajien tunnistamisen. Kun testejä alettiin soveltaa laajassa mitta-kaavassa erilaisiin ikäryhmiin, havaittiin, että useimmat ihmiset saivat tartunnan kouluikään ja lähes kaikki aikuisikään mennessä.<sup>12</sup> Havainto alleviivasi varhaislapsuuteen kohdistuvien ennaltaehkäisevien toimien merkitystä. Osa tutkijoista uskoi lisäksi, että varhaislapsuudessa saatu tartunta ("primaaritartunta") selittäisi yksilön myöhemmän sairastumisen.<sup>13</sup> Länsimaissa yleinen huoli väestönkasvun hidastumisesta oli sekin suuntaamassa huomiota lapsikuolleisuuteen ja sen vähentämiseen.<sup>14</sup>

Lapsiin kohdistuvat toimet olivat kirjavia. 1900-luvun alkupuolella ne olivat pitkälti spatiaalisia: lapset yritettiin siirtää epäterveellisestä tai vaarallisesta ympäristöstä turvallisempaan ja/tai parempaan edistävään ympäristöön. Jo sairastuneen lapsen tapauksessa tämän katsottiin tarkoittavan lastenparantolaa tai parantolan lastenosastoa. "Pretuberkuloottisia" eli sairastumiselle erityisen alttiita (usein jo infektoituneita)

lapsia vahvistettiin ulkoilmakouluissa, preventoriumeissa<sup>15</sup> ja kesäsiirtoloissa. Tartunnasta vielä vapaita pikkuvauvoja koetettiin suojella tartunnalta sijoittamalla heidät joko terveisiin perheisiin tai hoitolaitoksiin. Suomestakin löytyy esimerkkejä kaikista näistä ratkaisuista (varsinaisia ulkoilmakouluja lukuunottamatta). Tartunta oli kuitenkin tarpeen rinnalla pieni, ja suurin osa niin tuberkuloosiin sairastuneista kuin sen uhkaamistakin lapsista jäi kaikkien toimien ulkopuolelle. Hoitoon pääsy oli kiinni varallisuudesta, asuinpaikasta ja onnesta. Lasten tuberkuloosikuolleisuus oli korkea<sup>16</sup>.

Ranska näytti tietä tuberkuloosin kotonaan uhkaamien lasten systemaattisessa sijoitustoiminnassa. Vuonna 1903 perustettu *Oeuvre de préservation de l'enfance contre la tuberculose* (lyhyemmin *Oeuvre Grancher*) sijoitti yli 3-vuotiaita. *Oeuvre du placement familial des tous-petits* (1920) sijoitti vauvoja, mutta, kuten ohjelman nimikin kertoo, perheisiin pikemminkin kuin laitoksiin.<sup>17</sup> Ruotsissakin tuberkuloositutkijat suo-

12. Ihotestejä tuberkuloositartunnan toteamiseen kehittivät Clemens von Pirquet (1907), Charles Mantoux (1908) ja Felix Mendel (1908). Testien historiasta ks. esim. Ryymin 2008, 349, 352; Allan Beskow, *Tuberkulosiläkareföreningen - Lungläkareföreningen 1912-1957-1967. En återblick på den vetenskapliga verksamheten*. R. Beskow 1988, 32.

13. Näkemyksen primaaritartunnan ratkaisevasta merkityksestä esitti vuonna 1903 saksalainen immunologian uranuurtaja Emil von Behring. 1920-luvulle tultaessa Behringin käsitys oli kyseenalaistunut ks. esim. Oswald Streng, Tuberkuloosi ja immunitetti. *Tuberkuloosilehti* (= *TuLe*) 2 (1926), 153–155; Axel Wallgren. Nykyajan käsitys keuhkotaudin synnystä. *TuLe* 4 (1928), 44–53.

14. Suomalaista aikalaiskeskustelua väestökysymyksestä ja lapsikuolleisuudesta esim. R. Lento, Väestöpoliittisen ajatustavan synty ja tähänastainen kehitys Suomessa. Teoksessa *Väestöpolitiikkaamme taustaa ja tehtäviä. Väestöliiton vuosikirja* I. WSOY 1946, 41–85; A. Nieminen, Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään. WSOY 1941. Arvo Ylppö, Lastenhuolto, lastenhoito ja lastentaudit. Teoksessa *Oma Maa* II (maaliskuu–huhtikuu). WSOY 1921, 343–364, tässä 347–348. Nykytutkijoista aihetta ovat käsitelleet mm. Sirpa Wrede, Kenen neuvola? Kansanterveys-työn ja "naisten huoneen" rakennuspuut. Teoksessa Ilpo-

Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus 2003, 58–86; Mianna Meskus, Väestön elinvoima ja tahallinen keskenmeno. Raskauden keskeyttämisen politisoituminen 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus 2003, 211–232; Maarit Henttonen, *Kansakunnan parhaaksi. Suomalaiset naisten- ja lastensairaalat 1920–1940-luvulla arkkitehtonisena, lääketieteellisenä ja yhteiskunnallisena suunnittelukohteena*. SKS 2009, 60–61.

15. Preventoriumit olivat lastenkoteja, joihin otettiin tuberkuloottisten perheiden vielä terveitä lapsia heidän suojelemiseksi sairaudelta. Toiminta-ajatus oli siis pitkälti sama kuin joulumerkkikodeissa, mutta lapset olivat vanhempia ja siis usein jo infektoituneita.

16. Härö 1992, 116.

17. Aikalaiskuvauksia ja -arvioita näistä ohjelmista: L. Bernard et al., Résultats de la prophylaxie antituberculeuse chez le petit enfant par la séparation d'avec les parents tuberculeux et l'élevage en placement familial. *Bulletin de l'Union Internationale Contre la Tuberculose* II/1 (1925), 26–41; E. Qvarström, Miten Ranskassa taistellaan tuberkuloosia vastaan. *TuLe* 2 (1926), 171–179. *Oeuvre Grancherista* ks. Becquemin 2005.

sittelivat ekspositiovauvojen sijoittamista hoitolaitoksiin, mutta kansallinen tuberkuloosijärjestö (*Svenska nationalföreningen mot tuberkulos* (NFT)) päätyi lopulta panostamaan ensi sijassa perhesijoituksiin.<sup>18</sup> Vuosina 1915–1937 yhdistys sijoitti 3297 tuberkuloottisten äitien vastasyntyntä lasta kasvattiperheisiin.<sup>19</sup> Tämä muodostui päälinjaksi useimmissa Euroopan maissa: vauvat sijoitettiin perheisiin, isommat lapset joko perheisiin tai laitoksiin.

Täysin tuntemattomia ekspositiovauvojen laitossijoitukset eivät kuitenkaan olleet. Ruotsissa – Göteborgissa ja Norrlandissa – käynnistettiin ekspositiovauvojen BCG-rokotukset<sup>20</sup> vuonna 1927. Rokottamiseen yhdistettiin lyhytaikainen laitossijoitus: tuberkuloottisen äidin vastasyntynyt sijoitettiin erilliselle osastolle, jossa hänet testattiin, rokotettiin, testattiin uudelleen ja, mikäli vasta-ainetuotanto oli käynnistynyt, kotiutettiin. Prosessin katsottiin vaativan noin 12 viikkoa. Sittemmin eristysaika lyheni, kunnes siitä luovuttiin tarpeettomana.<sup>21</sup> Myös Norjassa jotkut preventoriumit ottivat vastaan pikkuvauvoja rokotusta varten 1930-luvun lopun ja 1950-luvun lopun välisenä aikana. Kristianiassa (nyk. Oslo) toimi lisäksi vuodesta 1922 alkaen Suomen joulumerkkikoteja pitkälle vastaava laitos, *Spebarnhemmet i Åkebergveien*.<sup>22</sup> Ekspositio- vauvojen laitoseristys oli siis kansainvälisesti suhteellisen vähän käytetty, mutta ei ainutlaatuisen suomalainen menetelmä.

### Joulumerkkikotien perustukset lasketaan (1930–1936)

Suomessa seurattiin tarkkaan kansainvälistä ja erityisesti pohjoismaista keskustelua ja toimenpiteitä. Asiantuntijat omaksuivat lapsuuden merkitystä korostavan näkemyksen<sup>23</sup>. Valtion tuberkuloosikomitean mietintö vuodelta 1924 nimesi pikkulasten suojelemisen tartunnalta yhdeksi tuberkuloosityön painopistealueista. Se suositteli pikkulasten siirtämistä tuberkuloottisista kodeista joko perheisiin tai ”erikoisiin lastenkoteihin”<sup>24</sup>. Helsingin tuberkuloositoimisto

aloitti ekspositiovauvojen systemaattiset perhesijoitukset 1920-luvulla, ja vuonna 1931 toimiston lääkäri esitteli *Duodecimissä* ohjelman ”suurenmoisia tuloksia”.<sup>25</sup>

Tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen asialistalla lapsityö alkoi kivuta ylöspäin 1920-luvun lopulla. Yhdistys käynnisti vuonna 1926 kansainvälisiä esikuvia noudattaen joulumerkkien – joulun aikaan myytävien kirjeensulkijamerkkien – myynnin. Niiden tuotot menivät lasten tuberku-

18. *Svenska Nationalföreningens mot tuberkulos barnavårdsmöte i Stockholm den 26 maj 1914*. Stenografiskt referat. Meddelanden från Svenska nationalföreningen mot tuberkulos no. 13. Svenska nationalföreningen mot tuberkulos 1914, 25–26, 34, 65–66; B. Buhre & G. Neander. *Svenska nationalföreningen mot tuberkulos 1904–1929. En återblick*. Svenska nationalföreningen mot tuberkulos 1929, 46. Myös vuonna 1929 julkaistussa tuberkuloosityötä koskevassa laajassa selvityksessä kallistuttiin vauvojen perhesijoitusten kannalle. *Svenska nationalföreningens mot tuberkulos utredning angående fortsatta åtgärder till tuberkulosens bekämpande i Sverige*. Svenska nationalföreningen mot tuberkulos 1929, 10. Mietintöä luettiin tarkkaan Suomessakin ks. esim. Alho & Palmén, Tuberkuloositaistelun vastaiset suuntaviivat Ruotsissa. *TuLe* 6 (1930), 1–8. 19. Ohjelmasta ja sen tuloksista ks. O. Medin, *Om späda barns skydd mot tuberkulos*. Centraltryckeriet 1926; T. Nyrén, *Svenska Nationalföreningens mot tuberkulos spädbarnsvård*. Hj. Söderström 1929; T. Nyrén, *Späda barns skydd mot tuberkulos*. *Nordisk medicin (Hygien)* 1 (1939), 59; Anttolainen 1972, 11.

20. Alun perin Ranskassa kehitetty tuberkuloosirokote, jota testattiin ihmisillä vuonna 1921. Rokotteen nimi on lyhenne sanoista Bacillus-Calmette-Guérin. Suomessa puhuttiin tähän aikaan yleensä kalmetoinnista tai calmetoinnista.

21. Arvid Wallgren, *Calmette-vaccination som skydd mot tuberkulos*. Svenska nationalföreningen mot tuberkulos 1942.

22. Ryymin 2008, 355, 361–362.

23. Ks. esim. W. Pipping, *Tuberkulosista lapsissa ja sen vastustamiskeinoista*. Tuberkuloosin vastustamisyhdistys 1916, 5–6.

24. Sit. Hj. Söderström. Miten hoidamme tuberkuloottisia rinta- ja pikkulapsiamme. *TuLe* 3 (1927), 175–178, tässä 177; Göta Tingvald, Miten käy lapsen tuberkuloottisessa ympäristössä. *TuLe* 8 (1932) 2, 49–58, tässä 56.

25. Hj. Söderström. Keuhkotautisten vanhempien lasten tuberkuloosista ja lapsuusiän tuberkuloosikuolleisuudesta. *Duodecim* 41 (1931), 153–181, tässä 169.

loosityöhön.<sup>26</sup> Aluksi tavoite oli lastenparantolan perustaminen: ”Suomenkin lapsille ’joulumerkiparantola’, siinä on aate, jonka pitäisi voida jokaista Suomen kansalaista lämmittää”, markkinoitiin vuoden 1926 merkkiä.<sup>27</sup> Vuodesta 1927 joulumerkkien tuotot ohjattiin erityiseen ”Lasten tuberkuloosiparantolarahastoon”, joka seuraavana vuonna nimettiin uudelleen ”Richard Sieversin Lastenparantolarahastoksi”.<sup>28</sup>

Severi Savosen näkemys siitä, millaiseen lapsityöhön yhdistyksen ensi sijassa pitäisi panostaa, muuttui vuosina 1930–1931: ehkäisy ohitti hoidon, ja ensisijaiseksi kohderyhmäksi määrittyivät pikkulapset (alle 2-vuotiaat). Savonen nimesi uuden yhdistyksen ohjelmajulistuksessa (1930) ”tuberkuloottisten kotien pikkulapsiin kohdistuvan ehkäisevän tuberkuloosityön” yhdeksi yhdistyksen keskeisistä tehtävistä.<sup>29</sup> Saman vuoden tuberkuloosipäivänä hän totesi: ”Meilläkin on saatava syntymään laitoksia, joihin aivan pienet lapset voidaan ainakin ensimmäisiksi elinvuosikseen, jolloin he ovat kaikkein herkkimmät tartunnalle, siirtää keuhkotautisista kodeistaan, missä heidän suojelemisensa tartunnalta on aivan mahdotonta. Tähän tarkoitukseenhan kerätään varoja joulumerkeillä.”<sup>30</sup> Tavoitteeksi oli siis jo tässä vaiheessa määrittynyt parantolan sijasta suojakoti. Ensimmäinen joulumerkkikoti olisikin kenties syntynyt jo 1930-luvun alussa, ellei lama olisi tullut väliin. Lama-vuosina 1931–1934 Richard Sieversin lastenparantolarahaston tuotot käytettiin varattomien aikuispotilaiden parantolahoitoon avustamiseen.<sup>31</sup>

Kesällä 1931 Savonen matkusti Osloon Pohjoismaiseen tuberkuloosikokoukseen ja kertoi STVY:n johtokunnalle tutustuvansa matkallaan myös lasten tuberkuloosin ehkäisyyn ja hoitoon Norjassa ja Ruotsissa, muun muassa ”sikaläisiin lastenkoteihin y.m. hoitolaitoksiin ja näistä saatuihin kokemuksiin.”<sup>32</sup> Hän esitteli matkaraporttinsa johtokunnalle seuraavana vuonna. Raportti nojaa Ruotsin ja Norjan yhdistysten julkaisuun materiaaliin, joten sen perusteella ei voi

sanoa, keitä Savonen tapasi tai millaisissa laitoksissa hän kenties vieraili. Hän kertoo, että vastasyntyneet on Ruotsissa ja Norjassa pääsääntöisesti sijoitettu perheisiin, isommat lapset laitoksiin. Ruotsalaiset tutkimukset osoittivat tartuntariskin nousevan nopeasti syntymän jälkeen, mistä seurasi se käytännön johtopäätös, että sijoittaminen tuli tehdä mahdollisimman pian. Savonen korosti, että yhdistyksen pediatriassa tuberkuloosityössä ”[p]äähuomio olisi kiinnitettävä vastasyntyneisiin”.<sup>33</sup>

Vuonna 1932 yhdistys nimitti Savosen aloitteesta toimikunnan suunnittelemaan ”vastasyntyneiden ja varhaisempien ikävuosien lapsukaisien pelastamiseksi tuberkuloosilta.”<sup>34</sup> Toimikunnassa oli akateemista asiantuntemusta (obstetriikan ja gynekologian professori Laimi Leidenius ja pediatrian professori Arvo Ylppö), sosiaalihallinnon ja -politiikan veteraaneja (kunnallineuvoksetar Elli Hiidenheimo, joka ennen avioitumistaan toimi nimellä Tavastähti sosiaaliministeriön köyhäinhoidon tarkastajana, ja sosiaaliministeriön lastensuojelun ylitarkastaja Sulo

26. Vähävaraisten keuhkotautisten avustamisyhdistys oli julkaissut yhden joulumerkin jo vuonna 1912, mutta niiden säännöllinen julkaiseminen alkoi vasta Tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen toimesta vuonna 1926.

27. Severi Savonen, Tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen joului- ja uudenvuodenmerkki. *TuLe 2* (1926), 220–224, tässä 223.

28. TVY johtok. pk. 10.3.1927 §§ 24, 55; 9.11.1928 § 5. Richard Sievers oli yhdistyksen pitkäaikainen puheenjohtaja, joka tuona vuonna jätti toimensa.

29. STVY johtok. pk. 13.2.1930 § 3 ja liite 1.

30. ”Keuhkotauti tuhoaa vuosittain n. 8.000 Suomen kansalaista”, tuberkuloosipäivän kirjoitus, joka lähetettiin kaikkiin sanomalehtiin ”kommunistisia lehtiä lukuunottamatta”. Tässä luettu *Suomen Sosialidemokraattia* 1.3.1930.

31. Johtok. pk. 30.10.1931 § 9; 9.11.1932 § 12; 18.1.1933 § 25; 12.10.1934 § 18.

32. Johtok. pk. 29.5.1931 § 28.

33. Johtok. pk. 9.11.1932 § 14 sekä liite 7: Savonen. Vähäisen tietoja lapsuusajan tuberkuloosin vastustamistyöstä Ruotsissa ja Norjassa (5.8.1932).

34. Johtok. pk. 9.11.1932 § 14, liite 7.



Salmensaari) sekä neiti Fanni Metsola. STVY:n johtokuntaa edusti kaksi lääkäriä, lasten kirurgiseen tuberkuloosiin erikoistunut A. J. Palmén sekä Savonen itse. Toimikunta oli arvovaltainen, mutta ei järin suuri tai laaja-alainen.

Toimikunta piti Helsingissä neuvottelukokouksen 16.10.1933. Savonen, joka toimi sekä kokouksen sihteerinä että sen puheenjohtajana, toivoi nopeita tuloksia ja muistutti, että kohde-ryhmäksi oli jo ennakkoon määritelty vastasyntyneet. Toimikunnan tehtäväksi jäi ottaa kantaa ennen kaikkea kahteen kysymykseen: sijoitettaisiinko vauvat perheisiin vai laitoksiin, ja, jos heidät sijoitettaisiin laitoksiin, käytettäisiinkö olemassa olevia laitoksia vai perustettaisiinko uusia. Ylppö argumentoi laitossijoitusten puolesta: Suomessa ei ollut riittävästi hyviä sijoituskoteja vastasyntyneille. Ekspositiovauva todennäköisesti ”joutuu jonkun mummon hoitoon” ja ”jotenkin varmasti kuolee”. Kenelläkään ei ollut huomauttamista johtopäätökseen: koska ”koko tämän suunnitellun toiminnan vastainen menestys edellyttää, että hoito alunperin suunnitellaan ja johdetaan sellaisella tavalla, että se herättää suuren yleisön ehdotonta luottamusta, niin ei jää muuta keinoa kuin erikoisten hoitolaitosten perustaminen näitä lapsia varten.”

Elli Hiidenheimo esitti argumentit uusien, niemenomaan tätä tarkoitusta varten perustettavien laitosten puolesta. Kunnalliskodit olivat niin huonossa huudossa, että vanhemmat eivät suostuisi luovuttamaan niihin vauvojaan, ja lastenkodeissa, isompien lasten joukossa, imeväisten asianmukainen hoito olisi vaikeaa. Niinpä ”olisi perustettava kokonaan erillisiä hoitolaitoksia, joissa olisi pätevä johto ja pätevä hoitohenkilökunta ja jotka, niissä kun on terveitä lapsia hoidettavina, voisivat toimia myöskin lastenhoidon opetuslaitoksina.” Kun linjakysymykset oli ratkaistu, keskusteltiin yksityiskohdista. Toimikunnan mielestä jokaisessa tuberkuloosipiirissä, hyvien liikenneyhteyksien päässä, pitäisi olla pieni laitos (20–30, enintään 40 paikkaa). Äidin suostumus oli tärkeä saada hyvissä ajoin ennen

lapsen syntymää, jotta vauva voitaisiin siirtää laitokseen välittömästi synnytyksen jälkeen.<sup>35</sup>

Yksi niistä asioista, joista kokouksessa ei pöytäkirjan perusteella keskusteltu, oli Göteborgin malli eli BCG-rokotuksen yhdistäminen lyhytaikaiseen laitossijoitukseen. Tämä selittynee sillä, että Savonen, Ylppö ja muutkin johtavat suomalaiset asiantuntijat, esimerkiksi serologian ja bakteriologian professori Oswald Streng, suhtautuivat tässä vaiheessa BCG-rokotuksiin kielteisesti.<sup>36</sup> Myöskään perhesiteiden katkaisemisen mahdollisista kielteisistä seurauksista ei keskusteltu, toisin kuin Ruotsissa.<sup>37</sup> Vanhempien ja erityisesti äidin tunteet lasta kohtaan nähtiin puhtaasti käytännöllisenä ongelmana, joka tuli pyrkiä ratkaisemaan lääketieteellisen auktoriteetin ja suostuttelun avulla. *Vauvan* tunteisiin tai eristämisen psykologisiin tai emotionaalisiin vaikutuksiin ei viitattu sen paremmin ruotsalaisissa kuin suomalaisissakaan keskusteluissa. Muu olisikin yllättävää, sillä rikkumattoman äitisuhteen perustavanlaatuista psykologista merkitystä korostava ajattelu rantautui asiantuntijapiireihinkin vasta 1950-luvulla.<sup>38</sup>

35. Pöytäkirja STVY:n toimistossa 16.10.1933 pidetystä neuvottelukokouksesta.

36. Arvo Ylppö, *Lapsuusiän tuberkuloosista*. Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistys 1935, 24; Severi Savonen, Tuberkuloosityön maailmankongressi Oslossa. *TuLe* 6 (1930), 80–86, tässä 83; Osvald Streng, Tuberkuloosi ja immuniteetti. *TuLe* 2 (1926), 158–159; Osvald Streng, Tuberkuloosi-immuniteetista. *TuLe* 7 (1931), 62–70, tässä 69. Lehdon julkaisematon oppinnäytetyö sisältää mielenkiintoisen tiedonjyvän, jota en kuitenkaan ole pystynyt vahvistamaan muualta: BCG-rokotteen käyttöönottoa harkittiin jo joulumerkkikodin perustamisvaiheessa, mutta Ylppön kielteisen lausunnon vuoksi niitä ei vielä silloin aloitettu. (1946, 26)

37. Esim. F. Holmqvist, G. Göthlin, F. Bissmark ja Christer-Nilsson teoksessa *Svenska Nationalföreningens mot tuberkulos barnavårdsnöte i Stockholm den 26 maj 1914. Stenografiskt referat*. Meddelanden från Svenska nationalföreningen mot tuberkulos no. 13. Svenska nationalföreningen mot tuberkulos 1914, 31, 40–41, 61, 71.

38. ”Äidinkiinteorian” (myöhemmin kiintymyssuhde-teoria) vastaanotosta Isossa-Britanniassa C. Urwin & E. Sharland, From bodies to minds in childcare literature.

Suojakotien paikkatarpeen arvioimiseksi Savonen lähetti tuberkuloosihoitajattarille kirjeen, jossa heiltä tiedusteltiin, montako (avonaista ja oireetonta) keuhkotuberkuloosia sairastavaa synnyttäjää heidän piireissään oli vuonna 1932 ollut ja tulisi vuonna 1933 todennäköisesti olemaan. Piirit eivät kattaneet läheskään koko maata, mutta Savonen päätteli saamiensa vastausten pohjalta, että koko maassa oli vuosittain 500 avointa tuberkuloosia sairastavaa synnyttäjää.<sup>39</sup> Luku 500 (tai 400–500) toistui joulumerkkikoteja esittelevissä julkaisuissa 1960-luvulle asti.<sup>40</sup>

STVY alkoi valmistella maaperää uusille laitoksille. Sen valistuksessa – aikalaistermein propagandassa – muistutettiin, että sairaus ei ollut perinnöllinen vaan vaati aina tartunnan ja että suurimmassa vaarassa olivat avointa tuberkuloosia sairastavien äitien vastasyntyneet (muihin tuberkuloottisiin perheenjäseniin ei tässä vaiheessa juuri kiinnitetty huomiota). Ellei äitiä saatu heti synnytyksen jälkeen parantolaa eikä äidin ja lapsen eristäminen toisistaan onnistunut kotona, lapsensa parasta aidosti ajatteleva äiti luovutti hänet muualle. Pienet tarinat ja kuvat havainnollistivat pikkulasten kohtaloita erilaissa ympäristöissä sekä niitä kohtalokkaita virheitä, joihin hyvää tarkoittavat vanhemmat helposti syyllistyivät.<sup>41</sup>

Johtokunnan päätettäväksi kysymys joulumerkkikodin perustamisesta tuli vuonna 1935, jolloin asiat olivat jo pitkällä: ensimmäisen joulumerkkikodin paikaksi oli valikoitunut Tampere, ja siellä kunnallisneuvos Liljeroosin omistama, alunperin asuinkäyttöön rakennettu talo.<sup>42</sup>

Vastauksia siihen, miksi STVY päättyi juuri tällaiseen ratkaisuun, täytyy etsiä myös niukkojen raporttien ja pöytäkirjojen ulkopuolelta. Lääketieteelliset perusteet olivat selkeät ja yleisesti hyväksytyt: tuberkuloottinen perheenjäsen, ennen kaikkea äiti, muodosti vastustuskyvyltään vielä heikolle pikkuvauvalle erittäin suuren tartunnan, sairastumisen ja kuoleman riskin, ja ainoa todella tehokas tapa minimoida tämä riski oli erottaa lapsi tartuntalähteestä niin pian kuin

mahdollista.<sup>43</sup> Mutta miksi laitossijoitus? Miksi Suomessa päätettiin poiketa vallitsevasta linjasta tässä suhteessa? Suomessa uskottiin ja uskotaan edelleen lujasti institutionaaliin ratkaisuihin. Johtavan pediatriksen auktoriteetin Arvo Ylppön mielestä oli selvää, että pikkulapset hoidettaisiin ammattilaisten toimesta laitoksissa paremmin kuin kotonaan. Hänen lausunnoistaan tässä kuten muissakin yhteyksissä kaikuu syvä epäluottamus äitien kykyyn hoitaa vauvojaan ilman asiantuntijaohjausta. Maan edelleen hyvin korkea imeväiskuolleisuus teki vaikeaksi kiistää

Advice to parents in inter-war Britain. Teoksessa Roy Cooter (toim.) *In the Name of the Child. Health and Welfare, 1880–1940*. Routledge 1992, 174–199, tässä 175; Hollannissa N. Bakker, *Sunshine as medicine. Health colonies and the medicalisation of childhood in the Netherlands c. 1900–1960*. *History of Education* 26 (2007), 659–679, tässä 659; Ruotsissa Karin Zetterqvist Nelson, När Bowlby kom till Sverige. Från motstånd till erkännande: anknytnings-teori i Sverige 1950–2000. Teoksessa Ann-Marie Markström, Maria Simonsson, Ingrid Söderlind & Eva Ånggård (toim.) *Barn, barndom och föräldraskap*. Carlssons 2009; Suomessa Katja Yesilova, *Ydinperheen politiikka*. Gaudeamus 2009, 53, 58, 60, 63–65, 81; Mirja Satka, *Making social citizenship. Conceptual practices from the Finnish poor law to professional social work*. University of Jyväskylä 1995, 162–163.

39. Johtok. pk. 10.11.1933 § 6, liite 3; Vuosik. 1945 (1946), 12.

40. Vuosik. 1945 (1946), 12–13; 1950 (1951), 14; Artturi Salokannel, Mitä uutta nyt keuhkotaudin torjumisen alalta? *Terveystieteellinen* 53 (1941), 21–23; Lehto 1946, 39, 44; Joulumerkki pelastaa vuosittain yli 200 vastasyntyntä elämälle. *Helsingin Sanomat* 4.12.1955; Myllymäki 1963, 6.

41. Esim. Ylppö 1935, 22–23; Severi Savonen & Göta Tingvald, Suojelkaa lapsianne tuberkuloosilta. Lyhyt esitelmä. Helsinki 1936 [vuoden 1936 tuberkuloosipäivää varten laadittu esitelmä]; Pauli Hala [= Severi Savonen & Artturi Salokannel] Kun silmät aukenevat. Yksinäytöksinen näytelmä. Helsinki 1935. Johtok. pk. 10.11.1933 § 16; 20.4.1936 § 17 ja liite 11.

42. Johtok. pk. 15.10.1935 § 19, liite 17 ja 18.

43. Välittömän eristämisen tarpeellisuudesta ks. esim. L. Bernard et al., Results of anti-tuberculous prophylaxis among young infants through separation from tuberculosis parents and rearing by familial placement. *Bulletin of the International Tuberculosis Union* 2 (1925), 26; Medin 1926; Nyrén 1929; Buhre & Neander 1929, 46.

hänen arviotaan.<sup>44</sup> 1930-luvun Suomessa laitosratkaisun puolesta saattoi puhua myös poliittinen harkinta. Punaorpojen sijoittaminen ”oikeanlaisiin” eli valkoiisiin perheisiin sisällissodan jälkeen oli tuoreessa muistissa ja herätti työväestössä katkeruutta.<sup>45</sup> Pikkulasten sijoittaminen ”neutraaliin” asiantuntijajohtoiseen instituutioon saattoi siksi olla poliittisestikin vähemmän tulenarka asia kuin perhesijoitukset.

### Joulumerkkikotien elinkaari (1936–1973)

Joulumerkkikotien historia jakautuu kolmeen vaiheeseen. **Ensimmäisessä vaiheessa, vuosina 1936–1945**, joulumerkkikoteja oli hallinnollisesti yksi ja fyysisesti kaksi: Tampereen joulumerkkikoti ja sen Pälkäneen haaraosasto, jossa hoidettiin yli vuoden ikäisiä lapsia. Tampereen laitos avattiin 1.7.1936 ja se vastaanotti ensimmäiset hoidokkinsa samana päivänä. Elokuun lopussa vauvoja oli 8, vuoden lopussa 17.<sup>46</sup> Tieto laitoksesta levisi, ja hakemuksia alkoi tulla kauempaakin. Osa hakijoista sai kielteisen vastauksen, yleensä siksi, että paikkaa haettiin liian myöhään. Kesti aikansa, ennen kuin synnyttäjät ja välittäjinä toimivat kättilöt, diakonissat ja terveysisaret oppivat, kuinka tiukasti välittömän eristämisen periaatteesta pidettiin kiinni. Varsin pian anomuksia alettiin torjua myös siksi, että paikat olivat täynnä.<sup>47</sup>

Tampereella työskenteli osa-aikainen lääkäri, johtajatar, osastonhoitajia, lastenhoitajia ja vaihtuva joukko hoitoalan harjoittelijoita. Harjoittelijoita oli enintään viisi kerrallaan, kukin viipyi kaksi kuukautta. Lisäksi oli taloushenkilökuntaa.<sup>48</sup> Ester Virkkunen, joka toimi ensimmäiset kymmenen vuotta Tampereen joulumerkkikodin lääkärinä, oli kaikesta päättäen innostunut laitoksesta ja sen kehittämisestä. Sen yhteyteen perustettiin hänen aloitteestaan äidinmaitokeskus vuonna 1937<sup>49</sup>. Vuoden 1938 alussa Virkkunen esitti johtokunnalle, että isompia lapsia varten perustettaisiin erillinen osasto. Hän sai johtokunnan siunauksen suunnitelmilleen ja alkoi etsiä sopivaa paikkaa. Valinta osui Pälkäneen keskus-

tassa luonnonkauniilla paikalla sijaitsevaan Ridderborgin huvilaan, jonka etuja olivat etelään viettävä iso piha, uimaranta ja iso terassi. Pälkäneen haaraosaston paikkamääräksi tuli 25.<sup>50</sup>

Ensimmäiset hoidokit tulivat Tampereelta Pälkäneelle vuoden 1939 alussa. Lokakuun puolivälissä, sodanuhan kasvaessa, Tampereen lapset ja hoitajat evakuoitiin Pälkäneelle, mihin he jäivät toukokuuhun 1940 saakka. Pälkäneellä oli pienempi ilmavaara ja mahdollisuus viljellä ruokaa ja pitää eläimiä. Mutta tilanahtaus oli melkoinen. Harjoittelijoita taloon ei mahtunut, ja osa hoitajista sijoitettiin asumaan naapuritaloihin. Myös jatkosodan aikana Tampereen joulumerkkikodin lapset ja jäljellä oleva henkilökunta evakuoitiin kahteen otteeseen Pälkäneelle. Tampereen rakennus oli sillä välin armeijan käytössä. Jatkosodan viimeinen vuosi oli joulumerkkikodissakin vaikea. Hoitajista, ruuasta, tarvikkeista ja ennen kaikkea tilasta oli pulaa. Ahtaassa talossa levisi vesirokon lisäksi suolistoinfektio, joka koitui kolmen lapsen kohtaloksi.<sup>51</sup>

44. Vuonna 1925 8.5 imeväistä sadasta elävänä syntyneestä lapsesta kuoli ensimmäisen vuoden aikana. Ruotsin vastaava luku oli 5.5 ja Norjan 5.0. Maija Mustonen et al., *Imeväiskuolleisuuteen vaikuttavat sosiaaliset ja taloudelliset tekijät Suomessa 1910–1971*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusosasto 1976, 110.

45. Mervi Kaarninen, *Punaorvot 1918*. Minerva 2008, 80–83; Tauno Saarela, *To Commemorate or Not. The Finnish Labour Movement and the Memory of the Civil War in the Interwar Period*. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill 2014, 343–345.

46. Johtok. pk. 30.3.1937 § 5; Vuosikertomus 1936; *TuLe* 13 (1937), 63–89, tässä 66.

47. Filha, Tampereen joulumerkkikodin johtajattaren kirjeenvaihto.

48. Johtok. pk. 25.1.1937 § 5; Vuosikertomus 1936; *TuLe* 13 (1937), 63–89, tässä 66.

49. Johtok. pk. 13.10.1937 § 13 ja liite 6; 25.11.1938 § 11, liite 9.

50. Johtok. pk. 17.2.1938 § 24 ja liite 7, 16.8.1938 § 1 tai 2. Pälkäneen kodista on julkaistu myös osin haastatteluihin perustuva laajahko artikkeli. Ks. Suojakodin polku oli elämän tie. *Sydän-Hämeen Lehti* 14.9.2009, 26–28.

51. Vuosik. 1938 (1929), 7; 1939 (1940), 26–27; 1944 (1945), 24. Suojakodin polku 2009; Tamminen 1982, 39.



Kuva 1. Ester Virkkunen rokottaa joulumerkkikotivauvaa Tampereen joulumerkkikodin pihalla kesällä 1944. Lähde: Filhary:n arkisto.

Toisen maailmansodan aikana Savosen ja muiden suomalaisasiantuntijoiden suhtautuminen BCG-rokotuksiin muuttui varautuneesta inostuneeksi. Joulumerkkikotivauvat olivat ensimmäisten Suomessa rokotettujen joukossa. Virkkunen käynnisti rokotukset kesällä 1940, ja vuodesta 1941 alkaen kaikki joulumerkkikotivauvat rokotettiin ennen kotiuttamista (elleivät vanhemmat suoraan kieltäneet sitä, mikä oli erittäin harvinaista).<sup>52</sup> Hoidokit rokotettiin kahden kuukauden iässä, ja tästä tavasta pidettiin kiinni vielä senkin jälkeen, kun muut suomalaislapset saivat BCG-rokotuksen välittömästi syntymän jälkeen.<sup>53</sup> Muun väestön laajamittainen rokottaminen käynnistyi sodan jälkeen.

BCG-rokotusten käynnistäminen oli käännekohta joulumerkkikotien historiassa, sillä se lyhensi eristysaikaa merkittävästi. Käänte ei kuitenkaan ollut niin jyrkkä kuin se olisi voinut olla,

sillä pitkää eristämistä pidettiin edelleen ensiarvoisen tärkeänä. Esimerkiksi ruotsalaisasiantuntijat olivat taipuvaisia näkemään pitkäaikaisen sijoituksen ja rokottamisen vaihtoehtoisina toimenpiteinä. Jälkimmäisen puolesta puhuivat heidät mielestään sekä ”inhimilliset syyt” että alustavat vertailevat tutkimukset menetelmien

52. Tutkimuskirjallisuus antaa asiasta jonkin verran ristiriitaisen kuvan. Tammisen (1982, 29) mukaan ensimmäiset rokotukset annettiin 15.7.1940, mutta Anttolaisen (1972, 7) mukaan rokotukset käynnistyivät vuonna 1941. Vuosikertomus ja julkaisematon aineisto tukee Tammista. Vuosikertomuksen 1940 mukaan vuoden loppuun mennessä rokotettiin 13 lasta (7, 25, 26). Johtokunnassa asiaa käsiteltiin ensimmäisen kerran 31.1.1941 (§ 28).

53. STVY:n huoltopiirinlääkärien neuvottelukokouksen pk. 25.3.1943.

tehosta.<sup>54</sup> Heidän näkökulmastaan rokotus oli ensisijainen suojoitoimenpide ja lapset eristettiin vain niin pitkäksi aikaa kuin turvallisen rokottamisen tähän aikaan katsottiin vaativan. Suomesa asia nähtiin toisin päin: laitoseristys oli ensisijainen toimenpide, jota tehostettiin rokottamalla. Eristysaika säilyi merkittävästi pidempänä kuin rokotus vaati.

Virkkunen harjoitti jonkin verran jälkiseurantaa ja suunnitteli myös julkaisevansa tieteellisen tutkielman Tampereella vuosina 1936–1945 hoidetuista lapsista. Tutkielma ei valitettavasti koskaan nähnyt päivänvaloa. Hän kuitenkin toimitti johtokunnalle jonkin verran tilastotietoja. Niiden mukaan Tampereen ja Pälkäneen joulumerkkikodeissa oli vuoden 1946 loppuun mennessä hoidettu lähes 500 lasta.<sup>55</sup> Valtaosa oli otettu hoitoon äidin tuberkuloosin vuoksi, joku-  
nen muiden perheenjäsenten sairauden vuoksi.<sup>56</sup> Vuosina 1936–1944 pois päässeet olivat olleet iältään keskimäärin 15,3 kuukautta.<sup>57</sup> Huomattava osa lapsista ei lähtenyt laitoksesta biologisten vanhempiensa luo vaan toiseen laitokseen, kasvattikotiin tai adoptoitavaksi. Vain 42 prosenttia vuosina 1935–1945 hoidetuista lapsista palasi biologisten vanhempiensa hoitoon suoraan laitoksesta.<sup>58</sup>

**Toisen vaiheen muodostavat vuodet 1945–1964**, jolloin joulumerkkikotien toiminta oli laajimmillaan. Ouluun avattiin uusi, 50-paikkainen laitos syksyllä 1945. Selitys sille, että yhdistys pystyi avaamaan uuden laitoksen sodan jälkeisissä niukoissa ja epävakaisissa oloissa on kansainvälinen apu, jota Suomeen sodan jälkeen virtasi. Ruotsin *Rädda Barnen* -järjestö lahjoitti yhdistykselle 900 000 markkaa, joka käytettiin joulumerkkikodin perustamiseen.<sup>59</sup> Ruotsalaisavusta ei julkisuudessa paljon puhuttu, sillä joulumerkkien markkinointistrategiaan kuului korostaa, että kodit toimivat kokonaan merkeistä saatavan tuoton eli yksittäisten suomalaisten anteliaisuuden varassa.<sup>60</sup> Oulun laitos sijoitettiin oululaisen K. A. ja Alma Snellmanin säätiön vuonna 1934 rakennuttamaan taloon, jossa en-

nen sotaa oli toiminut 30-paikkainen preventoriumi ja joka oli sodan aikana ollut sotilaskäytössä.<sup>61</sup> Vuonna 1948 yhdistys remontoi Tampereen joulumerkkikodin ja sulki Pälkäneen haaraosaston.<sup>62</sup>

Viisikymmentäluvun alussa STVY alkoi suunnitella kolmannen joulumerkkikodin avaamista Itä-Suomeen.<sup>63</sup> Vuoden 1954 alussa avattu Kuopion joulumerkkikoti oli ensimmäinen ja viimeinen nimenomaan tähän tarkoitukseen rakennettu laitos. Elina ja Ragnar Wessmanin suunnittelema rakennus edusti modernistista lastensairaala-arkkitehtuuria, jolle olivat leimallisia valkoiset seinäpinnat, funktionalistisen ankaruu-

54. Wallgren 1942; Nyrén 1939, 59–60, 62.

55. Vuosik. 1940 (1941), 25; 1945 (1946), 29; Johtok. pk. 12.5.1947 § 17 ja liite 15. Tamminen 1982, 44.

56. Vuoden 1941 vuosikertomuksessa kerrotaan uutena asiana, että joitakin lapsia on otettu myös isän avoimen tuberkuloosin perusteella. Vuosik. 1941 (1942), 24.

57. Ester Virkkunen STVY:n johtokunnalle 13.1.1945. Johtok. pk. 16.1.45, liite 5.

58. Tamminen 1982, 44; Anttolainen 1972, 23.

59. Johtok. pk. 16.1.1945 § 7 ja liite 6; 16.2.1945 § 11 ja liite 5; 30.5.1945 § 16 ja liite 14.

60. Esimerkiksi vuoden 1945 vuosikertomuksessa todetaan, että ”Kaikki joulumerkkikodit ylläpidetään niillä varoilla, jotka kertyvät joulumerkin myynnistä” (1946, 12–13).

61. Laitos oli viralliselta nimeltään Stiftelsen Alma och K. A. Snellman Säätiön lastenparantola. Nimestään huolimatta se oli preventoriumi eikä parantola: sinne otettiin 2–15-vuotiaita lapsia, joita kotona uhkasivat sekä köyhyys että tuberkuloosi. 30 paikasta 25 oli ilmaispaiikkoja. Rakennuksen ja säätiön historiasta ks. G. Borg, ’Stiftelsen Alma och K.A. Snellman Säätiön’ lastenparantola Oulussa. *TuLe* 11 (1935), 149–154; Atte Kalajoki, Alma ja K. A. Snellman muistetaan vähäosaisten auttajina. *Kaleva* 14.5.1997; Kauko Kouvalainen, *Stiftelsen Alma och K. A. Snellman säätiö 1921–2004*. Stiftelsen Alma och K. A. Snellman säätiö 2005. Oulun Joulumerkkikodin perustamisesta ja STVY:n ja Snellman-säätiön suhteesta ks. Vuosik. 1945 (1946), 12; Johtok. pk. 16.2.1945 § 16; 30.5.1945 § 11; 20.12.1944 § 8; 30.5.1945 § 11 ja liite 7; 24.10.1945 § 5. 62. Johtok. pk. 23.4.1948 § 12 & liite 9; 4.1.1949 § 8 & liite 5; Vuosik. 1948 (1949), 14. Vuosina 1948–1974 Ridderborgin huvila rakennus palveli Pälkäneen kunnantoimistona. Se tuhoutui tulipalossa vuonna 1983 (Suojakodin polku 2009, 28).

63. Vuosik. 1954 (1955), 8; Johtok. pk. 22.3.1954 § 36.

den lieventäminen kaarevilla pinnoilla, runsas luonnonvalo ja ulos avautuvat tilat, tässä tapauksessa makuuparvekkeet.<sup>64</sup> Boksisyteemi eli tulokkaiden sijoittaminen omiin lasiseinäisiin erioihinsä oli Kuopiossa käytössä alusta saakka. Kuopion profiili oli muita joulumerkkikoteja korkeampi myös siinä suhteessa, että joulumerkkikodin lääkäri Eino Paaso oli pediatrian erikoislääkäri ja Savon Lastenlinnan ylilääkäri. Kuopion kodin avaaminen lisäsi paikkamäärää niin, että vuoden 1954 jälkeen lähestulkoon jokainen vauva, joka täytti perusehdot (tuberkuloottinen perheenjäsen, mahdollisuus siirtää lapsi laitokseen heti syntymän jälkeen) sai paikan joulumerkkikodista.

Vuosilta 1945–1964 on olemassa eniten julkaistuja tilastoja, kiitos Ilkka Anttolaisen vuonna 1972 julkaistun väitöskirjan. Sen mukaan joulumerkkikodeissa hoidettiin näinä vuosina 4025 vastasyntyntä. Keskimääräinen hoitoaika oli 217,6 vuorokautta.<sup>65</sup> Hoitoajat vaihtelivat neljästä 14 kuukauteen, lapsen kotioloista riippuen. Lähes kaikki lapset rokotettiin. Entistä useampi lapsi pääsi palaamaan kotiinsa. Joulumerkkikodit harjoittivat kuitenkin edelleen myös merkittävää sijoitustoimintaa: Vuosina 1945–1964 hoidetuista lapsista 79 prosenttia palasi hoitajakson jälkeen kotiinsa.<sup>66</sup> Reilu viidesosa lapsista siis sijoitettiin ainakin aluksi muualle.

Kolmas vaihe, **vuodet 1965–1973**, oli joulumerkkikotien hitaan alasajon aikaa. Kapasiteetin supistamisesta alettiin keskustella vuonna 1962, heti Savosen jäätyä eläkkeelle. Vuonna 1963 hakemusten määrä oli jo selvässä laskussa. Tampereen äidinmaitokeskus siirrettiin Tampereen keskussairaalaan lokakuussa 1963 ja Kuopion joulumerkkikoti suljettiin kesällä 1964. Syksyllä 1964 johtokunta päätti vuokrata Oulun joulumerkkikodin alakerran Oulun yliopiston lastenklinalle. Seuraavana vuonna alakertaa remontoitiin, ja 1.6.1966 siinä avattiin 25-paikkainen lastenpsykiatrinen osasto.<sup>67</sup> Vuodesta 1966 joulumerkkikoteihin otettiin vastasyntyneitä myös puhtaasti sosiaalisiin perustein. Perhees-

sä ei siis välttämättä enää tarvinnut olla tuberkuloosia; paikan saamiseen riitti ”puute, köyhyys tai muulla tavoin vaikeat sosiaaliset olosuhteet perhepiirissä.”<sup>68</sup> Esimerkiksi vuoden 1967 aikana Tampereen joulumerkkikodissa hoidettiin 68 ekspositiovaavaa ja 33 sosiaalisiin perustein otettua vauvaa. Oulussa vastaavat luvut olivat 58 ja 39.<sup>69</sup> Lasten kotiuttamiseen sosiaaliset perusteet olivat aina vaikuttaneet merkittävästi. 1960-luvulla rokotettu lapsi saatettiin palauttaa ”hyviin kotioloihin” jo kuuden kuukauden eristyksen jälkeen, siinä missä kehnompiin oloihin palaavaa saatettiin pitää laitoksessa yli vuosi. Oulun joulumerkkikoti suljettiin toukokuussa 1969.<sup>70</sup> Tampereella joulumerkkikotitoiminta loppui vuonna 1973.<sup>71</sup>

Joulumerkkikotitoiminta sai vielä muutaman vuoden mittaisen jälkinäytöksen: yhdistys perusti vuonna 1973 keuhkovammaisten perheiden pikkulapsille kaksi päiväkotia, toisen Tampereen joulumerkkikotiin ja toisen yhdistyksen huoneistoon Helsingin Kalevankadulle.<sup>72</sup> Toiminta Tampereella lakkasi vuoden kuluttua, Helsingissä lopullisesti vuoden 1977 alussa.<sup>73</sup> Päiväkotitoiminnan heikko menestys ei ole ihme, sillä se sopi varsin huonosti yhdistyksen toimintaprofiiliin. Yhdistys oli tässä vaiheessa lähinnä erään-

64. Sotien välisestä lastensairaala-arkkitehtuurista ks. Henttonen 2009.

65. Anttolainen 1972, 20–21.

66. Tamminen 1982, 44; Anttolainen 1972, 23.

67. Vuosik. 1966 (1967), 9; Vuosikertomus 1967 (1968), 14; Johtok. pk. 15.10.1964 § 3. Joulumerkkikodin yläkertaan, eli varsinaiseen joulumerkkikotiin, otettiin edelleen vain vastasyntyneitä.

68. Johtok. pk. 6.10.1966 § 43; Vuosikertomus 1966 (1967), 9. Ks. myös Tamminen 1982, 51–52, 59, 70–71.

69. Vuosikertomus 1967 (1968), 3.

70. Vuosik. 1969 (1970), 3; 1970 (1971), 5; Johtok. pk. 2.12.1968 § 60.

71. Viimeiset varsinaiset joulumerkkikotilapset kotiutettiin Tampereelta 15.12.1973. Johtok. pk. 21.12.1973, lisälis-tan kohta 1.

72. Vuosik. 1973 (1974), 5, 7; Johtok. pk. 21.12.1973 § 53.

73. Johtok. pk. 10.6.1976 § 42; 16.3.1977 § 7; Työvaliokunnan pk. 22.9.1976 § 62.

lainen keuhkolääkäriyhdistys. Johdossa ja rivijäsenissäkin oli lähes pelkästään keuhkolääkäreitä ja suurin osan vuosittaisista varoista käytettiin keuhkolääkärin tutkimustoiminnan ja kansainvälisen verkottumisen tukemiseen. Se, että päiväkotitoimintaan tästä huolimatta ryhdyttiin, kertoo lapsityön periaatteellisesta ja taloudellisesta merkityksestä yhdistykselle.

## Joulumerkkikotien julkisuuskuva ja jälkimaine

Severi Savosen aikana joulumerkkikotien julkisuuskuvaa rakennettiin määrätietoisesti ja taitavasti. Savonen itse oli, kuten eräs sisäministeriön virkamies asian ilmaisi, ”teävä reklaamimestari”<sup>74</sup>. Laitosten julkisuuskuvaan panostettiin senkin takia, että niiden PR- ja sitä kautta rahallinen arvo oli yhdistykselle erittäin suuri. Kuten vuoden 1936 neuvottelukokouksessa todettiin, yleisön luottamuksen saavuttaminen oli kotien toiminnalle olennaisen tärkeää. Luottamusta rakennettiin korostamalla hoidon korkeaa tasoa. Lehtinen, jossa Tampereen laitos esiteltiin yleisölle, vakuutti, että joulumerkkikotia ”pyritään hoitamaan joka suhteessa lääketieteen ja lastenhoidon viimeisten vaatimusten mukaan, jotta se saavuttaisi sen luottamuksen, mikä sen menestymiselle on välttämätön, ja jotta se myös todella täyttäisi tarkoituksena.”<sup>75</sup> Julkaistuissa vuosikertomuksissa toistui lause: ”Hoidossa on pyritty antamaan kaikki, mitä nykyaikainen lastenhoito pitää tärkeänä.”<sup>76</sup> Mielikuvaa mallilaitoksesta vahvisti se, että joulumerkkikodit olivat myös harjoittelupaikkoja: hoiva-alan opiskelijat harjoittelivat niissä terveen imeväisen hoitoa.

Joulumerkkikodeissa noudatetut mallikelpoisen hoidon periaatteet kantoivat Ylpön laatuleimaa. Samoja periaatteita opetettiin lastenhoitajille maan tunnetuimmassa lastenhoitolaitoksessa, Helsingin Lastenlinnassa, ja suomalaisten neuvoloiden asiakkaat tunnistavat vaivatta osan niistä edelleen. Niihin kuuluivat terveellinen ravinto, joka tarkoitti mahdollisimman paljon äidinmaitoa, myöhemmin kiinteää ruokaa mah-

dollisine vitamiinilisine; moitteeton puhtaus; vahvistava vauvavoimistelu; raitis ulkoilma mahdollisimman suurina annoksina säästä ja vuodenajasta riippumatta; runsas auringonvalo ja tarvittaessa sitä täydentävä valohoito. Säännöllistä, kellon määrittämää päivärytmiä pidettiin olennaisen tärkeänä paitsi laitoksen arjen järjestämisen myös lasten tasapainoisen kehityksen kannalta.<sup>77</sup> Joulumerkkikoteja esittelevä lyhytelokuva päättyy toivotukseen: ”Kunpa kaikki maamme lapset saisivat näin hyvää hoitoa”.

Tietoa joulumerkkikodeista levitettiin tehokkaasti erilaisia kanavia pitkin: sanoma- ja aikakauslehtiin lähetettiin juttuja erityisesti joulun alla, ja joulumerkkikoteja esiteltiin myös kierto- kirjeissä ja lehtisissä, radiossa ja filmillä.<sup>78</sup> Tonttupukuihin puetuista lapsista painettiin postikorttisarja. Valtaosa materiaalista oli peräisin yhdistyksen toimistosta, usein Savosen itsensä kynästä, mutta toimittajat vierailivat laitoksissa toisinaan myös itse. Heidän raporttinsa eivät olennaisesti poikkea yhdistyksen laatimista sisällöltään tai sävyiltään. Esimerkiksi Serp (kirjailija Seere Salminen) ihasteli pakinassaan joulumerkkikotien tarjoamaa hoitoa ja arveli, että tällainen laitoshoido olisi hyväksi kaikille pikkulapsille, sillä ”ne joskus perheen omassa hoidossa ollessaan saattaavat tulla konstaileviksi ja kiu-kutteleviksi”<sup>79</sup>. Eräs kirjoittaja totesi, että joulumerkkikotilapset olivat poikkeuksellisen tyytyväisiä ja rauhallisia, koska heidän elämäänsä sääтели ”järki ja kello”<sup>80</sup>. Kuvauksissa korostuivat ulkoiset terveyden ja hyvinvoinnin merkit. Joulu-

74. Eero Kivikataja. Virkamiehen muistelmia (1968, 156–157). Julkaisematon käsikirjoitus. Kansallisarkisto, Eero Kivikatajan arkisto, kotelo 3.

75. *Mikä on joulumerkkikoti*. STVY 1936.

76. Esim. Vuosik. 1939 (1940), 26–27.

77. Ks. esim. Savonen *Terveystieteiden lehdessä* 66 (1954), 284–285; Tamminen 1982, 24.

78. Elokuvat ovat *Joulumerkkikoti* (1946) ja *Joulumerkki pienokaistemme pelastajana* (1954).

79. Sit. Tamminen 1982, 45.

80. Lehto 1946, 29.



JOULUNVIETTOA JOULUMERKKIKODISSA.

MONET HELLÄT KÄDET TARVI-  
TAAN LAPSIA HOITAMAAN.

Tue Joulumerkkikotien työtä kiinnittämällä *joulumerkki* joka  
*korttiin, kirjeeseen ja lahjakääröön*

Kuva 2C

Kuva 2. Varainkeruussa hyödynnettiin muun muassa painettuja, runsaasti kuvitettuja kiertokirjeitä. Joulunvietto oli suosittu aihe julkaistussa kuvamateriaalissa. Lähde: STVY:n kiertokirje lahjoittajille, s.a.

merkkikotilapset ovat vankkoja ja iloisia, ”pulleita ja heleän värisiä”<sup>81</sup>, he ”omaavat vahvan tukan ja voimakkaat hampaat”<sup>82</sup> ja ovat jo varhain keväällä ruskeita kuin kahvipavut.<sup>83</sup> *Terveystoilehti* vetosi joulumerkkikotien esimerkkiin opastaessaan lukijoita korkeatasoiseen vauvanhoitoon.<sup>84</sup> Vuosikertomuksissa toistuu hyvällä syyllä lause: ”On syytä jälleen kiitollisena mainita siitä suuresta myötämielisyydestä, jota maamme sanomalehdistö ja aikakauslehdet osoittivat yhdistystä kohtaan julkaistessaan pieniä uutisia ja kirjoituksia joulumerkeistä ja joulumerkkikodeista.”<sup>85</sup>

Joulumerkkikotien näkyvyys oli suurimmillaan 1950-luvun jälkipuoliskolla, jolloin niitä esiteltiin sekä kansallisilla että kansainvälisillä foorumeilla erityisenä suomalaisena lääketieteellissosiaalisena innovaationa. Vuonna 1954 ilmestynyt kirjanen *Kun pienokaisia pelastetaan elämälle* käännettiin ruotsiksi (*Där spädbarn räddas åt livet*) ja englanniksi (*Where infants are won for life*). Sitä jaettiin kansainvälisissä tapaamisissa ja

postitettiin avaintoimijoille eri puolille maailmaa. Savosen mukaan “[t]ämänlaatuista kirjaa on kauan kaivattu, kun vastaavanlaiset keuhkotautisten äitien vastasyntyneiden hoitokodit ovat maailmassa hyvin harvinaisia”.<sup>86</sup> Myös valtiovarainministeriön virkamiehet vakuuttuivat kirjasen tarpeellisuudesta, sillä se vapautettiin

81. Eila Jokela, Joulumerkkikoti. *Suomen Kuvalehti* 1945, 1222–1223. Kopio teoksessa Tamminen 1982, 64–65.

82. *Liitto* 11.12.1948. Sit. Tamminen 1982, 67.

83. Savosen artikkelissa MaRa, Pieni tekijä – suuri tehtävä. *Terveystoilehti* 66 (1954), 281–285, tässä 285.

84. Arturi Salokannel, Herätysshuuto Suomen äideille! Lasten tulee nyt saada luonnonlääkeitä, joita vielä on riittävästi tarjolla. *Terveystoilehti* 53 (1941), 35–37; Paa-vo Heiniö, Kuinka nyt saamme tyydytetyksi lasten suojaravinnon tarpeen? *Terveystoilehti* 53 (1941), 307–309.

85. Esim. Vuosikertomus 1956 (1957), 12.

86. Vuosikertomus 1954 (1955), 20–21; Johtok. pk. 13.12.1954 §§ 12, 13 sekä liite 11. Vihkosen suomenkielinen painos oli 50 000, ruotsinkielinen 8 000 ja englanninkielinen 2 000.



liikevaihtoverosta, mikä merkitsi noin 70 000 markan vastaantuloa.<sup>87</sup>

Näkyvyyttä lisäsivät koti- ja ulkomaiset vierailijat. Vieraita riitti kaikkiin kolmeen laitokseen, mutta erityisen innokkaasti esiteltiin Kuopion modernia joulumerkkikotia. Esimerkiksi vuosina 1954–1956 siellä kävi vierailijoita Sveitsistä, Länsi- ja Itä-Saksasta, Italiasta, Ruotsista, USA:sta, Jugoslaviasta, Kanadasta, Japanista, Itävallasta, Isosta-Britanniasta, Hollannista, Intiasta, Tanskasta, Norjasta, Egyptistä, Uudesta Seelannista, Unkarista, Israelista, Portugalista ja Islannista. Eniten näyttää olleen amerikkalaisia, saksalaisia ja ruotsalaisia. Myös suomalaisia kävi isoina seurueina: vieraiden joukossa oli ”60 opettajaa”, sairaanhoitajatar kurssi 55, SKL:n kesäpäivien osanottajat sekä Kuusjärven opettajayhdistys.<sup>88</sup> Joulumerkkikodit olivat kaikkea muuta kuin vaiettuja vauvalaitteita.

Arkistomateriaalin valossa ei ole syytä epäillä, etteikö laitosten johto ja henkilökunta olisi halunnut noudattaa julkilausuttuja periaatteita ja tarjota suojateilleen ”parasta mahdollista lastenhoitoa”. Olosuhteet eivät kuitenkaan aina olleet otolliset. Sodan aikana ja sodanjälkeisinä vuosina pulaa oli tilasta, ruuasta, materiaaleista ja ennen kaikkea henkilökunnasta. Hoitotyö oli suurelta osin tiheään vaihtuvan oppilastyövoiman varassa.<sup>89</sup> Rekrytoinneissakaan ei aina onnistuttu parhaalla mahdollisella tavalla: Kaksi Oulun joulumerkkikodin johtajatarta erotettiin taloudellisten väärinkäytösten vuoksi. Tapauksista tehtiin seikkaperäinen sisäinen selvitys ja erotettuja vaadittiin palauttamaan saamansa rahallinen ja materiaallinen hyöty, mutta oikeusprosessia ei ymmärrettävistä syistä haluttu käynnistää.<sup>90</sup>

Joulumerkkikotien 1930-luvulla laaditussa toimintalinjassa ”paras mahdollinen lastenhoito” tarkoitti vauvan henkiinjäämistä ja fyysistä hyvinvointia, jonka tärkein mittari oli painonousu. Asiantuntijat näkivät ”turhan” (muun kuin hoitotoimenpiteiden vaatiman) fyysisen läheisyyden lähinnä riskinä, huonojen tottumus-

ten ja infektioiden lähteenä. ”Vuorovaikutus” pikkuvauvan kanssa ei kuulunut sen paremmin ammattisanastoon kuin ammattimaisen hoidon asialistallekaan. Esimerkiksi *Terveystieteiden* vauvanhoitoa käsittelevissä artikkeleissa äitejä varoitettiin reagoimasta vauvan itkuun kelon määräämien ruokinta-aikojen ulkopuolella, muistutettiin, että tarpeeton seurustelu pienen vauvan kanssa vahingoitti lapsen kehittyvää hermostoa ja tuomittiin ankarasti kaikenlainen lepertely ja tuudittaminen. Terveillekin leikki-ikäisille suositeltiin väliaikaista perhe- tai laitossijoitusta lääkkeeksi huonoihin tottumuksiin, käytöshäiriöihin ja ”kiukutteluun”.<sup>91</sup>

Lastenhoitolaitosten hoitokulttuuri ei ylipäästään vastannut nykyihanteita. Synnytyslaitoksissa vastasyntyneet kiidätettiin äitiensä luota vauvalaan ja palautettiin heille vain imettämisen ajaksi, kerran neljässä tunnissa 20 minuutiksi.<sup>92</sup> Leila Mäkipentti, joka työskenteli Diakonissalaitoksen Pitäjänmäen lastenkodissa 1970-luvulla, muistelee, että vauvojen hoito ”oli hyvin säännöllistä ja sairaalamaista. Joka aamu kaikki vauvat pestiin, syötöt olivat säännöllisesti neljän tunnin välein ja välillä vauvat vietiin parvekkeelle nukkumaan telttasänkyihin. Ulkona vauvojen kanssa oltiin ainoastaan joskus kesällä, jolloin

87. Johtok. pk. 13.12.1954 § 15 sekä liite 13.

88. Kuopion joulumerkkikodin vieraskirja.

89. Vuosik. 1939 (1940), 27; 1947 (1948), 28; 1948 (1949), 32. Viittauksia henkilökuntapulaan löytyy sekä joulumerkkikotien kirjeenvaihdosta että johtokunnan kokouspöytäkirjoista. Johtok. pk. 13.10.1948 § 6; 19.5.1949 § 8; Ester Virkkunen lääkintäkapteeni Kaplanille 14.4.1942; Aili Tallgren Severi Savoselle 24.2.1949; Kaisa Saarinen Severi Savoselle 25.6.1946.

90. Johtok. pk. 17.6.1953 § 35, liitteet 24 ja 26; 17.6.1953 § 36; 22.3.1954 §§ 5, 27; 11.3.1966 § 1; 18.3.1966 § 17; 14.4.1966 §§ 26, 27.

91. *Terveystieteiden* 52 (1940), 212, 214; *Terveystieteiden* 54 (1941), 172–173, 261–262; *Terveystieteiden* 55 (1942), 101, 243–244; *Terveystieteiden* 55 (1943), 105–106, 139–141; *Terveystieteiden* 58 (1946), 236–237; *Terveystieteiden* 61 (1949), 193–195; *Terveystieteiden* 63 (1951), 101, 140–142; *TuLe* (1935), 117.

92. Henttonen 2009, 285–286, 288.



Kuva 3. Joulumerkkikodin arkea. Yövuoro tunnistamattomassa joulumerkkikodissa. Lähde: Filha ry:n arkisto.

istuttiin takapihan nurmikolla huopien päällä. Vuorovaikutukseen vauvojan kanssa ei jäänyt aikaa eikä sen tärkeyttä siihen aikaan juurikaan tajuttu. Oleellista olivat puhtaus ja hyvä perushoito. [...] Vielä 1970-luvun alussa vauvoja hoidettiin ”maskien” (kasvosuojusten) kanssa, ja jos oli nuha, niin silloin oli kaksi maskia. Vauvalan sisustus oli vielä minun tullessani taloon 1970 hyvin steriili.<sup>93</sup> Diakonissalaitoksen lastenkodissa hoidettiin myös ekspositiovauvoja, eikä ole syytä olettaa, että sen hoitokulttuuri olisi olennaisesti poikennut joulumerkkikotien vastaavasta.

### Miten mitata menestystä?

Kuinka onnistunut menetelmä ekspositiovauvojen laitoseristys oli? Vastaus riippuu siitä, tarkastellaanko kysymystä (1) tuberkuloosintorjunnan, (2) lasten fyysisen hyvinvoinnin, (3) varhaisen eristämisen psykososiaalisten vaikutusten vai (4) puhtaasti operatiivisesta näkökulmasta.

(1) Ilkka Anttolainen tutki väitöskirjassaan, miten hyvin joulumerkkikodit onnistuivat ensisijaisessa tehtävässään eli lasten suojaamisessa tuberkuloosilta. Väitöskirjan ohjasi Oulun yliopiston lastentautien professori Ole Wasz-Höckert, joka kuului STVY:n ydinryhmään, ja rahoitus tuli yhdistykseltä.<sup>94</sup> Anttolaisen indeksiryhmän muodostivat 3797 vuosina 1945–1964 joulumerkkikodeissa hoidettua lasta, joista oli kerätty seurantatietoja 5–24 vuoden ajalta. Heitä hoidettiin laitoksissa keskimäärin 218 vuorokautta.<sup>95</sup> Vertailuryhmän muodostivat vuosina 1945–1964 syntyneet BCG-rokotetut suomalaiset. Indeksiryhmän lapsista 279 siirrettiin joulu-

93. Leila Mäkipentti, *Keuhkotautisista sosiaaliin. Helsingin Diakonissalaitoksen Pitäjänmäen lastenkoti 1910–2000*. Helsingin diakonissalaitos 2003, 126.

94. Vuosik. 1968 (1969), 7; Johtok. pk. 29.4.1971 § 14; 1.11.1972 § 31.

95. Anttolainen 1972, 18–21.

merkkikodista tuberkuloottiseen ja loput ei-tuberkuloottiseen ympäristöön<sup>96</sup>. Joulumerkkikodissa hoidettujen, rokotettujen ja ei-tuberkuloottiseen ympäristöön palanneiden lasten sairastuvuus ja kuolleisuus oli samalla tasolla kuin samanikäisessä väestössä keskimäärin (sairastuvuus 0,5 prosenttia, kuolleisuus 0,006 prosenttia). Tuberkuloottiseen ympäristöön palautettujen lasten joukossa sekä sairastuvuus (7,9 %) että kuolleisuus (0,7 %) oli suurempi kuin samanikäisessä väestössä. Rokottamattomien, tuberkuloottiseen ympäristöön palanneiden joulumerkkikotilasten sairastuvuus (5/17) ja kuolleisuus (2/17) olivat merkittävästi korkeammalla tasolla kuin samanikäisessä väestössä keskimäärin.<sup>97</sup> Anttolainen piti menetelmää onnistuneena ja ennusti sen jatkuvan vielä kymmenisen vuotta<sup>98</sup>. Anttolaisen tutkimus ei suoraan vastaa siihen, olisiko sama tulos saavutettu pelkästään rokotamalla tai Ruotsin tapaan yhdistämällä rokotus lyhytaikaiseen eristämiseen.

(2) Kuva synkistyy olennaisesti, jos tarkastelemaan sisällytetään myös muut somaattiset sairaudet kuin tuberkuloosi. Riisitautia ja anemiamia ei saatu kokonaan kuriin,<sup>99</sup> mutta suurin ongelma olivat laitosepidemiat. Niistä johtuen kuolleisuus oli joulumerkkikodeissa vuoteen 1954 merkittävästi korkeampi kuin samanikäisessä väestössä keskimäärin.<sup>100</sup> Tärkeimmät kuolinsyyt olivat suolistotulehdukset ja keuhkokuume. Tuhoisia laitosepidemioita koettiin esimerkiksi vuonna 1947, jolloin 22 (13,3 %) joulumerkkikotien hoidokeista kuoli, ja vuonna 1953, jolloin Oulussa kuoli 13 vauvaa (9,3 %).<sup>101</sup> Anttolainen piti ylikuolleisuuden pääsyyntä tilanahtautusta ja etenkin Oulun rakennuksen huonoa kuntoa<sup>102</sup>. Tilanahtaus hellitti, kun Kuopion joulumerkkikoti avattiin. Laitosepidemioiden torjumiseksi otettiin käyttöön hoitajien kasvosuojat ja boksisysteemi<sup>103</sup>. Myös antibioottien yleistymisen voi olettaa vaikuttaneen infektioautikuolleisuuden laskuun. Vuoden 1954 jälkeen kuolleisuus laitoksissa laski muun samanikäisen väestön tasolle ja sen allekin.

Kuolleisuusluvut eivät päätyneet julkaistuihin vuosikertomuksiin eivätkä johtokunnan kokouspöytäkirjoihin. Ne olisivatkin kenties horjuttaneet yleisön vankkaa luottamusta joulumerkkikoteihin. Oulun joulumerkkikodin vuoden 1953 julkaistun vuosikertomuksen mukaan ”Terveystilanne lasten keskuudessa on ollut hyvä lukuunottamatta tammi- helmi ja maaliskuuta, jolloin alle 3 kk ikäisten lasten keskuudessa oli tarttuvaa keuhkokuumetta.”<sup>104</sup> Epidemioita esiintyi joulumerkkikodeissa myös vuoden 1954 jälkeen, muttei enää yhtä tuhoisin seurauksin. Esimerkiksi vuonna 1958 Oulussa kuoli keuhkokuumeeseen kaksi lasta, ja marraskuussa 1965 Tampereella kiersi hengitystietulehdusepidemia, jonka lähes kaikki lapset sairastivat ja jonka aikana osa joutui sairaalahoitoon.<sup>105</sup>

(3) Kolmas näkökulma, josta joulumerkkikotien onnistumista voidaan tarkastella, keskittyy varhaisen eristämisen psykososiaalisiin seurauksiin. Anttolainen rajasi tämän kysymyksen tutkimuksensa ulkopuolelle, mutta huomautti, että aineisto tarjoaisi mahdollisuuden tutkia

96. Tuberkuloottinen ympäristö tarkoittaa tässä kotia, jossa oli ainakin yksi oirehtiva keuhkotautinen. Ei-tuberkuloottinen ympäristö tarkoittaa kotia, jossa röntgenologisten ja/tai bakteriologisen tutkimuksen perusteella ei esiintynyt tuberkuloosia.

97. Anttolainen 1972, 21, 38, 24, 38–39, 42.

98. Anttolainen 1972, 41.

99. Joulumerkkikotien julkaisemattomat vuosikertomukset.

100. Anttolainen 1972, 28, 38, 42.

101. Oulun maakunta-arkisto, Alma ja K. A. Snellmanin säätiön arkisto, Oulun joulumerkkikodin vuosikertomukset (Dc:1), Oulun joulumerkkikodin julkaisematon vuosikertomus 1953. Julkaisemattomat vuosikertomukset löytyvät myös STVY:n arkistosta.

102. Anttolainen 1972, 28–29, 38.

103. Boksisysteemi otettiin käyttöön Tampereella vuonna 1945 (Lehto 1946, 19, 27–28), Oulussa ilmeisesti vuoden 1953 remontin yhteydessä. Boksisysteemistä lastensairaaloissa ks. Henttonen 2009, 267–268.

104. Vuosik. 1953 (1954), 17.

105. Vuosik. 1958 (1959), 17. Tampereen joulumerkkikodin julkaisematon vuosikertomus 1965.

äiti-lapsi-suhteen katkaisemisen pitkäaikaisia vaikutuksia.<sup>106</sup> Kysymykseen tarttui vuosituhannen vaihteessa joukko Oulun yliopiston psykiatrian klinikan tutkijoita. He vertasivat 3020:n vuosina 1945–1964 joulumerkkikodeissa hoidetun lapsen seurantatietoja samanikäisistä, ei-eristetyistä suomalaisista koostuvaan verrokkiryhmään selvittääkseen varhaisen separaation yhteyttä erilaisiin psyykkisiin ja sosiaalisiin ongelmiin. Skitsofrenian tai muiden psykoottisten sairauksien ja varhaisen separaation välillä ei havaittu korrelaatiota. Sen sijaan vakavan (sairaalassa hoidetun) depression ja päihteiden väärinkäytön riski oli entisillä joulumerkkikotilapsilla jonkin verran koholla. Myös joulumerkkikotilasten kuolleisuus myöhemmin lapsuudessa ja aikuisena oli jonkin verran muuta väestöä suurempi, erityisesti ei-luonnollisten kuolemien osalta.<sup>107</sup> Tutkijat päättelivät, että “Whatever the mechanism, the procedure, albeit being successful in preventing tuberculosis, may have had unfavourable effects on the later psychological development of some of the children”.<sup>108</sup>

(4) Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen johtokunnan ja työvaliokunnan pöytäkirjoissa joulumerkkikodeista puhutaan paljon, mutta lähes yksinomaan operatiivisesta – hallinnon ja talouden – näkökulmasta. Tästä näkökulmasta laitokset olivat etenkin Savosen aikana kiistaton menestys. Joulumerkit tuottivat erittäin hyvin, ja merkit ja kodit toivat yhdistykselle paljon positiivista julkisuutta. Valtion suoraa tukea laitosten ylläpitämiseen ei saatu, mutta Raha-automaattiyhdistyksen tuki, joka 1950-luvulla oli 20 miljoonaa markkaa vuodessa ja 1960-luvulla hieman vähemmän, kompensoi tätä puutetta<sup>109</sup>. Joulumerkkikotien ylläpitäminen oli kuitenkin erittäin kallista, ja vuoden 1962 jälkeen niihin viitataan pöytäkirjoissa yhä useammin taloudellisena rasitteena. Toisaalta yhdistys tarvitsi joulumerkkikoteja. STVY:n varallisuus rakentui suurelta osin lahjoituksille, jotka oli kohdistettu nimenomaan käytännön tuberkuloosityöhön.

Tuberkuloositalanteen parantuessa käytännön tuberkuloosityötä tehtiin kuitenkin yhä vähemmän. 1960-luvun alkuun mennessä yhdistys käytti enemmän rahaa keuhkolääkäreiden tutkimustoiminnan tukemiseen kuin sosiaaliseen työhön. Joulumerkkikodit ja osuus Kiipulan kuntoussäätiössä olivat ainoat jäljellä olevat sosiaalisen työn muodot. Näistä joulumerkkikodit olivat ainoa lapsityön muoto, joten sekä joulumerkkien myyntilupa ja että yhdistyksen julkinen kuva oli tiukasti sidoksissa niihin.

Joulumerkkikodeista keskustellaan hoitotavoitteiden toteutumisen näkökulmasta johtokunnan kokouspöytäkirjoissa vain kerran, Anttolaisen väitöskirjan julkaisemisen jälkeen. Johtokunta arvioi, että laitokset olivat olemassaolonsa aikana pelastaneet tuberkuloosikuolemalta 40 lasta. Menestyksen mittaamista vaikeutti se, että tutkimuksessa esitetyt arviot siitä, kuinka suurella todennäköisyydellä vauva kuoli tuberkuloosissa ympäristössä, vaihtelivat suuresti (8–81 %). Johtokunta ei ainakaan tässä yhteydessä pohtinut, missä määrin laitosepidemioiden ennen vuotta 1954 aiheuttama ylikuolleisuus kenties kumosi saavutetun hyödyn. Eristämisen mahdollisista kielteisistä psykososiaalisista vaikutuksista ei myöskään keskusteltu.<sup>110</sup>

### Kritiikki, jota ei koskaan tullut

Vaikka ekspositiovauvojen laitoseristys ei ollut leimallisesti suomalainen tuberkuloosin torjunnan tai pediatrien tuberkuloosityön muoto, se sai Suomessa monessakin suhteessa poikkeuksellisen aseman. Se käynnistettiin poikkeukselli-

106. Anttolainen 1972, 40–41.

107. Mäki 2003a; Mäki et al. 2003a; Mäki et al. 2003b; Veijola et al. 2003; Veijola et al. 2004; Veijola et al. 2008.

108. Veijola et al. 2008, 16.

109. Johtok. pk. 29.9.1961 § 4 ja liite 2: Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistykseltä valtionvarainministeriölle 23.5.1961; Johtok. pk. 22.4.1963, liite 1: Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen toimintakertomus vuodelta 1962, 3.

110. Johtok. pk. 1.11.1972 § 31.

sen myöhään, sitä harjoitettiin poikkeuksellisen johdonmukaisesti (eristäminen välittömästi syntymän jälkeen, pitkä hoitoaika, erillinen instituutio omine hoitajineen, ei lainkaan fyysistä kontaktia vanhempiin), siihen suhtauduttiin poikkeuksellisen positiivisesti ja se jatkui poikkeuksellisen myöhään. On helppo nähdä, miksi tällaisen instituution perustamiseen päädyttiin 1930-luvulla ja maan sodanjälkeiset olosuhteet huomioon ottaen melko helppo ymmärtää, miksi siihen investoitiin niin voimakkaasti vielä 1950-luvullakin. Sen sijaan on vaikeampi nähdä, miksi toiminta jatkui 1970-luvulle saakka. Muualla Länsi-Euroopassa vastaavat laitokset olivat joutuneet kritiikin kohteeksi 1930-luvulla ja suljettu viimeistään 1950-luvulla.<sup>111</sup>

Myös suomalaisessa 1960-luvun yhteiskunnassa oli virtauksia, jotka olisivat periaatteessa voineet kyseenalaistaa vauvojen suhteellisen pitkäaikaisen eristämisen tarkoituksenmukaisuuden. Tuberkuloositilanne oli edeltävän vuosikymmenen aikana radikaalisti muuttunut: tuberkuloosikuolleisuus oli romahtanut ja sairastuvuus laskenut merkittävästi, tautiin oli olemassa tehokkaita lääkkeitä, joita käytettiin myös profylaktisesti, ja väestö oli kattavasti rokotettu. Muutoksia oli tapahtunut myös psykologisessa ajattelussa: näkemys varhaislapsuuden kiintymyssuhteiden ratkaisevasta merkityksestä oli lyönyt läpi kehityspsykologiassa ja vaikutti myös lastensuojelun käytäntöihin. Monet yksilönvapauksia rajoittaneet terveydenhuollon säädökset ja käytännöt (pakkosterilisaatio, tahdonvastainen hoito, eugeeniset abortit) olivat joutuneet kritiikin kohteeksi. Mikään näistä virtauksista ei kuitenkaan suoraan koskettanut joulumerkkiko-

teja. Kielteistä julkisuutta, joka oli monessa maassa vaikuttanut vastaavien laitosten lakkauttamiseen, ei Suomessa koskaan esiintynyt.

**Abstract: "The most effective child protection and tuberculosis work imaginable": Christmas Seal Homes as part of the Finnish anti-tuberculosis campaign (1936–1973)**

During the first decades of the 20<sup>th</sup> century, children became a major target group for anti-tuberculosis campaigns. In Finland, priority was given to protecting tuberculosis-threatened children from exposure to infection. In 1933, an expert committee set up by the Finnish Anti-Tuberculosis Association (FATA) recommended the founding of special, expert-run nursing institutions for new-born babies of tuberculous mothers. Although not completely without foreign precedents, the suggested solution must be regarded as radical. Internationally, tuberculosis-exposed infants were usually placed with foster families while prophylactic institutional care was reserved for older children. Christmas Seal Homes, as these institutions were called, operated between 1936 and 1973, nursing over 5 000 tuberculosis-exposed babies. The homes were founded and run by FATA. This paper charts the background factors and the more immediate decisions leading to the founding of these institutions; it outlines their life span, distinguishing three major phases; it discusses their public image and posthumous reputation; and it suggests that the assessment regarding their success or failure is dependent on whether one approaches the matter from the point of view of tuberculosis control, of somatic wellbeing more generally, of the potential psychosocial repercussions of early parental separation, or from a purely operational point of view.

Keywords: anti-tuberculosis campaigns, children, Christmas Seal Homes, Finland, 20<sup>th</sup> century

111. Ryymin 2008, 357, 359, 363, 361–362. – *Nyt julkaistu Heini Hakosalon artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Kimmo Elo ja Olli Kleemola

# Verkostoanalyysi historiallisten aineistojen eksploratiivisena analyysimenetelmänä: Esimerkkinä sotavalokuvat<sup>1</sup>

**K**immo Elon ja Olli Kleemolan artikkeli havainnollistaa esimerkinomaisesti sosiaaliseen verkostoanalyysiin perustuvien tutkimusmenetelmien hyödyntämismahdollisuuksia historiallisten aineistojen eksploratiivisessa tutkimuksessa. Artikkelin primääriaineistona toimii otos kansallissosialistisen Saksan armeijan (*Wehrmacht*) propagandakomppanioiden Suomen alueella ottamista virallisista propagandakuvista. Analyysitulokset osoittavat, miten digitaalisten tutkimusmenetelmien avulla on mahdollista sekä ”louhia” aineistosta esiin uutta, relevanttia informaatiota että esittää tietoa uudella tavalla.

Viimeisten parinkymmenen vuoden aikana Internetin eksponentiaalinen kasvu ja digitaalisen maailman tunkeutuminen lähes kaikille inhimillisen toiminnan alueille on johtanut myös tutkimusaineistojen digitalisoitumiseen. Tällä hetkellä, hieman arvioista riippuen, 70–90 prosenttia uudesta informaatiosta syntyy Internetissä ja on siten lähtökohtaisesti digitaalista. Kun tähän di-

gitalisoitumiskehitykseen yhdistetään eri puolilla maailmaa käynnissä olevat tai jo valmistuneet historiallisten aineistojen (asiakirjat ja dokumentit, virallislähteet, kirjat, valokuvat ynnä muut) digitalisointihankkeet, digitaalisten ihmistieteiden menetelmät näyttäisivät olevan yhä relevantimpia myös niille tutkijoille, joiden käyttämät aineistot ovat syntyneet kauan ennen ensimmäistä tietokonetta. Samalla kehitys avaa tutkijoille uusia mahdollisuuksia, kun aiemmin kalliiden ja työläiden arkistoverailujen takana olleet aineistot ovat yhden tai kahden hiiren klikkauksen päässä.

Viime vuosien aikana ”digitaalisten ihmistieteiden” nimellä kulkeva tutkimussuuntaus on kasvattanut suosiotaan myös historian tutkijoiden parissa. Vaikka tutkimussuuntauksen määritelmä on edelleen osin kiistelty, digitaalisten ihmistieteiden voidaan laajasti ymmärrettyä katsoa pyrkivän sekä soveltamaan että kehittämään tietokoneavusteisia ja -pohjaisia analyysimenetelmiä ihmistieteille ominaisten kysymys- ja ongelmanasettelujen tutkimuksessa. Vaikka digitaaliset ihmistieteet käsitteenä onkin nuori ja vasta viimeisen vuosikymmenen aikana vakiintunut, sen juuret ovat tietokoneavusteisen tutkimuksen pitkässä traditiossa. Siinä missä historioitsijat ovat vasta vähitellen alkaneet löytää ja soveltaa digitaalisia tutkimusmenetelmiä, kielitieteet ja kulttuurintutkimus omaavat pitkän digitaalisen tradition.<sup>2</sup>

1. Kiitämme artikkelin käsikirjoituksen arvioitsijoita arvokkaasta palautteesta. Kiitämme myös Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineen harjoittelijaa Saska Heinoa hänen avustaan artikkelissa käytetyn aineiston valmistelussa.

2. Ymmärrettävistä syistä digitaalisiin ihmistieteisiin tieteenalana liittyvät keskustelut keskittyvät vahvasti digitaalisiin foorumeille, mikä osaltaan vaikeuttaa kokonaiskuvan hahmottamista. Anna Haverinen ja Jaakko Suominen ovat tuoreessa katsausartikkelissaan koonneet ansiokkaasti yhteen kansainvälistä keskustelua digitaalisen humanismin ympärillä sekä pohtineet digitaalisen humanismin suhdetta ”perinteiseen” humanismiin. Ks. Anna Haverinen & Jaakko Suominen, Koodaamisen ja kirjoitta-

Dosentti, VTT Kimmo Elo on Turun yliopiston poliittisen historian ja Åbo Akademin saksan laitoksen yhteinen yliopistonlehtori. Sähköposti: kimmo.elo@utu.fi. VTM Olli Kleemola työskentelee Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineen tohtorikoulutettavana. Sähköposti: owklee@utu.fi.

Tämän artikkelin kirjoittajat katsovat digitaalisten ihmistieteiden – jonka sateenvarjon alle sijoitamme humanistien ohella myös yhteiskuntatieteet – menetelmien avaavan historiantutkimukselle aiempaa parempia mahdollisuuksia eksploraatiivisen tutkimuksen tekemiseen. Eksploraatiivisella tutkimuksella tarkoitamme tutkimusta, jonka tavoitteena on kehittää uusia tapoja lähestyä olemassa olevia aineistoja uusien kysymysten, näkökulmien ja tutkimusalueiden löytämiseksi.<sup>3</sup> Tämän ajatuksen mukaisesti artikkelimme tavoitteena on osoittaa esimerkinomaisesti, miten sosiaaliseen verkostanalyysiin (engl. *social network analysis*, SNA) perustuvia tutkimusmenetelmiä voidaan hyödyntää historiallisten aineistojen eksploraatiivisessa tutkimuksessa. Artikkelin empiirisenä aineistona käytämme kansallissosialistisen Saksan armeijan *Wehrmachtin* propagandakomppanioiden Suomen alueella ottamia virallisia propagandakuvia (N=215), jotka on arkistoitu osana toisen maailmansodan aikaisen Scherl-kuvatoimiston kokoelmaa.

Artikkelissa oleva aineisto on lukumääräisesti vähäinen, sillä se on valittu ensisijaisesti menetelmäteknisistä syistä. Artikkelin ensisijaisena tavoitteena on havainnollistaa digitaalisten tutkimusmenetelmien soveltuvuutta myös sellaisten historiallisten aineistojen tutkimiseen, joiden valmistelu analyysiä varten edellyttää ainakin kohtuullisessa määrin tutkijan omaa käsityötä ennen kuin analyysissä voidaan hyödyntää digitaalisia tutkimusmenetelmiä. Anna Haverisen ja Jaakko Suomisen katsauksessaan hahmotteleman nelikentän mukaisesti katsomme artikkelimme suhteen digitaalisuuteen olevan yhtäältä tekemistä ja kehittämistä painottava, toisaalta välineellinen<sup>4</sup>. Ensimmäinen siksi, että artikkelimme keskiössä ovat historiallisista lähteistä muodostettavien määrällisten digitaalisten aineistojen analyysitavat ja näiden soveltuvuuden arviointi. Jälkimmäinen puolestaan siksi, että sovellamme digitaalisia analyysivälineitä sekä löytääksemme uusia näkökulmia aineistoon

(eksploraatiivisuus) että rakentaaksemme menetelmiä hyödyntämällä tietynlaista sotahistoriallista tulkintaa aineistomme pohjalta. Artikkelimme punaisena lankana on siten ajatus, jonka mukaan tutkimusmenetelmillä on olennainen vaikutus siihen, millaista tietoa aineistosta on ylipäätään mahdollista saada esille ja millaisia tulkintoja aineistosta voidaan esittää. Toisin sanoen se, *miten* katsomme vaikuttaa olennaisesti siihen, *mitä* näemme. Digitaaliset ihmistieteet tutkimusalana kehittää ja tarjoaa uusia välineitä katsoa materiaaleja ja siten vaikuttaa olennaisesti siihen, miten aineistojamme katsomme – ja siten luonnollisesti vaikuttaa myös siihen, mitä me aineistoissamme ja niiden avulla näemme.

Artikkelin aluksi esittelemme tarkemmin käytettävän empiirisen aineiston sekä tutkimusmenetelmänä sovellettavan historiallisen verkostanalyysin. Kolmas alaluku koostuu itse analyysistä, jonka puitteissa tarkastelemme sotakuvakorpuksen temaattista rakennetta sekä havainnollistamme, miten metatietoihin<sup>5</sup> liittyviä tietoja voidaan hyödyntää verkostanalyysiin tukeutuvassa sisällöntutkimuksessa. Artikkelin lopuksi pohdimme saatuja tuloksia ja niiden merkitystä laajemmin digitaalisten ihmistieteiden kontekstissa.

---

misen vuoropuhelu? Mitä on digitaalinen humanistinen tutkimus. *Ennen ja Nyt* 19.5.2015, <http://www.ennenjanyt.net/2015/02/koodaamisen-ja-kirjoittamisen-vuoropuheluita-on-digitaalinen-humanistinen-tutkimus/> (01.06.2015).

3. Anne Burdick, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todd Presner & Jeffrey Schnapp, *Digital Humanities*. The MIT Press 2012.

4. Ks. tark. Haverinen & Suominen 2015.

5. Metatiedolla, jonka synonyymeinä käytetään usein termejä metadata, liitännäistieto tai kuvailutieto, tarkoitetaan kuvailevaa ja määrittävää lisätietoa. Tämä "tieto tiedosta" pyrkii standardisoimaan eri tietoyksiköiden käsittelyä luomalla kaikille samaan tietokokoelmaan kuuluville tiedoille yhtenäiset lisätiedot. Esimerkkejä metatiedosta ovat esimerkiksi CD-levyihin liittyvät kuvailutiedot (levyn nimi, esittäjä, julkaisuvuosi) tai kirjastotietokantojen teostietoihin sisältyvät (tekijä, julkaisija, painos, asiasanat).



Kuva 1. Esimerkki aineistoon sisältyvästä kuvamateriaalista. Kuvassa skannaamalla digitalisoidun valokuvan etupuoli. Lähde: Bundesarchiv, Bild 183, B13382.

### Sotavalokuvat aineistona

Artikkelin primaariaineisto koostuu saksalaisesta, Suomeen liittyvästä sotapropagandakuva-aineistosta. Analysoitavat Saksan sodanaikaisten propagandayksiköiden (*Propagandakompanie*, lyh. PK) ottamat kuvat ovat peräisin Scherl-kuvapalvelun kuva-arkistosta, jota säilytetään Saksan liittoarkistossa (*Bundesarchiv*) arkistotunnuksella "Bild 183". Scherl-kuvapalvelun perusti vuonna 1883 saman niminen kustantamo, ja se ehti vuoteen 1945 mennessä koota noin 1,2 miljoonan kuvan arkiston. *Bundesarchivin* Scherl-kokoelmaan sisältyy alkuperäisvedokset kaikista noin 300 000 PK-kuvasta, joista noin 15 000–20 000 on otettu itärintamalla. Vuonna 1945 arkisto, joka Berliinin pommitusten vuoksi oli hajasijoitettuna, joutui osin amerikkalaisten ja osin neuvostoliittolaisten sotasaaliiksi. Neuvostoliiton sotasaaliiksi saama suurempi osa arkistoa

luovutettiin myöhemmin DDR:lle, missä se muodosti tärkeän osan *Zentralbild*-kuvapalvelun arkistoa. Viimeksi mainittu oli vuodesta 1956 lähtien osa *Allgemeiner Deutscher Nachrichtenagentur* (ADN) -uutistoimistoa. Kuvapalvelu ajautui Saksojen yhdistymisen jälkeen konkurssiin, jolloin kuva-aineisto siirrettiin *Bundesarchivin* haltuun.<sup>6</sup> Amerikkalaisten sotasaaliiksi saama osa puolestaan on nykyään *Süddeutscher Verlag* -kustantamon hallussa, eikä kyseistä aineistoa luovuteta tutkimuskäyttöön kuin poikkeustapauksissa.

Tässä artikkelissa analysoitavat Bild 183 -kokoelman kuvat on luokiteltu aihepiireittäin. Artikkelissa analysoitavat kuvat (N=215) olemme

6. Rainer Hofmann, Das Bildarchiv der früheren DDR-Nachrichtenagentur ADN. *Mitteilungen aus dem Bundesarchiv* 1 (1993), 23–25.



~~Weitere Anträge im Vorrat~~ 13382

Salla

**GX 1939 Nord-Rußland**

207-37

<b>Stammabzug</b> darf nicht aus dem Hause	<b>Leihweise</b>
	Auth. Rechte <input checked="" type="checkbox"/> Neg. Ersch.
An der Sowjetfront. Nach der Eroberung des stark befestigten Salla durch deutsche Truppen. Spuren der hartnäckigen Kämpfe im Vorgelände. PK - Aufnahme: Kriegsbericht: Matthiassen (Soh) 7125-41 "Fr" "Fr. OK." Juli 41 B 13382	
P. K. - Bild! Vorgeschoben: Urhebervermerk	<b>Scherl Bilderdienst</b> Berlin SW 68

Kuva 2. Esimerkki aineistoon sisältyvästä kuvamateriaalista. Kuvassa skannaamalla digitalisoidun valokuvan taustapuoli, jossa näkyy kuvavedoksen taustalle liimattu "saateliuska" (Bildbegleitzettel), josta käyvät ilmi kuvan ottoajankohta, kuvaa-ajan nimi, kuvateksti ja sensuurimerkinnot. Lähde: Bundesarchiv, Bild 183, B13382.

valinneet aineistosta laajan temaattisen otannan perusteella käymällä läpi ne tema-alueet, joiden oletimme kytkeytyvän Suomeen. Otannan ensimmäisessä vaiheessa kävimme läpi ne kuvat, jotka *Bundesarchivin* aineistoluokittelun mukaan on otettu itärintamalla. Näiden joukosta poimimme otannan toisessa vaiheessa sellaiset kuvat, jotka alkuperäisten kuvatekstien sisältämien paikanmääritysten perusteella sijoittuivat Suomen alueelle. Käytimme valinnassa paikanmääreitä, jotka viittasivat itsestään selvästi vuoden 1939 rajojen sisällä sijainneisiin paikkakuntiin (Helsinki, Petsamo, Salla, Viipuri), mutta myös viittauksia laajempiin alueisiin kuten Pohjois-Suomeen. Esimerkki tutkimusaineistoon sisältyvästä alkuperäisestä kuvamateriaalista on esitetty oheisissa kuvissa (Kuva 1 ja 2).

### Historiallinen verkostanalyysi tutkimusmenetelmänä

Historiantutkimuksessa kiinnostus kohdistuu useimmiten asioiden, tapahtumien, ilmiöiden ja ihmisten välisiin vuorovaikutussuhteisiin, näistä muodostuviin kokonaisuuksiin sekä vuorovaikutusrakenteessa ajan mukana tapahtuviin muutoksiin. Erityisesti viime vuosien aikana sosiaaliseen verkostanalyysiin perustuva historiallinen verkostanalyysi on lisännyt suosiotaan myös historiantutkijoiden keskuudessa ja siten osataan vahvistanut digitaalisten tutkimusmenetelmien asemaa. Historiallista verkostanalyysiä on sovellettu lähinnä välineellisistä lähtökohdista, kun menetelmää on hyödynnetty erilaisten historiallisten vuorovaikutusverkostojen analysoinnissa ja graafisessa esittämisessä (visuali-

sointi).<sup>7</sup> Historiallisen verkostoaalyysin voi-  
daankin nähdä tuoneen historiantutkimukseen  
uuden tavan hahmottaa ja analysoida toimijoi-  
den (ihmiset, asiat, valtiot ja niin edelleen) väli-  
siä suhteita ja vuorovaikutusta, näiden seurauk-  
sia sekä vuorovaikutussuhteiden merkitystä laa-  
jemmalle tapahtumahistorialle.

Verkostoaalyysin formaalina perustana on  
graafiteoria, jonka mukaan verkostolla tarkoite-  
taan pisteistä (*nodes, vertices*) ja niitä yhdistävi-  
stä viivoista (*edges*) muodostuvaa kuviota eli  
graafia, jolla on tietty rakenne eli topologia.<sup>8</sup> Sekä  
pisteisiin että viivoihin voidaan liittää niiden  
ominaisuuksia tarkentavia määreitä (attribuu-  
tit), joita voidaan edelleen hyödyntää varsinai-  
sessa analyysissä. Verkoston eri osia tällä tavoin  
rikastamalla verkostoa ja sen rakennetta on  
mahdollista tarkentaa vastaamaan mahdolli-  
simman hyvin kohteena olevaa ilmiötä.

Vaikka verkostojatteluun juuret ulottuvat  
aina 1800-luvun loppupuolelle<sup>9</sup>, vasta tietokonei-  
den yleistyminen ja erityisesti niiden laskentate-  
hon kasvu sekä verkostojen graafiseen esittämi-  
seen eli visualisointiin tarkoitettujen helppo-  
käyttöisten ohjelmistojen tarjonnan laajenemi-  
nen on lisännyt humanististen ja yhteiskuntatie-  
teiden kiinnostusta verkostoaalyysiä kohtaan.  
Kehitystä ovat tukeneet ne tietoteknisesti orien-  
toituneet digi-ihmistieteilijät, jotka ovat pyrki-  
neet räätälöimään perinteisen verkostoaalyysin  
menetelmiä soveltumaan paremmin ihmis-  
tieteille relevanttien kysymysten tutkimiseen.<sup>10</sup>  
Tieteenalan erityispiirteet huomioiden ei liene  
kovinkaan yllättävää, että suurin kiinnostus on  
kohdistunut tekstiaineistojen kannalta relevant-  
tien tutkimusmenetelmien – esimerkiksi teks-  
tinlouhinta tai semanttinen analyysi – edelleen  
kehittämiseen.

Tässä yhteydessä on syytä korostaa, että vaika  
verkostoaalyysi menetelmänä analysoi, mal-  
lintaa ja visualisoi tutkimusaineistoon sisältyviä  
vuorovaikutussuhteita, tutkimuskohteen itses-  
sään ei tarvitse (mutta se toki voi) olla verkosto.  
Monissa tutkimuksissa verkostoaalyysiä sovel-

letaan samalla eksploratiivisella perusajatuksel-  
la kuin tässä artikkelissa eli sovelletaan verkos-  
toaalyysimenetelmiä aineistossa piilevien yhteyksien löytämiseksi, analysoimiseksi ja graafiseksi esittämiseksi. Vaikka tämä toki edellyttää aineiston valmistelua muuttamalla aineisto verkostoaalyysin edellyttämään määrälliseen muotoon sekä mahdollisesti aineiston rikastamista muista lähteistä saaduilla aineistoilla, aineistoon sisältyvien suhteiden analysoinnin tulisi tapahtua soveltamalla verkostoaalyysimenetelmiä.

Artikkelin aineisto valmisteltiin analyysiä varten erottamalla kuvien metatiedoista kaksi kokonaisuutta. Ensinnäkin alkuperäiset saksankieliset kuvatekstit käännettiin ja niistä muodostettiin oma taulukko. Tämän jälkeen taulukon teksti prosessoitiin tarkoitusta varten laaditun Python-ohjelman avulla<sup>11</sup>, joka erotti kuvateksteistä yksittäiset sanat ja palautti ne perusmuotoonsa (*stemming*). Saatu sanalista käytiin lo-

7. Viime vuosien aikana historiallista verkostoaalyysiä on käytetty mm. natsihallinnon aikana maanpakoon läheneiden taiteilijoiden välisten verkostojen, talouseliitin verkostoitumisen, keskiaikaisten kauppiassukujen, kylmän sodan aikaisten tiedusteluverkostojen tai historiallisten tekstien sisäisten tai kirjoitusten välisten yhteyksien tutkimuksessa. Kattava ja ajantasainen bibliografia historiallista verkostoaalyysiä soveltavista tutkimuksista on luettavissa kansainvälisen *Historical Network Research* -tutkimusverkoston sivuilta, <http://historicalnetworkresearch.org/bibliography/> (02.06.2015).

8. Hyvänä johdatuksena graafiteoriaan ks. Keijo Ruohonen, *Graafiteoria*. Tampereen teknillinen yliopisto 2013, <http://math.tut.fi/~ruohonen/GT.pdf> (1.10.2015). Verkostojatteluista ja verkostoaalyysista laajemmin ks. esim. Christina Prell, *Social Network Analysis. History, theory and methodology*. SAGE 2012; Kai Eriksson (toim.) *Verkotot yhteiskuntatutkimuksessa*. Gaudeamus 2015.

9. Ks. Eriksson (toim.) 2015.

10. Hyvänä katsauksena tähän kehitykseen ks. Barbara Schultz-Jones, Examining information behavior through social networks. An interdisciplinary review. *Journal of Documentation* 66:4 (2009), 592–631.

11. Python-ohjelmointikieli on laajalle levinnyt, monipuolinen ja melko helposti opittavissa oleva ohjelmointikieli. Hyvä johdatus Python-kieleen ks. esim. <https://www.cs.tut.fi/~jkorpela/python/> (16.9.2015).

puksi manuaalisesti läpi ja lopulliseen analyysiin poimittiin ne asiasanat, jotka arvioimme mukaan olivat keskeisimmät kuvien sisällön tematiikan kannalta. Tämä oli välttämätöntä asiasanajoukon koon rajaamiseksi sekä irrallisten asiasanojen analyysiin aiheuttaman taustakohinan minimoimiseksi. Kuvateksteihin perustuvan asiasanaluettelon lisäksi laadimme toisen asiasanaluettelon, joka perustui kuvien manuaaliseen tarkasteluun ja sen pohjalta toteutettuun kuvien asiasanoittamiseen. Tämän menettelyn tavoitteena oli luoda edellytykset arvioida alkuperäisiin kuvateksteihin sisältyvien asiasanojen luotettavuutta tietokoneavusteisissa analyysissä. Toiseksi kuvien metatiedoista kerättiin tiedot kuvien ottopaikoista niiden kuvien osalta, joiden kohdalla kuvauspaikka oli yksilöity. Nämä paikatiedot rikastettiin kuvauspaikkojen sijaintikoordinaateilla aineiston maantieteellisen projisoinnin mahdollistamiseksi.<sup>12</sup>

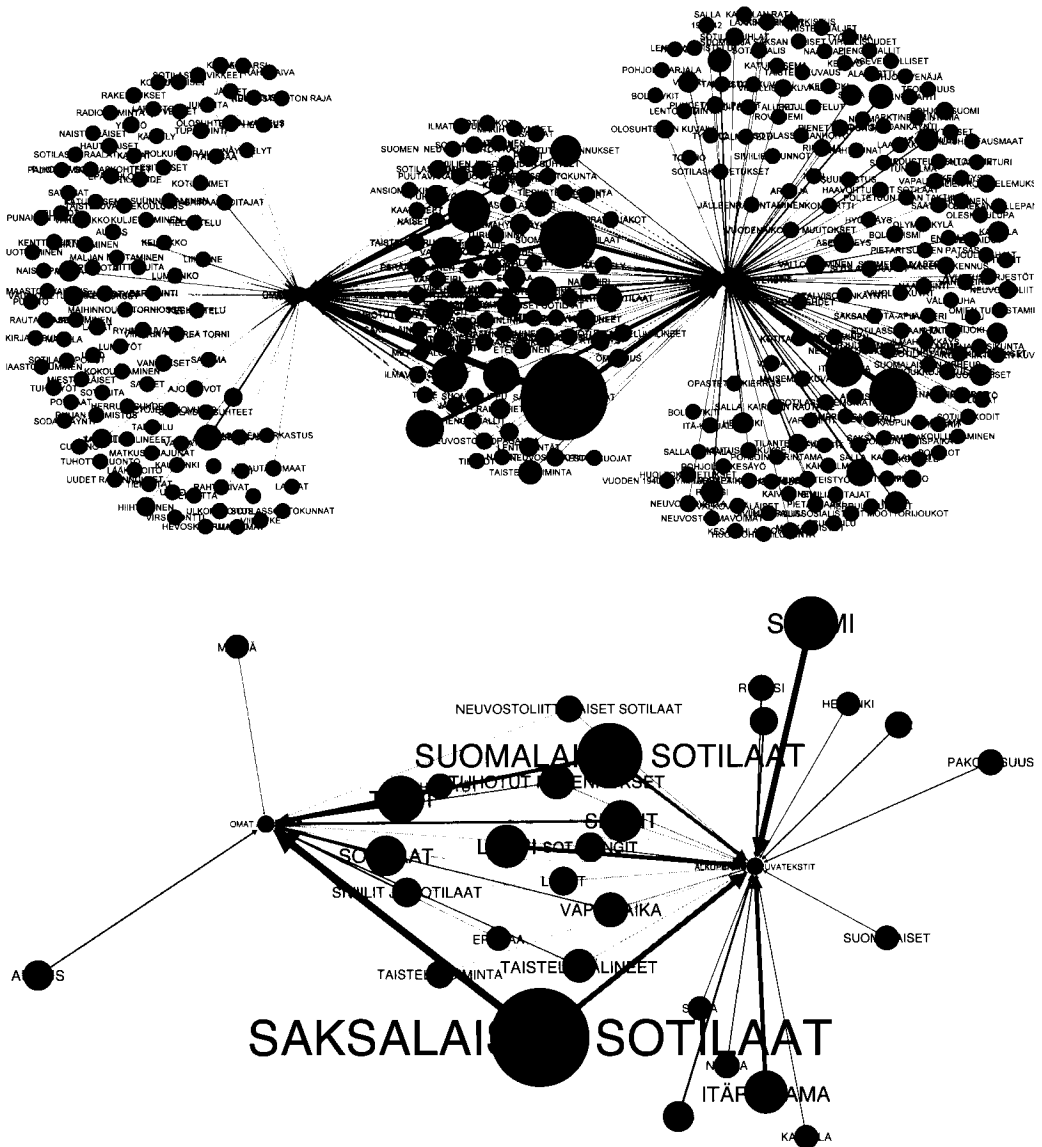
### Sotavalokuvien verkostanalyysi

Seuraavassa analysoimme sotakuvakorpuksesta kerättyä metadattaa kolmesta eri näkökulmasta. Analyysin tavoitteena on osoittaa, millä tavoin historiallista verkostanalyysiä voidaan hyödyntää eräänlaisena laadullisen sisällönanalyysin laajennoksena, jonka avulla on mahdollista havainnoida, analysoida ja visualisoida aineistoon sisältyviä piileviä rakenteita. Analyysimme punaisena lankana ovat aineistoa eri näkökulmista kuvaavat visualisoinnit, jotka samalla tiivistävät ja esittävät graafisesti aineistosta esiin louhittua tietoa. Verkostanalyysissä juuri verkoston graafinen esittäminen vaikuttaa hyvin vahvasti siihen, millä tavoin tutkija ylipäättään voi havainnoida aineistoon sisältyviä piirteitä. Kaikki visualisoinnit perustuvat erityisten visualisointimallien (*layout*) käyttöön, joista kaikki painottavat hieman eri tekijöitä verkoston graafiseksi esittämiseksi ja siten tuottavat *samasta* datasta *erilaisia* verkostoja. Verkostanalyysit ja -visualisoinnit on toteutettu Gephi-verkostanalyysiohjelmistolla.<sup>13</sup>

Aloitamme tarkastelun vertailemalla alkupe-  
räsistä kuvateksteistä poimittuja asiasanoja manuaalisesti laadittuun asiasanoitukseen sen arvioimiseksi, kuinka luotettavina tiedonlähteinä kuvatekstejä voidaan pitää. Alkuperäisistä kuvateiedoista poimittiin yhteensä 257 asiasanaa, kun taas manuaalisessa luokittelussa käytettiin yhteensä 203 asiasanaa eli lukumääräisesti arviotuna asiasanajoukot ovat melko samankaltaiset. Kun asiasanat yhdistetään kuvakorpuksen, asiasanoitusten välillä vallitsevat erot tulevat selkeästi näkyviin (Kuva 3, graafi (a)). Oma graafimme rakentuu kahden poolin – *Alkuperäiset kuvatestit* ja *Omat asiasanat* – ympärille, joiden väliin jäävälle alueelle sijoittuvat ne asiasanat, jotka esiintyvät sekä alkuperäisissä kuvateksteissä että manuaalisesti laaditussa asiasanoituksessa. Graafissa asiasanoja esittävän solmun koko on suoraan suhteessa kyseisen asiasanan esiintymismäärään eli mitä suurempi solmu on

12. Paikannimien sijaintitietojen keräämisessä hyödynnettiin Internetin hakukoneiden ohella maanmittauslaitoksen avoin paikkatieto -palvelua, <http://www.paikkatietoikkuna.fi/web/fi/avoin-paikkatieto> (16.9.2015) sekä nimistön kyselypalvelua, <http://www.maanmittauslaitos.fi/aineistot-palvelut/rajapintapalvelut/nimiston-kyselypalvelu-wfs> (15.9.2015).

13. Gephi on avoimeen lähdekoodiin perustuva ilmainen, käyttöjärjestelmästä riippumaton ohjelmisto, joka tarjoaa kohtuullisen hyvät välineet erityisesti verkostojen graafiseksi esittämiseksi. Gephi on saavuttanut laajan käyttäjäkunnan etenkin ihmistieteiden parissa, mihin pääsyyntä lienee ohjelman helppokäyttöisyys sekä kohtuullisen hyvä laajennettavuus nk. plugin-sovellusten avulla. Ohjelma on ladattavissa ilmaiseksi projektin kotisivuilta, <http://gephi.github.io/> (9.10.2015). Ks. myös Mathieu Bastian, Sebastian Heymann, & Mathieu Jacomy, *Gephi. An open source software for exploring and manipulating networks*. International AAAI Conference on Weblogs and Social Media 2009, <http://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/09/paper/view/154> (3.6.2015). Sosiaaliseen verkostanalyysiin perustuvalla tutkimuksella on kuitenkin tarjolla myös lukuisia muita sovelluksia, joten menetelmästä kiinnostuneen lukijan kannattaa perehtyä myös muihin tarjolla oleviin vaihtoehtoihin. Kattava lista sovelluksista ks. esim. <http://www.gmw.rug.nl/~huisman/sna/software.html> (3.6.2015).



Kuva 3. Kuvatekstien asiasanat vs. manuaalisesti laaditut asiasanat (modularisoitu, layout: Yifan Hu<sup>14</sup>): (a) kaikki ja (b) vähintään kymmenen kertaa esiintyvät asiasanat.

kooltaan, sitä useammin se esiintyy asiasanakorpuksessa. Vastaavasti asiasanaa ja kuvakorpusta edustavien poolien välinen viiva on sitä paksumpi, mitä useammin asiasanaa on käytetty joko kuvateksteissä tai manuaalisessa asiasanoituksessa. Graafissa käytetty väritys puolestaan pyrkii havainnollistamaan asiasanojen ensisijaista

käyttöympäristöä. Punaisella on esitetty ne asiasanat, jotka liittyvät vahvemmin alkuperäisiin kuvateksteihin, turkoosilla puolestaan on esitetty ne asiasanat, jotka liittyvät vahvemmin manuaaliseen asiasanoitukseen. Esimerkkeinä voidaan nostaa esille molemmissa ryhmissä esiintyvät asiasanat ”lappi” ja ”saksalaiset sotilaat”,

joista ensimmäinen kytkeytyy vahvemmin alkuperäisiin kuvateksteihin, jälkimmäinen manuaaliseen asiansanoitukseen.

Hyödyntämällä verkostometriikkaa eli joko verkostoon itseensä tai sen osiin liittyviä tunnuslukuja, graafista voidaan suodattaa esiin tai pois analyysin kannalta relevantteja elementtejä. Esimerkinomaisesti olemme suodattaneet graafista pois ne asiansanat, jotka esiintyvät vähemmän kuin kymmenen (10) kertaa (Kuva 3, graafi (b)). Kuten voidaan havaita, useimmat jäljelle jääneistä asiansanoista ovat yhteisiä alkuperäisille kuvateksteille ja manuaaliselle asiansanoitukselle, mutta samalla voidaan havaita tiettyjen asiansanojen toistuvan ainoastaan alkuperäisissä kuvateksteissä. Suodatettu graafi antaa siis viitteitä siitä, että alkuperäisissä kuvateksteissä käytettiin myös asiansanoja, jotka eivät näyttäisi ainakaan suoraan liittyvän itse kuvaan tai sen aihepiiriin. Mikäli alkuperäiset kuvatestit olisivat pääosin vastanneet kuvien sisältöjä, eniten käytettyjen asiansanojen tulisi olla sellaisia, jotka esiintyvät sekä alkuperäisissä kuvateksteissä että manuaalisessa asiansanoituksessa.

Alkuperäisten kuvatekstien yksipuolisuutta selittää osaltaan se, että kuvilla on syntyajankohintaan ollut nimenomaan sotapropagandistinen funktio. Siten kuvaa katselevan henkilön huomio on kuvatekstin avulla haluttu kiinnittää tiettyyn, propagandan kannalta tärkeään asiaan, ja siten saada katsoja näkemään esitetty asia propagandistisesti oikeassa valossa. Kuvatekstillä onkin ollut kuvan katselijan huomion ohjaamisessa keskeinen rooli<sup>15</sup>. Siksi kuvatekstejä saatettiin jopa tietoisesti väärentää: jos kuvan esittäjä todellisuudessa ei sopinut yhteen saksalaisen propagandan kanssa, kuvan tulkintaa ohjattiin toisille urille uuden kuvatekstin avulla<sup>16</sup>. Tyypillistä propagandakuvien kuvateksteille oli myös tietty jargon, joka osaltaan selittää kuvatekstien yksipuolisuutta.

Toinen kuvatekstien perusteella tehdyn asiansanoituksen ja myöhemmän, kuvien tarkasteleluun perustuvan asiansanoituksen eroja selittävä

tekijä on kuvaajien tapa ottaa yksittäiskuvien sijaan sarjoja<sup>17</sup>. Näihin sarjoihin liitettiin monesti vain yksi kuvateksti, mistä syystä kuvateksti ei välttämättä korreloinut kaikkien sarjaan kuuluneiden kuvien kanssa. Hyvä esimerkki tästä sarjojen tekstitystavasta on puolustusvoimien Internet-kuva-arkistosta<sup>18</sup> hakulauseella ”Mannerheim AND Saksa” löydettävissä oleva kuvasarja vuodelta 1942, jonka kuvatekstinä on ”Mannerheim seurueineen matkalla Saksassa, tapaa Hitlerin ym.". Tämän sarjan kuviin kuuluu muun muassa Göringin Karinhalle-metsästysmajaa esittäviä otoksia (esim. SA-kuva nro. 93886), joihin kaikkiin em. kuvateksti siis liittyy.

Vaikka edellinen graafi toikin esille eri tavoin laadittujen asiansanoitusten eroja ja yhtäläisyyksiä, varsinaisen sisällönanalyysin kannalta kiinnostavampaa on analysoida kuviin liitettyjen asiansanojen välillä vallitsevia suhteita. Näiden niin kutsuttujen yhteisesiintymien (*co-occurrence*, suomeksi myös kollokaatiot) kautta on mahdollista päästä kiinni koko kuvakorpuksen kannalta keskeisiin asiansanoihin sekä analysoida kuvakorpuksen sisällä mahdollisesti olevia te-

14. Yifan Hu -layout perustuu pisteiden välisen ”vetovoiman” analysointiin ja pyrkii tiivistämään graafin vetovoimaisimpien pisteiden ympärille. Layout soveltuu erityisen hyvin suurten verkostojen visualisointiin, mutta sen idea tulee hyvin esille myös Kuvassa 3. Ks. tark. Yifan Hu, *Efficient and High Quality Force-Directed Graph*. 2007, [http://yifanhu.net/PUB/graph\\_draw\\_small.pdf](http://yifanhu.net/PUB/graph_draw_small.pdf) (3.6.2015).

15. Kuvatekstin merkityksestä lehdistökuvan tulkinnassa ks. Elina Heikkilä, *Kuvan ja tekstin välissä. Kuvateksti uutiskuvan ja lehtijutun elementtinä*. SKS 2006.

16. Susan Sontag, *Über Fotografie*. Fischer 1977; Jörn Glasenapp, *Vergangenheit und Zukunft. Wie fotografischer sinn entsteht*. *Fotogeschichte* 124 (2012), 5–12.

17. Organisaatioiltaan ja toimintatavaltaan saksalaisia vastineitaan muistuttaville suomalaisille tiedotuskompanioille annettiin useaan otteeseen ohjeita kuvata tapahtumia nimenomaan jatkuvina sarjoina yksittäiskuvien sijaan. Ks. esim. Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäskyt tiedotuskomppanioille, käsky n:o 38.

18. [www.sa-kuva.fi](http://www.sa-kuva.fi) (3.6.2015).

maattisia samankaltaisuuksia. Aiemmissä tutkimuksissa yhteisesiintymäverkostoanalyysiä on sovellettu etenkin aineistojen temaattisten rakenteiden ja niiden taustalla vaikuttavien tai niihin yhteydessä olevien tekijöiden löytämiseksi.<sup>19</sup> Taustalla on siten oletus, että yhteisesiintymät muodostavat sosiaalisten verkostojen kaltaisia vuorovaikutussuhteita, jotka auttavat havaitsemaan kuvien välillä vallitsevia temaattisia polkuja ja kuvakorpuksen temaattisia ”pakopisteitä”.

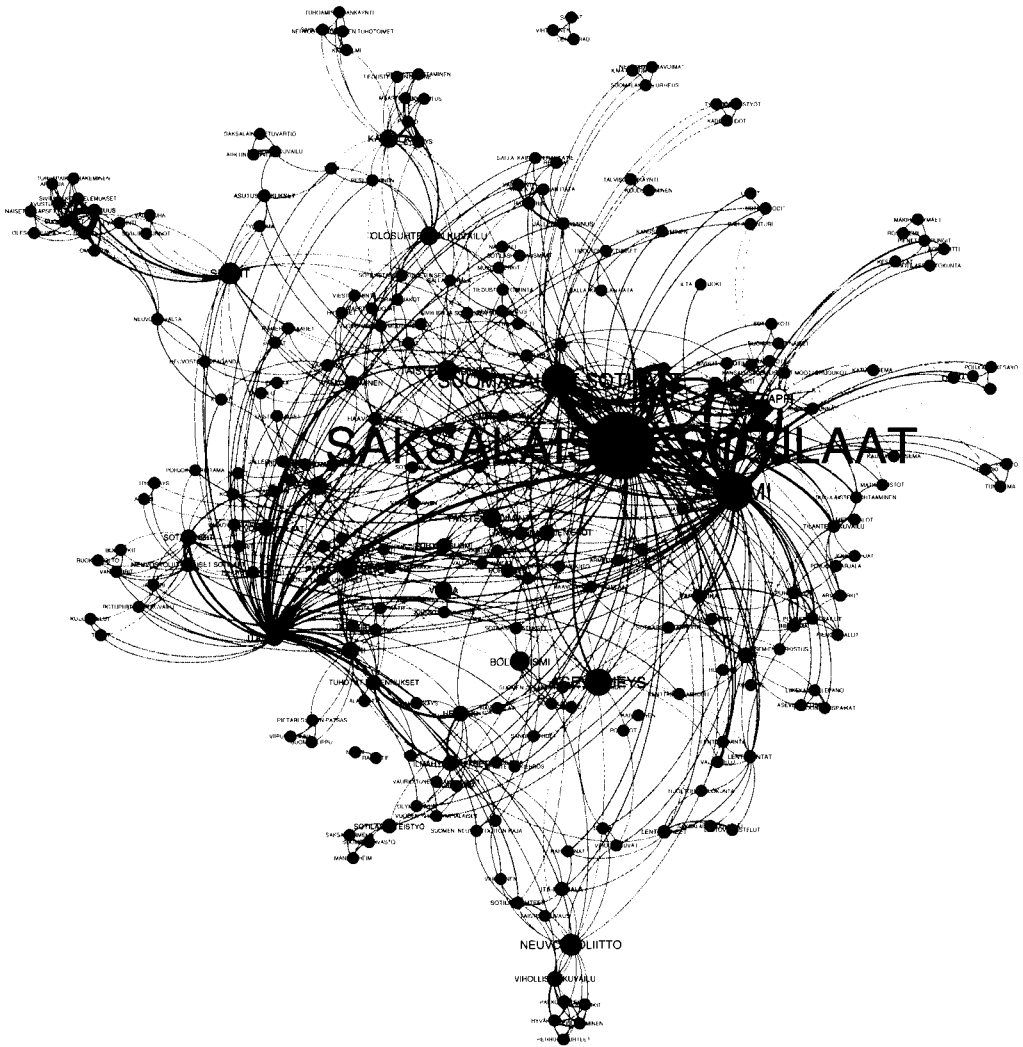
Tämän artikkelin empiirisenä aineistona käytettävän sotavalokuvakorpuksen muodostavien kuvien oletetaan siten muodostavan oman temaattisen tilansa, jonka pääsisältö on kiteytetyssä muodossa löydettävissä korpukseen liitetyistä asiasanoista. Tässä kohdin teemme oletuksen, että samoja asiasanoja on käytetty kuvaamaan samoja – tai ainakin samantyyppisiä – sisältöjä vastaavalla tavalla kuin esimerkiksi Internet-aineistoissa käytetään tageja<sup>20</sup>. Looginen seuraus tästä on, että mikäli kullekin kuvalle konstruoidaan yhteisesiintymämatriisi, tematiikaltaan samantyyppisten kuvien yhteisesiintymämatriisien voidaan olettaa olevan samankaltaisia. Koska kuvien yhteydessä käytettyjen asiasanojen joukko on rajallinen, oletamme verkostoanalyysin löytävän materiaalista temaattisia polkuja eli keskeisiä avainsanoja, jotka toimivat linkeinä korpukseen kuuluvien kuvien välillä ja siten paljastavat tematiikalta samankaltaisia kuvajoukkoja.

Yhteisesiintymäverkostojen konstruoinnin toteutimme sen ajatuksen mukaisesti, että kukin kuvakorpuksen kuvista muodostaa oman temaattisen tilansa. Näin ollen kuvan metatietoihin liittyvien asiasanojen voidaan olettaa kuvaavan kuvan yhdistettyä temaattista tilaa, jolloin kytkemällä kuvaan liittyvät asiasanat toisiinsa pareittain konstruoidaan kuvan sisältöä kuvaavia käsittepareja. Loimme avainsanaparit kaikkien avainsanojen kesken, kuitenkin siten, ettei kaksi avainsanaa voi saman kuvan kohdalla esiintyä kuin kerran yhdessä. Käytännössä tämä

tarkoittaa, että mikäli kuvaan X liittyy avainsanat A, B ja C, näiden perusteella voidaan muodostaa yhteisesiintymät A-B, A-C ja B-C. Verkostotermein ilmaistuna avainsanaparit ovat suunnattomia eli pari A-B tulkitaan samaksi kuin B-A. Tämän menettelyn analyttinen etu on, että avainsanaparin A-B lukumäärä aineistossa kertoo suoraan niiden kuvien lukumäärän, jotka jatkavat tämän avainsanaparin. Tulokunnallisesti tämä tarkoittaa, että yhteisesiintymien esiintymistiheyden perusteella voidaan identifoida tematiikaltaan samankaltaiset kuvat. Yhteisesiintymien konstruoinnissa käytimme ainoastaan manuaalisesti laadittua asiasanoitusta. Perustellemme tätä ratkaisua sillä, että alkuperäisten kuvatekstien kohdalla asiasanoja näytetään – kuten edellä osoitimme – käytetyn melko yleisluonteisesti, mistä syystä alkuperäisiin kuvateksteihin perustuvat asiasanaverkostot eivät välttämättä anna luotettavaa kuvaa kuvakorpuksen sisällyvistä temaattisista rakenteista. Koska ma-

19. Keith Stuart & Ana Botella, Corpus Linguistics, Network Analysis and Co-occurrence Matrices. *International Journal of English Studies* S1 (2009), 1–20; Alan Brier & Bruno Hopp, Computer assisted text analysis in the social sciences. *Quality & Quantity* 45:1 (2011), 103–128; Sangno Lee, Jaeki Song & Yongjin Kim, An Empirical Comparison of Four Text Mining Methods. *Journal of Computer Information Systems* 51:1 (2010), 1–10; Jana Diesner, Kathleen M. Carley & Laurent Tambayong, Extracting socio-cultural networks of the sudan from open-source, large-scale text data. *Computational and Mathematical Organization Theory* 12:3 (2012), 328–339; Yi-Yu Hsu & Hung-Yu Kao, Coin. A network analysis for document triage. *Database* (2013), 1–11; Ma Feicheng & Li Yating, Utilising Social Network Analysis to Study the Characteristics and Functions of the Co-occurrence Network of Online Tags. *Online Information Review* 38:2 (2014), 232–247; Kimmo Elo, A Spider Spinning its Web. East German HUMINT Networks on Nordic Affairs. Teoksessa Thomas Wegener Friis & Wladyslaw Bulhak (toim.) *Need to Know. Eastern and Western Perspectives, Studies in Intelligence and Security Series*. University Press of Southern Denmark 2014, 61–79. Kimmo Elo, The Content Structure of Intelligence Reports. *Connections* 35:1 (2015), 20–38.

20. Tagien käytöstä verkostoanalyysissä ks. Feicheng & Yating 2014.



Kuva 4. Asiasanojen yhteisiintymät. Oma asiasanoitus. Layout: ForceAtlas<sup>2</sup>!

nuaalisesti laadittu asiasanoitus on tapahtunut kuvien visuaalisen tarkastelun pohjalta, katsomme itse laatimamme asiasanoituksen kuvaavan riittävällä luotettavuudella ja tarkkuudella kuvakorpuksen sisältöjä.

Asiasanojen yhteisiintymäverkosto on visualisoitu oheisessa kuvassa (Kuva 4). Olemme hyödyntäneet myös tämän graafin kohdalla visualisointitehosteita korostamaan tiettyjä verkoston rakenteeseen liittyviä ominaisuuksia, joita mitataan verkostometriikan tunnusluvuilla.

21. Force Atlas -layout pyrkii tuomaan esille verkostoon sisältyviä aliverkostoja ja klikkejä pisteet, joiden kesken vallitsevat kytkökset ovat tiiviimpiä kuin kytkökset verkoston muiden osien kanssa. Force Layout -pohjaisissa visualisoinneissa aliverkostot sijoittuvat graafin reuna-alueelle ja erottuvat nk. hubien (*hubs*) ympärille ryhmittyvinä pisteinä. Graafin keskiosasta löytyvät nk. välittäjät eli pisteet, jotka linkittävät aliverkostoja toisiinsa. Ks. tark. Mathieu Jacomy, Tommaso Venturini, Sebastian Heymann & Mathieu Bastian. ForceAtlas2. A Continuous Graph Layout Algorithm for Handy Network Visualization Designed for the Gephi Software. PLoS ONE 9:6 (2014), e98679. doi:10.1371/journal.pone.0098679 (3.6.2015).

Asiasanoja symboloivien ympyröiden väritys on suhteutettu kunkin asiasanan kyseisen asiasanan kytkösten määrään (*degree*). Väriskaala liukuu sinisestä (vähän kytköksiä) keltaisen kautta punaiseen (paljon kytköksiä). Värytyksen perusteella on siis mahdollista identifoida ne asiasanat, jotka esiintyvät monien muiden asiasanojen kanssa. Asiasanoja yhdistävien viivojen paksuus puolestaan kuvastaa yhteiseesiintymän yleisyyttä kuvakorpuksessa eli on riippuvainen yhteyden painoarvosta (*weight*). Mitä useammin kaksi asiasanaa esiintyy yhdessä, sitä painavampi niiden suhde ja sitä paksumpi niitä yhdistävä viiva. Näin useimmin yhdessä esiintyvät asiasanat, niin kutsutut ydintermit, on helppo tunnistaa graafista. Asiasanoja symboloivien solmujen koko ja niihin liittyvä tekstin koko puolestaan suhteutuu kyseisen asiasanan asemaa ja sijaintia koko verkostossa – verkostotermein ilmaistuna keskeisyyttä (*centrality*) – ilmaisevaan *betweenness centrality* -arvoon<sup>22</sup>. Näin voidaan löytää ne asiasanat, jotka toimivat sotakuvakorpuksen sisältyviä asiasanaklustereita toisiinsa yhdistävinä linkkeinä ja siten indikoivat korpuksen sisältyviä temaattisia polkuja.<sup>23</sup>

Verkostometriikan perusteella kolme tärkeintä asiasanaa ovat ”saksalaiset sotilaat” (*betweenness centrality* -arvo: 7897.2), ”talvi” (4103.2) ja ”siviilit” (3432.6), mikä vastaa varsin hyvin graafin esittämää verkostorakennetta. ”Saksalaiset sotilaat” esiintyy yhteensä 85 kertaa 69 kuvan yhteydessä, ”talvi” puolestaan 51 kertaa 43 kuvan yhteydessä ja ”siviilit” kaikkiaan 41 kertaa 26 kuvan yhteydessä. Vahvimmat temaattiset linkit muodostuvat puolestaan asiasanaparien ”saksalaiset sotilaat suomalaiset sotilaat” (20 kuvaa), ”saksalaiset sotilaat talvi” (11 kuvaa) sekä ”sotilaat talvi” (10 kuvaa) välille. Näiden tulosten valossa analysoidun sotakuvakorpuksen vahvin temaattinen polku linkittäisi toisiinsa suomalaisia ja saksalaisia sotilaita talvisissa olosuhteissa esittävät kuvat.

Kolmantena esimerkkinä verkostoanalyysin mahdollisuuksista haluamme nostaa esille geo-

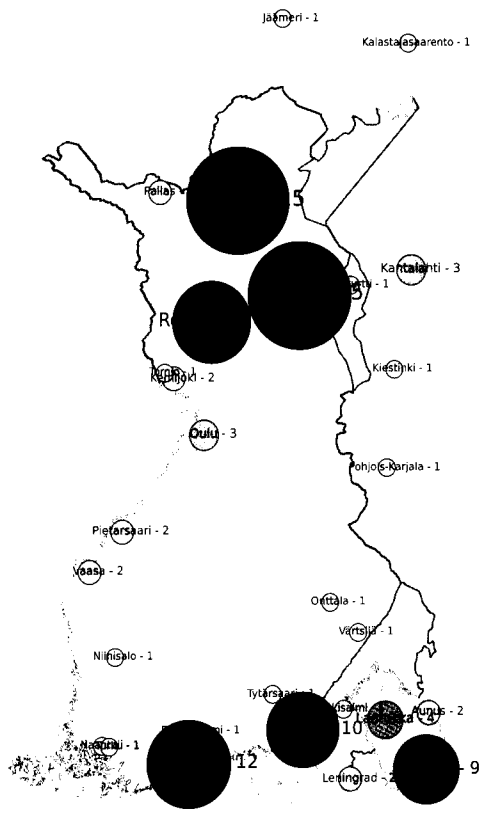
spatiaalisen metadatan hyödyntämisen. Valmistellussa aineistossa oli yhteensä 109 kuvaa, joiden metatiedot mahdollistivat kuvien paikallistamisen myös maantieteellisesti. Paikkatietomatriisien perusteella laadimme kaksi verkostomatriisia. Ensimmäiseen lisäsimme pelkästään kunkin kuvauspaikan kokonaiskuvamäärän, minkä perusteella laitimme visualisointi sijoittaa kuvauspaikat kuvamäärätietoineen kartalle siten, että paikkakuntaa symboloivan ympyrän koko ja väritys ovat positiivisessa suhteessa paikkakunnalla otettujen kuvien määrään (Kuva 5, graafi (a)). Kuten graafista voidaan nähdä kaksi maantieteellistä aluetta – eteläinen (Helsinki, Viipuri ja Karjala) sekä pohjoinen (Salla, Rovaniemi, Lappi) – dominoivat kuvauspaikkakorpuksista.

Toisen verkostomatriisin laadimme kyte-mällä yhteen kuvien asiasanat ja kuvauspaikat. Näin saamamme verkostomatriisi mahdollistaa kuvakorpuksen sisältyvien asiasanojen maantieteellisen jakauman tarkastelun (Kuva 5, graafi (b)). Verkostometriikan perusteella asiasanojen ja maantieteellisten paikkojen välillä vallitsevista yhteiseesiintymistä kolme vahvinta ovat ”saksalaiset sotilaat lappi/Salla/Karjala” (yhteensä 19 esiintymää), ”tuhotut rakennukset Helsinki/Viipuri” (7) sekä ”siviilit/Helsinki” (5). Siten asiasanojen geospatiaalinen jako näyttäisi noudattavan tiettyä pohjoinen–etelä-jakoa, jossa saksalaisiin joukkoihin sekä varsinaiseen taistelutoimintaan liittyvät kuvat painottuvat Pohjois-Suomeen, kun taas sodan tuhoista ja etenkin siviilien kärsimyksistä kertovat kuvat painottuvat

22. *Betweenness centrality* -arvo lasketaan sen perusteella, kuinka usein solmu sijoittuu kahta muuta solmua yhdistävälle polulle siten, että tämä polku on samalla lyhin näitä kahta muuta solmua yhdistävä polku. Ks. myös Prell 2012, 103–104; Hsu & Kao 2013.

23. Dmitry Paranyushkin, *Identifying the Pathways for Meaning Circulation using Text Network Analysis*. Research report. Nodus Labs 2012, 13–14, <http://noduslabs.com/publications/Pathways-Meaning-Text-Network-Analysis.pdf> (3.6.2015). Ks. myös Feicheng & Yating 2014.



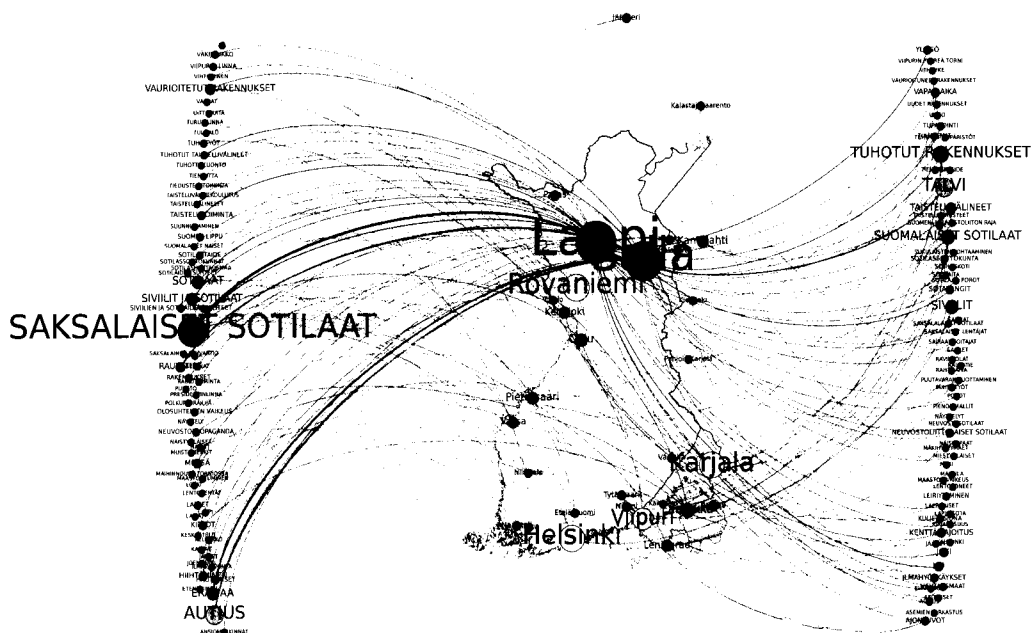


eteläiseen Suomeen sekä Karjalan kannaksen alueella otettuihin kuviin.

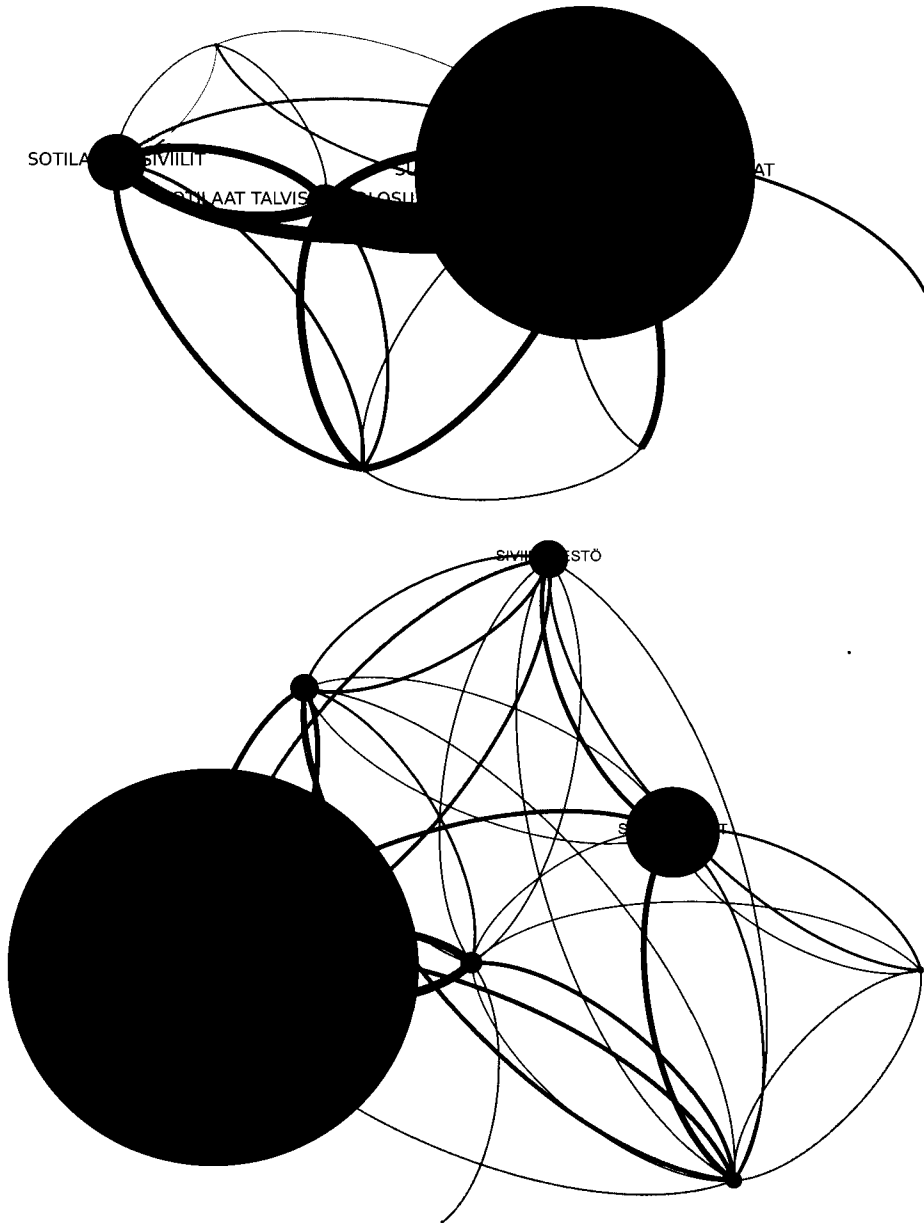
Jo edeltävät analyysivaiheet ovat antaneet viitteitä siitä, että käyttämämme empiirinen aineisto saattaisi koostua temaattisesti erilaisista ryhmistä. Verkostoanalyysin näkökulmasta kyse on siitä, voidaanko verkostosta löytää toisistaan erottuvia yhteisöjä, klustereita tai klikkejä. Digitalisaation tuottama aineistojen kasvu, niin kutsuttu *Big Data*, on entisestään lisännyt tarvetta tehokkaiden ja luotettavien klusterointimenetelmien kehittämiseksi.<sup>25</sup>

24. GeoLayout -asettelu rakentaa verkoston verkoston pisteiden maantieteellisten koordinaatien perusteella karttaprojektiona, jolloin verkostograafi esittää verkoston rakennetta suhteessa tiettyyn maantieteelliseen alueeseen. Ks. myös <https://forum.gephi.org/viewtopic.php?t=224> (3.6.2015).

25. Lisää klusterointiin liittyvästä problematiikasta ks. esim. Santo Fortunato, Community detection in graphs. *Physics Reports* 486 (2010), 75–174; Zhiang Wu, Jie Cao, Junjie Wu, Youquan Wang & Chunyang Liu, Detecting Ge-



Kuva 5. Kuvakorpuksen geospaatialinen ulottuvuus: (a) kuvauspaikat ja (b) asiasanat kuvauspaikoittain. Layout: Geo Layout<sup>24</sup>.



Kuva 6: Verkoston klusterointi: (a) asiasanojen yhteisesiintymät ja (b) asiasanat kuvauspaikoittain (Louvain-menetelmä<sup>26</sup>).

Suoritimme klusteroinnit sekä yhteisesiintymäverkoston että asiasanojen maantieteellisiin yhteyksiin liittyvän verkoston osalta. Kummankin verkoston kohdalla soveltamamme klusterointimenettely löysi aineistosta selkeitä klustereita (Kuva 6). Asiasanojen yhteisesiintymiin perustuvan temaattisen verkoston kohdalla kolme

nuine Communities from Large-Scale Social Networks. A Pattern-Based Method. *The Computer Journal* (2013), 1–15.

26. Tässä artikkelissa klusterointi toteutetaan Gephi-ohjelmistoon sisäänrakennettua Louvain-menetelmää hyödyntämällä. Menetelmän perusteella samaan klusteriin luokitellaan ne verkoston solmut, jotka ovat keskenään tiiviimmässä vuorovaikutuksessa kuin verkoston muiden

suurinta klusteria sulkevat sisäänsä lähes 70 prosenttia aineiston avainsanoista. Suurimpaan klusteriin sisältyy 24,3 prosenttia aineiston avainsanoista ja sen merkittävimpinä asiasanoina ovat ”suomalaiset sotilaat”, ”saksalaiset sotilaat” ja ”taisteluvälineet”. Asiasanojen painoarvoa klusterin sisällä analysoituamme päädyimme siihen johtopäätökseen, että tämän klusterin teemana ovat *Suomalaiset ja saksalaiset taistelijat*. Toinen pääklusteri on vain hieman pienempi sisältäen 22,8 prosenttia aineiston avainsanoista. Klusterin sisällä tärkeimmiksi asiasanoiksi nousivat ”siviilit”, ”siviilit ja sotilaat” ja ”lapset”, minkä perusteella katsomme klusterin teemana olevan *Sotilaat ja siviilit*. Kolmas pääklusteri sisältää 22,3 prosenttia avainsanoista ja sen tärkeimpiin avainsanoihin lukeutuivat ”talvi”, ”sotilaat” ja ”taistelutoiminta”. Tämän perusteella päädyimme siihen, että kolmannen klusterin teemana ovat *Sotilaat talvisissa olosuhteissa*.

Asiasanojen maantieteelliseen jakaumaan perustuvan verkoston kohdalla klusterointimenetelmä onnistui mielestämme jopa yllättävän hyvin tavoittamaan kuvakorpuksen maantieteellisen jakauman. Kaksi suurinta klusteria ovat yhtä suuret, molempiin sisältyy 19,5 prosenttia avainsanoista ja paikannimistä, mutta klusterin sisältöjen analyysi osoitti niiden olevan teemoiltaan hyvin erilaiset, mikä osaltaan vahvistaa klusteroinnin luotettavuutta. Ensimmäisen klusterin teema on selkeästi *Sotatoimet Lapissa*, mikä ilmenee sekä klusteriin sisältyvien asiasanojen että etenkin maantieteellisten paikkojen kautta. Klusterin sisältöä hallitseviin asiasanoihin kuuluvat ”saksalaiset sotilaat” ja ”taistelutoiminta”, keskeisiin maantieteellisiin paikkoihin ”Lappi” ja ”Oulu”. Toista klusteria dominoivat sellaiset asiasanat kuten ”autius”, ”hautajaiset” ja ”tuhotut taisteluvälineet/ympäristöt”, joiden maantieteellinen jakauma ei osoita selkeää painopistettä. Tästä johtuen päädyimme siihen, että tämän klusterin teemana ovat eri puolilla maata havaitut *Sodan tuhot*. Kolmas klusteri sisältää 15,1 prosenttia avainsanoista ja paikanni-

mistä, mutta myöskään tämän klusterin osalta maantieteellinen jakauma ei osoita selkeää painopistettä. Klusterin sisällön kannalta keskeisimmät asiasanat liittyvät siviiliväestön asemaan (”siviilit ja sotilaat” sekä ”lapset”), mistä syytä katsomme tämän klusterin teemana olevan *Siviiliväestö*.

Klusterien melko selkeästä rakenteesta huolimatta on syytä kiinnittää huomiota siihen, että myös klusterien välillä on vuorovaikutussuhteita. Erityisen selkeästi tämä on havaittavissa asiasanojen yhteisesiintymäverkostossa, jossa etenkin 1. ja 3. klusterin yhdistävä paksu viiva indikoi vahvaa vuorovaikutussuhdetta näiden kahden klusterin välillä (Kuva 6, graafi (a)). Kun huomioidaan klustereihin tyyppikuvauksina tiivistettyjen teemojen kohtuullinen päällekkäisyys, tätä vahvaa vuorovaikutussuhdetta voidaan kuitenkin pitää varsin luonnollisena.

Klusteroinnin kohdalla havaitut temaattiset päällekkäisyydet herättävät kysymyksen klusteroinnin luotettavuudesta johtopäätösten pohjana. Klusteroinnin luotettavuutta arvioidaan niin kutsutun modulaarisuusarvon ( $Q$ ) perusteella, joka voi vaihdella välillä  $[0,1]$ . Aiempien tutkimusten perusteella luotettaviksi katsotaan klusteroinnit, joiden  $Q > 0,4$ .<sup>27</sup> Tämän artikkelin osalta avainsanojen yhteisesiintymäverkoston klusteroinnin  $Q = 0,488$  ja kuvauspaikkojen välisiä yhteyksiä kuvaavan verkoston  $Q = 0,561$  eli identifioituja klustereita voidaan pitää luotettavina. Asiasanojen pienempi  $Q$ -arvo selittyy pitkälti pääkorpusten toisiaan lähellä olevalla tematiikalla, mistä syystä asiasanarakenteeltaan samankaltaisia kuvia ei täysin luo-

solmujen kanssa. Mentelmästä laajemmin ks. Vincent D. Blondel, Jean-Loup Guillaume, Renaud Lambiotte, & Etienne Lefebvre, Fast unfolding of communities in large networks. *Journal of Statistical Mechanics. Theory and Experiment* P10008 (2008).

27. Esim. Mark E.J. Newman, Modularity and community structure in networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 103:23 (2006), 8577–8582; Paranyushkin 2011, 18.

tettavasti voida erotella toisistaan. Klusteroinnin luotettavuus on kuitenkin osoitus siitä, että aineiston tietokoneavusteinen luokittelu voi tarjota perinteiselle lähiluentaiselle sisällönanalyysille tietokoneavusteisen vaihtoehdon, jonka avulla isoista aineistosta on mahdollista nopeastikin löytää yhdistäviä tekijöitä ja siten päästä helpommin kiinni aineistoon sisältyviin teemoihin.

Sotahistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta arvioituna edellä saadut tulokset korreloivat suhteellisen hyvin sen kanssa, mitä saksalaisten toiminnasta Suomessa tiedetään. Geospaatialisen analyysin keskeinen havainto, jonka mukaan ylivoimaisesti suurin osa kuvista on otettu Lapissa, on varsin looginen, sillä Saksan joukkoja oli määrällisesti eniten nimenomaan Pohjois-Suomessa. Suomalaiset, jotka ulkopoliittisista syistä pyrkivät korostamaan käyvänsä Saksan sodasta erillistä, omaa taisteluaan, pyrkivät myös kaikin tavoin korostamaan tätä seikkaa tiedotustoiminnassaan. Tätä kuvastaa hyvin suomalaisille TK-kuvaajille 2.7.1941, siis aivan jatkosodan alussa, annettu ohjekäsä<sup>28</sup>, jossa kuvaajia kehoitettiin ryhtymään ”tervehenkiseen ja toverilliseen kilpailuun” saksalaisten PK-miesten kanssa, jotta ”saksalaiset liittolaisemme” joutuisivat mahdollisimman paljon lainaamaan suomalaista aineistoa. Tällä tavoin pyrittiin välttämään se kiusallinen tilanne, että Suomessa olevien saksalaisten joukkojen tiedotustoiminta olisi tullut rinnastetuksi suomalaiseen tiedotustoimintaan.<sup>29</sup>

Entä sitten Helsingistä ja Karjalasta otetut kuvat? Kuten aineistoa esitellessämme totesimme, tämän artikkelin primääriaineiston muodostava Scherl-aineisto on peräisin saksalaisen kuvatoimiston arkistosta. Tähän kuvatoimistoon toimitettiin kuitenkin myös suomalaisia TK-kuvia, mikä käy ilmi Suomen puolustusvoimien sodanaikaisista kuvalevitysraporteista<sup>30</sup>. Ainakin osa asiasanan ”Suomi” alta löydettävistä kuvista on varmuudella tunnistettavissa suomalaisiksi TK-kuviksi, mitä seikkaa myös klusteroinnin tu-

lokset osaltaan tukevat: ulkomaille levitetyissä, suomalaisissa kuvissa suosittuja aiheita olivat niin Viipuri, Karjala kuin sodan aiheuttamat tuhotkin – siis asiat, jotka myös analyysissämme nousivat esille asiasanojen joukosta.

Entä miten saksalaisten, pääosin Lapin alueelle sijoittuvien PK-kuvien aiheet korreloivat saksalaisen propagandan tavoitteiden kanssa? Saksalaisen propagandan, kuten propagandan yleensäkin, tavoite oli kertoa omien joukkojen menestyksekkäästä taistelusta. Tämä selittää sotatoimiin Lapissa liittyvien asiasanojen vahvan roolin asiasanoituksessa. Suomen Lapissa olleiden saksalaisten joukkojen ensisijainen tavoite oli Murmanskin valtaaminen, koska siten olisi saatu keskeytettyä Murmanskin kautta Neuvostoliittoon virranneet liittoutuneiden avustustoimitukset. Kun hyökkäys ei edennyt toivotulla tavalla eikä vastustajan ylivoimaisuutta saksalaisen propaganda-ajattelun mukaisesti voitu myöntää, syytä huonoon sotamenestykseen alettiin etsiä ilmasto- ja maasto-oloista. Lapin maasto, joka esti saksalaisia hyödyntämästä motorisoidun armeijansa liikkuvuutta, sekä pohjoisen talvien ankaruus nousevat hallitseviksi tekijöiksi jopa saksalaisten sotilaiden henkilökohtaisissa muistelmissa, joten ei liene kovin yllättävää, että samat teemat korostuvat myös valokuvapropagandassa.<sup>31</sup>

Suomalaisten sotilaiden läsnäolo kuvissa puolestaan selittyi sillä, että siinä missä suoma-

28. Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsyt tiedotuskompanioille, käsä n:o 6.

29. Ks. tark. Olli Kleemola, Kamera aseena. Teoksessa Helena Pilke & Olli Kleemola (toim.) *Suomi taisteli. Kuvat kertovat*. Readme.fi 2013, 8–25.

30. Kansallisarkisto, kansio T10602/6, Puolustusvoimien kuvien levitysraportit.

31. Maaston roolista saksalaisessa valokuvapropagandassa sekä Lapissa taistelleiden saksalaissotilaiden muistelmista ks. Olli Kleemola, Vihollinen vai liittolainen? Metsä suomalaisten ja saksalaisten itärintaman sotapropagandakuvien elementtinä 1941–1944. *Vuosilusto* 10 (2014), 29–42.

laiset pyrkivät korostamaan Lapissa käytävän sodan erillisluonnetta, Saksa pyrki korostamaan suomalaisten taistelevan rinnallaan. Talvisodan myötä maailmalla demokraattisena maana tunnetuksi tullut Suomi toimi eräänlaisena ”näyteikkunamaana” maailmalle ja siten esimerkkinä siitä, miten demokratia ja kansallissosialistinen valtio voivat yhdessä taistella bolsevistista Neuvostoliittoa vastaan. Suomalaisten siviilien läsnäolo kuvissa puolestaan korostuu erityisesti Lapin sodan (1944–1945) myötä. Saksan armeija näyttäytyy omissa kuvissaan siviiliväestön suojeelijana, joka pelastaa suomalaissiviilit Lappiin vyöryvän bolsevistiarmeijan tieltä Suomen hallituksen jätettyä omat kansalaisensa bolsevistien armoille. Tämä trendi ei ole mitenkään poikkeuksellinen saksalaisessa sotapropagandassa, samantyyllisiä kuvia julkaistiin myös muilta itärintaman osilta.

### Kohti digitaalista historiantutkimusta?

Tämän artikkelin tavoitteena on havainnollistaa, millä tavoin historiallista verkostoaanalyysiä voidaan soveltaa laadulliseen tutkimusmetodiikkaan lukeutuvan sisällönanalyysin tietokoneavusteisena laajennoksena. Tutkimusprosessina tietokoneavusteinen analyysi ei juurikaan eroa perinteisestä sisällönanalyysistä aineiston koodauksineen, ryhmittelyineen ja tyypittelyineen.

Tässä artikkelissa käytetty aineisto oli, ainakin suhteessa *Big Data* -projekteihin, varsin pieni. Kriittinen lukija saattaa kysyä, miksi analysoida tällaista aineisto tietokoneavusteisesti, kun se olisi vielä manuaalisestikin hallittavissa. Aineiston koko oli harkittu ratkaisu artikkelin tavoitteiden kannalta, pyrimmehän edellä osoittamaan nimenomaisesti tietokoneavusteisten menetelmien luotettavuuden myös historiallisten aineistojen analysoinnille. Koko analyysin perustana olleet asiasanalistat laadittiin sekä automaattisesti kuvateksteistä poimimalla että manuaalisesti kuvia tarkastelemalla. Näin konstruoitujen asiasanalistojen vertailu osoitti, että pelkistä kuvateksteistä poimitut asiasanat kor-

reloivat varsin hyvin manuaalisesti (ilman kuvatekstejä) laaditun asiasanalistan kanssa ja siten ne muodostivat luotettavan pohjan aineiston analyysille. Tämän vertailun perusteella voidaan olettaa, että myös määrällisesti suuremman sotakuvakorpuksen kuvatekstien automaattinen asiasanoittaminen tuottaa luotettavan pohjan kuvien sisältöjen analysoimiseksi. Ja mitä suuremmaksi tutkimusaineisto kasvaa, sitä mahdollisempaa sitä on manuaalisesti hallita.

Sekä omien tulostemme että aiempien tutkimusten valossa katsomme digitaalisten ihmistieteiden avaavan uusia mahdollisuuksia juuri eksploraatiiviselle historiantutkimukselle. Suurta potentiaalia näemme sisällönanalyysin ohella myös visuaalisessa historiantutkimuksessa, jossa tietokoneavusteisten kuvantunnistustemelmien nopea kehitys tulee jo lähitulevaisuudessa avaamaan uusia mahdollisuuksia tutkimukselle.<sup>32</sup> Samalla pidämme tärkeänä muistuttaa, että tietokoneavusteisten menetelmien tehokkuus perustuu puhtaaseen algoritmipohjaiseen laskentatehoon, jonka hintana on täydellinen kontekstittomuus. Dataa murskaavaa tietokonea ei kiinnosta, mistä aineistossa on kyse – se luokittelee ja lajittelee, klusteroi ja strukturoi pelkästään ennakkoon määrätyn algoritmin mukaisesti. Tutkija ei siis voi mennä analyysiohjelmiston taakse pilloon ja sysätä vääriä tuloksia koneen syyksi. Digitutkimus edellyttää tutkijalta jopa aiempaa laajempaa aihepiirinsä tuntemusta, kun digianalyysi voi nostaa esille yllättäviäkin yhteyksiä ja tekijöitä, joiden merkityksen arviointi edellyttää aihepiirin syvällistä tuntemus-

32. *Visual history* -suuntauksesta, ks. <http://docupedia.de/zg/VisualHistoryVersion3.0GerhardPaul> (3.6.2015). Yhtenä esimerkkinä tämän tyyppisistä uusista tutkimusorientaatiosta haluamme tässä nostaa esille Euroopan integraation historiaan liittyvän HistoGraph-projektin, joka pyrkii rakentamaan verkostoaanalyttistä näkökulmaa integraation henkilöhistoriaan, <http://www.cvce.eu/en/dhlab/projects> (3.6.2015). – *Nyt julkaistu Kimmo Elon ja Olli Kleemolan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

ta. Samalla tulosten arviointi edellyttää kuitenkin myös sovellettujen tietokoneavusteisten menetelmien tuntemusta: ilman ymmärrystä siitä, miten tulokset syntyvät, on niiden luotettavuuden arviointi mahdotonta. Vaikka digi-ihmistieeilijän ei ehkä tarvitse jatkossakaan osata ohjelmoida, hänen tulee kuitenkin ymmärtää niitä tietojenkäsittelyn peruseräiteitä, joihin digimenetelmät perustuvat.

Digitutkimuksen ja ”perinteisen” historian-tutkimuksen suhdetta ei kuitenkaan ole syytä tarkastella nollasummapelinä tai joko-tai-asetelmana. Vaikka digitalisaatio väistämättä tulee sähköistämään myös historian-tutkimuksen aineistot, on tulevaisuudessa tarvetta sekä digitutkimukselle että perinteisille, humanistisille tieteillemme ominaisille tavoille tehdä tutkimusta. Mutta erityisesti on tarvetta näiden kahden tutkimussuuntauksen väliselle vuoropuhelulle, koska vain sitä kautta historian-tutkijat(kin) voivat osaltaan varmistaa, että historian-tutkimukselle ominaiset kysymyksen- ja ongelmanasettelut ovat mukana digitalisaatioon ja sen vaikutuksiin liittyvissä keskusteluissa.

**Abstract: Network analysis and exploratory research of historical sources: German war photography in Finland during the Second World War**

In the recent years, ‘digital humanities’ as a research paradigm has gained in popularity among historians. This article seeks to exemplify how historical network analysis could be used as an exploratory research method for historical sources. The primary material used consists of war photography from the Nazi German *Wehrmacht* taken by the *Wehrmacht*’s propaganda troops in Finland during the World War II. We exemplify how computational tools can be applied in order to explore new perspectives on the material on the one hand, and to construct a certain historical interpretation based on these photographs on the other. The analytical results reliably prove how computational research techniques allow us both to mine historical sources for new, relevant information and to visualize knowledge in a wholly new way. We consider the latter to be especially important and fruitful, since visualization techniques allow us to gain completely new insights into phenomena being subjected to research.

Keywords: digital humanities, historical network analysis, war photography, Germany, Finland, Second World War, 20th century

# Katsaukset



Kristiina Kalleinen

## ”Souvenirs de ma vie”

MINISTERIVALTIOSIHTTEERI ROBERT HENRIK REHBINDERIN EPÄTÄYDELLEISET MUISTEMAT

Silloin tällöin vastaan on tullut valitteluja siitä, ettei ministerivaltiosihtteeri R. H. Rehbinderin (1777–1841, valtiosihtteeri vuodesta 1811, ministerivaltiosihtteeri vuodesta 1834 lähtien kuolemaansa saakka) muistelmia ole julkaistu. Robert Castren on tosin valikoiduin osin julkaissut otteita muistelmista teoksessaan *Skildringar ur Finlands nyare historia* (1882).

Perehtyminen Rehbinderin ranskankieliseen muistelmia-aineistoon Kansallisarkistossa<sup>1</sup> saa lukijan nopeasti vakuuttumaan siitä, ettei käsikirjoitusta ainakaan sellaisenaan ole tarpeen julkaista. Elämäkerran kirjoittaja saa käsikirjoituksesta muutamia pikanteja yksityiskohtia ja vivahteita omaan kertomukseensa, mutta kovin suurta informaatioarvoa näillä hajanaisilla muistiinpanoilla ei valitettavasti ole. Itse asiassa

voidaan todeta, että Rehbinderin muistiinpanot kertovat pikemminkin hänestä itsestään kuin varsinaisista tapahtumista, mikä on sääli huomioonottaen hänen pitkäaikaisen asemansa keisarin suomalaisena neuvonantajana.

Muistelmissaan, jotka hänen oman merkintänsä mukaan on kirjoitettu vuonna 1834, Rehbinder lähtee liikkeelle vuodesta 1807 eli hän ei kerro mitään sitä edeltävästä ajasta. Seuraavassa esitän tärkeimpiä faktoja Rehbinderin elämästä ennen vuotta 1807.

R. H. Rehbinder syntyi heinäkuussa 1777 Paimion Viksbergin kartanossa ja laajasta sisarusparvesta ainoana hän saavutti aikuisiän. Oletettavasti hänen oli toivottu ryhtyvän sotilasuralle isänsä Johan Reinhold Rehbinderin esimerkin mukaisesti, mutta Turun akatemiaan kirjoittaututtuaan Rehbinder valitsi juridiikan opinnot. Akatemiassa eräs hänen tärkeimpiä opettajiaan oli H. G. Porthan, joka iskosti ylioppilaisiin valituksen aikakauden hyveitä eli luottamusta järkeen ja selkeään ajatteluun. Porthanin vaikutus näkyy sittemmin selvästi Rehbinderissä, joka kammoksui kaikenlaisia ”hämäriä” filosofioita sekä mystiikkaa: eräässä yhteydessä hän totesi aina olleensa terveen järjen innokas kannattaja<sup>2</sup>.

Saatettuaan opintonsa päätökseen Rehbinder auskultoiti Turun hovioikeudessa ja siirtyi sen

---

VTT Kristiina Kalleinen on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti, joka kirjoittaa parhaillaan R. H. Rehbinderin elämäkertaa. Sähköposti: kristiina.kalleinen@helsinki.fi.

---

1. Kansallisarkisto, R. H. Rehbinderin kokoelma, Biographica A 2: Muistelmia, Souvenirs de ma vie.

2. Kansalliskirjasto, J. Tengströmin kokoelma, Coll. 234.6, Rehbinder piispa J. Tengströmille 13/25.4.1817.

jälkeen vuonna 1797 Tukholmaan jatkamaan pätevätoimintansa. Luultavasti Porthanin ja Mattias Caloniuksen välityksellä hän tutustui ”valistusmiehiin” Axel Gabriel Silfverstolpeen sekä Nils von Rosensteiniin<sup>3</sup>. Jälkimmäistä Reh binder nimitti muistelmissaan henkilökohtaiseksi hyväntekijäkseen – kenties myös siksi, että Rosensteinin välityksellä hän tutustui tulevaan puolisoonsa Anna Charlotta Hedenbergiin, Ruotsin kuninkaan henkilölääkärin tyttäreeseen. Von Rosensteinin tärkein merkitys lienee kuitenkin ollut hänen valistushenkisissä ajatuksissaan, joihin Reh binder todennäköisesti oli tutustunut jo opiskeluaikanaan. Rosenstein oli lähettänyt 1790-luvun alussa Porthanille tutustuttavaksi tekstinsä *Försök till en afhandling om Uplysningens, till des beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället*, jonka Porthan piti velvollisuutenaan saattaa myös nuorison käsiin. Voidaan olettaa hänen luetuttaneen sen myös hänen johdolla opiskelleella Reh binderillä. Kirjoituksessa korostettiin järjen vapaata ja oikeaa käyttöä ja katsottiin, että valistunut ihminen osaisi erottaa käsitysten ja mielipiteiden joukosta sen, mikä on todellista tietoa.<sup>4</sup>

Vuoteen 1805 kestäneen Tukholman-kautensa aikana R. H. Reh binder liikkui siis varsin korkearvoisissa hovia lähellä olevissa piireissä. Reh binder ja Anna Charlotta Hedenberg solmivat avioliiton kesällä 1805 Tukholmassa, jonka jälkeen he siirtyivät Turkuun, jonne Reh binder kihlakunnantuomarin arvonimen saaneena oli nimitetty hovioikeuden apujäseneksi. Kahden vuoden kuluttua vuonna 1807 hänet nimitettiin hovioikeuden asessoriksi. Muistelmissaan Reh binder toteaa olleensa tuolloin täydellisen terve, ei rikas mutta omillaan toimeen tuleva, ura ei ollut loistava, mutta tyydytti kuitenkin hänen kunnianhimoaan.<sup>5</sup>

*Souvenirs de ma vie* alkaa kesästä 1807, jolloin hän puolisonsa kanssa vietti kesälomaa anoppinsa huvilalla lähellä Tukholmaa. Muutamaa päivää ennen kotiinpaluuta hän tapasi vielä keran Nils von Rosensteinin illanvietossa, jossa Ro-

sensteinin tulevaa ennakkoiden totesi: ”Te jätätte meidät, rakas paroni; minä olen vanha ja Luoja tietää, tapaammeko enää toisiamme: mutta jos se tapahtuu, pelkään pahoin, että emme enää tapaa saman maan kansalaisina (*compatriotes*). Ellen erehdy, suuri kriisi on kohtaamassa Suomea. Puhutaan salaisista pykälistä rauhassa, joka juuri on solmittu Tilsitissä; meidän kuninkaallamme on periaatteensa – hän ei anna periksi sille, jota on ennakoitu jo viisikymmentä vuotta, ja teidän isänmaanne siirtyy Venäjän vallan alaisuuteen.”<sup>6</sup> Rosensteinin ennustus piti paikkansa: kevättälvellä 1808 Venäjän joukot ylittivät rajan Ahvenkoskella.

Reh binder korostaa muistelmissaan erityisesti sitä, että venäläiset käyttäytyivät Turkuun saavuttuaan hyvin rauhallisesti – hänen mukaansa ei aluksi voinut edes huomata venäläisten saapuneen kaupunkiin, sillä suurin osa heistä oli majoittunut kauas keskustasta. Venäläisten kannalta tärkeimmiksi henkilöiksi kaupungissa Reh binder mainitsee etenkin piispa Tengströmin, jonka kanssa eräs venäläinen eversti Turski oli ennen venäläisten saapumista Turkuun tullut neuvottelemaan, maaherra Knut von Troilin ja hovioikeudenpresidentti Adolf Tandefeltin. Nämä henkilöt olikin esitetty hallitsijalle kaupungin tärkeimpinä henkilöinä ja avainhenkilöinä kansan rauhallisena pitämisessä. Kyseisessä muistelmakohtassa Reh binder toteaa lisäksi, että keisari Aleksanterilla oli koko elämänsä ajan *idée fixe* papiston äärimmäisen suuresta merkityksestä kansan mielialan rauhoittamisessa.<sup>7</sup>

3. Von Rosensteininista ks. Torngy T. Segerstedt, *Nils von Rosenstein, samhällets människa*. P. A. Norstedts & Söners Förlag 1981.

4. Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjallisuudessa 1700-luvulla*. Suomen Tiedeseura 2011, 228–231; Porthan von Rosensteinille 23.7.1793. *Bref från Porthan till samtida*. Svenska Litteratursällskapet i Finland 1898, 197.

5. *Souvenirs de ma vie*, 14.

6. *Souvenirs de ma vie*, 14–19.

7. *Souvenirs de ma vie*, 119–121.



Muistiinpanoista saa sen vaikutelman, että traumaattisinta vuosina 1808–1809 Rehbinderille oli G. M. Sprengtportenin paluu Suomen asioiden johtoon sekä amiraali C. O. Cronstedt, joka luovutti voittamattomana pidetyn Suomenlinnan linnoituksen venäläisille. Rehbinder selvittää muistiinpanoissaan laajasti Sprengtportenin uraa 1700-luvun loppupuolella sekä siirtymistä Venäjälle; samoin hän kertoo laajasti Cronstedtin aiemmasta kunniakaasta urasta ja sen surkeasta ja kunnianttomasta päättymisestä Suomenlinnan luovutukseen. Kautta aikojen on esitetty epäilyjä siitä, että Cronstedt olisi lahjottu luovuttamaan linnoitus venäläisille; tällaisen epäilyn esittää myös Rehbinder<sup>8</sup>.

Rehbinderin suhtautumisesta kesällä 1808 vaadittuun uskollisuudenvalan vannomiseen keisarille ei jää epäilystä: hän kirjoittaa, ettei kenellekään kansainväliseen oikeuteen perehtyneelle ja Pufendorfin ja Grotiuksen lukeneelle voinut olla epäselvää, ettei sodan ollessa kesken voitu vaatia vannomaan uskollisuudenvalaa uudelle hallitsijalle eikä pakon alla annettu uskollisuudenvala ollut pitävä. Vasta sitten, kun sotivat osapuolet olivat solmineet keskinäisen rauhansopimuksen, voitiin uskollisuudenvala ottaa.<sup>9</sup> Tästä käsityksestään huolimatta Rehbinder joutui yhtenä hovioikeuden virkamiehistä osallistumaan valanvannontatilaisuuteen, jossa hänen mukaansa kiusallisinta oli nähdä Tengström, Tandefelt ja von Troil palkittavan korkearvoisella Pyhän Annan ritarikunnan ritarimerkillä: ”uudet ritarit” poistuivat juhllallisesta tilaisuudesta hämmentyneen näköisinä.<sup>10</sup>

Syksyllä Rehbinder kuului keisarin määräyksellä hovioikeuden edustajana Pietariin matkustaneeseen lähetyskuntaan. Rehbinderin epäonneksi vaunut kaatuivat lähellä Viipuria ja hän mursi jalkansa, minkä vuoksi joutui viipymään Viipurissa useiden viikkojen ajan. Viipurissa viettämänsä ajan kuluessa Rehbinder havaitsi, ettei ”heidän ja meidän” välillä ollut minkäänlaista sympatiaa. Lähes kaikki oli erilaista kuin Suomessa: pukeutuminen, käytöstavat, tapa

suhtautua asioihin ja jopa kieli, jota hänen mukaansa oli lähes mahdoton ymmärtää. Tämän kaiken seurauksena hän tuli siihen johtopäätökseen, ettei paikallisissa ollut enää jälkeäkään suomalaishallinnosta luonteesta.<sup>11</sup> Kun tämä oli hänen oma kokemuksensa viipurilaisista ja Viipurista, ei liene ihmeteltävää, että hän muuttaman vuoden kuluttua suhtautui varsin kielteisesti G. M. Armfeltin ajamaan ja toteuttamaan Vanhan Suomen yhdistämiseen ”uuteen” Suomeen. Laajojen Vanhan Suomen lahjoitusmaista syntyneiden levottomuuksien ja riitojen seurauksena hän esitti 1820-luvulla sekä Aleksanteri I:lle että Nikolai I:lle suunnitelmansa Viipurin läänin itäisimpien osien palauttamisesta Venäjän yhteyteen. Molemmilla kerroilla pyyntö torjuttiin.

Lähetyskunnan kokemuksista Pietarissa Rehbinder kertoo niukasti lukuun ottamatta omaa henkilökohtaista tapaamistaan keisari Aleksanterin kanssa. Tämä tapaaminen toteutui illalla 28.12.1808 kello kahdeksan Talvipalatsissa keisarin kabinetissa, jonne Rehbinder oli pyydetty saapumaan. Tapaamisessa Aleksanteri valitteli sitä, että oli poliittisten olosuhteiden pakosta joutunut tuomaan sodan Suomeen, ja vakuutteli, että hänen tarkoituksensa oli tehdä suomalaiset onnellisiksi siten, ettei heidän koskaan tarvitsisi surra menettämäänsä [Ruotsia]. Keskustelun kuluessa keisari tiedusteli Rehbinderiä kohdanneesta onnettomuudesta ja nykyisestä terveydentilasta, Suomen hallinnosta yleensä ja hovioikeuden hallinnosta erityisesti, Turun akatemian ja niin edelleen. Tässä tapaamisessa Aleksanteri lumosi täydellisesti Rehbinderin, kuten tapahtui lähes kaikkien muidenkin keisarin tavanneiden kohdalla. Selostettuaan tapaamista keisarin kanssa Rehbinder kuvaa laajasti Aleksanterin luonnetta, hänen kauneuttaan, hy-

8. Souvenirs de ma vie, 172–173.

9. Souvenirs de ma vie, 241–243.

10. Souvenirs de ma vie, 250–252.

11. Souvenirs de ma vie, 334.

vyyttään ja filantrooppisia ajatuksiaan.<sup>12</sup> Käsitystään Aleksanterista Reh binder ei muuttanut koko tämän hallintokauden aikana.

Kenties tietoisesti Aleksanteri oli kruunajaisistaan lähtien esiintynyt korostetun enkelimäisenä, uudistusmielisenä ja kansalleen vain hyvää tahtovana hallitsijana, ja sellaisena hänet koettiin; lähes puolijumalana.<sup>13</sup> Reh binderin käsityksen mukaan venäläiset katsoivat ennen vuotta 1812 Aleksanterin olevan kyllä hyvä ja lahjakas hallitsija, mutta vasta Napoleonista saadun voiton jälkeen häntä pidettiin kykenevänä suuriin tekoihin.<sup>14</sup>

Käsikirjoitus päättyy käytännössä tähän eli valitettavasti se ei sisällä minkäänlaisia kuvauksia vallan sisäpiiristä ja siihen kuuluneista henkilöistä. Ainoat käsikirjoituksen lopussa olevat suppeat henkilökuvaukset ovat vuosina 1807–1812 Venäjän ulkoministerinä olleesta tieteen ja taiteen mesenaatista ruhtinas Nikolai Rumjantsevistä sekä vuonna 1809 Venäjän palvelukseen diplomaattina astuneesta kreivi Ioannis Kapodistriaksesta, sittemmin itsenäistyneen Kreikan ensimmäisestä johtajasta. Tämä on varsin valitettavaa ottaen huomioon useat merkittävät tapahtumat, joita hän oli ollut todistamassa jo käsikirjoituksen laatimisvuoteen mennessä. Toisaalta tämä noudattelee samaa kaavaa, jota hän noudatti koko elämänsä ajan eli pyrkimystä varovaisuuteen ja diplomaattisuuteen. Reh binder ei edes yksityisessä kirjeenvaihdossaan esitä usein omia mielipiteitään eikä valaise hovin tapahtumia tai kohtaamisiaan korkea-arvoisten

keisaria lähellä olevien henkilöiden kanssa, vaikka kirjeistä löytyy joitakin mainintoja osallistumisista hovin juhliin Pietarissa, hallitsijan kesäasunnolla Pietarhovissa sekä Tsarskoje Selossa. On mahdollista, että muistelmakäsikirjoitus on ollut alun perin laajempi, sillä sen keskellä on käsikirjoitettu lappu, jossa todetaan neljännen luvun loppuosan puuttuvan samoin kuin lopusta useita lukuja. Lappu ei ole Reh binderin käsialalla kirjoitettu, joten kirjoittaja jää tuntemattomaksi. Joka tapauksessa ”oikeat” muistelmat, jotka olisivat sisältäneet kuvauksia hänen virkaurastaan Suomen asiain komiteassa ja valtiosihteerinvirastossa<sup>15</sup> keisarien Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n palveluksessa sekä suhteistaan Venäjän ministereihin ja muihin korkea-arvoisiin henkilöihin olisivat olleet tutkijalle kullan arvoiset. *Souvenirs de ma vie* ei täytä tätä toivetta.

12. *Souvenirs de ma vie*, 365–371.

13. Venäjän hallitsijoiden seremonioiden symboliikasta ja myyttien rakennustavoista katso esimerkiksi Richard Wortman, *Scenarios of power. Myth and ceremony in Russian monarchy. Vol 1, From Peter the Great to the death of Nicholas I.* Princeton University Press 1995.

14. *Souvenirs de ma vie*, 313.

15. Perustutkimus Suomen asiain komitean toiminnasta on Keijo Korhonen, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826.* Historiallisia tutkimuksia LXV. SHS 1963. Professori emeritus Osmo Jussilan käsikirjoitusluonnos Valtiosihteerinviraston historiasta on valitettavasti keskenräinen eikä sisällä juurikaan viitteitä. Kansallisarkisto, Hallintohistoriakomitean arkisto.

lee historiallisten aikakauskirjojen roolia tieteen ja poliittisen keskustelun välineinä. Ne ovat tyyppiesimerkki tieteellisen toiminnan muodoista, jotka levisivät kansallisesta tiedeyhteisöstä toiseen. Aikakauskirjan muoto ei sortanut kansallista ideaa. Päinvastoin, poliittisen funktionsa lisäksi aikakauskirjat kehittivät tieteellisiä metodeja, mikä edelleen vahvisti tieteen suhdetta kansalliseen edistykseen. Esimerkki saksalaisen *Historische Zeitschriftin* alkutaipaleelta valaisee historiantutkimuksen ja kansallisen projektin suhdetta. Vuonna 1859 aikakauskirjan ensimmäisen numeron esipuheessa Heinrich von Sybel kirjoitti historismin ehkäisevän historiantutkimuksellisenä näkökulmana 1) feodalismia, joka toi elottomia elementtejä edistykselliseen elämään, 2) radikalismia, joka haittasi orgaanista kehitystä subjektiivisella mielivaltaisuuksella ja 3) vahvaa paavin valtaa, joka alisti kansallisen hengellisen evoluution ylikansallisen kirkon auktoriteettiin. Historiantutkimuksen oikeaoppisten metodien kannattamisen lisäksi panoksena oli selvästi myös kansallisvaltion kehitykselle suotuisten reunaehtojen puolustus ja oikeamielisen poliittisen järjestelmän turvaaminen.

Teossarjan myöhemmät osat keskittyvät historiantutkimusten kansallisten teemojen ”emansipatorisiin ja tuhoaviin” ominaispiirteisiin. Näiden piirteiden analyysissä korostuvat etenkin Chris Lorenzin ja Stefan Bergerin näkemykset, joista varsinkin viimeksi mainitun aikaisempien tutkimusten viitoittama ura kansallisen projektin, historiantutkimuksen ja Euroopan keskinäisestä suhteesta vaikuttaa vahvasti koko teossarjan ilmaisuun. Bergerin ja Lorenzin toimittamat osat esittelevät tapaustutkimuksissa, miten kansallisen, määräävän narratiivin vahvuus on heikentänyt muita kilpailevia suuria narratiiveja. Luokka, uskonto ja etnisyyden metatason määräävinä teemoina ovat useimmiten alistuneet osaksi kansallista narratiivia eurooppalaisessa historiantutkimuksessa. Lisäksi kansallisten narratiivien vapauttava ja emansipatorinen potentiaali on peittyneet usein repressiivisten

ilmiöiden synkkiin varjoihin, jolloin esiin ovat nousseet suvaitsemattomuus, väkivalta ja vihanpito ”toiseutta” kohtaan. On kuitenkin tärkeää muistaa, että näin ei ole vain nationalistisessa historiantutkimuksessa, vaan kaikenlainen historiantutkimus pitää sisällään emansipatorisia ja tuhoavia elementtejä, jotka sisältyvät historiantutkijoiden käyttämiin käsitteisiin, luokitteluihin ja retorisiin välineisiin.

Historiantutkimuksen tieteellistyminen ei hillinnyt kansallista projektia. Metodit systematisoituivat ja menneisyyttä koskeva tieto tarkentui, joten historiantutkijoiden arvo yhteiskunnallisina asiantuntijoina vahvistui entisestään. Uudet ja vankemmat tieteelliset metodit tekivät historiantutkijoista auktoriteetteina raskasteoisempia, mikä antoi myös kansallisen historian tutkimustuloksille uudenlaista vaikutusvaltaa. Teossarja tarkastelee kansallisen historian tutkimista tieteentutkimuksen nykyisten painotusten mukaisesti performatiivisena toimintana, jota historiantutkijat tekivät nationalismin rautahäkin sisältä. Esimerkiksi Jo Tollebeekin mukaan juuri kansalliset aiheet, eivät tieteelliset verkostot ja instituutiot, lähensivät historiantutkijoita toisiinsa ja sitä kautta syntyneet instituutiot antoivat historiantutkijoille uudenlaisen auktoriteettiaseman menneisyyteen ja kansallisuuteen liittyvissä kysymyksissä. Tämän kehämäisen ja relevantin kaksoisprosessin valaisu on teossarjalle suureksi ansioksi, vaikka välillä lähtökohtien, historiallisen kontekstin ja tutkimustulosten seuraaminen ja erottaminen toisistaan onkin haastavaa. Kansallinen politiikka, historiantutkijoiden yhteiskunnallinen toiminta ja tutkijoiden näkemyksiin vaikuttava kansallinen määräävä narratiivi liittyvät niin elimellisesti yhteen, että niiden keskinäiset vaikutussuhteet jäävät roikkumaan ilmaan. Se johtuu siitä, että historiantutkimuksen lisäksi myös kansallisvaltiot ja kansallinen ajattelu kehittyivät ja muuttivat muotoaan tarkasteluajankohtana. Samaan aikaan kun kansalliset historiantutkimukset insitutionalisoituivat Euroopassa 1800-

ja 1900-luvulla yhden, oppihistoriallisesti ainutkertaisen ja pitkän ajanjakson aikana, myös nationalismi ja kansallisvaltioiden sosioekonominen kehitys olivat dynaamisia ilmiöitä omine vääntövoimineen ja paikallisine muotoineen. Koska kansallisella ilmiöllä tarkoitetaan kirjasarjan artikkeleissa useita eri asioita, kansallinen ulottuvuus päättyy historian tutkimuksessa kaikkialle. Kyse voi olla esimerkiksi oppihistoriallisista merkkiteoksista, joissa keskiössä ovat kansakunnan suuret ihmiset tai itse valtio. Toisaalta kansallinen on abstraktimpi taso, johon kuuluu kaikki sellaiset tutkimukset, joissa kansakunnan historia on olennaisessa osassa. Kolmanneksi kansallisella viitataan jatkuvasti Lyotardin ajatusten hengessä suuriin tai määrääviin kertomuksiin.

Parin sadan vuoden mittainen tarkasteluväli paljastaa trendejä Euroopan mittakaavassa. Nationalistisen tutkimuksen huippuaika asettuu ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen yhteiskunnalliseen kuohuntaan. Kuten niin monella elämän alueella, myös historian tutkimuksessa eräänlaista tasaantumista tapahtui vasta toisen maailmansodan jälkeen. Silloin kansalliset kertomukset vakiintuivat, mutta kansallisen teeman määräävyys ei menettänyt otettaan, vaikka holokaustin äärimmäisyys räjäytti nationalististen narratiivien tuhovoiman myös tiedeyhteisön kasvoille. Nykyistä tilannetta hallitsee tekijöiden mukaan kaksi tendenssiä. Yhtäältä nationalistisen historian uusi aalto on ollut liikkeellä entisten sosialististen valtioiden kirjoittaessa uudestaan valtiollista historiaansa kylmän sodan jälkeisessä geopoliittisessa ilmastossa. Toisaalta Euroopan yhdentymisen on johtanut kansallisen historian ja eurooppalaisen identiteetin törmäyskurssille, sillä eurooppalainen identiteetti vaatii toimiakseen harmonisempaa menneisyyden käyttöä verrattuna kansallisvaltioiden historioihin, jotka ovat jäsentäneet historiansa kilpajuoksuksi ja kahnauksiksi naapurivaltioiden kanssa. Ylikansallinen eurooppalainen identiteetti ei sovi saumattomasti yhteen kansallisen

historiantutkimuksen olennaisen tehtävän, yhteisön vakauttamisen, kanssa. Samalla, kuten sarjan lisäosasta selviää, juuri yhteisön vakauttaminen ja alkuperän myytin vetovoima ovat tehneet kansallisesta historiantutkimuksesta globaalin ilmiön. Myös suuren yleisön ja tutkijoiden suhde on muuttunut. Kansalliset ja nationalistisetkin tarinat ovat suosittuja historian harrastajien parissa, mutta samanaikaisesti ammattihistorioitsijat haastavat akateemisissa analyysissä nationalistisia vinoumia teoreettisella moniäänisyydellä, ylijarjaisilla näkökulmilla ja vertailuilla, joista esimerkiksi tämän projektin tutkimukset ovat esimerkkejä.

Tutkimusaiheen kannalta on välttämätöntä, että artikkeleissa liikutaan yksityisen ja yleisen välillä. Tämän lisäksi alueellisten ja paikallisten ulottuvuuksien hankauspinta kansallisen historian kanssa nousee vahvasti esiin. Kartaston ja sieltä löytyvien taulukoiden avulla saa nopeasti käsityksen instituutioiden, oppitulojen ja arkistojen määrän kasvusta, kansallisista eroista ja toisaalta historiantutkimuksen miesvaltaisuudesta. Myös alueelliset vertailut rautaesiripun jakaman idän ja lännen välillä sekä rajoihin liittyvät konfliktit saavat paljon huomiota. Ilkka Liikanen käsittelee Suomen itärajan roolia osana 1900-luvun suomalaisten historiantutkijoiden kiistoja ja osoittaa, että rajan käsite ja sen funktio suomalaisuuden määrittäjänä on ollut koko ajan tiedeyhteisön sisällä kiistelty, eikä yksinomaan nationalististen äänenpainojen sävyttämä. Esimerkiksi Jalmari Jaakkolan käsitykset valtakunnan rajoista ja geopolitiikasta eivät olleet pelkästään nationalistista voimapuhetta, vaan ne olivat myös osa geopolitiikan, historian ja maantieteen kansainvälistä oppihistoriallista kehitystä, jolla oli vahva side ajan poliittisiin ilmiöihin. Se, mikä nykyajan perspektiivistä saattaa näyttäytyä kärkevänä kansallisenä retoriikkana, tulee esiin monivivahteisempänä ilmiönä aikakauden ylijarjaisen tieteellisen keskustelun kehityksessä.

Rajakiistojen lisäksi kansalliset tarinat ovat kamppailleet Euroopassa alueellisten identiteet-

tien kanssa. Esimerkiksi Transilvanian rooli kiistelyyn alueena selvittää alueellisen identiteetin ja historian tutkimuksen limittymistä, sillä Transilvania on ollut merkittävä sekä unkarilaisessa että romanialaisessa historiallisessa identiteetissä ja länsieurooppalaisissa mielissä se on saanut myyttisiä piirteitä kreivi Draculan eksoottisena kotipaikkana ja eurooppalaisena rajaseutuna. Keisarikuntien hajoamisen myötä alueen geopoliittinen asema oli vahvasti politisoitunut. Iorga puolusti tiukasti alueen romanialaisuutta, sillä hänelle Transilvanian sielu oli romanialainen. Keskiajan käyttöä kansallisissa historioissa esittelevissä artikkeleissa todetaankin, että historian tutkijat olivat usein valmiita etsimään nykyisen kansakuntansa rajojen legitimeettiä kaukaisista ajoista vahvistaakseen oman auktoriteettinsa lisäksi myös kansakunnan poliittisia pyrkimyksiä. Samalla verraten kaukaisen menneisyyden tutkiminen, kuten Derek Fewster osoittaa artikkelissaan Suomen historiasta ja varhaiskeskiajan perinnöstä, muuttuu alkuperän etsimiseksi. Kansallisen historian pitkät linjat hyödynävätkin nationalismiin tutkijoille tuttua alkuperän etnistä ja ideologista myyttiä. Historiallinen identiteetti on toki vain osa yhteisön identiteettiä, mutta kansallisvaltion ja yhteiskunnan välisessä merkitysavaruuudessa historiallinen jatkumo on paljon vartijana yhteisön omaelämäkerrallisena punaisena lankana.

### **Ohittamaton teossarja kansallisten historian tutkimusten Euroopasta**

Yleiseurooppalaisen teossarjan olemus nousee esiin siinä, että useimmat artikkelit pikemminkin toteavat historian tutkimuksen ja kansallisen projektin suhteen sen sijaan, että esittelisivät tällaiset huomiot systemaattisen analyysin tuloksena. Teossarjan useat artikkelit ovat rajallisen ilmaisumuotonsa vankeja ja kun vielä lisätään, että näissä teoksissa yksi artikkeli saattaa sisältää suuren määrän tietoa erilaisista kansallisista historiakulttuureista, tyyli ja tulos on paikoitellen väistämättäkin yleistämiseen kallistuvaa se-

lostusta. Tästä on osoituksena pohjoismaista kansallista historian tutkimusta analysoiva artikkeli, jossa neljä kirjoittajaa käy vauhdikkaasti läpi pohjoismaisen ja Pohjoismaihin kuuluvien yhteiskuntien historian tutkimuksen kehitystä parin sadan vuoden ajalta. Toisaalta teossarjan lähestymistapa lukemattomine esimerkkeineen erilaisista kansallisista tutkimuserinteistä vahvistaa käsitystä kansallisen projektin ja historian tutkimuksen monimuotoisuudesta eurooppalaisessa viitekehetyksessä. Silti, historian tutkimusta analysoidaan liian harvoin siten, että lukijalle annettaisiin mahdollisuus nähdä määräävien kansallisten narratiivien olemus niille ominaisessa esiintymisympäristössä eli historian tutkimuksessa.

Kiteytys *Writing the Nation* -sarjan tuloksista eurooppalaisella tasolla on, että historian tutkimuksen rooli on ollut vahva yhteiskunnan sisäisen olemuksen kansallistamisessa, mutta tämän lisäksi tutkijat ovat asettaneet toiminnallaan ja tutkimuksillaan oman yhteiskuntansa osaksi eurooppalaista tai globaalia kansojen yhteisöä. Teossarja ottaa nämä molemmat seikat lähtökohtaisesti huomioon, mutta keskittyy sisäisten kansallisten traditioiden syntyprosessin tarkasteluun niin vahvasti, että jälkimmäiseen prosessiin olennaisesti liittyvä globaalin kapitalistisen markkinatalouden historia jää vähälle huomiolle. Kansallisvaltion kehityksen ja tarkasteluajan kohtana globalisoituvan kapitalismin yhteyttä ei problematisoida riittävästi kirjasarjassa, mikä tuntuu ratkaisuna kummalliselta, sillä kansallisvaltion kehitys ja modernisaatio viimeisen kahden sadan vuoden aikana on liittynyt erottamattomasti taloudellisiin ilmiöihin. Kansallisvaltion rinnakkaisilmiöksi voitaisiinkin ajatella alati muuttuvasta olomuodostaan huolimatta kapitalistinen markkinatalous, ei niinkään jokin toinen alueellinen kokonaisuus tai yllärajaisesti harjoitettu kansallisen projektin metodologinen kritiikki. Kapitalistisen markkinatalouden historiallisen ilmiön avulla olisi mahdollista tarttua metodologisen nationalismiin haasteeseen ja

kansallisen historian tutkimuksen analyysin keskiöön nousi muun muassa Christopher L. Hillin tarkastelema paradoksi kansallisen yhteisön sulkeutuneen olemuksen ja alati rajoja ylittävän kapitalismin samanaikaisuudesta ja toisiinsa kietoutumisesta.<sup>4</sup> Jos tuo paradoksi hyväksyttiin modernin eurooppalaisen historian tutkimuksen analyysin lähtökohdaksi, kapitalismin ja markkinatalouden historia tarjoaisi kansallisvaltion modernille historialle viitekehysten, joka liittyy siihen olennaisesti, mutta ei palaudu selittävänä tekijänä kansalliseen olemukseen liian yksioikoisesti.

Iorgalle kansalliset konfliktit kärjistyivät lopulta kuolettavasti, kun rautakaartin jäsenet murhasivat hänet vuonna 1940. Kuolemansa jälkeen Iorga vaipui hieman unohduksiin, mutta nousi uuteen kansalliseen arvostukseen Ceaușescun hallituskaudella, jolloin poliittisen yhteisön legitimointi vaati kansallisen historian juurevuutta. Nykyään Iorgan perintö on tieteellisen ja poliittisen kuvaston lisäksi osa markkinataloutta, sillä hänen auktoriteettinsa jyrävä hahmo on ollut leun setelissä jo vuosikymmenen ajan. Tämä ulottuvuus hänen perinnöstään tulee kuitenkin muuttumaan Romanian ottaessa euron käyttöön vuonna 2019. Iorgan kuva katoaa setelistä, mikä kuvaa omalla tavallaan *Writing the Nation* -projektin keskeistä tutkimusteemaa historian tutkijoista osana eurooppalaisen ja kansallisen identiteettikuvaston välistä kilpailua, jossa myös globaalilla markkinataloudella on oma vaikuttava roolinsa.

Tutkimusprojekti pyrki asettamaan standardit eurooppalaisen kansallisen historian tutkimuksen analyysille. Tähän tavoitteeseen nähden teokset ovat näkökulmaltaan liian yksipuolisia, vaikka onnistuvatkin luomaan institutionaalisen muotokuvan modernista eurooppalaisesta historioitsijasta. Kansallinen näkökulma vie tilaa

historiantutkimuksen tieteenfilosofisilta ilmiöitä, minkä vuoksi teossarjan rinnalla kannattaa tutustua esimerkiksi Aviezer Tuckerin toimittamaan teokseen *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, joka täydentää *Writing the Nation* -projektin näkökulmia historian tutkimuksen ymmärtämisestä.<sup>5</sup> Yhdessä ne tarjoavat oivan johdannon historian tutkimuksen historiasta ja sen tutkimisesta kiinnostuneille. Euroopan eri alueiden ja valtioiden historiografisen kehityksen kerääminen yhteen sarjaan on silti ohittamaton merkkitaipaus ja edesauttaa vastaisuudessa tärkeitä kansainvälisiä vertailuja sekä oman kansallisen historiallisen perinteen suhteuttamista laajempaan kokonaisuuteen. Konfliktien, historian tutkimuksen ja kansallisen projektin analyysi on välttämätöntä ja hyödyllistä kaikille eurooppalaisille, jotta menneisyys, kollektiivinen muisti ja historian tutkimus eivät olisi liian helposti muokattavissa vihanpidon ja sortamisen välineiksi poliittisissa kiistoissa. Teossarja, kuten myös Timothy Snyder uusimmassa teoksessaan *Black Earth*, tuo esiin sen, että tieteellisten ja poliittisten ongelmien ratkaiseminen on pidettävä erillään, vaikka niiden teemat limittyvätkin jatkuvasti keskenään.<sup>6</sup> Historiantutkijoiden tehtävä tässä kuviossa on astua ulos rautahäkistä ja tutkia menneisyyttä monimuotoisesti ja esitellä tutkimustulokset yleisölle kansallisen, kansainvälisen, globaalien ja paikallisen muutoksen jäsentämänä.

4. Christopher L. Hill, *National History and the World of Nations. Capital, State, and the Rhetoric of History in Japan, France, and the United States*. Duke University Press 2008.

5. Aviezer Tucker (toim.) *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Blackwell Companions to Philosophy 41. Blackwell 2008.

6. Timothy Snyder, *Black Earth. The Holocaust as History and Warning*. Tim Duggan Books 2015.

Liisi Huhtala

## Näin nähtiin, näin nähdään

**M**arja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulku-  
nen (toim.): *Kirjoitettu kansakunta. Suku-  
puoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun  
alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa.*  
Historiallinen Arkisto 136. SKS 2013.

Petri Karonen & Antti Rähä (toim.): *Kansallisten  
instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen  
historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960.*  
Historiallisia Tutkimuksia 267. SKS 2014.

Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin  
Östman (toim.): *Kotiseutu ja kansakunta. Miten  
suomalaista historiaa on rakennettu.* Historialli-  
nen Arkisto 142. SKS 2014.

Paavo Haavikko, takavuosisikymmenien kanoni-  
soitu harrastajahistorioitsija, sanoo runossaan  
meidän istuvan junassa selkä menosuuntaan.  
Vain menneen tiedämme.

Historiasta kirjoittavan päättymätön työ on  
omasta nykyhetken tietämyksestään käsin ta-  
voittaa menosuuntaan istuneiden kokemus.  
Kun tutkimuksen kohteena on historiasta kir-  
joittaneiden historia, peliin pyörii vielä yksi pal-  
lo: metatekstuaalisuus. Metatekstit, kirjoittamis-  
ta kommentoivat tekstit, oirehtivat yleensä sitä,  
että luottamus jämäpteihin juonikertomuksiin ja  
henkilörakenteisiin on vähentynyt. Historiantut-  
kijat alkavat kirjoittaa siitä, miten he ja heitä  
edeltävät kirjoittavat historiasta.

Kirjallisuudessa otsikot ovat aina niin sanot-  
tuja kynnystekstejä. Ne ohjaavat sitä, mitä ja mi-

ten lukija lukee. Kolmen tuoreehkon historia-ai-  
heisen artikkelikokoelman – *Kirjoitettu kansa-  
kunta* (2013), *Kansallisten instituutioiden muo-  
toutuminen* (2014) ja *Kotiseutu ja kansakunta*  
(2014) – otsikot alaotsikoinen viittaavat kansal-  
lisuudesta kirjoittamiseen. Kaikkia kolmea lä-  
päisee kertomus siitä, kuinka 1900-luvun alku-  
puolella voimistettiin, kiinteytettiin ja kutistet-  
tiin suomalaisuutta tietynlaiseksi ja kuinka ha-  
lukkaasti tietokirjallisuus ja tutkimus tähän  
osallistuivat. Aiheen todetaan olevan kansainvä-  
lisesti relevantti ja kotimaisen, nimetyt tutki-  
museliitin suosivan sitä. Liekö paradigmaatti-  
suudessa myös vaaransa?

Muitakin yhtäläisyyksiä artikkelikokoelmilla  
on. Niissä viitataan lajikysymykseen, painote-  
tuimmin kokoelmassa *Kirjoitettu kansakunta*,  
jossa keskitytään erityyppisiin tietokirjoihin eli  
lajiin, jota kirjallisuudentutkimus on epäperäise-  
nä hylkinyt. Kokoelmista kaksi lukee historia-ai-  
heisia tekstejä niin sanotulla lähiluvulla, kolmas  
niitä dekonstruoiden. Kaksi kertoo, miten kan-  
sallista historiapolitiikkaa tuettiin tekstein, kol-  
mas, miten sitä teksteissä purettiin.

Vähintään hienovaraisesti kussakin kokoel-  
massa pidetään yllä eroa historiantutkimukseen  
koulutettujen ammattilaisten ja harrastajatutki-  
joiden välillä, joskin harrastajat sinänsä ansiok-  
kaasti nostetaan näyttämölle. Esimerkiksi Eliel  
Aspelin-Haapkylä, estetiikan ja nykyiskansain  
kirjallisuuden professori, ryhmitetään harrasta-  
jiin. Haavikko-vainaa kuittaisi tutkimusta olevan  
vain kahta lajia: hyvää ja huonoa.

Kokoelmien artikkelit ovat syntyneet suur-  
ten tutkimushankkeiden osina ja oheisina. So-  
siaalinen tiedonkäsitys ja yhteistyö tuottavat  
ammattilaatua, joskin myös kirjoituksia, jotka  
ovat raskaina tiedosta ja joissa kohde on ollut  
selvästi liian laaja selittää yhdellä artikkelilla,  
vaikka käyttäisi viiteosastotkin ääriin. Tekstuaalinen lähestymistapa edellyttäisi kylliksi ti-  
laa näyttää konkreettisesti luentaprosessin kul-  
ku. Yksittäisen tutkijan ääni tapaa artikkeliko-  
koelmissa tasoittua, eikä kirjoittajalle löydy tilaa

---

FT Liisi Huhtala on Oulun yliopiston kirjallisuuden op-  
piaineen professori emerita. Sähköposti: liisihuhtala@  
gmail.com.

reflektoida itseään tutkijana, saati herkistystä lähtökohdilleen ja tavoitteilleen. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta tämä puoli jää nyt täysin kesannolle.

Lukijan silmä toki lepää kokoelmien vakuuttavan ammattimaisessa jäljessä, tyyliässä ja yleisessä huolittelussa, jopa niin, että tuntuu pikkumaiselta huomauttaa pienistä nimilipsahduksista (Snellmann, Swann, Reimar von *Boem*, sosialidemokraatit, henkilönnimien eri asut tekstissä ja hakemistossa) tai, painavammin, lähdeviittausten ylimalkaisuudesta, puutteestakin, kun mennään historiantutkimuksen ulkopuolelle, narratologiaan, lajiin, lähilukuun ja dekonstruktioon.

Artikkelikokoelmien politiikalla on epä-mättömät etunsa: uuden tiedon nopea saatto julkiseen keskusteluun ja nuorten, myös vanhempien, tutkijoiden harjaantuminen kirjoittamaan tiedeyhteisöä heterogeenisemmalle lukijakunnalle. Suomenkielisyys jo sinänsä on vaativa tiedepoliittinen valinta. Kaikesta huolimatta: onko nimenomaan painettu kirja traditioistaan huolimatta toimivin tapa päivittää tietoa?

Käsiteltävät artikkelikokoelmat virittävät kaikki lukijansa pohtimaan omaa suhdettaan suomalaiskansalliseen historiaamme ja sen tulevaisuuteen. Kun historia on kirjoitettu hyvin, se näyttää, mitä siitä vääjäämättä seuraa, sanoi György Lukács.

## Tietokirjakirjoa

*Kirjoitettu kansakunta* nostaa keskiöön 1900-luvun alun erityyppisiä, nykyisin vähemmän tunnettuja populaareja historiatietokirjoja. Tietokirja on lajina sikäli epämukava tutkimuskohde, että luettaessa on pidettävä yhtä aikaa silmällä sitä, millaisia kerronstrategioita teoksessa on, sekä sitä, miten historiallisia lähteitä on käytetty. Lukiessaan Alexandra Gripenbergin *Naisasian kehitystä eri maissa (IV, 1909)* Tiina Kinnunen esimerkiksi huomauttaa, etteivät lähteet anna tietoa siitä, konsultoiko Gripenberg ammatihis-

torioitsijoita. Historiantutkijan katse pidättelee eikä kirmaile tulkintojen hetteille.

Eriytyypisiin tietokirjoihin mennään kokoelmassa niiden kirjoittajien elämänhistorian kautta, feministisen historiantutkimuksen linjassa. Elämänhistoria on suhteessa aikaansa, tässä tapauksessa suomalaisuuden ykseyskehitykseen tai, pikemminkin, kansallisen historiantutkimuksen konstruoimaan kertomukseen siitä. Tällainen kontekstoiva luenta kantaa paremmin hedelmää, kun kohteessa on tarpeeksi tulkittavaa mutkaa ja särmää, verrattuna kohteisiin, joissa heijastussuhteen näkee jo paljaalla silmällä. Martti Humun eli Maria Ramstedtin teosofin *Kalevala* (1909) on Antti Harmaisen taiten lukemana ilmava, ja herännäistaustansa kanssa kipuilevan Juhani Ahon aateromaani *Kevät ja takatalvi* (1906), jota Irma Sulkunen lukee, jo romaaniutetaan kimmoisampi kohde kuin kokoomuslaisen Paavo Virkkusen kirjoittama elämäkerta sukulaisestaan Agathon Meurmanista (I–III, 1935, 1938, 1957). Marja Jalava osoittaa Virkkusen muun muassa selittävän oikein päin kaiken kielteisen, mitä Meurman oli kertonut muistelmissaan itsestään. Koko lailla odotuksenmukaisesti toimivat myös Valfrid Vasenius Runeberg-apoteosisaan (1903/1904) ja Tyyni Tuulio laajassa Talvio-elämäkerrassaan (1963, 1965), jossa kuitenkin, kunhan luetaan tarkkaan, löytyy tekstikoloja.

Kokoelmassa painotetaan luettavan populaareja tietokirjoja. Populaarin käsite on kuitenkin kovin epämääräinen, vaikka sitä haarukoisikin teosten reseption kautta. Onko populaari esimerkiksi tekstin ominaisuus vai yleisön tekemää vai molemmat yhdessä? Entä liittyykö populaariuteen tahatonta vähättelyä, jos kohteina ovat Maila Talvion ja Ester Hällströmin (myöh. Ståhlberg) tapaiset untuvikot, jotka rekrytoitiin kirjoittamaan yleisöystävälliset Runebergin ja Franzénin elämäkerrat (julkaistu vuosina 1900 ja 1905)? Ehkä 1900-luvun alun murroksessa naisille uskottiin mittavampia tehtäviä kuin nykyisin?



Toinen tapa lähestyä tietokirjoja on lukea niitä nimenomaan teksteinä, niin kuin tekee Ilona Pikkanen kirjoituksessaan Eliel Aspelin-Haapylän mittavasta *Suomalaisen Teatterin historiasta* (I-IV, 1906–1910). Konteksti käsitetään tällöin tekstin ominaisuudeksi, ei joksikin kokonaan sen ulkopuoliseksi, ja koetetaan väistää biografiaa spekulatioita teoksen ja kirjoittajan suhteesta. Tämä suhde ei tietokirjallisuudessa toki ole niin kompleksinen kuin kaunokirjallisuudessa, mutta ei tikkusuorakaan. Pikkasen mallikas kirjoitus antaa näkymää paitsi varhaisen historia-tietokirjan narratologiaan ja retoriikkaan myös lähde- ja sitaattikäytänteisiin 1900-luvun taiteessa, jolloin historiantutkimus alkoi yhä tietoisemmin eriytyä omaksi tieteenalakseksi.

### 1900-luvun *Maamme kirja*

Mahdollisuuksista tuli kohtalo, dramatisoi Ilona Pikkanen 1900-luvun alkupuolen ykseyskehityksen. Tämä kohtalo on perälauta, jonka nojaan luetaan *Oma Maa* -kirjasarjan kirjoituksia historiasta kokoelmassa *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen*. *Oma Maa* oli suosittu isänmaallinen perhetietokirja, joka ilmestyi vihoittain. Ensimmäinen painos tuli 1910-luvulla, toinen 1920-luvulla ja kolmas 1950-luvulla. Artikkelikoelmassa tutkimuskohteeksi rajataan sarjan instituutiohistorialliset kirjoitukset, koska noin puolet *Oman Maan* kirjoitusmassasta käsittelee instituutioita. Instituutioituminen merkitsi edistystä, järjestyä ja modernisaatiota, siis kaikkea sitä, mitä nuori kansakunta, sitten valtio tavoitteli 1900-luvun alussa. Rajaus on perusteltu, mutta jättää näkyvistä sen, kuinka paljon *Omassa Maassa* painotettiin kulttuurin ja taiteen merkitystä suomalaiskansallisessa edistyskertomuksessa.

*Oma Maa* -nimi viittaa tietysti niin sarjan teemaan kuin sen intertekstuaaliseen kumppaniin, Z. Topeliuksen *Maamme kirjaan*, jota käytettiin lukemistona vielä 1940-luvulla. Instituutiohistorialliset artikkelit antavat tiheän kuvan siitä, miten sarjassa puolen vuosisadan kuluessa käsitel-

tiin muun muassa Suomen valtion syntyä, kirkon roolia, modernia perhesääntelyä, lakien ja oikeudenkäytön historiaa ja koulutusta sekä terveys- ja sosiaaliturvaa kansakunnan rakentajina. Voittoisten kertomusten ohessa, jotka kaikki alleviivasivat eroa Venäjään, nähdään, että lastenhuolto laahasi Suomessa pitkään muiden pohjoismaiden perässä, vaikka Arvo Ylppö parhaansa tekikin. Kun kaikkia kolmea *Oman Maan* painosta luetaan peräkkäin, korostuu se, kuinka sitkaasti 1950-luvun painos jatkoi sotienvälisillä ajattelumalleilla ja pitäytyi suhteessa tulevaan ei-kenenkään-maalla, kuten 1950-luvun kulttuuri yleensäkin.

Kokoelmassa lähiluetaan instituutiohistoriallisia kohdetekstejä, mikä ei ole ollut historiantutkimuksen käytäntönä. Lähiluvulla tarkoitetaan tässä lähinnä tekstin huolellista lukemista kokonaisuutena, ei siis joitakin teema-kohtia siitä noppien. Kun lähiluvun käsitettä ei kuitenkaan eritellä tarkemmin, jää huomiotta, että se on ollut myös historiallinen menetelmä, jolla oli laahuksenaan poliittinen konservatiivisuus, harmoniahakuisuus ja tiukka tekstikeskeys. *Oma Maa* teki politiikkaa myös kirjoittajavalinnoillaan. 1950-luvun painoksen päätoimittajana esimerkiksi oli Edwin Linkomies, joka kirjoitti siihen Suomen presidenteistä, ja jääkärien historiasta kirjoitti K. L. Oesch, hänkin vanhilansa istunut mies: ” – silti heidän historianäkemyksensä otettiin mukaan laajalti suomalaiseen historiakuvaan vaikuttaneeseen yleistekseen”.<sup>1</sup>

Tekstilähtöisyyttä toteutetaan kokoelmassa kahdella lailla. (Niukempi) osa artikkeleita etenee pitkin kohdetekstiään, (laajempi) osa käyt-

1. Piia Einonen, Antti Räihä & Marko Tikka, Kapinointi, separatismi ja vastarinnan legitimeetti. Teoksessa Petri Karonen & Antti Räihä (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Historiallisia Tutkimuksia 267. SKS 2014, 333.

tää sitä alustana, jonka päälle pinoaa usein tuhdinkin tietopakettin käsiteltävän instituution historiasta ja tutkimuksesta. Kun *Oman Maan* kirjoitusten luennan rinnalle tuodaan nykyisen tutkimuksen käsitykset, syntyy väistämättä vertailua, jossa aiempi saattaa ironisoitua. Kokoelma painottaa onnekseen kuitenkin sitä, ettei Agricolan roolin korostaminen reformaatiossa ole niin kiinnostavaa kuin se, miksi sitä suurenneltiin ja miksi tarvittiin suurmiehiä. Totuus ei ole vain ajan tytär vaan myös aikansa. Nykyinenkin totuus.

Tekstilähtöisyydestä seuraa, ettei *Oman Maan* kirjoittajia juuri profiloida. Liian paljon heitä moiseen olisikin, koska käytännössä kaikki kynnelle kykenevät ja oikein ajattelevat olivat työssä mukana. Joitakin persoonallisuuksia toki erottuu, erityisesti hankkeen suunnittelija, Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historian professori ja monitahoinen vaikuttaja E. G. Palmén, kuulu äkäpää ja ihastuttavan temperamenttinen kirjoittaja. Kysymys: kuinka vähän *Omassa Maassa* oli naiskirjoittajia?

### Pidättyen purettava

Mikä voidaan rakentaa, voidaan myös purkaa. Suurta myyttikertomusta yhden kansan, kielen ja mielen Suomesta puretaan eri kulmista kokoelmassa *Kotiseutu ja kansakunta*. Miika Tervonen linjaa sitä, mitä kaikkea historiantutkimussessakin on tämän myytin nimissä pakotettu, väistetty, kielletty ja unohdettu, isänmaan eduksi, mutta tuottaen vaarallista joustamattomuutta suhtautumisessa muihin kulttuureihin Suomessa, jonka pääkaupungissa tätä nykyä puhutaan toistasataa kotikieltä. Laura Katarina Ekholm puolestaan näyttää, kuinka suomenjuutalaiset kirjoitettiin osaksi ykseysmyyttiä heidän osallistuttuaan talvi- ja jatkosotaan, huomattavien kaatuneisuuslukuin. Näin osaltaan vahvistettiin illuusiota jatkosodasta omana erityissotanamme. Sukulaistensa ja heimolaistensa kautta Suomen juutalaiset olivat osa holokaustikertomusta.

*Kotiseutu ja kansakunta* määrittelee metodiseksi asenteekseen dekonstruktion tai pyöristetympin dekonstruoivan pyrkimyksen. Käytännössä se tarkoittaa lähinnä pidättyväistä yhdistelmää lähilukua ja dekonstruktiota, joista jälkimmäinen on itse asiassa historiallisesti syntynyt purkamaan edellisen edustamaa uskriitistä suuntausta. Kokoelmassa painotetaan historiantutkimuksen ja etnologian yhteisiä historiallisia juuria ja nykykäytänteitä ja sen kirjoittajat esittelevät lukijoille omat teoreettiset kulkureittinsä, ehkä ajatellun oppikirjakäytön vuoksi.

Kustaa H. J. Vilkuna osoittaa laajan aineiston perustalta, kuinka maakunta- ja paikallishistorioissa on rakennettu omaa lähihistoriaa Paikallishistoriallisen Toimiston (1933) yhtenäistäväsä ja normittavassa valvonnassa. Kansankulttuurin, esimerkiksi noituuden ja taikauskon, osuutta kutistettiin sopivaksi. Paikallishistoriallisen genren sisällä puolestaan käytiin intertekstuaalista kamppailua erityisesti Väinö Voionmaan, viimeisen topeliaanin, kanssa. Kuten *Oma Maa*, paikallishistoriat ovat olleet joka kodin kirjallisuutta, jota ei välttämättä niinkään luettu, vaikka niiden omistaminen oli tärkeää.

Kokoelman kolmannessa, oppihistoriallisessa osiossa, puretaan etnologisen tutkimuksen lähteitä. Ann-Catrin Östman kärjistää hauskaasti: supisuomalainen talonpoikais yhteiskunta, historiakuvamme ikoni, on paljolti tuontitavaraa. Hanna Snellmanin mukaan kansatieteellisiä karttoja ja kartografista tutkimusta uomasivat yksityiskohtaiset kysymykset, joita tutkijat, lähtien kukin omasta intressistään, esittivät kyselylähteilleen. Snellman asemoi itsensä kansatieteen professorien jatkumoon, kertoen oppialansa historiasta, painotuksista ja viranhauista, Niilo Valosen kuulusta pääköydestäkin. Itseään tutkimusinstrumenttina tarkkailee erityisesti Jyrki Pöysä, joka kokeilee dekonstruktionistista uudelleenluentaa väitöskirjaansa *Jätkän synty* (1997) ja sen aineistona olleiden jätkä-aiheisten kilpakirjoitusten karjalaiskuvaan. Kun

tähystää (väitöskirjan tavoitteleman) kokonaiskuvan sijaan osaan, rajakarjalaisuuteen, näkee irtonaisemmin joidenkin kilpakirjoittajien käyttämät kirjalliset ja suulliset konventiot ja erilaiset paikanotot sekä kirjoitusten fiktionomai-

suuden. Mitään kaiken kattavaa tulkintaa rajakarjalaisuudesta, saati ”karjalaisuudesta”, ei (ainakaan tällä repostelulla, kuten Pöysä sanoo) löydy.

## Lahjaidea historiasta kiinnostuneille

Tilaa *Historiallinen Aikakauskirja* joululahjaksi. Kaikki 31.1.2016 mennessä tehdyt vuosikertatilaukset saavat kaupan päälle tämän joulukuun 2015 numeron.

Kätevimmin teet lahjatilauksen verkossa aikakauskirjan kotisivuilla: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/tilaukset>. Mainitse kohdassa ”Muita tiedotuksia lehdelle” lahjatilauksen saajan nimi ja osoite, jonne lahjalehti lähetetään.

Lahjatilauksen hinta on 30, 33 tai 45 euroa sen mukaan, onko lahjatilauksen saaja korkeakouluopiskelija (jolloin hinta on 30 euroa) tai Suomen Historiallisen Seuran jäsen (jolloin hinta on 33 euroa). Muissa tapauksissa hinta on 45 euroa, ja sen mukana saa paitsi lehden myös Historian Ystävien Liiton jäsenyyden, josta ei aiheudu muita kuluja.





## Keskiajan- käyttö modernin Euroopan identiteettien mosaiikissa

**R. J. Evans & Guy P. Marchal (toim.): *The Uses of the Middle Ages in Modern European States. History, Nationhood and the Search for Origins.* Palgrave Macmillan 2011. 296 s. ISBN 978-0-230-57602-5.**

*Writing the Nation* -sarjan osa keskiajan käytöstä moderneissa eurooppalaisissa maissa 1800- ja 1900-luvulla valaisee teemaa kolmentoista artikkelin kautta alueittain, jotka on ryhmitelty seuraavasti: keltit ja Skandinaavia, Benelux, Balkan ja Keski-Eurooppa. Alussa on luettelo kirjoittajista, mikä on kiitollista – aina sellaista ei ole. Luettelon mukaan moni kirjoittajista on joko professoreita tai vähintään tutkijoita eri yliopistoissa, joten kyseessä on meritoitunut joukko keskiajan ja sen käytön asiantuntijoita. Teos perustuu Euroopan Tiedesäätiön (*European Science Foundation*) rahoittamaan kansainväliseen tutkimusprojektiin ja sen Oxfordissa vuonna 2006 järjestämän konferenssin antiin. Projekti tarkasteli yli kolmenkymmenen nykyvaltion kansallisen histo-

riankirjoituksen historiaa, mikä heijastuu monipuolisesti julkaisun sisältöön.<sup>1</sup>

Käsillä oleva teos alkaa toimittajan, Luzernin yliopiston emeritusprofessori Guy P. Marchalin johdannolla ja päättyy toisen toimittajan, Oxfordin yliopiston professori R. J. W. Evansin yhteenvedon. Marchal perustelee esipuheessaan, miten mukana olevat artikkelit ja niiden käsittelemien maiden historiankäyttö valittiin kirjaan ja painottaa, että teokseen on otettu mukaan etenkin pienempiä eurooppalaisia nykyvaltioita, jotka eivät keskiajalla olleet vielä valtioita, mutta ovat olemassaolonsa aikana hyödyntäneet keskiaikaa identiteettiensä rakentamisessa. Tällaisia valtioita ovat esimerkiksi Irlanti, Belgia, Islanti, Norja ja Suomi.

Historiankäyttöön liittyvät näkökulmat historiankirjoituksessa ovat yleistyneet 1990- ja 2000-luvulla eri puolilla Eurooppaa ja ne ovat pikkuhiljaa rantautuneet myös Suomeen. Painopisteet suurimmassa osassa artikkeleita ovat etenkin siinä, miten eri kansalliset alueet loivat identiteettiään keskiaikaa hyödyntäen etenkin 1800- ja 1900-luvulla, muodostaen kulttuurisen pohjan poliittiselle toiminnalle myöhemmässä valtionmuodostuksessa. Osassa yksi käsitel-

lään muun muassa Suomen keskiajankäyttöä, jota esittelee historiankäyttöön liittyvillä tutkimuksillaan mainetta niittänyt Derek Fewster. Hänen artikkelinsa toimii ikään kuin yhteenvetona hänen ”Kumpujen yötä” ja muuta suomalaisen menneisyyden luomista käsittelevästä väitöskirjastaan. Teksti on yksi kirjan kiinnostavimmista sekä sisällöltään että muodoltaan. Muita kirjan mieleenpainuvimpia artikkeleita ovat Islannin yliopiston professorin Guðmundur Hálfðanarsonin artikkeli Islannin keskiaikaisista käsikirjoituksista ja niiden poliittisesta käytöstä Islannin modernin valtion luomisprosessissa sekä Nijmegenin yliopiston professori Peter Raedtsin artikkeli Hollannin ambivalentista suhteesta keskiaikaan 1800-luvulla, jolloin myös kysymys katolisesta menneisyydestä ja uskonnollis-poliittisesta suhtautumisesta siihen herätti eräviä mielipiteitä.

Marko Šuican artikkeli Kosovon taistelun 600-vuotisjuhlinnasta vuonna 1989 on ajankohtainen, koska siinä käsitellään sotaisan muiston käyttöä poliittisen manipuloinnin työkaluna. Ahaa-elämyksiä herätti myös Sienassa ja Bolognassa toimivien professoreiden Marko Morettin ja Ilaria Porcianin artikkeli Italian keskiaikaan liitetyistä tulkinnoista muun muassa Risorgimenton eli Italian yhdistymisen aikana. ”Uudelleen keksitty” keskiaika näytteli tärkeää osaa esimerkiksi Savoijin dynastian juhlinnassa ja turismin kasvattajana

1. Ks. myös Petteri Norringin syväluotaus koko *Writing the Nation* -kirjasarjasta tässä numerossa.

1900-luvun alussa. Moni teoksen artikkeli käsittelee etenkin sitä, miten historiasta poimittuja keskiajalla toimineita kansallisia hahmoja, kuten Wilhem Tellia ja Jan Husia eli Juhana Hussia, on hyödynnetty myöhemmin kansallisten identiteettien rakentajina. Lopun tiivistelmässä Evans kiteyttää, miten medievalismi muodosti tärkeän teeman kansallisissa historiografiassa.

Teokseen on monipuolisuudestaan huolimatta jäänyt aukkoja, koska esimerkiksi Liettua – pieni valtio, jolla on mahtava historia – ei ole mukana käsitellyssä. Toinen maa, jota itse kaipasin, on Ruotsi. Se olisi muinaisen suuruutensa murentumisen kautta tuonut toisenlaisen näkökulman kysymykseen kansallisen identiteetin rakentamisesta. Ruotsalaista historiakuvaa on nimittäin tutkittu hyvin tarkasti viime vuosikymmenten aikana (mm. Peter Aronsson ja Ulf Zander).

Kaiken kaikkiaan näkökulmien runsaus ja esiteltyjen alueiden mosaikki pelkkien yleistietojen nojalla hankalasti hahmotettavissa olevine paikallisine historioineen tekee teoksesta raskaslukuisen. Mahdollisesti teos toimisi paremmin viiteteoksena, josta on helppo poimia osioita yksitellen tarpeen vaatiessa. Teos nimittäin edustaa huomioimisen arvoista ja laaja-alaisuudessaan merkittävää tutkimuskirjallisuutta, etenkin jos on kiinnostunut spesifisti keskiajankäytöstä ja eri eurooppalaisten kansallisten ”sankarien” käytöstä. Tällöin sitä ei voi sivuuttaa, ja teos löytyneekin jatkossa kansallista historiankäyttöä käsittelevien tutkijoiden viitteistä.

FT, VAPAA TUTKIJA EVA AHL-WARIS  
HELSINKI

## Hyperborealaiset suurvaltakauden historiankirjoituksessa

**Tero Anttila: The Power of antiquity. The hyperborean research tradition in early modern Swedish research on national antiquity. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 125. Oulun yliopisto 2014. 332s. ISBN 978-952-62-0713-1.**

Tero Anttila tutkii väitöskirjassaan uuden ajan alun ruotsalaista historiankirjoitusta, jossa hyperborealaiset ja heistä kertovat kreikkalaisen mytologian tarinat liitettiin osaksi Ruotsin kunniakasta muinaishistoriaa. 1600- ja 1700-luvun alkupuoliskolla ruotsalaiset historianantajat halusivat esittää maansa kulttuurin kehtona, josta sivistys levisi Välimerelle ennen antiikin aikoja. Tunnetuimman tulkinnan esitti Olof Rudbeck vanhempi, joka pyrki osoittamaan, että Ruotsi oli muinainen Atlantis. Antiikin ajan kuvaukset pohjoisessa asuvista onnellisista hyperborealaisista tarjosivat sopivia todisteita Ruotsin muinaisesta mahtavuudesta.

Rudbeckin ja hänen kollegojensa tavoitteena oli torjua eurooppalaisten humanistien epämiellyttävät näkemykset ruotsalaisten barbaarisesta muinaisuudesta. Ulkomaalaiset oppineet eivät purematta nielleet ruotsalaisten esittämiä tulkintoja, mutta kotimaassa niitä arvostettiin. Historiankirjoitus palveli Ruotsin suurvaltopoliittikkaa ja aluevaatimuksia, ja tutkijat saivat myös poliittista ja taloudellista tukea valtakunnan ylätasolta. 1600-luvulla tutkijat käyttivät yhä useammin myös muinaismuistoja kuten riimukiviä tulkintojensa tukena.

Vastaavasti suurvaltakauden päätyttyä hyperborealaistulkintojen poliittinen käyttöarvo väheni, ja 1700-luvun puolivälin jälkeen historianantutkimus valitsi ratkaisevalla tavalla uusia suuntia. Historiantulkintojen muuttuminen ei kuitenkaan ollut suoraviivaista kehitystä kohti kriittisempiä tulkintoja. Kriittiset tulkinnat eivät välttämättä edustaneet modernia lähdekritiikkiä vaan niissä voitiin vaatia esimerkiksi tiukempaa raamatunhistoriallista tulkintaa Ruotsin muinaisuudesta.

Anttilan tutkimusaineistona ovat laajat hyperborealaisuutta käsittelevät aikalaisjulkaisut. Hän on perehtynyt painettujen julkaisujen lisäksi julkaisemattomiin aihetta käsitelleisiin käsikirjoituksiin, joiden merkinnöistä hän on voinut päätellä tiettyjen tärkeiden tulkintojen kehittymistä. Anttila onnistuu säilyttämään punaisen langan, joka auttaa jäsentämään monipolvisen, erilaisista tieteistä ja ”tieteistä” ammentavan keskustelun kulkua. Lukija pystyy seuraamaan hyperborealaiskeskustelun päälinjoja eksymättä esoteeristen keskustelujen labyrintteihin.

Anttilan havainnoista välittyvä jatkumo aiempien vuosisatojen historiantulkintoihin ja historiankirjoituksen tyyliin. Vaikka uuden ajan alussa otettiin etäisyyttä keskiajan ”skolastiseksi” haukuttuun oppineisuuteen, käytännössä teologia ja raamatullinen historiantulkinta olivat keskeisiä suurvaltakauden historiantulkintoissa, myös antiikin tekstejä ja hyperborealaisuutta tutkittaessa. Tutkimuksessa tulee ymmärrettävästi esille se, miten teologia, arkeologia, historia, esoteeriset tulkinnat ja monet muut tulokulmat olivat aikakauden tutkijoille kytkeytyneet toisiinsa, eikä niitä pidetty toisiaan poisulkevinä.

Anttila tuo esiin historianantutkimuksen institutionalisoitumisen ja sen, mitä seurauksia sillä oli tulkintoihin ja tulkinnanvapauteen. Hän

käsittelee myös tutkijoiden suhdeverkostoja sekä keskinäisiä valtaisteluja, jotka aiheuttivat välillä rumaa jälkeä. Tutkijoiden saattoi olla poliittisen tai akateemisen uransa kannalta tärkeää välttää liian jyrkkiä irtiottoja aiempien sukupolvien tulkinnoista. Tutkijat tekivät kuitenkin henkilökohtaisia painotusvalintoja silloin kuten nykyäänkin.

Yliopistotutkimuksen ulkopuolella hyperboreaistulkinnat pulpahtelevat edelleen toisinaan esiin myös vakavasti otettuina vaihtoehdoisina historiatulkintoina. Siinäkin mielessä on tärkeää muistuttaa, millaisessa maailmassa ja millaisen tiedekäsityksen vallitessa tulkinnat ovat aikoinaan syntyneet. Kuten Tero Anttilan väitöskirja osoittaa, tutkimusta ei tehty (tuolloinkaan) norsunluutornissa eikä irrallaan ympäröivän yhteiskunnan vaatimuksista.

FT, DOSENTTI ANU LAHTINEN  
HELSINGIN YLIOPISTO

## Keisari Kaarle V ja hänen aikakautensa

**Pekka Valtonen: Puolen maailman valtias. Kaarle V:n 1500-luku ja Euroopan mahdin synty. Gaudeamus 2015. 616 s. ISBN 978-952-595-358-0.**

Keisari Kaarle V (1500–1558) oli epäilemättä aikansa mahtavin hallitsija Euroopassa. Hän peri äidiltään Johanna Mielipuolelta Kastilian ja Leónin kruunun, äidinisältään Ferdinand II:lta Aragonian ja Napolin kuningaskunnat, isältään Filip Kauniilta Burgundin herttuakunnan ja isänisältään Maksimilian I:lta Itävallan arkkiherttuakunnan, jonka hän tosin luovutti pian veljel-

leen Ferdinandille. Lisäksi hänet valittiin Maximilianin jälkeen Pyhän saksalaisroomalaisen keisarikunnan keisariksi. Kastilian kuninkaana hänen altuunsa tulivat myös Espanjan amerikkalaiset siirtomaat. Pekka Valtonen kirjan nimen mukaisesti hän oli siis puolen maailman valtias.

Valtonen ei ole kuitenkaan lähentynyt tekemään suurmieselämäkertaa. *Puolen maailman valtias* ei ole varsinaisesti kirja Kaarle V:stä, vaan enemmänkin tämän aikakaudesta. Valtonen käyttää Kaarlen hahmoa eräänlaisena keskipisteenä, jonka ympärille hän rakentaa kuvaa 1500-luvun ensimmäisen puoliskon historiasta, Euroopan valtionmuodostuskehityksestä, kauppakapitalismin synnystä, uuden ajan alun aatteellisesta ja uskonnollisesta murroksesta sekä Euroopan noususta. Välillä Kaarle on keskiössä, välillä hieman syrjässä, ja ajoittain hän katoaa hetkeksi näkyvistä kokonaan. Joka tapauksessa Kaarle V sopii erinomaisesti tällaisen teoksen keskushahmoksi. Hän oli uuden ajan alun Euroopan historian merkittävimpiä henkilöitä, kosmopoliitti, joka puhui Jumalalle espanjaa, naisille italiaa, miehille ranskaa ja hevoselleen saksaa.

Kyseessä on populaari yleisesitys, joka ei perustu kirjoittajan omaan lähdeytöskentelyyn, vaan tutkimuskirjallisuuteen. Kirja ei kuitenkaan ole pelkkä tiivistys aiemmasta tutkimuksesta, vaan Valtonen esittää siinä myös omia tulkintojaan käsittelemistään ilmiöistä. Vaikka lähteinä käytettyä kirjallisuutta ei sinänsä käsitellä tekstissä kriittisesti, tekijän oma ääni tulee kuitenkin hyvin esiin. Tämä kertoo siitä, että tutkimuskirjallisuutta on luettu kriittisellä otteella, vaikka tätä ei olekaan kirjoitettu auki. Se ei tämän kaltaisessa populaarissa teoksessa olekaan välttämätöntä. Teoksessa on myös loppuviitteet, joten lukija tietää, mihin tutkimuksiin tekijä perustaa näkemysensä.

Esipuheessaan Valtonen pohtii keskushahmonsä merkitystä. Hän toteaa, että Kaarle V ”aivan liian varhain saatettiin hallitsemaan suurta valtakuntaa erilaisten poliittisten ja uskonnollisten voimien temmellyksen keskellä. [...] Hän ei mahtanut mitään sille, että kirjapaino, löytöretket, tieteet ja uskonpuhdistus mullistivat eurooppalaisen ihmisen sielunelämän, kauppakapitalismi muutti taloudellisen järjestyksen ja keskitettyjen valtioiden synty loi uudenlaisen yhteisöön kuulumisen muodon. Hän vain sattui olemaan paikalla, tosin eturivissä” (s. 8).

Valtoselle Kaarle on aikakautensa heijastaja, ihminen ja instituutio, joka oli keskeisellä tavalla osallisena monissa aikakautensa merkittävässä tapahtumissa ja ilmiöissä. Tästä huolimatta hän keskittyy kirjassaan melko paljon tapahtumahistoriaan nostaen päähenkilöksen hallitsijat ja muut merkittävät henkilöt. Aika ajoittain lukijalle vyörytetäänkin suorastaan hengästyttävällä tahdilla yksityiskohtaisia kuvauksia esimerkiksi suurvaltapoliitiikan kiemuroista jatkuvine sotineen ja vaihtuvine liittosuhhteineen. Valtonen toteaa itsekin esipuheessaan keskittyvänsä suurten selitysten sijaan yksityiskohtiin yksilöiden motiiveja unohtamatta päästäkseen eroon suuren suunnitelman illuusiosta.

Teoksessa käsitellään myös aikakauden poliittisia virtauksia (esimerkiksi uskonpuhdistus, uudet käsitykset valtiosta ja hallitsijasta) sekä hallinnollista (byrokratisoituminen, lakien kodifioinnit ynnä muut), taloudellista (kauppakapitalismi, rahatalous, verotuksen tehostuminen) ja teknistä (kirjapainotaito, merenkulku, sota) kehitystä ja muita uuden ajan alussa vaikuttaneita voimia. Näiden ilmiöiden merkitys tuodaan vahvasti esiin ja niiden kehitys esitetään pitkälti hallitsijoista riippumattomiksi.

Kirjan ensimmäiset viisi lukua keskittyvät Kaarle V:een ja hänen

hallitsemiinsa alueisiin, tämän verivihollisen Frans I:n Ranskaan sekä näiden kahden monarkin väliseen kilpailuun ja sodankäyntiin erityisesti Italiassa. Kuudennessa luvussa käydään läpi muiden eurooppalaisten valtojen historia uuden ajan alussa. Nämä kuusi lukua kertovat Euroopan suurvaltapolitiikasta, sodista ja diplomatiasta sekä Euroopan eri alueiden valtiokehityksestä ja niiden eroista ja yhtäläisyyksistä. Kerronta etenee detaljirikkaasti ja anekdootteja hyödyntäen. Huomio on vahvasti poliittisessa historiassa.

Sen sijaan luvut seitsemästä kymmeneen keskittyvät eräisiin uuden ajan alun Euroopan historian merkittäviin ilmiöihin. Näistä seitsemäs luku käsittelee muun muassa humanismia, kirjapainotaitoa ja tieteiden kehitystä uuden ajan alun maailmankuvan murroksen taustatekijöinä. Kahdeksas luku käsittelee reformaation vaihteita ja merkitystä. Yhdeksäs ja kymmenes luku keskittyvät erityisesti väestöhistoriaan ja talouteen.

Käsiteltävään näin seikkaperäisesti Euroopan uuden ajan alun historiaa Valtonen siirtyy muihin maanosiin. Näiden suhde Eurooppaan ja Euroopan suhde näihin säilyi kuitenkin keskiössä. Idän ja lännen välissä olleet Osmanit saavat oman lukunsa, minkä jälkeen kahdessa seuraavassa luvussa siirrytään Afrikan ja Amerikan kautta Aasiaan. Lopuksi tulee vielä epilogi, joka kertoo Kaarlen vallasta luopumisesta sekä hänen viimeisistä vuosistaan vetäytyneenä Yusten luostariin Espanjassa.

Tämän kaltaisessa yleistöksessä on väistämättä aina jonkun verran yleistyksiä ja mutkien suoraksi vetämisistä. Niitä ei vältytä nytkään. Varsinkin Länsi- ja Keski-Euroopan suurten valtakuntien ulkopuolisten alueiden historiaa käydään läpi melko pintapuolisesti. Epäilemättä esimerkiksi Puola-Liettuan tai Intian historian asiantuntija löytäisi näiden käsittelystä puutteita. Yh-

den teoksen puitteissa ei kuitenkaan voi koko maailmaa käsitellä yhtä syvällisesti, ja on selvää, että näin laajaa aihepiiriä käsittelevässä kirjassa ollaan myös ajoittain tekemisissä kirjoittajalle ennestään vähemmän tuttujen aiheiden kanssa. Rajaukset ovat kuitenkin sikäli perusteltuja, että laajimman käsittelyn saavat kirjan keskushenkilön näkökulmasta merkittävimmät alueet.

Valtonen pyrkii kuitenkin varomaan liian suoraviivaisia yleistyksiä. Uuden ajan alun Euroopassa tapahtui monia asioita, jotka ennen pitkää johtivat modernien kansallisvaltioiden syntyyn hallinnon keskittyessä ja tehostuessa. Euroopan eri osia ei kuitenkaan aseteta yhteen muottiin. Teoksesta tulee hyvin ilmi se, että valtionmuodostuskehitys ei suinkaan ollut suoraviivaista eikä samanlaista kaikkialla, vaan valtiot kehittivät erilaisia ratkaisuja vastaamaan muuttuvan maailman haasteisiin.

Myöskään eurooppalaisten siirtomaavaltojen nousua maailman valtiaksi ei kuvata minään vääjäämättömänä kehityskulkuna. Maailmanvalloitusta siivitti kaupapakapitalismin kehitys, mutta kaikki sen tarvitsemat elementit olivat olemassa myös Lähi-Idässä, Kiinassa ja Kaakkois-Aasiassa. Eurooppalaiset veivät ne suotuisien olosuhteiden vallitessa pidemmälle ja korkeammalle kuin muut, minkä lisäksi he osuivat hyvään saumaan, sillä lännen nousun kanssa samaan aikaan osui idän laskusuhdanne. Lisäksi erona oli eurooppalaisten uteliaisuus sekä tietoinen pyrkimys luoda suhteita muuhun maailmaan.

Valtonen suhteuttaa eurooppalaisten ja muun maailman kohtaamisen merkityksen hyvin. Portugalilaisten saapuminen Afrikan rannikoille ja Aasian merille ei lyhyellä tähtäimellä mullistanut näiden maanosien yhteiskuntia. Toisin kuin Espanja Amerikassa, Portugalilla ei vielä kyennyt tai edes halunnut

valloittaa laajoja alueita Aasiassa tai Afrikassa, vaan tyytyi luomaan molempia osapuolia tyydyttäen kauppa-suhteita. Näiden vaikutus eurooppalaisille itselleen oli moninkertaisesti suurempi kuin esimerkiksi aasialaisille. Toisaalta valtaosa myös eurooppalaisten kasvavasta vauraudesta syntyi maanosan sisäisessä kaupassa. Vielä 1500-luvulla Eurooppa ei ollut valmis valloittamaan maailmaa, mutta pikku hiljaa eurooppalaisten valta kasvoi paikallisten joutuessa puolustuskannalle. Valtosen mukaan Kaarle V:n kaudella sai siis alkunsa kehitys, joka johti maailman jakautumiseen kehittyneisiin ja kehittyviin maihin.

Puolen maailman valtias on sujuvasti kirjoitettu kirja uuden ajan alun Euroopan ja eurooppalaisten kanssa yhteydessä olleen maailman historiasta. Se ei välttämättä anna kovin paljoa uutta tietoa käsiteltäviin asioihin jo perehtyneelle, mutta voi kuitenkin avata uusia näkökulmia. Kirjan myötä lukija saa hyvän yleiskuvan muun muassa Espanjan, Ranskan, Englannin, saksalaisten alueiden, Puola-Liettuan, Venäjän, pohjoismaiden, Osmanien valtakunnan, Kiinan, Intian, Keski- ja Kaakkois-Aasian sekä löytöretkien kautta eurooppalaisten kanssa tekemisiin joutuneiden Amerikan ja Afrikan kehityksestä uuden ajan alussa. Näitä ei kuitenkaan nähdä toisistaan erillisinä, vaan osana laajempaa kokonaisuutta. Kunkin alueen historiat liitetään yleiseurooppalaiseen tai yleismaailmalliseen kontekstiinsa.

FM LAURI UUSITALO  
TAMPEREEN YLIOPISTO

# Pohjolan leijona ja Suomi

**Mirkka Lappalainen: Pohjolan leijona. Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632. Siltala 2014 321 s. ISBN 978-952-234-242-3.**

Mirkka Lappalainen on kirjoittanut onnistuneen elämäkerran ja aikakauskuvauksen yhdistelmän Kustaa II Aadolfin hallitusajasta. Teos sai vuoden 2014 Tieto-Finlandia-palkinnon, ja kyseessä on nimenomaan tietoteos, jonka ansioksi on luettava sekä kulttuurihistoriallisen näkökulman lisääminen aikakauden käsittelyyn että suurvallaksi kypsytyn Ruotsin valtakunnan historian eläväksi tekeminen. Sinänsä 1600-luvun historiasta on toki aiemminkin tehty luettavia ja sisältöllisesti korkealuokkaisia esityksiä, mutta juuri tähän jaksoon keskittyneet esitykset ovat olleet harvassa. Sitä vastoin käytännössä kaikissa 1500- ja 1600-lukua koskevissa laajemmissa yleisteoksissa on vahva painotus 1600-luvun alun tilanteeseen. Siksi olisi toivonut, että tekijä olisi käsitellyt erilaisia kokonaisesityksiä systemaattisemmin, sillä sellaisten teosten kirjoittajat ovat vähintään viimeisen parin sadan vuoden ajan tavallisesti edustaneet oman aikakautensa arvostetuimpia historioitsijoita. Sen vuoksi heidän näkemyksensä (tai mahdollisesti niiden puute) nyt puheena olevasta teemasta ja aikakauden yleiskuvasta olisi ollut kiinnostavaa luettavaa.

Kirjan keskeisiin kysymyksiin kuuluu analyysi Helsingin maapäivien (1616) yhteydessä pidetyistä laajoista valituskäräjistä. Valituskäräjillä tutkittiin erityisesti aateliston ja sotilaiden sekä virkamiesten tekemiä väärinkäytöksiä. Ruotsin kuninkaan Suomessa asuville alamaisille tapahtuma oli tärkeä, vaikka tällaisten tilapäisten tuomioistuini-

ten ja komissioiden kokoaminen oli ollut yleistä kaikkialla valtakunnassa jo aiemmin kuten esimerkiksi K. R. Melander (1936), Erkki Lehtinen (1973), Sven A. Nilsson (1990) ja Marie Lennersand (1999) ovat tutkimuksissaan osoittaneet. Toimintatapa jatkui sittemmin pitkään vielä hovioikeusjärjestelmän vakiintumisen jälkeen. Lappalaisen erottelu aikaan ennen ja jälkeen Kustaa II Aadolfin ei ole aivan selkeä, minkä lisäksi en ainakaan itse näe 1500-luvun ruotsalaista (suomalaista) yhteiskuntaa yhtä tummasävyisenä. Esimerkiksi juuri vuoden 1616 käräjät osoittivat, että talonpoikien valituksia kuunneltiin – toisin sanoen vuorovaikutusta eri ryhmien välillä oli olemassa, vaikkei se suinkaan ollut symmetristä. Toisaalta talonpojilla oli tehokkaita keinoja osoittaa vähintään passiivis-aggressiivista protestiaan esimerkiksi luovuttamalla kruunulle vetoeläimeksi härkä hevosen sijaan (s. 75).

Mirkka Lappalainen osoittaa vakuuttavasti koko valtakunnan kehnon tilan 1610-luvun puolimaissa. Lähtökohdat suurvallan rakentamiselle olivat heikonlaiset, joskin tekijä olisi voinut pohtia enemmän, mistä lähtien ylipäätään voidaan puhua suurvaltakaudesta. Tutkijoiden näkemykset asiasta ovat varsin eriäviä. Sen sijaan yksi kirjan vahva läpikulkeva teema liittyy aikakauteen huhujen, epävarmuuden ja mitä kummallisimman disinformaation aikana. Lappalainen korostaa perustellusti aatemaailman, uskonnon sekä apokalyptisen mystiikan merkitystä aikakauden ymmärtämisen välineinä. Tämänkaltaisia tunnehistoriallisia esityksiä kaivataan lisää, joskin lähdeaineisto asettaa kiistatta tulkinnoille rajoitteita.

Tekijä argumentoi myös onnistuneesti näkemystään, jonka mukaan hallitsijoilla oli merkitystä historian tekijöinä. Sinänsä teos ei ole elämäkerta, mutta juuri siitä syystä kirjallisuuden käytössä olisi voitu

enemmän hyödyntää yleisempää aikakautta kontekstoivaa kirjallisuutta. Kirjoittaja yhdistelee taitavasti aiempien teostensa havaintoja kirjassa sinänsä melko säästeliäästi käytettyyn alkuperäisaineistoon. Varsin usein vauhtia otetaan 25-vuotisesta Venäjän sodasta ja 1590-luvun kriisin loppuratkaisusta, jonka myötä Kustaa II Aadolfin isä Kaarle-herttua (Kaarle IX) näyttäyty melkein epäilmestyskirjan petona. Venäjä ja Puola korostuvat ulkopoliittisina ongelmina. Suomessa puolestaan hallitsijalla oli käytettävissään kovin vähän soveliaita miehiä. Lappalainen nostaa esimerkiksi Erkki Lehtisen (1961) ja Armas Luukon (1967) tapaan Nils Bielken arvostuksen sille tasolle, joka tälle Suomen ensimmäiselle kenraalikuvernöörille olisi kuulunut jo paljon aiemmin.

FT, PROFESSORI PETRI KARONEN  
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

## Maahanmuuton kirot ja siunaukset isonvihan jälkeen

**Heikki Vuorimies: Suuren Pohjan sodan jälkeen Hämeeseen siirretyt ruotsalaissotilaat ja hämäläiset noin vuoteen 1760. Jyväskylä Studies in Humanities 258. Jyväskylän yliopisto 2015. 399 s. ISBN 978-951-39-6282-1.**

Kielikysymyksen historia aloitetaan yleensä 1800-luvun fennomanias-ta. Suomenkielisten ja ruotsinkielisten välestä edellisillä vuosisadoilla ei paljoa tiedetä. Heikki Vuorimiehen väitöskirjassa *Suuren Pohjan sodan jälkeen Hämeeseen*



*siirretyt ruotsalaisistolaat ja hämäläiset noin vuoteen 1760* ovat asetelmat alastomia: vailla politiikan, puolueiden ja korkeakulttuurin verhoja.

Suuressa Pohjan sodassa kaatui jopa 50 000 suomalaista ja päälle tulivat vielä molempia sukupuolia harventaneet nälänhädät, epidemiat, ihmisyöstöt ja miehitysterroiri. Sotilasaines oli Uudenkaupungin rauhan jälkeen olemattomissa. Siksi esivalta siirsi Suomeen 2 400 rikinruotsalaista ruutosotilasta. "Lainan" piti olla tilapäinen, mutta pakotettuina tai omasta aloitteestaan monet jäivät lopullisesti. Määrä oli huomattava Suomen väkilukuun nähden ja sikäläkin, että tulokkaat olivat nuoria miehiä, joissa väestöpyramidin pahin vajuus ammitti.

Tuskinpa Vuorimies tähän teemaan tarttuessaan alkujaan arvasi, miten kuuma aihe maahanmuutto on väitösluvun hellitessä. Ajankohtauisuus ja analogiat hengittävät joka tapauksessa taustalla 300 vuoden takaisissa kotoutusprobleemoissa.

Vuorimies ei ole säästännyt vaivojaan lähteissä. Hän on tehnyt tinkimätöntä perustutkimusta. Esimerkiksi tuomiokirjoja on käyty läpi äärimmäisen viitselläästi. Erityisen kiitoksen ansaitsevat Ruotsin arkistot, jotka jostain syystä jäävät useilla suomalaistutkijoilla väliin.

Vuorimies on laatinut sadoista sotilasta pienoiselämäkertoja. Runsaimman aineiston tuottaneet henkilöt ovat lihaa ja verta inhimillisine tunteineen. Lähdelöytöinä huikeita ovat rahvaan kirjeet ja kaksikielisten keskustelujen vuorosanat. Molempia on tavallisilta, ei-säätyläisiltä 1700-luvun ihmisiltä säilynyt äärimmäisen niukalti. Vuorimies käyttää paljon myös tilastoja ja taulukoita, mikä konkretisoi väittämiä.

Näkökulma avautuu vuoroin hämäläisistä ja vuoroin ruotsalaisista. Avainsanoihin kuuluvat akkulturaatio, assimilaatio ja integraatio.

Lähestymistavasta ei puutu myöskään juurevuutta: Mistä ihmiset tulivat, mihin he asettuivat ja kuinka heidän lopulta kävi?

Maahanmuuttotutkimuksen hyödyllisenä sivutuotoksena Vuorimies selvittää Suomen taloudellista tilaa isonvihan jäljiltä. Väestölliset muutokset, kuten nuorten leskien valtaisa määrä, on analysoitu huolella. Hallintohistoriallisena ulottuvuutena kulkevat Tukholman, läänitason ja pitäjien suhteet, joiden ansiosta "oikeuden pitkä käsi" yletti korpeenkin.

Mikrotasolla kirja vilisee yksityiskohtia palkkauksesta, ravinnosta, kirkollisista toimituksista, rakennuksista, viranomaiskäytännöistä, vaatetuksesta, ruumiinvammoista, maataloustyöstä ja niin edelleen. Nämä eivät vaikuta tarpeettomilta tai irrallisilta. Arjen historia kuuluu aiheeseen. Ilman sitä ei kävisi päinsä tulokkaiden ja paikallisyhteisön elämäntaistelun ymmärtäminen.

Usein on otaksuttu, että kurjuus institutionalisoitui armeijassa ja sotilasruodusta oli lyhin tie köyhäinruotuun. Vuorimiehen johtopäätös on moni-ilmeisempi: yksi veteraani suistui köyhyyteen, toinen ei, ja yleisesti ottaen "elämä jatkui eronkin jälkeen". Sosiaaliryhmä ei ollut pelkkää ruposakkia. Keskimääräinen elinikä oli yllättävän korkea ja nousu torpasta talollisäätyyn ja ylemmäskin mahdollista.

Vuorimies ryöpyttää tietoa hämäläisen paikallisyhteisön ja ruotsalaistulokkaiden kohtaamisista. Konfliktit näyttäytyvät valituksina, karkaamisina, kunnialoukkauksina ja solvauksina, varkauksina, tappeiluina, tappoina ja itsemurhina.

Toisaalta kulttuurierot loiventuivat jouhevasti. Hämäläiset herjasivat lainasotilaita "ruotsalaiskoiriksi ja murhaajiksi", mutta rinnakkainelot rauhoittuivat ilman "kotouttamista" valtiovallan taholta. Osa "lainamiehistä" palasi Ruotsiin, mutta merkittävä määrä perusti perheen uudelle kotiseudulle. Lai-

na hyödytti miespulasta kärsinyttä Hämettä taivaan lahjana.

Vuorimies käyttää paitsi ajatustottumuksia kuvaavia yleistyksiä myös ihmishistoriallisesti ymmärrettäviä yksittäistapauksia. Kirjan aloittaa ja epilogina päättää rakuuna Olof Broholmin hämmästyttävä 35 vuoden vaelluskertomus, todiste koti-ikävästä ajattomana sielunvoimana.

Vuorimiehen tutkimustulokset herättävät pohtimaan aikakausien siltaa. Erikielisiin ja muihin toiseuksiin suhtautuu kantaväestö kai aina ja kaikkialla epäillen. Sopeutumisen riippuu arjen kokemuksista yksilön ja kylän tasolla. Toisin kuin 2010-luvulla, maahanmuutosta ei isonvihan jälkeen koitunut suomalaisille kustannuksia eikä järeitä kriminaalipolitiikan ongelmia. Skånen ja Sysmän ihmisten vuorovaikutusta helpottivat yhteinen uskonto, työelämän samankaltaisuus sekä hallinnon ja oikeuslaitoksen tutut normit.

FT, DOSENTTI TEEMU KESKISARJA  
HELSINGIN YLIOPISTO

## Harvinaista herkkua: historianfilosofiaa

**Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen (toim.): Historianfilosofia. Vastapaino 2015. 436 s. ISBN 978-951-768-497-2.**

Historioitsija ja historianfilosofiaa harrastava ottaa tämän teoksen luettavakseen tavallista suuremmalla mielenkiinnolla, sillä eihän Suomessa ole sille edeltäjiä eikä esikuvia. Ani harvat nykyiset historianantajat ovat rohjenneet ottaa edes jonkun historianfilosofin varsinaiseksi tutkimuskohteekseen.

Heistä melkoinen osa on käsillä olevan teoksen kirjoittajia. Jo volyymltaan se on – niin kuin historianfilosofisten tai historiankirjoituksen historioteosten (vrt. esim. Paul Ricoeur, *Memory, History, Forgetting* (2004) ja John Burrow, *A History of Histories* (2009)) sopiikin olla – melko paksu ja sisällyksellä, kansi klassisen tyylikäs, klassikkoja esittelevän ja erittelevän genren henkeen sopiva. Näin teos herättää sekä kunnioitusta että suuria odotuksia, semminkin kun takakannessa sen lupataan kuvaavan ”kattavasti eri aikakausien käsitystä siitä, mitä on historia”. Täyttääkö se lupauksensa? Vain osittain.

Teoksen rakennetta päällisin puolin tarkasteltaessa huomio kiinnittyy erikoiseen kolmijakoon ja sen sisälle siroteltuihin ajattelijoihin. Ensin käsitellään historianfilosofiaa antiikista 1800-luvulle päättyen Hegeliin, jonka preussilaisesta mallista on teoksessa toisaallakin puhetta. Toisessa luvussa otetaan tarkasteluun joitakin ”uusimpia klassikoita” Nietzschestä Foucault’hon, ja sen alla saavat yllättäen sijansa myös suomalaiset Grotenfelt, Salomaa ja von Wright. Täydennykseksi on laadittu joukko tietolaatikoita, joissa esiintyvät niin suomalaiset Snellman ja Topelius kuin Burke (historianfilosofi?) ja Walter Benjaminkin. Viimeistään sinne olisi kuulunut sijoittaa renessanssin palvelukset historia-ajattelulle, esimerkiksi Machiavellin ja Guicciardinin köyden veto historiasta politiikan opettajana. Se, että ensimmäinen luku päättyy Hegeliin, tuntuu sinänsä aivan oikeutetulta, mutta erityisesti Marxin lyhykäinen esittely edistysajattelun yhteydessä, muuttamat maininnat Crocesta Collingwoodin yhteydessä ja pelkkä yhden sivun tiivistys Rankesta ennen Nietzscheen siirtymistä ovat jo vaikeammin puolusteltavissa. Saksalaisen idealismin hallitsevuus historiallisen materialismin kustannuksella

saisi näiltä osin reipasta sapiskaa ”vasemmalta” – onneksi E. Hobsbawm ja E. P. Thompson tai vaikkapa Terry Eagleton (*Why Marx Was Right* (2011)) eivät ole tätä teosta arvostelemassa. Vaikka on ymmärrettävää, ettei meiltä Suomesta välttämättä löydy kaikille keskeisille historianfilosoifeille tutkijaa, lukija jää ihmettelemään esimerkiksi Schlegelin valintaa ja suomalaisille tutumman ja merkittävemmän Herderin sivuuttamista saksalaisesta idealismista kirjoitettaessa. Ensimmäisen luvun ehdotonta ja parasta antia on Descartesin ja Vicon vastakkainasettelu, joka menee uutta tutkimusta hyväksi käyttäen tässä analyttisesti pidemmälle kuin aikoinaan R. G. Collingwood *The Idea of History* -teoksessa vuodelta 1946.

Uusimmista klassikoista toiseen lukuun on valikoitunut kummalliseen vähän eri filosofisiin suuntauksiin kuuluneita historianfilosoifeja, itse asiassa lukija jää kaipaamaan joitakin kokonaisia ’koulukuntia’. Niiden ei ole syystä tai toisesta katsottu ansainneen sijaa parhaiden joukossa. Foucault’n ja Ricoeurin mukaan ottaminen on tietenkin ollut pakollista – ja heistä tehdyt analyysit ovatkin oikein osuvia – mutta ei riittävä. Nuo nimet nähdessään ranskalaiset historian teorit tunteva lukija voi helposti kysyä: missä sitten ovat annalistit, olivatko he vain omalatauisia historiantutkijoita? Ja missä on Foucault’n skeemoihin kohdistunut pureva kritiikki (G. Rousseau, J. Merquior)? Voidaanko Burckhardt, Lamprecht ja koko *Methodenstreit* sivuuttaa vain muutamilla viittauksilla Diltheyhin ja Weberiin? Entäs britit Edward Gibbonista David Humen, Carlylen ja T. B. Macaulayn kautta J. B. Buryyn? Kulttuurifilosofi Spengler huutaa vertailukohdakseen Toynbeetä. Rajanveto historianfilosofian ja meitä yhä inspiroivan historia-ajattelun välillä on kaikesta edellisen puolesta suoritetusta filosofoinnis-

ta huolimatta veteen piirretty viiva. Uusimmasta päästä jää tähän vedoten yleisemmällä tasolla kaipaamaan niin johdannossa ohimennen mainittuja ympäristö-, nais- tai marginaalihistorian kuin erilaisia globalistisia, revisionistisia tai lingvististä käännettä edustavia historia-ajattelun suuntauksia, joiden kärkiedustajista muutamit olisivat kyllä voineet filosofisesti arvostellen kvalifioitua. Historia-ajattelun toisen maailmansodan jälkeinen valtava eriytyminen ei näy tietolaa- tikoissakaan, sillä niissä ei esiinny yhtään nykyajan ja postmodernia historianfilosofiaa. Kokonaisvaikutelmaksi tarkastelusta jää: teos on asiantunteva omistaan, mutta harmillisen vanhanaikainen. Kaikkea uutta ei toki voi mukaan ottaa, mutta eikö teokseen olisi mahtunut sitä sentään vähän enemmän?

Valitettavinta *Historianfilosofiassa* on analyttisen historianfilosofian kärkiedustajien esittelyn puuttuminen. Tämä valitus johtuu paljolti allekirjoittaneen omista mieltymyksistä, se tunnustettakoon, mutta luultavaa on, että monet muutkin jäävät kaipaamaan sitä tematiikkaa, mihin toimittajatkin viittaavat: miten ajallisten ja ”kielellisten aspektien” löytäminen nosti historianfilosofian skeptisismistä?

Analyttiseltä puolelta lähtökohtana olisi voinut olla toimittajien vähättelemä erottelu spekulatiivisen ja kriittisen (analyttisen) historianfilosofian välillä, jonka loogikko W. H. Walsh teki *An Introduction to Philosophy of History* -teoksessaan 1950-luvun alussa. Siltä pohjalta olisi voitu valita tarkemman läpivalaisun kohteeksi edes yksi hahmo, esimerkiksi A. Danto, W. Dray, L. Mink, P. Gardiner tai joku muu anglosaksinen analyttikko, joka olisi sopinut hyvin G. H. von Wrightin seuraan. Edellä mainituthan kumosivat joukolla niin sanotun peittävän lain mallin ja avasivat tietä historian selitysten kertomuksellisen luon-

teen tutkimukselle. Kunnon potkun historianfilosofoinnille antoi myös D. H. Fischer (*Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought* (1970)) keventäen tätä usein kuivan analyttiseksi luonnehdittua tematiikkaa. Lisäksi olisi ollut toivottavaa, että jollekin keskeiselle historian analytiikkaa käsittelevälle historianfilosofiselle aikakausjulkaisulle, vaikkapa *History and Theory* -lehdelle, olisi annettu tilaa. Näistä lisäaineista olisi päästy loogisesti eteenpäin kohti H. Whitea, D. LaCapraa, F. Ankersmitia ja A. Megillia, jotka nykyään yhä useammin löytyvät sekä historian teoriaa ja metodeja esittelevien väitösten johdantojen lähdevitteistä että peräti yliopistojen historian laitosten lukulistoilta.

Voidaan hyvin kuvitella, että vastaavanlaisia ehdotuksia kuin tässä esitetyt tullaan paljonkin kuulemaan niiden käsite- ja aatehistoriantutkijoiden suunnasta, jotka ovat perehtyneet niin sanotun kielellisen käänteen uusimpiin käännteisiin ja vaikutukseen postmoderniin historia-ajatteluun ja historiankirjoitukseen. Niitä odotellessa todettakoon, että *Historianfilosofia* on tässä annetusta kriittisestä huolimatta historiaihmiselle ohittamaton. Niin hyvin sen asiantuntevat artikkelit tuovat lukijalle läheisiksi mallikelpoisesti toimitettuun teokseen valitut historianfilosofit.

FT, DOSENTTI ANSSI HALMESVIRTA  
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

## Konflikteja luova opettaja

**Hannu Suni: Röyhkeä opettaja. Esa Paavo-Kallion todellisuuskäsitykset, nälkävuodet ja maailmojen konflikti 1867–1913. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 228. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 2014. 200 s. ISBN 978-952-5031-78-2.**

Kielellinen käänne, mikrohistoria ja viimeimpänä ”uusi historia alhaalta” ovat nostaneet entistä näkyvämmiin esiin epätyypilliset yksilöt ja marginaaliin painuneet henkilöt historiallisina toimijoina. Näihin tutkimussuuntauksiin kiinnittyy myös teologian tohtori Hannu Sunin tutkimus ”röyhkeästä opettajasta” Esa Paavo-Kalliosta (1858–1936), joka herätti ristiriitaja sekä uskonnollisilla että poliittisilla näkemyksillään 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

Paavo-Kallio on aiemmassa tutkimuksessa esitetty lähinnä varhaisiksi työväenkirjailijaksi, mutta Suni tuo selvästi esiin hänen moninaiset muut toimintapiirinsä. Paavo-Kallio oli torpan poika, joka etsi sosiaalista nousua kouluttautumalla kansakoulunopettajaksi. Opettajan roolinsa rinnalla hän esiintyi kansankirjailijana, raittiusja nuorisoseuramiehenä, maallikkosaarnaajana, perinteenkerääjänä ja 1900-luvun taitteesta alkaen työväenaktivistina. Omintakeisten aatteidensa ja uppiniskaisen persoonallisuutensa johdosta Paavo-Kallio ajautui eri uskonnollisissa yhdyskunnissa ja kansalaisjärjestöissä kuitenkin toistuvasti konflikteihin.

Kuten teoksen otsikosta käy ilmi, 1860-luvun nälkävuodet tarjoavat Sunille keskeisen avaimen Paavo-Kallion ajattelun tulkitsemiseen. Isossakryssä syntynyt Paavo-Kallio koki nälkävuodet lapsuu-

dessaan, ja Sunin mukaan nälän ja osattomuuden kokemukset vaikuttivat merkittävästi hänen identiteettiinsä. Teoksesta välittyy kuitenkin mielikuva, että Paavo-Kallio käsitteli nälkävuosia suoraan vain parissa vuonna 1913 kirjoittamassaan tekstissä. Tämä herättää kysymyksen, painottuvatko nälkävuodet tutkimuksessa liiaksikin hänen toimintansa ja käsityksensä selittäjinä.

Tutkimuksesta tekee erityisen arvokkaan Sunin kyky eritellä ajan uskonnollisten liikkeiden vivahteita ja niiden heijastumista Paavo-Kallion toiminnassa ja todellisuuskäsityksissä. Paavo-Kallio näyttää nimittäin vaihtaneen uskonnollista yhteisöä kuin paitaa ennen kauttaan työväenliikkeessä. Hän eli lapsuutensa körttiläisyyden vaikutuksen alaisena, tutustui 1880-luvun Oulun-vuosinaan lähemmin lestadiolaisuuteen ja myöhemmin etsi paikkaansa niin vapaakirkollisuuden, baptistien, strömborgilaisten kuin metodistienkin piiristä. Paavo-Kallio näyttää ajattelussaan vähitellen edenneen kohti antinomismia eli synnin sekä hengellisten ja yhteiskunnallisten lakien väheksyntää. Tähän liittyi perinteisen avioliittokäsityksen hylkääminen. Olennaisinta siirtymässä oli se, että Paavo-Kallio alkoi tulkita sosiaalisen ja yhteiskunnallisen hierarkian ihmisten keksimäksi eikä Jumalan absoluuttiseksi järjestykseksi.

Paavo-Kallion toimintaa ja käsityksiä eritellessään Suni tarjoaa paljon uutta tietoa uskonnollisen liikehännän ja työväenliikkeen suhteesta. Jo aiemmassa tutkimuksessa on vihjailtu, että uusevangeliset virtaukset itse asiassa tukivat työväenliikkeen nousua kenttätasolla, mutta Suni esittää tämän tulkinnan perustellummin. Hänen mukaansa Paavo-Kallioon vedonneet uusevangeliset ja maallikkojohtoiset ryhmät ajoivat sosiaalidemokraattien tapaan uskontoa yksityisasiaksi sekä kyseenalaistivat kirkollisen ja yhteiskun-

nallisen auktoriteettijärjestelmän ja tapakulttuurin. Lisäksi usevankeiset ryhmät suuntasivat saarnatoimintansa köyhällistölle ja antoivat oikeutuksen yrittää mahdollisuuksien tasa-arvon välitöntä toteuttamista, aivan kuten työväenliike 1900-luvun alkuvuosina.

Esa Paavo-Kallion elämänvaiheissa silmiinpistävä piirre on hänen liikkuvaisuutensa. Paitsi että hän kuljeskeli matkasaarnaajana ja agitaattorina, hän myös muutti toistuvasti paikkakunnalta toiselle. Suni selittää muuttoliikettä Paavo-Kallion lyhytjännitteisellä luonteella, jonka vuoksi hän aloitti innokkaasti uusia projekteja, mutta kylästy niihin nopeasti. Liikkuvuuden merkitystä Paavo-Kallion elämässä olisi silti voinut pohtia laajemminkin. Miten liikkuvuus esimerkiksi vaikutti røyhkeän opettajan henkilö- ja perhesuhteisiin, joiden käsittely jää tutkimuksessa niin ikään niukaksi?

Tutkimuksen pääpaino on lopulta Paavo-Kallion elämänvaiheissa 1880- ja 1890-luvulla, mutta se huomioi myös tämän toiminnan sosiaalidemokraattisessa työväenliikkeessä 1900-luvun ensi kymmenellä. Sen sijaan Suomen ja Venäjän kriisiytyvän suhteen vaikutus Paavo-Kallion toimintaan jää miltei pohtimatta. Miten hän asennoitui esimerkiksi routavuosien laillisuustaisteluun uskonnollisten ja luokkakäsitystensä pohjalta? Maininnan olisi ansainnut myös se, että kirkollisten ja paikallisten viranomaisten ohella myös kenraalikuvernöörin kanslia piti Paavo-Kallion ajatuksia poliittisesti niin vaarallisina, että se otti hänet tarkkailuunsa 1900-luvun alkuvuosina.

Suni tukeutuu tutkimuksessaan ansiokkaasti viimeaikaiseen tutkimukseen esimerkiksi kansanhimsten kirjallistumisesta ja suhteesta modernisaatioon. Lisäksi Suni hyödyntää performanssitutkimuksen näkökulmia ja Peter Burken esittelemää 'tilanteellisuuden' käsitettä, kun hän analysoi Paavo-Kallion

puhujaesiintymisiä ja vuorovaikutusta yleisöjensä kanssa. Paavo-Kallion julkinen esiintymisstrategia muuttui vuosien mittaan entistä määrätietoisemmaksi, ja hän sijoitelti puheisiinsa syöttejä kuulijoiden mielenkiinnon herättämiseksi. Tämä selittää hänen kärkeviä hyökkäyksiään esimerkiksi kirkkoa, papistoa ja avioliittoinstituutiota kohtaan: ne olivat hänelle keino luoda konflikteja ja saada yleisön emotionaalinen tuki puolelleen.

Kaiken kaikkiaan *Røyhkeä opettaja* edustaa erinomaista esimerkkiä tutkimuksesta, jossa katseen kohdistaminen epäsovinnaiseen persoonallisuuteen voi tarkentaa aiemman historiankirjoituksen luomaa kuvaa yhteiskunnallisista virtauksista ja jännitteistä. Samantyyppistä 1800- ja 1900-lukujen taitteen murroskautta marginaalihahmojen kautta lähestyvää tutkimusta on lähivuosina odotettavissa lisää, ja näille myöhemmille tutkimuksille Sunin teos tarjoaa miltei pakollisen viittauskohteen.

FT SAMI SUODENJOKI  
TAMPEREEN YLIOPISTO  
HELSINGIN YLIOPISTO

## Väsymystä ja velvollisuutta muistetussa työssä

**Kirsi-Maria Hytönen: "Ei elämäni lomia mahtunut." Naisten muistelukerronta palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana. Kultaneito XIII. Suomen Kansantietouden Seura 2014. 282 s. ISBN 978-951-9451-05-03.**

Kirsi-Maria Hytönen paneutuu väitöskirjassaan talvi- ja jatkosodan aikaiseen kotirintamaan palkka-

työn näkökulmasta ja ulottaa tarkastelunsa myös jälleenrakennuksen aikaan aina 1950-luvulle saakka. Kotirintaman tutkimuksessa ollaan edelleen määrällisesti useita askelia perässä varsinaisten sotapahtumien historiankirjoituksesta, mutta tilanne on selvästi muuttumassa niin sanotun uuden sotahistorian esiinmarssin myötä. Se on tuonut valokeilaan uusia aihepiirejä ja näkökulmia, ja samalla se on laajentanut sotien tutkimusta myös ajallisesti: sota oli vahvasti läsnä yhteiskunnassa myös rauhan palaamisen jälkeen.

Hytösen tutkimus kuuluu etnologian alaan, mutta hän määrittelee liikkuvansa etnologian ja historian tutkimuksen risteyskohdassa, jolloin keskeiseksi lähtökohdaksi kohoaa "aineiston suhde niihin ajallisiin, tilallisiin ja kulttuurisiin elementteihin, jotka vaikuttavat sekä aineiston sisällöllisiin kerroksiin että rakentumiseen". Hytösen työ on kuitenkin ennen kaikkea muistitietotutkimusta, "muistetun työn" tutkimusta.

Naisten muistelukerronnasta nousee esiin sellaisia puolia työstä ja työelämästä, jotka ovat aikaisemmin jääneet vähälle huomiolle. Hytönen tarkastelee naisten työtä osana laajempaa arjen historiaa, jolloin käsittelyn piiriin tulevat myös sellaiset kysymykset kuin työn ja perheen sekä työn ja vapaa-ajan väliset suhteet. Hytönen rajaa tutkimusasetelmansa nimenomaan naisten näkökulmaan, heidän kokemuksiinsa ja heidän tulkintoihinsa menneisyydestään. Hänen tavoitteenaan on tutkia "naisten henkilökohtaisia, kerrottuja kokemuksia työstä ja avartaa siten ymmärrystämme sota-ajan olosuhteista ja kotirintaman arjesta".

Hytönen on rakentanut tutkimusaineistonsa useista kirjoittamalla tuotetuista kilpa- ja keruukyselyaineistoista, joiden erityisluonetta ja yhtäläisyyksiä muihin muistitietoa-aineistoihin hän pohtii



# Suomalais-diplomaatin kiinnostava teos juutalaisista

**René Nyberg: Viimeinen juna Moskovaan. Kustannusosakeyhtiö Siltala 2015. 224 s. ISBN 978-952-234-260-7.**

René Nybergin teos on syksyn 2015 tapaus tietokirjojen alalla. Kirjassa on useita ulottuvuuksia ja se kestää useammankin lukemisen. Kyseessä ovat osittain Nybergin omat muistelmat, vaikka teos onkin suurelta osin Nybergin vanhempien ja hänen äitinsä latvialaisen serkun tarina. Teoksen omistuksessa René Nyberg kertoo kauuniisti, ketkä ovat hänen varsinaiset idolinsa: äiti, isä ja äidin serkku.

Teoksessa tehdään selkoa Keski- ja Itä-Euroopan, erityisesti Latvian ja osittain Suomenkin juutalaisista. Siinä tarkastellaan toista maailmansotaa, Baltiia ja Neuvostoliittoa, joka onkin Nybergin, Suomen entisen Moskovan suurlähettilään, leipälaji. Kertoessaan isästään tekijä tuo esiin tämän roolin urheilumiehenä ja urheiluohjajana. Isän ja Urho Kekkosen toimintaa toistensa tukijoina selostetaan myös lyhyesti. Vaikka René Nyberg ei itse ole juutalainen kuin epäsuorasti kristinuskoon kääntyneen äitinsä Fannyn (Feigen) kautta (”ensimmäisen asteen sekarotuinen”), kirjan pääaiheena ovat kuitenkin juutalaiset, heidän historiansa ja kulttuurinsa.

Nyberg kertoo mukaansatempaavalla ja kiehtovaltakin tavalla vanhempiansa poikkeuksellisen, dramaattisen rakkaustarinan. Nyberg itse on mielenkiintoinen suomenruotsalainen, suomalaisen, saksalaisen ja sittemmin myös juutalaisen kulttuurin tuote. Kirjailija

paljastaa joskus yllättäviä, hämmästyttäviäkin, yksityiskohtia ystävänsä ja vanhemmistaan. Hänen avoimuutensa ja rehellisyytensä ovat tältä osin myönteisiä ja kirjaa rikastuttavia.

René Nyberg kävi saksalaisen koulun ja suoritti sekä saksalaisen että suomalaisen ylioppilastutkinnon. Hän on monipuolisesti kielitaitoinen, mutta paljastaa, että venäjän kielen harrastus alkoi varsin myöhään, vasta hiukan ennen diplomaattuuran alkua 1970-luvulla. Venäjään satsaaminen ja palvelu niin Moskovassa kuin Leningradissa kannattivat ja Nyberg nimitettiin lopulta suurlähettilääksi ensin Moskovaan – ja sitten Berliiniin. Kouluaikojen parhaan ystävän isä oli ollut SS-mies ja Nybergin isällä oli kontakteja entisiin SS-miehiin, kuten ”Berijan tarhoissa” vankina olleeseen Unto Parvilahteen. Kirjoittaja kertoo juutalais-taustaisen äitinsä lahjoittaneen isälleen Hitlerin ruotsinkielisen *Taisteluni*-kirjan. Lahjaan liittyi kai omintakeista huumoria, ottaen huomioon teoksen sisältö erityisesti juutalaisten osalta.

Vaikka Nyberg varsin pitkälle noudattaa ulkoasiainministeriön *omertaa*, vaihtelovollisuutta, hän kertoo pienet anekdootit sekä suomalaisten, että (ehkä) venäläistenkin juutalaisvastaisuudesta. Teoksen mukaan Moskovan suurlähettiläs Jaakko Hallama oli kirjeessään alivaltiosihteerin Yrjö Väinäselle ihmetellyt sitä, että René Nyberg oli ”käynyt saksalaisen koulun, mutta hänen äitinsä oli juutalainen”. Leningradilainen poliitikko Grigori Romanov taas pohti varakonsuli René Nybergin ulkomuotoa, joka hänen mielestään ei ollut tyyppillisen suomalainen. Tähän tummatukkainen Nyberg vastasi napakasti: ”Olen suomalainen.”

Nybergin äidin Fanny (Feige) Tokazierin liitto kristityn Bruno Nybergin kanssa ei sujunut kitkatta. Fannyn isä ja osa hänen muista

lapsistaan suhtautui liittoon kielteisesti. Hääpari haettiin poliisivoimin Turusta valheellisin perustein Tukholmaan lähdössä olevasta laivasta. Seurasi prosessi monissa oikeusasteissa, ja isä todettiin syylliseksi vapaudenriistoon. Joidenkin juutalaisten omaksuman tavan mukaan uskontonsa ja sukunsa hylännyt neito julistettiin ”kuolleeksi” ja hänen osaltaan järjestettiin juutalaiset uskonnolliset hautajaismenot. Vaikka tytär ei enää oikeastaan ollut olemassa isälleen, hän kuitenkin satuttuaan joutumaan samaan pommisuojaan talvisodassa totesi tälle: ”Surmatkoon ensimmäinen pommi sinut”.

Bruno Nyberg tutustui tulevan vaimonsa perheeseen, koska hän oli mestaripainonnostaja, kuten myös kaksi Fannyn veljeä. Brunon ura urheiluohjajana nosti hänet ensin Suomen ja sitten kansainvälisen painonnostoliiton puheenjohtajaksi. Bruno Nyberg oli myös niiden urheiluohjajien joukossa, jotka tukivat Urho Kekkosen valintaa presidentiksi vuonna 1956. Sittemmin Kekkonen palkitsi tukijansa.

Kekkonen teki lähtemättömän vaikutuksen nuoreen René Nybergiin ja vaikutti myös hänen uravalintaansa. Tämä selittää myös diplomaatti Nybergin yllättävän ilmoituksen syntymäpäivähaastattelussa: ”Olen kekkoslainen”. Vaati vahvaa uskoa omaan pätevytyteen – jota René Nybergiltä ei olekaan koskaan puuttunut – sanoa näin siinä vaiheessa, jossa Kekkonen oli ollut jo monta vuotta poissa pelistä. On silti oikeudenmukaista todeta, että *Viimeinen juna Moskovaan* -teos antaa Nybergistä huomaanin ja huumorintajuisen kuvan. Se on jossain määrin ristiriidassa sen hiukan kopean *besserwisser*-imagon kanssa, jonka tämä diplomaatti, ehkä tarkoituksella, on usein antanut itsestään.

Teoksen pääaihe on kuitenkin juutalaisuus ja sen päähenkilö, teoksen kannessa morsiuspuvussa hymyilevä äidin riikalainen

serkku Mascha Tukatsier (sittemmin Jungman). Hän oli Riian juutalaisia ja pianonsoiton opettaja. Mascha, joka oli pitänyt yhteyttä suomalaisen serkkuunsa Fannyyn, aavisti millainen kohtalo odotti hänen Riikaan jääneitä uskontokuntansa edustajia saksalaisten saapuessa maahan toisessa maailmansodassa. Mascha sai vakuutettua miehensä Josef Jungmanin, joka oli opiskellut musiikkia Berliinissä, pakenemisen välttämättömyydestä. Tästä johtuikin kirjan nimi *Viimeinen juna Moskovaan*, joka itse asiassa meni paljon pidemmälle, aina Alma-Ataan saakka. Kaikki Maschan Riikaan jääneet sukulaiset murhattiin.

Jungmanit eivät saaneet Alma-Atassa ensin toivomaansa työtä, vaan joutuivat työskentelemään aikansa kolhoosissa. Sodan jälkeen he palasivat takaisin Riikaan, jonka asukkaiden sitkeä juutalaisvas-taisuus, poliittiset ja työhön liittyneet ongelmat saivat heidät lopulta muuttamaan Israeliin. Sekään ratkaisu ei ollut lopulta tyydyttävä. Nokkela Mascha sai kuitenkin selville, että Saksa saattoi antaa Berliinissä opiskelleelle ja työskennelleelle Josefille eläkkeen, joten he muuttivat lopulta Berliiniin. Tästä Saksan politiikasta Nyberg totesi, että ”Saksa halusi hyvittää jotakin, jota ei voi hyvittää”.

Nybergin teos sisältää paljon informaatiota Baltian maista ja Neuvostoliitosta, joten se on antoisa myös poliittisen historian kannalta. Erityisesti lukija saa tietoa alueen juutalaisista ja heidän kulttuuristaan. Tekijä on laatinut teoksensa taitavasti moniulotteiseksi, mikä tekee siitä helpollisemman, koska kirjassa on paljon asiaa. Kirja kasvaa juutalaisten historiaa Baltiassa ja Neuvostoliitossa, muuallakin, käsitteleväksi teokseksi. Nybergin ja hänen äitinsä suhde juutalaisuuteen syventää monin tavoin teoksen kerrontaa. Kirjan lopun viitteet ja henkilöhakemisto ovat vaikuttavia ja osoittavat Ny-

bergin syvällisen perehtyneisyyden aiheisiinsa. Kieli on nautittavaa, eikä kyseessä ole tyyppilinen entisen suurlähettilään *name dropping* -teos. On varmaa, että Nybergiltä odotetaan jatkossa muitakin kirjoja, erityisesti koska hänen Neuvostoliiton/Venäjän ja Saksan tuntemuksensa on erityisen vankka. Rohkeneeko hän kuitenkin enää moiseen ryhtyä sellaisen täysosuman jälkeen, jota *Viimeinen juna Moskovaan* edustaa? René Nyberg on tehnyt hyveen monien ensimmäisen kirjansa kirjoittaneiden paheesta. Moniulotteinen kirja sisältää tavallaan useita teoksia, jotka tässä tapauksessa kuitenkin tukevat, eivätkä häiritse toisiaan.

TIETOKIRJAILIJA, EMERITUS-SUURLÄHETILÄS MIKKO HEIKINHEIMO  
PARIISI

## Ebeneser – hyvä koti ja henkinen äitiys

**Maija Meretniemi: Hyvä koti ja henkinen äitiys lastentarhatyön esikuvina. Aate- ja käsitehistoriallinen tutkielma Suomen varhaiskasvatuksen taustasta. Opettajankoulutuslaitoksen julkaisuja 369. Helsingin yliopisto 2015. 333 s. ISBN 978-951-51-0202-7.**

Kasvatustieteen maisteri Maija Meretniemen väitöskirja *Hyvä koti ja henkinen äitiys lastentarhatyön esikuvina: Aate- ja käsitehistoriallinen tutkielma Suomen varhaiskasvatuksen taustasta* (333 s.) on sivumääräisesti laaja ja sisällöllisesti rikas tutkimus lastentarhatyön alkuvaiheista Suomessa. Pääasiallisena kohteena on Ebeneser-koti, jonka perustamisen ja tarhatoiminnan pikkupiirteisen tutkimisen

kautta tekijä avaa lastentarhatoiminnan taustalla vaikuttaneita aatteellisia virtauksia ja kiteyttää ne kahteen, läpi väitöskirjan kulkevaan käsitteeseen ’hyvä koti’ ja ’henkinen äitiys’. Näiden rinnalla tarkastelussa risteytyy myös joukko muita teoreettisia käsitteitä, joita Meretniemi lomittaa työn edetessä aina kulloinkin käsitellyn alla olevaan teemaan. Tällaisia ovat esimerkiksi julkinen-yksityinen, porvarillinen maternalismi, yhteiskunnallinen ja sosiaalinen äitiys, kotikultti ja äitimyytö.

Pidän ongelmallisena, ettei käsitteitä määritellä tutkimuksen johdannossa eksplisiittisesti. Mikäli näin olisi tehty, lukijan olisi ollut helpompi seurata, mikä oli käsitteiden keskinäinen hierarkia ja mikä rooli niillä kullakin on tutkimusta rakentavina tulkinallisina kategorioina. Etenkin julkinen-yksityinen-problematiikka on sekä historiallisesti että käyttötavoiltaan niin ongelmallinen, että käsitteen sisällön purkaminen ja sen käytön erittely tutkimuksen eri osissa olisi ollut aiheellista. Habermasiin tosin viitataan, mutta vain lähdeapparaatissa.

Vaikka käsitteiden käyttö osoittaa hyvin Meretniemen kyvyn soveltaa kansainvälisessä tutkimuksessa käytettyjä käsitteitä omaan aineistoonsa, niiden selkeä määrittäminen olisi ollut tärkeää erityisesti siksi, että hän jo työn otsikossa ilmaisee väitöskirjansa olevan nimenomaan aate- ja käsitehistoriallinen tutkielma. Olisi ollut myös hyvä tuoda selkeästi esiin, mihin aate- ja käsitehistorialliseen tutkimussuuntaukseen Meretniemi väitöskirjansa liittyy.

Hapuileva ote käsitteiden määrittämisessä heijastuu kysymyksenasetteluun, joka monien haaroitusten jälkeen tiivistyy hieman yllättäen seuraaviksi pääkysymyksiksi: Oliko lastentarhanopettaja äiti vai opettaja? Oliko lastentarha koti vai laitos? Oliko lastentarhanopettajan työkenttä luonteeltaan

osa yksityistä vai julkista sektoria? Näitä kaikkia kysymyksiä kyllä selvitetään tutkimuksessa, mutta itse olisin pikemminkin odottanut, että 'henkisen äitiyden' ja lastentarhатыön keskinäissuhde olisi muodostunut tehtävänäsettelua kantavaksi juonteeksi. Tähän viittaisi myös tutkimuksen kolmiosainen rakenne, jossa nimenomaan 'hyvä koti' ja 'henkinen äitiys' kulkevat tulkinnan punaisena lankana – ensin lastentarhатыön pioneereihin keskittyvänä käsite- ja aatehistoriallisena tarkasteluna ja sitten perusteellisena selvityksenä siitä, miten näitä käsitteitä sovellettiin konkreettiseen toimintaan lastentarhатыössä. Pidän aatteen ja käytännön yhdistämistä hyvänä metodisena ratkaisuna, mutta senkin selkeästä eksplikoinnista tutkimus olisi hyötynyt. Kaiken kaikkiaan tiiviimpi ja lukuisia kysymyksiä selkeästi hierarkkisoiva kysymyksenasettelu olisi terävöittänyt tutkimuksen tavoitteita ja strukturoinut sen sisältöä yhtenäisempään muotoon.

Meretniemen sisällöllisesti rikkaasta väitöskirjasta nousee lukuisia kiinnostavia tuloksia, joilla epäilemättä on paljon käyttöä alan tutkimuskentällä – ja laajemminkin. Kiinnostava on esimerkiksi jo ensimmäisissä luvuissa ilmenevä sukupuoliproblematiikka: alkuvaiheen kasvatusteoreetikot olivat miehiä ja lastentarhatojen perustajat ja aatepohjan muotoilijat puolestaan naisia. Mitä johtopäätöksiä tästä sukupuolikänteestä voi tehdä, sen pohtiminen nousee kyllä esiin, mutta ei etene kovin pitkälle. Myös lastentarhoista muodostui niin yksiselitteisesti naisten toimintakenttiä, että tämän kehityskulun syventämistä olisi Meretniemen tutkimuksessa ollut kiinnostavaa seurata. Työtä lukiessa jäi todellakin pohtimaan, mitä paikkaa tässä feminiiniseen koti-ideologiaan sosiaalstavassa tarhoprojektissa tarjottiin pienille pojille.

Sukupuoliproblematiikkaan Meretniemi paneutuu tarkemmin kar-

toittaessaan lastentarhатыön aktiivien ja feministisen liikkeen – tai pikemminkin naisasialiikkeen – välisiä yhteyksiä. Tarkastelussaan hän nojaa porvarillisen maternalismin käsitteeseen, joka näyttää sopivan hyvin kuvaamaan tutkimuskohteiden aatteellisia kytköksiä. Toisaalta on muistettava, että samantyyppiset naisten äiti- ja perheroolia painottavat sukupuolinäkemykset olivat tuolloin yleisiä suurin piirtein kaikissa progressiivisiksi ymmärrettyissä kansalaisjärjestöissä, myös naisliikkeessä ja sen eri suuntauksissa. Viittaukset näiden näkemysten yhteiskunnalliseen läpituunkuuteen olisivat olleet hyödyksi myös tässä tutkimuksessa.

Naisliikkeen tarkastelun yhteyteen Meretniemi on sijoittanut katsauksen Ellen Keyhin ja hänen äitiyttä ihannoineeseen feministiseen ohjelmaansa. Äitiyden korostuksesta huolimatta anarkistisista näkemyksistä syytetty Key on yllättävä rinnastuskohde pyrittäessä luotaamaan Ebeneserin perustajahahmojen ajatusmaailmaa. Sen sijaan vapaakirkollisesti sävyttyneen uskonnollisuuden kautta raottuu kiinnostavasti myös lastentarhатыön spesifimpi aatteellinen pohja. Alkuvaiheen toimijat tulivat ruotsinkielisistä ja liberaaleista piireistä, joissa myös vapaakirkollisuus saavutti kaukupohjaa. Sen sijaan yhteydet kansakuntaa kiinteyttävään fennomaaniseen kasvatustieteen samoin kuin sosialistisiin perhe- ja kasvatustieteen ohjelmiin olivat heikot, jos niitä oli lainkaan. Näitä yhteyksiä Meretniemi ei juuri valota, mikä on sekä yllättävää että harmillista. Nähdäkseni juuri tätä kautta olisi ollut mahdollista sijoittaa Ebeneser-koti, sen perustaminen, aatepohja ja toimintamuodot paremmin ajan yleiseen kasvatustieteen ja osoittaa samalla filantropiaa painottavan lastentarhaliikkeen taustalla vaikuttaneet poliittiset kytkennät.

Näistä, lähinnä tutkimuksen muodolliseen rakentamiseen,

mutta myös eräisiin tulkintoihin liittyvistä ongelmista huolimatta Maija Meretniemi on poikkeuksellisen mittavan ja monipuolisen lähdeaineiston avulla onnistunut luomaan elävän ja rikkaan kuvan lastentarhatoiminnan alkuvaiheista Suomessa. Vaikka kuvaus on paikoin rönsyilevää, se tarjoaa kiinnostavan kurkistuksen sekä lastentarhатыön perustajien ajatusmaailmisiin että heidän organisoimansa varhaiskasvatuksen työmuotoihin päiväohjelmista ja työkasvatuksesta leikinurkkauksiin ja tarhatojen kalustuksiin. Valotetuiksi tulevat myös keskeisten toimijoiden persoonallisuudet, henkilösuhteet ja etenkin heidän syvä uskonnollinen vakaumuksensa, jonka ehdottomuus ja läpituunkuvuus oli hämentävää luettavaa. Samoin valaisevaa on perehtyä koti-ideologiaan sitoutuneen lastentarhatoiminnan ja kokopäivähoidon väliseen ristiriitaan, missä epäilemättä kyse oli syvemmästäkin poliittisesta erimielisyydestä kuin mitä Meretniemi tutkimuksessaan tunnistaa. Lastentarhoja ja niiden perustajahahmoja koskevasta kuvauksesta huokuu kauttaaltaan tekijän aito innostus, syvälinen asiantuntemus ja kunnioittava eläytyminen tutkimuskohteisiinsa. Kriittisetkin huomiot hän ilmaisee pietetillä, vaikka käsittely olisi paikoin kestänyt terävämpääkin otetta.

FT, PROFESSORI EMERITA  
IRMA SULKUNEN  
TAMPEREEN YLIOPISTO



# Temaattinen elämäkerta Väinö Voionmaasta

**Maria Lähteenmäki: Väinö Voionmaa. Puolue- ja geopolitiikko. SKS 2014. 517 s. ISBN 978-952-222-556-6.**

Maria Lähteenmäki on tehnyt Väinö Voionmaasta temaattisen elämäkertatutkimuksen. Siinä painopiste on tutkimuskohteena olevan professorin, raittiusmiehen, kansanvalistajan, kansanedustajan ja ministerin aktiivisuudessa itsenäisen Suomen rajoja hahmotettaessa, neuvoteltaessa ja päätettäessä.

Tutkimus on laaja ja perusteellinen, mutta Lähteenmäki on tutkimuskysymystensä mukaisesti tietoisesti joko ohittanut tai jättänyt vähäisemmälle huomiolle useat Voionmaan elämänvaiheet. Ohuimmin käsitellään Voionmaan vaiheita ensimmäisessä tasavallassa Tarton rauhan jälkeen aina vuoteen 1938 saakka. Teoksen temaattinen esitystapa johtaa siihen, että aikaloikkia eteen ja taakse on kohtuullisen runsaasti. Siinä mielessä kyse on modernista ja rohkeasta elämäkertatutkimuksesta. Toisaalta siinä mielessä ote on perinteinen, että tutkija korostaa ja nostaa Voionmaan panosta ja merkitystä Suomen historian ratkaisevissa vaiheissa.

Väinö Voionmaa kuului historiantutkijana siihen sukupolveen, joka hahmotti Suomen esihistoriaa heimojen ja maakuntien kautta. Tämä tulkintakehikko kytkeytyi kansakunnan luomiseen ja ekspansiiviseen nationalismiin. Voionmaalle Suomen suku ja historialliset nautintaoikeudet antoivat perusteita sille, että suuriruhtinaskunnan, kansanvaltuuskunnan johtaman punaisen Suomen ja

myöhemmin itsenäisen Suomen tuli saada alueita Venäjältä.

Suur-Suomi-into oli siis professorilla suuri, mutta hänen sosialisminsa oli Lähteenmäen tulkinnan mukaan sellaista, ettei Suomen tullut väkivalloin kaapata uusia alueita. Uudet alueet tuli Voionmaan kaavailujen mukaan liittää oikeaan valtioyhteyteensä tieteellisen argumentaation ja neuvottelujen voimalla.

Lähteenmäen tarkasti rajattu tutkimus tuo mielenkiintoista uutta tietoa Voionmaan toiminnasta punaisen Suomen ja bolsevistisen Neuvosto-Venäjän rajaneuvottelujen suomalaisena asiantuntijana ja Tarton rauhanneuvottelujen valtuuskunnan varsinaisena kartta- ja raja-asiantuntijana. Voionmaa teki menestyksekkään uran myös raittiusliikkeessä, Työväen Sivistysliitossa ja SDP:ssä. Hänen kirjallinen tuotantonsa oli laajaa. Voionmaa valittiin Helsingin yliopiston Pohjoismaisen historian ylimääräiseksi professoriksi vuonna 1918. Hän oli sosialistisenaattori Tokoin senaatisa vuonna 1917, ministeri Tannerin vähemmistöhallituksen ja rauhanvaltuuskuntien jäsen vuosina 1920, 1940 ja 1944.

Lähteenmäki keskittyy tarkastelemaan Voionmaan historiallis-maantieteelliseen tutkimustoimintaan ja tämän tutkimustoiminnan vaikutukseen Suomen rajojen muotoutumisessa. Avain teoksia olivat Voionmaan tutkielmat *Suomi Jäämerellä* vuodelta 1918 ja *Suomen uusi asema: Maantieteellisiä ja historiallisia peruspiirteitä* vuodelta 1919. Näissä teoksissa kiteytyi se osaaminen, joka oli Voionmaan ydinosaamista Tarton rauhanneuvotteluissa.

Lähteenmäki on mennyt Voionmaan nahkoihin niin voimallisesti, että hän kuvaa epäonnistuneet vi-ranhaut kovina takaiskuina ja yhteistyökumppaneiden leikkisät puheet loukkauksiksi. Varsinkin kahden Väinön – Tannerin ja Voionmaan – läheinen poliittinen kump-

panuus ja perheystävyyys jäävät kuvauksessa taustalle, kun Lähteenmäki tulkitsee Tannerin puheita ilkeiksi ja vähätteleviksi. Onko käynyt niin, että tutkija on projisoinut Tannerin ja Voionmaan jatkosodan aikana tapahtuneen välirikon paljon aiempiin aikoihin ja tapahtumiin?

Lähteenmäki haluaa tehdä Voionmaalle oikeutta. Voionmaan merkittävä panos ja suuri vaikutus Tarton rauhan neuvotteluissa on tuotu tässä tutkimuksessa vahvasti esiin. Lähteenmäen tulkinnan mukaan Tarton rauhan tekijöiden eturiviin on J. K. Paasikiven ja Tannerin rinnalle nostettava myös Voionmaa. Tämän näkemyksen vakuudeksi neuvottelut kuvataan kirjassa hyvin tarkasti. Myös Voionmaan rohkeus, päättäväisyys ja epätoivo jatkosodan vuosina on kuvattu tarkasti. Aiemmin julkaistun Voionmaan kirjekoelman ja Hannu Soikkasen SDP:n historian vuoksi Lähteenmäellä ei tässä kohden ole kovin paljon uutta tietoa tai tulkintoja tarjolla.

Suomessa maantieteellis-historiallisen ajattelun uranuurtajan toiminta tieteen ja politiikan rajapinnoilla on kiintoisa tutkimuskohde. Lähteenmäen tutkimus tuokin uusia – osin kiistanalaisia – tulkin-toja niin SDP:n sisäisten jännitteiden kuin Suomen rajojen muotoutumisen historiaan.

FT, DOSENTTI TAPPO BERGHOLM  
HELSINGIN YLIOPISTO

# Osuuskaupan renessanssi

**Jorma Wilmi: 100 vuotta keski-suomalaisien kotien hyväksi. Osuuskauppa Keskimaa 1915–2015. Kirjakaari Oy 2015. 596 s. ISBN 978-952-5969-77-1.**

Dosentti Jorma Wilmin kirjoittama Osuuskauppa Keskimaan historia tuo kattavan ja monipuolisen lisän osuuskauppojen uuden nousun, osuustoiminnan renessanssiksi kutsutun ilmiön, tutkimukseen. Näkökulma on maakunnallisen alueosuuskaupan, ei keskusliikkeen.

Toisen maailmansodan jälkeen osuuskaupat ajautuivat ongelmiin lähes kaikkialla Länsi-Euroopassa. Niitä pidettiin yleisesti kuolevina, vanhan maailman yritysmuodon edustajina. Toisin kuitenkin kävi. Osuuskaupat alkoivat kukoistaa monissa eurooppalaisissa maissa 1990- ja 2000-luvulla. Sama tapahtui Suomessa. S-ryhmä selvisi pitkästä kriisistään ja kohosi toiseksi suomalaiseksi johtavaksi päivittäistavaraketjuksi Keskon rinnalle.

Muutos oli hurja. Osuuskauppa Keskimaan kehittämistyössä mukana ollut Kalle Sääskilähti kiteytti: ”Sillä SOK:lla, johon tulin töihin vuonna 1969, ja 2000-luvun SOK:lla ei ole mitään muuta yhteistä kuin nuo kolme kirjainta.” Wilmi nostaa SOK:n valtakunnalliseksi menestystekijöiksi myymälätyyppien yhdenmukaistamisen ennen kilpailijoita, kustannustehokkaan hankinta- ja logistiikkayhtiö Inex Partnersin perustamisen, toimialarönsyjen karsimisen sekä asiakasomistajuuden. Viimeksi mainittu tarkoitti, että SOK nosti asiakkaat kaikkien toimintojensa keskiöön ja räätälöi palvelunsa heille. Asiakasomistajuuteen kuului olennaisesti jäsenetukortti, jonka SOK onnistui lanseeraamaan

kilpailijoitaan aiemmin. Se toi SOK:lle merkittävää etua, samoin kuin asiakkaiden palkitseminen keskitetyistä ostoksista progressiivisin bonuksin. Bonukset olivat ainakin Osuuskauppa Keskimaan omien tutkimusten mukaan tärkein syy jäseneksi liittymiselle. Osuuskaupan jäsenmäärä lähes nelinkertaistui kahdessa vuosikymmenessä. Heitä oli noin 120 000 vuonna 2013.

Asiakasomistajuuden hyödyt olivat Osuuskauppa Keskimaalle ilmeiset. Se toimi pilottikauppana uudenlaista jäsenetukorttia kehitettäessä ja ryhtyi ensimmäisenä alueosuuskauppana maksamaan jäsenilleen bonuksia vuonna 1998. Myös ensimmäinen S-pankki perustettiin Keskimaan toimintaluualueelle.

Wilmi nostaa esille myös muita seikkoja, jotka avittivat Keskimaan kukoistukseen monia alueosuuskauppoja aiemmin. Ensinnäkin Keskimaa sai hyvän alun toimintaluualueosuuskauppana. SOK:n vastaus 1980-luvun kaupan ongelmiin olivat maakunnalliset alueosuuskaupat, jotka yhdistivät aiemmat paikalliset osuuskaupat suuremmiksi kokonaisuusiksi. SOK:n ajama hanke ei ollut helppo, sillä monilla seuduilla osuuskaupat eivät noin vain suostuneet menettämään itsenäisyyttään. Maakunnallinen Osuuskauppa Keskimaa syntyi kuitenkin lähes kivuttomasti vuonna 1983, jolloin kymmenen keskisuomalaista osuuskauppaa liittyi yhteen. Toiminta alkoi seuraavana vuonna. Tästä seurasi suotuista kierre, joka joudutti monien uudistusten läpiviemistä ja piti henkilöstön tyytyväisenä.

Keskimaa onnistui yhdistämään ketjuuntumistavoitteet maakunnalliseen ympäristöön ja ymmärtämään varhain toimipaikkaohjauksen kustannustehokkuuden merkityksen. Strategiseksi tavoitteeksi asetettiin hintajohtajuus ja asiakasomistajuus. Hyvää kierrettä

edesauttoi hallittavissa oleva toimialapaletti. Keski-suomalaiset osuuskaupat eivät olleet esimerkiksi laajentaneet toimintaansa sittemmin tappiolliseksi osoittautuneeseen autokauppaan. Sitä vastoin Osuuskauppa Keskimaa toimi pioneerina menestyksellisille automarketeille, Prismoille. Edelläkävijäisyys vahvisti alueosuuskaupan itsetuntoa ryhmän sisällä. Ensimmäinen Prisma avautui Jyväskylässä jo vuonna 1972. Sittemmin muutkin SOK:n automarketit ristittiin sen mukaan. Nimen keksi toimitusjohtaja Pekka Prättälä, joka näki ensimmäisen automarketin pihalla arkkitehdin luomuksen. Siinä betonipilarin päälle oli asetettu kärejällä seisova, valaistu ja kookas monikulmio. Prättälästä se näytti aivan prismakiteeltä.

Osuuskauppa Keskimaan historia painottuu alueosuuskaupan viimeisiin vaiheisiin 1980-luvulta nykypäivään. Valinta on ymmärrettävä, koska varhaisempia aikoja on jo tutkittu runsaahkosti. Silti uudemman ajan painotus tuo mukanaan myös ongelmia. Aikaa ennen 1980-lukua käsitellään noin 550 sivun laajuudessa kirjassa vain sadan sivun verran, jolloin osa Keskimaan menestykseen vaikuttavista tekijöistä jää avaamatta. Mistä syntyi Wilmin usein korostama keskimaalainen me-henki, joka näkyi etenkin alueosuuskaupan kitkattomassa syntyisessä? Miksi Keskimaa oli 1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa kannattavin osuuskauppa S-ryhmässä?

Alueosuuskaupan viime vuosikymmeniä käsitellään monesta näkökulmasta. Apuna toimivat runsaat henkilöhaastattelut, eikä henkilökunnakaan mietteitä ole unohdettu. Haastattelut tekevät viime vuosikymmenten kaupan rajusta muutoksesta ihmiskasvoisen. Lukuisat mielipiteet myös muistuttavat kattaviin selityksiin pyrkiviä historioitsijoita todellisuuden monikasvoisuudesta ja yhden totuuden tavoittamattomuudesta. Mo-

niäänisyydellä on kuitenkin myös haittansa. Samat asiat toistuvat useassa kohdassa, ainoastaan kertoja tai näkökulma hieman vaihtuvat. Myös hyvät johtopäätökset hukkuvat helposti kakofoniaan. Tekstin tiivistäminen olisi tehnyt hyvää kokonaisuudelle ja luettavuudelle.

Näkökulmien ja kertojien runsaus palvelee etenkin keskisuoma-

laisia ja keskimaalaisia lukijoita, joille oman osuuskaupan juhlakirja on toki ensisijaisesti suunnattu. Onhan Osuuskauppa Keskimaa alueensa markkinajohtaja ja suurin työllistäjä. Wilmi käsittelee monipuolisesti, miten maakunnallisuus on näkynyt Keskimaan toiminnassa. Maakunnallisten tuottajien tuotteet ovat löytäneet tiensä osuuskaupan hyllyille, paikallisia

urheiluseuroja ja taidetta on tuettu, ja osuuskauppa on tehnyt läheistä yhteistyötä alueen koulujen ja yliopiston kanssa. Wilmi on onnistunut rakentamaan monipuolisen kuvan keskimaalaisesta identiteetistä.

FM ANITRA KOMULAINEN  
HELSINGIN YLIOPISTO



## Saara Tuomaala- Sarpong (1964–2015) in memoriam

Suomalainen historioitsijayhteisö menetti yhden lahjakkaimmista tutkijoistaan, kun filosofian tohtori Saara Tuomaala-Sarpong menetti pitkäaikaiseen sairauteen 1. marraskuuta 2015. Hän oli lapsuuden, nuoruuden ja koulutuksen historian, sukupuolihistorian sekä muistitietotutkimuksen, mikro- ja kokemushistorian syvälinen tuntija ja kehittäjä.

Saara Tuomaala oli kotoisin Paa-  
volasta, Pohjois-Pohjanmaalta. Hän kirjoitti ylioppilaaksi Kilpisen lukioista Jyväskylässä ja valmistui filosofian maisteriksi Helsingin yliopistosta pääaineenaan Suomen historia. Ystävystyimme jatko-opintovaiheessa, kun Päivi Setälän ja Irma Sulkusen innoittamina sukselimme naishistorian tutkimuksen pariin. Laadittuaan lisensiaattitutkimuksen Virginia Woolfin pafistisesta ajattelusta Saara alkoi valmistella väitöskirjaa kansakoulun ja maalaislapsuuden kohtaamisesta sotien välisessä Suomessa.

Saaralle ominainen älyllinen uteliaisuus ja intohimoinen perehtyminen teoreettisiin ja metodologisiin kysymyksiin yhdistyneenä

sitkeään arkistotyöhön ja laajoihin haastattelumatkoihin synnyttivät väitöskirjan *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoitaviksi: Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939* (2004), joka lukeutuu suomalaisen lapsuuden historian klassikoteoksiin. Korostamalla toimijuutta sekä elettyä ja kerrottua kokemuksellisuutta Saara suuntasi suomalaista lapsuuden historian tutkimusta ratkaisevasti uusiin kysymyksiin. Vuoden työväentutkimus-raati palkitsi teoksen vuonna 2006 kunniamaininnalla.

Väitöskirjan lisäksi Saara julkaisi lukuisia artikkeleita ja toimi aktiivisesti useissa monitieteisissä tutkimusverkostoissa ja -hankkeissa. Hän kuului *Kasvatus & Aika* -verkkojulkaisun toimitukseen sen perustamisesta (2007) lähtien, ja niin ikään vuodesta 2007 lähtien hän toimi suomalaisen muistitietohistorian verkoston (FOHN) johtoryhmässä. Hän vaikutti myös työväenhistorian sekä nais- ja tyttötutkimuksen kentillä.

Akateemisena opettajana sekä väitöskirjojen ohjaajana, esitarkastajana ja vastaväittäjänä Saara oli yhtä aikaa kriittinen ja kannustava, vaativa ja ymmärtävä. Hänellä oli vahva sosiaalinen omatunto, ja hän kantoi huolta niistä kollegoista, jotka joutuivat, kuten hän itsekin, elättämään itsensä akateemisinä pätkätyöläisinä. Naisten asemaa historian tutkijoina hän pohti myös historiallisesta näkökulmasta hankkeessa, jonka tuloksena syn-

tyi kokoomateos *Oma pöytä: Naiset historian kirjoittajina Suomessa* (2005).

Suomen Akatemian tutkijatohjortina (2007–2009) Saara jatkoi modernisaation ja kansalaisyhteiskunnan analysoimista, nyt maalaisnuorison näkökulmasta, mutta sairastuminen esti tutkimuksen valmistumisen. Ennen kuolemaansa hän testamenttasi hanketta varten keräämänsä laajan nuorisoseuroja koskevan aineiston Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle toivoen, että joku vielä hyödyntäisi tätä aineistoa.

Historiantutkimuksen lisäksi Saara rakasti kuvataiteita ja kaunokirjallisuutta, jota hän itsekin kirjoitti. Myös tutkimusteksteistä välittyi tämä kirjallinen lahjakkuus. Hänellä oli ihailtava herkkyyks ja taito tulkita tavallisten ihmisten arkielämän ja elämäntuntojen monikerroksisuutta, nähdä ne osana laajoja historiallisia prosesseja ja pukea tulkintansa nautittavaan kirjalliseen muotoon. Resuisissa kengissään opintieläin vaeltaneiden maalaislasten ja pyöriillään yhdistysrienteihin polkeneen nuorison historian kertojana Saaralla on pysyvä paikka suomalaisen historian kirjoituksen historiassa. Ystäviensä ja kollegojensa muistoissa hän elää myös valoisuutensa ja inhimillisen lämpönsä ansiosta.

TIINA KINNUNEN  
SAARA TUOMAALA-SARPONGIN  
YSTÄVÄ JA KOLLEGA

# Suomalaiset vahvasti mukana historia-tieteiden maailmankongressissa Jinanissa

Keväällä 2015 *China Daily* -lehdessä kerrottiin historiatieteiden olympialaisista, joilla tarkoitettiin historiantutkijoiden maailmanjärjestön *The International Committee of Historical Sciences (ICHS)/ Comité International des sciences historiques (CISH)* tulevaa 22. konferenssia Jinanissa Shandongin maakunnassa 23.–29.8.2015.<sup>1</sup> Lehden haastattelussa Shandongin yliopiston rehtori, professori Zhang Rong korosti konferenssin merkitystä Kiinan kansainväliselle imagolle ja kiinalaisten kulttuuriselle itseluottamukselle. Kiinalaisilla tutkijoilla oli vahva pyrkimys kansainvälistyä.

Jinanin kaupunki sijaitsee Konfutser ja Menciuksen syntymämaakunnassa. Lisäksi siellä sijaitseva Shandongin yliopisto on kuuluisa humanistisista tieteistään, erityisesti korkeatasoisesta historiantutkimuksesta ja arkeologiasta sekä kalligrafian opetuksesta. Yksi konferenssin konkreettisista tuloksista on *The Chinese Historical Reviewin* synty vuonna 2014 ja *Journal of World Historyn* perustaminen. Järjestäjien paneutumista maailmanjärjestön historiaan osoittavat julkaisut: *China and the International Congresses of Historical Sciences*<sup>2</sup>

1. Wang Quian, History Olympics come to Shandon. *China Daily* 14.4.2015.
2. *China and the International Congresses of Historical Sciences*. Shandong University 2014.



Kuva 1. Maailmankongressista uutisoitiin laajasti kiinalaisissa medioissa.

ja *A Companion to the International History Organizations and Their Leaders at the 22nd Congress of ICHS*.<sup>3</sup> Kaikki konferenssiin rekisteröityneet saivat myös Kiinan historia -teoksen.<sup>4</sup>

Maailmanjärjestöme (ICHS) valmisteli johdollani konferenssia

3. *A Companion to the International History Organisations & Their Leaders at the 22nd Congress of ICHS*. Shandong University 2015.
4. Haipeng Zhang (toim.) *Thirty Years of Chinese History Studies*. Käännös Li Wenzhong and Wu Jins-han. China Social Sciences Press and MCM Prime 2015.

yhdessä Shandongin yliopiston, *The Association of Chinese Historians* -järjestön ja Tiedeakatemian (*The Chinese Academy of Social Sciences*) kanssa viiden vuoden ajan. Kiinan opetusministeriö, Shandongin maakunta ja Jinanin kaupunki tukivat konferenssia. Järjestelytiimeihin (21) osallistui vuoden ajan yliopiston 260 professoria. Kullakin tiimillä oli oma vastuualueensa kuten turvallisuus, liikennejärjestelyt tai tiedotus.<sup>5</sup>

5. Järjestäjät kertoivat lähettäneensä konferenssista 300 tiedotetta.

Vuonna 1926 perustetun maailmanjärjestön ensimmäisenä naispuolisena presidenttinä sain suuren suosion: kymmeniä haastatteluja<sup>6</sup> ja satoja valokuvia niin virallisissa avajais-, palkinnonjako- ja päätösseremonioissa kuin kuunnellessani esitelmää.<sup>7</sup>

Kansainvälisten osanottajien tueksi ja avustajiksi oli rekrytoitu 500 kielitaitoista vapaaehtoista opiskelijaa. Sain myös oman henkilökohtaisen avustajan, samoin kuin muut hallituksen jäsenet. Opiskelijat avustivat lentokentillä, asemilla ja konferenssisaaleissa. Osa opiskelijoista työskenteli yökaudet toimittain kahdeksaa kaksikielistä konferenssilehteä,<sup>8</sup> joissa esiteltiin konferenssin kulku, avajais-, palkinnonjako- ja päätösseremonioiden puheet, sessioiden esitelmää ja esiintyjä valokuvia.

## Logo

Konferenssin logo on kauneimpia näkemistäni. Lokakuussa 2014 julistettuun suunnittelukilpailuun saatiin tuhansia ehdotuksia, joista 219 valikoitu toiselle kierrokselle. Kilpailun voitti punainen logo, joka esittää vaunuja, joita siivittävät onnea tuovat pilvet. Idea on Han dynastian ajoilta. Vaunuissa istuu kaksi ihmistä: ajaja ja kyydissä oleva henkilö. Kun näin logon ensimmäisen kerran tammikuussa 2015 olin näkevinäni naisen ajajan rinnalla. Tulkintani levisi laajalle kiinalaisiin lehtiin. Kukaan ei ollut tullut

6. Ks. <http://m.youtube.com/watch?v=Zmt1q6NBNOQ> (26.10.2015).

7. Marjatta Hietalan haastattelu. Zhao Ruixue, City set to host global history congress. Thousands of scholars from around the world expected to attend forthcoming event. *ISHS Special China Daily*, August 22.–23.2015.

8. The International Congress of Historical Sciences, kahdeksan kaksikielistä konferenssilehteä, Bulletin 1–VIII 22.–29.8.2015.



Kuva 2. Maailmankongressin virallisen logo herätti ihastusta.

ajatelleeksi, että vaunuissa olisi istunut nainen! Harvan mieleen tullut Tang dynastian aikana hallinnut kuningatar Wu Zetian.<sup>9</sup>

Jinanin konferenssi ylitti kaikki odotukset niin järjestelyiltään, kooltaan kuin osanottajamäärältään. Olen osallistunut säännöllisesti maailmanhistorian konferensseihin vuodesta 1980,<sup>10</sup> enkä ole koskaan kohdannut tällaista organisaatiota ja järjestelytaitoa.

Viiden päivän aikana 2765 rekisteröitynyttä historiantutkijaa osallistui sessioihin.<sup>11</sup> Järjestäjät laskivat, että maailmankongressin yhteydessä pidettiin 185 sessiota/tapaamista. Lukuun on laskettu alassessioita ja kuudessa kaupun-

9. Wu Zeitan esitellään Tukholmassa pidettävässä näyttelyssä Staden vid Sidenvägen. Cosmopolitan Metropolis Along the Silk Road. Luoyang During Tang Dynasty China. Världskultur Museerna Bergrummet 2015.

10. Bukarest 1980, Stuttgart 1985, Madrid 1990, Montreal 1995, Oslo 2000, Sydney 2005 ja Amsterdam 2010.

11. Ks. Jinanin konferenssin kotisivut, <http://www.cish.org> (26.10.2015). Ohjelma koostui neljästä kokopäivän sessiosta (*Major themes*), puolen päivän istunnoista (*Specialized themes*), pyöreän pöydän keskusteluryhmistä (*Round tables*) ja sessioista (*Joint sessions*), joiden takana saattoi olla kaksi kansallista komiteaa (*National Committees*) tai yksi kansallinen komitea ja *International affiliated organization* (IOA).

gissa pidettyjen satelliittikonferenssien sessioita.<sup>12</sup> Osanottajista 937 oli Kiinan ulkopuolelta, 90 eri maasta, mikä on ennätys maailmanjärjestön historiassa. Solidaarisuusrahaston tuella Jinaniin saapui historiantutkijoita Afrikasta, Aasian maista ja Latinalaisesta Amerikasta. Yhdysvalloista oli 101 osanottajaa, ranskalaisia 89, saksalaisia 50, australialaisia 37, englantilaisia 34, venäläisiä 32 ja suomalaisia 33.

Suomalaisilla oli merkittävä panos muutenkin kuin presidenttiyteni kautta. Suomalaiset organisoivat pääkonferenssin 73 sessiosta viisi ja pitivät 19 esitelmää. Monet suomalaisista esiintyivät ja/tai pitivät esitelmää myös oman alansa temaattisissa sessioissa. Saavutimme myös pysyviä tuloksia. *Nordic Studies* hyväksyttiin uudeksi IAO:ksi. Tämä yhteispohjoismainen forum pohjaa pohjoismaisten historiantutkijoiden yhteisiin julkaisuihin ja konferensseihin.

Jinanin konferenssissa jaettiin ensimmäisen kerran CISH-Jaeger Le Coultre -palkinto. Palkinto on arvokas Jaeger Le Coultre Reversokello ja mitali, jossa Historian jumalatar Kleio seisoo maapallon päällä.<sup>13</sup> Maailmanjärjestöme perusti palkinnon historiantutkijalle tai tutkimusryhmälle poikkeuksellisen suurista ansioista historia-tieteen alalla. Ensimmäinen CISH-Jaeger Le Coultre -palkinto annettiin ranskalaiselle Serge Gruzinskille, joka on kirjoittanut 1500-, 1600- ja 1700-lukujen kolonialismin historiasta. Gruzinskin tutkimukset ovat esimerkki rajoja ylittävästä monitieteisestä globaalista historiasta, joka on ollut maail-

12. Jinanissa, Qingdaossa, Zibossa, Tai'anissa, Jiningissä ja Liaochengissä. Ohjelmassa keskeyttiin kunkin alueen omaan kulttuuriin.

13. Malli mukailee venäläisen taitelijan Iouri Vichnevskni luomaa figuria Kleiosta.

manjärjestön konferenssien keskeinen tavoite jo vuosia.<sup>14</sup>

## Historian arvostus on korkealla Kiinassa

Konferenssin avajais-, palkinnonjako- ja päätösseremoniat olivat vartaansa vailla. Musiikki- ja tanssiesitykset kiinalaisen kulttuurin symbolein ja vanhoin soittimin viestittivät historian arvostusta. Avajaisjuhlassa Kiinan kansantasavallan presidentti Xi Jinping tervehti kirjeessään kongressivieraita sanoin ”Historia on paras opettajamme”. Varapääministeri Liu Yandong luki presidentin kirjeen puheensa alussa. Presidentti piti historiaa kaikkien tieteiden äitinä. Hänen mukaansa historian arvostus ja historian tunteminen antaa viisautta ymmärtää menneisyyttä, tehdä nykyisyydestä paras mahdollinen ja katsoa tulevaisuuteen. Se antaa eväitä hyvään hallintoon. Varapääministeri korosti Kiinan sivistyksen tuhatvuotista kehitystä ja sen monikulttuurisuutta. Avajaistilaisuudessa kuulumme myös kolme esitelmää teemasta *Nature and Human History*.

Minulta kysyttiin *Chinese Historical Reviewin* haastattelussa historian asemasta Euroopassa, Pohjoismaissa ja Suomessa. Oli pakko myöntää, ettei historiantutkimukselle anneta samaa arvoa kuin Kiinassa. Täällä päätöksentekijät harvoin vetoavat historiaan tai historiallisiin tapahtumiin.

14. Serge Gruzinsky, *The Eagle and the Dragon. Globalization and European Dreams of Conquest in China and America in the Sixteenth Century*. Polity 2014; Verónica Zárate Toscano (toim.) *Dialogo con Historadores. Reflexiones en Torno al Tiempo, El Espacio y la Memoria*. Testimonios 2014, 101–120.

## Konferenssin tieteellinen anti

Monipuolisessa ohjelmassa oli useita ajankohtaisia sessioita. Historiantutkijat ovat ajan hermolla, mistä kertovat konferenssin pääsessioiden lisäksi sessiot *Football: a mirror of Globalization history*, *Music and Nation* ja *Baby boom generation? For a connected history*. Metodiset kysymykset olivat sisäänrakennettuja useimpiin sessioihin. Erityisenä metodisena sessiona on mainittava suuren suosion saanut iltatilaisuus suullisen historian mahdollisuuksista. *Change of Value – Value of Change. Transforming Societies in Global Perspective via oral history*. Myös perjantai-iltaan sijoitettu *Ethics and History* -tilaisuus houkutteli salin täydeltä yleisöä.

Koko päivän kestäviä teemoja (*Major themes*) oli neljä. Kiinan tiedekatemian jäsenen Jian Wanglangin johtamassa *China from Global Perspectives* -pääteemassa käsiteltiin Kiinan vaikutusta globaalilla tasolla. Suurin osa kolmestatoista esitelmästä käsittelee Kiinan taloudellisia suhteita alkaen antiikin ajoista, silkkitiestä ja espanjalaisen Kantonin hopea- ja oopiumkaupasta päätyn venäläis-amerikkalaisen komppanian Kiina-suhteisiin 1800-luvun lopulla. Tämän kauppakomppanian aikaansaannoksia oli muun muassa teenjuonin leviäminen Venäjälle.

Toisessa pääteemassa *Historizing Emotions* käsiteltiin eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien henkilöiden aseita ja kulutustottumusten muutoksia, konflikteja kolonialismin historiassa ja suremisen rituaaleja.

Kolmas pääteema *Revolutions in World History: Comparisons and Connections* jakautui viiteen alueelliseen sessioon: vallankumoukset Atlantin alueella, Euroopassa 1900-luvulla, Afrikassa, Keski-Aasiassa ja Itä-Aasiassa.

Neljäs teema *Digital Turn in History* jakautui kahteen osioon. En-

simmäisessä käsiteltiin digitalisaation etuja ja mahdollisuuksia historiantutkijalle ja toisessa sessiossa tuotiin esiin uusia välineitä tutkia historiaa. Kuulimme laajoista digitaalisista arkistoista Euroopassa ja Yhdysvalloissa ja niiden käyttöön liittyvistä ongelmista historiantutkijalle.

Karl Erdmann ja Rolf Torstendahl ovat korostaneet, että historiantutkijoiden konferenssit ovat vaikuttaneet merkittävästi historiankirjoituksen ja historiantutkijoiden professionalisoitumiseen.<sup>15</sup> Tähän liittyy tutkijoille tarpeellinen verkostoituminen, johon tarjoutui mahdollisuuksia niin sessioiden välillä kuin yhteisillä illallisilla ja retkillä lähteiden kaupungissa, Jinanissa, ekskursioilla pyhille vuorille ja Konfutsen syntymäkaupunkiin (Qu-Fu).

FT, PROFESSORI EMERITA  
MARJATTA HIETALA  
TAMPEREEN YLIOPISTO

15. Karl Dietrich Erdmann, *Die Ökumene der Historiker*. Vandenhoeck & Ruprecht 1987; Erdmannin kirjan laajennettu laitos: Jürgen Kocka, Wolfgang J. Mommsen & Agnes Blänsdorf, *Toward a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences 1898–2000*. Käännös Alan Nothnagle. Berghahn Books 2005. Rolf Torstendahl, *The Rise and Propagation of Historical Professionalism*. Routledge 2014.

## Suomalaisten panos Jinanin maailmankongressissa

**Hietala, Marjatta, President, International Committee of Historical Sciences (IHS)/ Comité international des Sciences Historiques (CISH):**

Konferenssin valmistelu 2010–2015, Puheet konferenssin avajaisissa, palkinnonjakotilaisuudessa ja konferenssin päätösjuhlassa

**Sessioiden järjestäjät ja puheenjohtajat:**

Autio-Sarasmo, Sari: (Specialized Session) New old War Studies  
Kettunen, Pauli: (Joint session) The Cold War and the Welfare state.  
Kinnunen, Tiina: (Round table) New Approaches in the Field of Biography.  
Koponen, Juhani: (Specialized Session) History of Development as Intervention and Idea  
Virta, Arja: (Joint session) Nostalgia in Historical consciousness and Culture.

**Komentattorit:**

Niemi, Marjaana  
Seppinen, Ilkka Tapio

**Esitelmän pitäjät:**

Bergholm, Tapio  
Frigren, Pirita  
Hannikainen, Matti  
Hytönen, Kirsi-Maria  
Jalava, Marja  
Koskinen-Koivisto, Eerika  
Krekola, Joni  
Leskelä-Kärki, Maarit  
Lidman, Satu  
Markkola, Pirjo  
Mikkonen, Simo  
Nenonen, Marko  
Ojala, Jari  
Riskä-Cambell, Leena  
Saarimäki, Pasi  
Vahtikari, Tanja  
Tepora, Tuomas  
Östman, Ann-Katrin

**Aktiiviset osallistajat/ asiantuntijat:**

Haapala, Pertti  
Hietala, Kari  
Koponen, Anna-Maija  
Korpela, Kalevi  
Korppi-Tommola, Aura  
Korppi-Tommola, Juha  
Onnela, Tapio  
Stadius, Peter

paan kokonaisuuteen siitä, miten oikeudessa ymmärrettiin onnellinen avioliitto. Ristiriidaton suhde nähtiin kuitenkin rakkauden merkkinä. Riitaisuus oli merkki kotitalouden toimintahäiriöistä ja rakkauden puutteesta. Barclay käsiteli aihetta muistuttaen, että käräjillä käsiteltyt tunteenilmaisut olivat aina vahvasti oikeusasiakirjojen välittämiä.

Elämänvalintojen, perhesuhteiden ja sukupuolen yhteisvaikutusta konkretisoi professori Henry Frenchin (Exeterin yliopisto) esitelmä. Siinä hän keskittyi tutkimaan niitä eliittiperheiden poikia, jotka eivät olleet esikoisia. Englantilaisessa yhteiskunnassa, jossa säätyläisperheen esikoispoika peri perheen maat ja tyttäret saivat rahamyötäjäisiä, nuorempien poikien oli löydettävä oma, vaihteleva tie toimeentuloon.

Perheiden kirjeenvaihdossa käsiteltiin nuorempien poikien koulutautumista ja ammattiin valmistumista. Sekä vanhemmat että pojat itse ottivat heille asetetut odotukset väistämättöminä, vaikka kirjeissä heijastui myös turhautuminen tulevaisuuden epävarmuuteen.

Jännitteitä ja katkeruutta saattoi vähentää se, että perinnönjako ja lasten tulevaisuus oli yleensä sinitöity edellisen sukupolven eli isovanhempien tekemissä perinnönjakoratkaisuissa, joilla oli ratkaiseva vaikutus tulevien lastenlasten perintöosuuksiin. Ylisukupolviset ratkaisut näyttelivät merkittävää osaa perheen omaisuudenhallinnassa.

Sisaruus- ja perhesiteitä tutkinut Professori Amy Harris (Brigham Young University) puolestaan käsiteli sukulaisuustunnetta omiin tutkimuksiinsa ja edesmenneen Leonore Davidoffin sisaruuden, perhesuhteiden ja sukupuolen suhteita käsitelleisiin kirjoituksiin pohjaten.

Esimerkkiperheen kautta Amy Harris tarkasteli englantilaisen eliittiperheen sisarusten, näiden lasten

www.historiallinen.aikakauskirja.fi

## Perhe, suku ja sukupuoli

Turussa pohdittiin 20.–21.10.2015 *Gender and Family: Medieval to Modern* -symposiumissa perhehistorian ja sukupuolihistorian yhtymäkohtia. Kaksipäiväisen tapahtuman järjesti Emil Aaltosen rahoittama Perheen jäljillä -hanke (lisätietoja perheenaljilla.blogspot.com).

Kolmen kutsutun puhujan esitykset keskittyivät varhaismoderniin aikaan. Tutkija Katie Barclay Adelaiden yliopistosta käsiteli skotlantilaisen yhteisön ja yksilön vuorovaikutusta henkilökohtaisten

tunteiden määrittelemisessä. Esimerkkeinä hän käytti teinityttöjen avioliittoja, joita myöhemmin pyrittiin mitätöimään oikeudessa, sekä aviopuolisoiden julkilausuttua kiintymyksen ilmauksia.

Oikeuteen tuotiin tapauksia, joissa nuori tyttö oli ollut morsiamena avioliittoseremoniassa, mutta myöhemmin kiisti ymmärtäneensä, mistä oli kysymys. Barclay arveli, että nuorten naisten vastauksissa heijastui hämmennys vanhempien suhtauduttua kielteisesti liittoon ja vaadittua sen purkamista. Nuorilla naisilla ei oikein ollut sanastoa, jolla puolustaa omia ratkaisujaan.

Aviopuolisoiden tunteisiin liittyvät viittaukset taas liittyivät laajem-



ja lastenlasten välisiä suhteita ja nivoi naimattomien tätien sekä sisarustenlasten väliset kohtalot osaksi sukulaisten keskinäistä huolenpitoa ja vuorovaikutusta. Sukutietoisuutta korostivat myös sukutaalut ja sukukirjaston kohtalosta huolehtiminen.

Eliitin sukutietoisuus tuntuu ehkä itsestään selvältä, ja siitä on myös paljon aineistoa. Harris oli kuitenkin analysoinut sukutietoisuuden merkitystä myös köyhiä ja vähäosaisia käsittelevässä aineistossa. Esimerkiksi köyhäinavun piirissä olleiden henkilöiden oli selvitettävä perhetaustojaan, joilla valvottiin köyhäinavun jakamisen perusteita. Myös joissakin kastelitoissa oli poikkeuksellisen pitkiä tavallisten perheiden kastettujen lasten sukulistauksia. Nämä lähteet olivat toki ennen kaikkea syntyneet viranomaisten mielenkiinnosta ja aloitteesta, mutta ilmeistä oli, että ruohonjuuritason sukutietoisuus ei ollut vain eliitin asia.

Kokonaisuutena kutsuttujen puhujien ja hankkeen jäsenten omien puheenvuorojen kokonaisuus tarjosi monenlaisia mahdollisuuksia tarkastella sitä, miten perhe, jälkikasvu, lapsettomuus, aviosääty ja sukupuoli toimivat osasina ihmisten elämänsä muotoutumisessa. Yhteiskunnassa vallinneet sukupuoleen liitetyt odotukset saivat yksilölliset ilmentymänsä juuri perheessä ja sukupiirissä tehdyistä ratkaisuista, ja yksilö rakensi omaa elämäänsä usein juuri perheen antamalla pohjalla.

ANU LAHTINEN

## Paikallishistoriaa verkossa

Muutamia vuosia sitten avattu paikallishistorian foorumi, paikallishistoria.fi, on uudistumassa. Foorumi suunniteltiin 2010-luvun alussa keskustelu- ja kohtauspaijaksi, johon koottiin lyhyitä uutisia ja tietoja paikallishistoriasta. Tekniset ongelmat ja netinkäytön laajemmät muutokset ovat kuitenkin muuttaneet foorumille asetettuja odotuksia.

Paikallishistoria-foorumi löytyy nyt myös facebookista, osoitteesta [facebook.com/paikallishistoria](http://facebook.com/paikallishistoria). Facebook-sivulla uutisoidaan foorumin tapahtumista ja siellä voidaan myös käydä keskustelua, jos paikka tuntuu luontevalta.

Paikallishistoria-foorumi on paikallishistorian teettäjien, tekijöiden ja lukijoiden kohtaamispaikka, jota koordinoi Tilaushistoriakeskus ry. Tilaushistoriakeskuksen tehtävänä on huolehtia paikallishistorian tutkimusten ja tilaushistorioiden laadusta.

Maksullisen neuvonnan ja tarkistustyön lisäksi Tilaushistoriakeskus tarjoaa paikallishistoria-foorumin kautta ilmaisen kohtaamispaikan, jossa on tietoa, uutisia ja keskustelua paikallishistorian kysymyksistä. Paikallishistoria-foorumeilla voidaan uutisoida meneillään olevista tai valmistuneista tutkimuksista ja opinnäytteistä, joilla on paikallishistoriallista merkitystä. Foorumeilla on myös wiki-osuus, jonne kootaan tietoa paikallishistoriasta; wiki-osuudesta löytyy tällä hetkellä muun muassa kirjallisuusluettelo.

Lisätietoja uudistuksesta antaa foorumin päätoimittaja Anu Lahtinen ([anulah@iki.fi](mailto:anulah@iki.fi)).

ANU LAHTINEN

## Akateeminen kirjakauppa lopetti tiedelehtien myynnin

Akateeminen kirjakauppa on ollut tunnettu laajasta lehtivalikoimastaan, mutta ei ole enää. Stockmann myi viime kesäkuussa kirjakaupan ruotsalaiselle Bonnier Booksille. Uusi omistaja poisti ensi töikseen kirjakaupan valikoimista tiedelehdet ja pienet aikakauslehdet (mielipidelehdet). Ylen uutisten mukaan ”syynä karsimiseen on marginaalilehtien myynnin tappiollisuus, vaikka Akateeminen on saanut siihen 15 000 euroa tukeaa opetus- ja kulttuuriministeriöltä.”

Poisto koskee myös *Historiallista Aikakauskirjaa*. Lehtemme menetti tärkeimmän irtonumeroiden myyntipisteen. Numerosta 3/2015 alkaen HAikia ei ole enää saanut Akateemisesta. Menetystä korvaamaan on saatu uusi irtonumeroiden myyntipaikka, Gaudeamus Kirja & Kahvin myymälä, Vuorikatku 7 (<http://www.gaudeamus.fi/kirjakauppa/>), jonka toiminnasta huolehtii nykyisin Rosebud Books Oy.

Irtonumeroita voi ostaa edelleen myös Tiedekirjan uudesta myymälästä, Snellmaninkatu 13 ja Tiedekirjan verkkokaupasta (<http://www.tiedekirja.fi/>).

RAIMO PARIKKA

# Vuoden tieteentekijäksi poliittisen historian tutkija

Tieteentekijöiden liitto on valinnut Vuoden tieteentekijäksi valtiotieteiden tohtori Mari K. Niemen. Hän edustaa uudenlaista tutkijatyyppeä, joka ei kaihda ottaa osaa ajankohtaiseen poliittiseen keskusteluun. ”Niemi on erittäin aktiivinen sosiaalisen median käyttäjä ja vaikuttaja. Blogeissaan ja muissa kirjoituksissaan hän kannustaa tutkijoita kertomaan omista tutkimuksistaan ja ottamaan osaa julkiseen keskusteluun”, summataan Tieteentekijöiden Liiton valintaperusteissa

Vuonna 2014 väitelleen Mari K. Niemen tutkimukset käsittelevät poliittista johtajuutta, median ja politiikan suhdetta sekä journalismin asiantuntijajulkisuutta. Hän on julkaissut laajasti vertaisarvioituja tieteellisiä artikkeleita, toimitanut useita teoksia sekä kirjotta-

nut alakerta- ja vieraskynäkirjoituksia ja lehtiartikkeleita. *Historiallisen Aikakauskirjan* lukijoille Niemi on tullut tutuksi numerossa 1/2014 julkaisemallaan naisten puoluejohtajuutta käsittelevällä artikkelilla.

Niemi työskentelee erikoistutkijana Turun yliopiston Eduskuntatutkimuksen keskuksessa. Parhailaan hän on vierailevana tutkijana Strathclyden yliopistossa Glasgow'ssa Skotlannissa (2013–2016).

## Kristina-palkinto Nils Erik Villstrandille

Åbo Akademin kansleri on myöntänyt kuningatar Kristiinan mukaan nimetyn Kristina-palkinnon pohjoismaisen historian professori Nils Erik Villstrandille. Hän on tutkinut laajasti varhaismodernin ajan yhteiskuntaa Pohjolassa (1500–1800), erityisesti hallitsijoiden ja hallittujen välistä dialogia.

Kristina-palkinto jaetaan Åbo Akademin kasvatustieteiden ja hyvinvointialojen tiedekunnan, humanististen tieteiden, psykologian ja teologian tiedekunnan sekä yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunnan välillä. Palkinto on osa Åbo Akademin palkitsemisjärjestelmää ja se jaetaan kunnianosoituksena menestyksekkästä tutkimustyöstä. 25 000 euron suuruinen palkintosumma käytetään professorin edustamassa oppiaineessa.

## Professorinimityksiin jatkoa

FT Leila Koivunen on aloittanut Turun yliopiston Yleisen historian professorin tehtävässä elokuun alusta. Professuurin opetusala on erityisesti globaalihistoria, keskittyen Euroopan ulkopuolisten alueiden historiaan sekä Euroopan ulkopuolisten alueiden ja Euroopan väliseen vuorovaikutukseen.

# HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 1 5

113. vuosikerta

Julkaisijat: Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen, Sari Katajala-Peltomaa, Kaarina Palojärvi

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa (1–2/2015) ja Miia Huttu (3–4/2015)

<i>Suuntaviivoja</i>			
<i>Marko Lamberg</i> , Tiede ja etiikka	1	<i>Pasi Nevalainen</i> , Telealan suuri murros ja Suomi	270
<i>Marko Lamberg</i> , Kenelle historia kuuluu?	121	<i>Heino Nyyssönen ja Jussi Metsälä</i> , Historian uusi rooli kansainvälisessä politiikassa – onko sellaista?	282
<i>Marko Lamberg</i> , Harmaan ajan tiede	225	<i>Anne Ollila</i> , Kuohuntaa kaupungissa – Valokuvia 1900-luvun alun Helsingistä	227
<i>Marko Lamberg</i> , Last but not least	337	<i>Petri Paju</i> , Monikansallinen yritys ja siteet länteen – IBM Suomessa ja Länsi-Euroopassa 1940-luvun lopulla ja 1950-luvulla	251
<i>Tutkimukset</i> (läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)		<i>Jyrki Ruohomäki</i> , Pohjois-Irlanti ja Ahvenanmaa – Kaksi tulkintaa kansansuvereniteetista	239
<i>Sirkka Ahonen</i> , Historiaa ilman suuria kertomuksia – Historianopetuksen politiikan ongelma	60	<i>Laura Saarenmaa</i> , ”Kunniavelkamme naisille” – Aatami-miestenlehti seksuaalipoliittisena keskustelufoorumina	179
<i>Risto Degerman</i> , Radioutinen kertovana äänenä – Radion kuvaus Tšekkoslovakian miehityksestä 1968	45	<i>Liisa Seppänen</i> , Kadut ja kaupunkisuunnittelu keskiajan Turussa	123
<i>Kimmo Elo ja Olli Kleemola</i> , Verkostoanalyysi historiallisten aineistojen eksploratiivisena analyysimenetelmänä: Esimerkinä sotavalokuvat	412	<i>Lauri Viljanen</i> , ”On hausempi tehdä kumousta kuin siitä kirjoittaa” – Neuvostosuomalainen historiankirjoitus ja -tulokset Suomen sisällissodasta 1920- ja 1930-luvulla	160
<i>Ville Erkkilä</i> , Jalmari Jaakkola – menneisyyden näkijä – Historiankirjoituksen poliittisuudesta ja estetiikasta	361	<i>Katsaukset</i>	
<i>Heini Hakosalo</i> , ”Tehokkainta lastensuojelu- ja tuberkuloosityötä, mitä yleensä ajatella saattaa” – Joulumerkkikodit osana tuberkuloosin vastaista kampanjaa Suomessa (1936–1973)	393	<i>Anssi Halmesvirta</i> , Sándor Márai ja Suomen talvisota	296
<i>Anssi Halmesvirta</i> , Casementin Kongon raportti, ulkopoliittika ja julkinen moralismi Englannin alahuoneessa (1903–1904)	20	<i>Päivi Happonen</i> , Historiantutkimuksen lähdeaineisto sähköisty	83
<i>Johanna Ilmakunnas</i> , Naisten työt ja arkielämä Pehr Hilleströmin maalauksissa 1770-luvulta 1810-luvulle	339	<i>Markku Hyrkkänen</i> , Heikki Ylikankaan historia-käsitys	433
<i>Yrjö Kaukiainen</i> , Elikö Vanhan Suomen rahvas kurjuudessa ja sorron alla?	3	<i>Kristiina Kalleinen</i> , ”Souvenirs de ma vie” – Ministerivaltiosihteeri Robert Henrik Rehbinlerin epätäydelliset muistelmat	429
<i>Olli Kleemola</i> , Vihattu, pelätty, haluttu? – Kuolleet naiset suomalaisen ja saksalaisen sotalokuvauksen kohteena toisessa maailmansodassa	31	<i>Otso Kortekangas</i> , Globaalit ideat ”Pohjan perillä” – Kohti saamelaisen koulutushistorian kansainvälisempää kontekstia	86
<i>Janne Kosunen ja Matti Mieskonen</i> , Tulenkantajat – Historiantutkimus ja maailmansotien välisen ajan kulttuuriliike	148	<i>Eljas Orrman</i> , Arkistolainsäädännön historiaa	73
<i>Heidi Kurvinen</i> , Työelämän sukupuolittuneisuuden haastajat – Naiset toimittajina Suomessa vuosina 1925–1954	373	<i>Kimmo Rentola</i> , Syvä valtio, globaalihistoria ja aika	301
<i>Aadu Must</i> , Siperian ensimmäisen luterilaisen siirtokunnan syntyhistoria	137	<i>Kolumnit</i>	
		<i>Jouni-Matti Kuukkanen</i> , Miksi kirjoittaa historiaa?	192
		<i>Keskustelua</i>	
		<i>Kimmo Elo</i> , Vielä Stasista ja sen tutkimisesta	93

<i>Mikko Heikkilä</i> , Fennoskandian kielellistä esi- historiaa käsittelevästä väitöstutkimuksesta	311	Harri Kalha ja Harri Tahvanainen, Nimettömät – Kansanvalokuvauksen maainen maailma ( <i>Olli Kleemola</i> )	320
<i>Jorma Kalela</i> , Hayden White ja historian hyöty	308	Kirsi Kanerva, Porous Bodies, Porous Minds – Emotions and the Supernatural in the Íslen- dingasögur (ca. 1200–1400) ( <i>Frog</i> )	200
<i>Marko Lamberg ja Heidi Kurvinen</i> , Toimituksen vastine Vesikansalle	96	Markus Kantola, Skills and Constraints – Bill Clinton's Presidential Leadership of Entitle- ment Reform, 1993–1999 ( <i>Markku Henriks- son</i> )	217
<i>Vesa Vares</i> , Kirjan puolustus	442	Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa (toim.), Autonomisen Suomen rajamaa – Viipurin läänin historia V ( <i>Panu Pulma</i> )	203
<i>Jyrki Vesikansa</i> , VAL:n vallasta ja oppiarvoista	95	Anja Kervanto Nevanlinna, Oulunkylä – Äggel- by – Vanhan huvilakaupungin aikakerrostu- mat ( <i>Janne Haikari</i> )	209
<i>Syvälouotaukset</i>		Jouko Kokkonen, Suomalainen liikuntakulttuu- ri – Juuret, nykyisyys ja muutossuunnat ( <i>Erk- ki Vasara</i> )	330
<i>Liisi Huhtala</i> , Näin nähtiin, näin nähdään	453	Jukka Korpela, Idän orjakauppa keskiajalla – Ihmisyriestöt Suomesta ja Karjalasta ( <i>Ulla Moilanen</i> )	317
<i>Petteri Norring</i> , Eurooppalaiset historiantutkijat nationalismin rautahäkissä	446	Mirkka Lappalainen, Pohjolan leijona – Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632 ( <i>Petri Karonen</i> )	462
<i>Jari Ojala</i> , Lukijaystäväallinen teos maailman taloushistoriasta	97	Maria Lähteenmäki, Väinö Voionmaa – Puolue- ja geopolitiikka ( <i>Tapio Bergholm</i> )	471
<i>Matti Peltonen</i> , Hayden Whiten käytännöllinen puoli	194	Antti Malinen, Perheet ahtaalla – Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmanso- dan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948 ( <i>Panu Pulma</i> )	108
<i>Matti Peltonen</i> , Mitä aikaa on tämä?	313	Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.), Näkymätön sukupuoli – Mieheyden pitkä historia ( <i>Ilana Aalto</i> )	101
<i>Arvioita</i>		Majja Meretniemi, Hyvä koti ja henkinen äitiys lastentarhatyön esikuvina – Aate- ja käsite- historiallinen tutkielma Suomen varhaiskas- vatuksen taustasta ( <i>Irma Sulkunen</i> )	469
Tero Anttila, The Power of antiquity – The hyper- borean research tradition in early modern Swedish research on national antiquity ( <i>Anu Lahtinen</i> )	459	Heta Mulari, New Feminisms, Gender Equality and Neoliberalism in Swedish Girl Films 1995–2006 ( <i>Ulrika Dahl</i> )	217
Louis Clerc, La Finlande et l'Europe du Nord dans la diplomatie française – Relations bi- latérales et intérêt national dans les consi- dérations finlandaises et nordiques des dip- lomates et militaires français 1917–1940 ( <i>Kristina Ranki</i> )	211	Mikko Myllykangas, Rappautuminen, tiedosta- maton vai yhteiskunta? – Lääketieteellinen itsemurhatutkimus Suomessa vuoteen 1985 ( <i>Antti Häkkinen</i> )	113
Mirkka Danielsbacka, Vankien vartijat – Ihmis- lajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suo- mi 1941–1944 ( <i>Janne Kivivuori</i> )	212	Marko Nenonen & Raisa Maria Toivo (toim.), Writing Witch-Hunt Histories – Challenging the Paradigm ( <i>Walter Rummel</i> )	205
Lasse Erola, Unohdetut olympiavoittajat – Tai- dekilpailut olympiakisoissa 1912–1948 ( <i>Pia Koivunen</i> )	323	Pasi Nevalainen, Virastosta liikeyritys – Posti- ja telelaitoksen muutosprosessi 1930–1994 ( <i>Niklas Jensen-Eriksen</i> )	115
R. J. Evans ja Guy P. Marchal (toim.), The Uses of the Middle Ages in Modern European States – History, Nationhood and the Search for Origins ( <i>Eva Ahl-Waris</i> )	458	Riitta Nikula, Suomalainen rivitalo – Työväen- asunnosta keskiluokan unelmaksi ( <i>Anu Soik- keli</i> )	213
Mikko K. Heikkilä, Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum ( <i>Kaisa Häkkinen</i> )	202	René Nyberg, Viimeinen juna Moskovaan ( <i>Mik- ko Heikinheimo</i> )	468
Visa Heinonen ja Matti Peltonen (toim.), Fin- nish Consumption – An Emerging Consumer Society between East and West ( <i>Laura Holl- sten</i> )	329	Maija Ojala, Protection, Continuity and Gender – Craft trade culture in the Baltic Sea Region (14th–16th centuries) ( <i>Marko Lamberg</i> )	100
Jenni Hokka, Kakkoselta kaikelle kansalle – Kuulumisen politiikka YLE TV2:n arkirealis- tisissa sarjoissa ( <i>Jukka Kortti</i> )	116	Sami Outinen, Sosialidemokraattien tie kans- antalouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakoitiin – Työllisyys sosialidemokraat- tien politiikassa Suomessa 1975–1998 ( <i>Tapio Bergholm</i> )	215
Kirsi-Maria Hytönen, Ei elämäni lomia mah- tunut – Naisten muistelukkerronta palkka- työstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenraken- nuksen aikana ( <i>Kari Teräs</i> )	466		
Perttu Häkkinen ja Vesa Iitti, Valonkantajat – Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä ( <i>Antti Harmainen</i> )	325		
Petri Jussila, Tilastomies torpparien asialla – Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajat- telu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välissä ( <i>Sakari Häkkinen</i> )	322		
Harri Kalha, Kokottien kultakausi – Belle Épo- quen mediatähdet modernin naiseuden ku- vastamina ( <i>Anne Ollila</i> )	104		

Antti Parpola, "Uinuvat metsävaramme käytön piiriin" – Valtionmetsien käytön suuri murros 1939–1970 ( <i>Ismo Björn</i> )	111	Heikki Vuorimies, Suuren Pohjan sodan jälkeen Hämeeseen siirretyt ruotsalaissotilaat ja hämäläiset noin vuoteen 1760 ( <i>Teemu Keskisarja</i> )	462
Henna-Riikka Pennanen, Material, Mental, and Moral Progress – American conceptions of Civilization in Late 19th Century Studies on "things Chinese and Japanese" ( <i>Seija Jalagin</i> )	210	Kari Väyrynen ja Jarmo Pulkkinen (toim.), Historianfilosofia ( <i>Anssi Halmesvirta</i> )	463
Tuukka Perhoniemi, Mitän muunnelmat – Mitent määritämme maailmaa, ihmistä ja tietoa ( <i>Marko Nenonen</i> )	319	Jorma Wilmi, 100 vuotta keskisuomalaisten kotien hyväksi – Osuuskauppa Keskimaa 1915–2015 ( <i>Anitra Komulainen</i> )	472
Helena Pilke ja Olli Kleemola, Elämää juokshaudoissa – Sotilaiden huvit ja harrastukset jatkosodan rintamalla ( <i>Ilari Taskinen</i> )	327	<i>Tiedemaailma</i>	
Risto Pulkkinen, Suomalainen kansanusko – Samaaneista saunatonntuihin ( <i>Mikko Heikkilä</i> )	198	<i>Ari Helo</i> , Yhdysvaltalaiset arvot puntarissa Oulun yliopistossa	222
Heikki Roiko-Jokela (toim.), Ihminen ja metsä – Kohtaamisia arjen historiassa 1–2 ( <i>Ismo Björn</i> )	207	<i>Marjatta Hietala</i> , Suomalaiset vahvasti mukana historiatieteiden maailmankongressissa Jnanissa	475
Ulf Sundberg, Utkast till svenska historieverk – Ericus Olai – 2008 ( <i>Marko Lamberg</i> )	318	<i>Tiina Kinnunen</i> , Saara Tuomaala-Sarpong (1964–2015) in memoriam	474
Hannu Suni, Röyhkeä opettaja – Esa Paavo-Kallion todellisuuskäsitykset, nälkävuodet ja maailmojen konflikti 1867–1913 ( <i>Sami Suodenjoki</i> )	465	<i>Heidi Kurvinen</i> , Tieto-Finlandia jälleen historia-teokselle	119
Irma Tapaninen, Karnevalistinen henki – Algot Untolan varhaistuotanto ja virallisen kulttuurin muutos 1900-luvun alussa ( <i>Irma Sukunen</i> )	105	<i>Heidi Kurvinen</i> , Vuoden professoriksi historian-tutkija	119
Ari Uino, Sotiemme veteraanit – Rintamalta rakentamaan ( <i>Teemu Keskisarja</i> )	107	<i>Heidi Kurvinen</i> , Uusia professoreita	119
Merja Uotila, Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä – Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810–1840 ( <i>Kirsi Vainio-Korhonen</i> )	103	<i>Heidi Kurvinen</i> , Uusi päätoimittaja aloittaa vuodenvaihteessa	334
Pekka Valtonen, Puolen maailman valtias – Kaarle V:n 1500-luku ja Euroopan mahdin synty ( <i>Lauri Uusitalo</i> )	460	<i>Heidi Kurvinen</i> , HAikin kannelle uusi suunnittelija	335
Kaisa Vehkalahti & Leena Suurpää (toim), Nuoruuden sukupolvet – Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään ( <i>Kirsi Tuohela</i> )	110	<i>Anu Lahtinen</i> , Perhe, suku ja sukupuoli	478
		<i>Anu Lahtinen</i> , Paikallishistoriaa verkossa	479
		<i>Marko Lamberg</i> , Kukoistava keskiaika	221
		<i>Katariina Lehto</i> , Lääkekasvien liike ja lumous uuden ajan alussa	333
		<i>Raimo Parikka</i> , Akateeminen kirjakauppa lo-petti tiedelehtien myynnin	479
		<i>Teppo Vihola</i> , Erkki Lehtinen 6.8.1929–6.4.2015	220
		Kannentekijä eläkkeelle	219
		Kristina-palkinto Nils Erik Villstrandille	480
		Professorinimityksiin jatkoa	480
		Vuoden tieteentekijäksi poliittisen historian tutkija	480

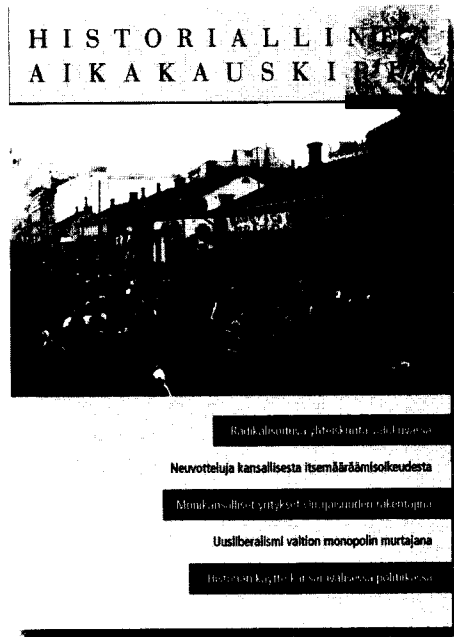
# TILAA HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

**Historiallinen Aikakauskirja** on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa.

Vuonna 2016 erityisteemoina ovat sotapropaganda, esinehistoria ja historian opetus. Lisäksi lehdessä julkaistaan yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2016 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 euroa, ja sillä pääsee myös *Historian Ystävien Liiton* jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen *Historiallisen Seuran* jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

Tarjouksena **kaikki 31.1.2016 mennessä** tehdyt uudet vuosikertatilaukset saavat kaupan päälle numeron 4/2015.



- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 € = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 € = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (33 € ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:

Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman  
Historian Ystävien Liitto  
Kirkkokatu 6  
00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa:  
[www.historiallinenaikakauskirja.fi](http://www.historiallinenaikakauskirja.fi)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

# HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

**Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09-228 69351 tai osoitteeseen Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki**

*Taloudenbottaja:* Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto/Raimo Parikka, Veteisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050-538 9476, sähköposti raimo.parikka@helsinki.fi

*Toimittussibteeri:* Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

*Käsikirjoitukset:* Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostitse word- tai rtf-tiedostona päätoimittajalle osoitteeseen marko.lamberg@historia.su.se tai marko.lamberg@uta.fi ja vuoden 2016 alusta osoitteeseen anulah@utu.fi

*Tilaaminen:* Lehden voi tilata oheisella tilauskupongilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa [www.historiallinenaikakauskirja.fi](http://www.historiallinenaikakauskirja.fi).

**Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.**

*Hinnat 2016:* Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

*Pankkiyhteys:* Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, [www.tiedekirja.fi](http://www.tiedekirja.fi), avoimma ma-pe klo 10-16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001-2010 8 € ja vuodet 2011-2013 14 €.

*Painatus:* Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

## Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*  
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, [www.historianyst.fi](http://www.historianyst.fi), varmimmin tavoitettavissa ke 16-17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

## Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Kari Teräs*  
Varapuheenjohtaja: dosentti *Tiina Kinnunen*  
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, [www.histseura.fi](http://www.histseura.fi), varmimmin tavoitettavissa ke 16-17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00-16.30, p. 09/635 177, [tiedekirja@tsv.fi](mailto:tiedekirja@tsv.fi). Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, [www.finlit.fi](http://www.finlit.fi)). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Hovimaalari naisten ikuistajana

Historiantutkijat rakentavat suomalaisuutta

Naiset sanomalehtimiehinä

Joulumerkkikotien ristiriitainen historia

Digitalisaatio tuo uusia tutkimustapoja

---